

Universiteit
Leiden
The Netherlands

‘Zoeken, aangrijpen en vernietigen!’: De theorie, praktijk en prijs van het Nederlandse militaire optreden in Indonesië 1945-1949

Harinck, C.H.C.

Citation

Harinck, C. H. C. (2021, November 16). *‘Zoeken, aangrijpen en vernietigen!’: De theorie, praktijk en prijs van het Nederlandse militaire optreden in Indonesië 1945-1949*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3239352>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3239352>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

‘Zoeken, aangrijpen en vernietigen!’

**De theorie, praktijk en prijs van het
Nederlandse militaire optreden in Indonesië
1945-1949**

C.H.C. Harinck
PROEFSCHRIFT UNIVERSITEIT LEIDEN

‘Zoeken, aangrijpen en vernietigen!’

De theorie, praktijk en prijs van het Nederlandse militaire optreden in
Indonesië 1945-1949

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van

de graad van doctor aan de Universiteit Leiden

op gezag van rector magnificus prof.dr.ir. H. Bijl,

volgens besluit van het college voor promoties

te verdedigen op dinsdag 16 november 2021

klokke 11.15 uur

door

Cornelis Hubertus Christiaan Harinck

geboren te Leiden

in 1990

Promotores: Prof.dr. G. Oostindie
Prof.dr. B. Schoenmaker
Copromotor: Prof.dr. H. Schulte Nordholt

Promotiecommissie: Prof.dr. M. Bloembergen
Prof.dr. H. te Velde
prof.dr. J. Hoffenaar (Universiteit Utrecht)
Prof. dr. P. Romijn (Universiteit van Amsterdam)
Dr. T.W. Brocades Zaalberg

Dankwoord

Sinds het begin van mijn promotietraject heb ik het schrijven van deze woorden van dank en reflectie in gedachten gehad. Dankwoorden in proefschriften, boeken en andere publicaties vallen op door hun uniforme saaiheid. Hoewel ik een groot liefhebber ben van inleidingen (ik moet bekennen van veel boeken in mijn kast slechts de inleiding te hebben gelezen), sla ik dankwoorden altijd over. Tenminste, zo ging het. De jaren van onderzoek en schrijven hebben me niet in een liefhebber van andermans dankwoorden gemaakt, maar ik ben de dankwoorden wel gaan begrijpen.

Dankbaarheid is namelijk het meest overweldigende gevoel waarmee ik achterblijf na het voltooien van dit project. Promoveren is in veel opzichten een solitaire tocht, maar tegelijkertijd deed het mij beseffen hoezeer wetenschap collectieve arbeid is, hoe eenzaam het werk en hoe polemisch de discussie soms ook mag zijn. Maar dat is natuurlijk nog heel algemeen. Op persoonlijk vlak weet ik mij heel concreet geroepen tot dankbaarheid.

Groot is mijn dank voor de drie heren die gedurende vier jaar en de daaropvolgende, niet onaanzienlijke reservetijd mijn promotoren zijn geweest: prof. dr. Gert Oostindie, prof. dr. Ben Schoenmaker en prof. dr. Henk Schulte Nordholt. Het was een genoegen hen als mijn begeleiders te hebben. Met plezier kijk ik terug op de vele gesprekken die we gevoerd hebben. Dank heren, voor alles.

Graag dank ik mijn collega's op het KITLV en al die wetenschappers en kenners van elders die ik gedurende dit promotietraject heb mogen ontmoeten. Bij elkaar zijn het er meer dan ik kan noemen. Expliciet noem ik graag diegenen die in gesprek, middels suggesties, als medeauteur van artikelen of in commentaar op teksten van mij hebben bijgedragen aan mijn ontwikkeling: dr. Tom van den Berge, dr. Thijs Brocades Zaalberg, dr. Roel Frakking, Nico van Horn, prof. dr. Martijn Kitzen, dr. Rémy Limpach, prof. dr. Joep Leersen, Marc Lohnstein, dr. Harry Poeze, prof. dr. Remco Raben, dr. Stef Scagliola, dr. Fridus Stijlen, prof. dr. Martin Thomas en Jonathan Verwey. Bijzondere bijdragen werden geleverd door de veteranen die ik nog heb kunnen spreken, bijna allemaal dankzij de tomeloze inzet van M.A.P. Ellen Klinkers en Aggie Langedijk ten slotte verdienen grote lof voor hun redactiewerk.

In het bijzonder noem ik graag dr. Bart Luttikhuis. Ik ben hem dankbaar voor zijn rol als de facto dagelijks begeleider en bovenal voor de vele stimulerende gesprekken en discussies. Ik kan mij moeilijk voorstellen waar ik zou staan als historicus zonder hem. Historicus wordt men echter niet pas met de eerste dag van een promotietraject. Dank ben ik dan ook

verschuldigd aan de vele docenten van wie ik bachelor- en masteronderwijs mocht genieten. Meer dan ooit besef ik hoe vormend die jaren zijn geweest. Naast eerdergenoemden noem ik in dit verband graag prof. dr. Amersfoort, prof. dr. Blom, dr. Patrick Dassen, dr. Johannes Houwink Ten Cate, prof. dr. Wim Klinkert en prof. dr. Nicolette Mout.

Een promotietraject is zoals gezegd een solitaire tocht, maar wel een die lichter wordt in het gezelschap van andere solitaire reizigers met een vergelijkbaar doel. Ook daar heb ik er veel van mogen ontmoeten, aan het KITLV, in Leiden, in Utrecht, via de Huizinga Onderzoeksschool voor Cultuurgeschiedenis, en elders. Wederom te veel om allemaal op te noemen. Hiermee verschuift de aard van de dank van het academische naar het persoonlijke – al is de grens daartussen allerm minst helder.

De dank aan de volgende personen is in zekere zin nog groter dan aan de reeds genoemden. Want al had ik alles en meer op intellectueel gebied, had ik de liefde niet, het zou mij niet baten. Dank ben ik zo verschuldigd aan mijn vrienden en familie, die mij, al dan niet met humor op het scherpst van de snede, op de been hielden. In het bijzonder noem ik hierbij Mart en Jonathan. Beiden waren instrumenteel in zowel de begin- als eindfase van dit project. Innig dankbaar ben ik ook mijn kinderen Sarah en Joris. Hoewel zij dit alles nog niet begrijpen wil ik ze de dank niet ontfeggen – laten zullen ze het hopelijk inzien. Wie dat wel inziert is mijn vrouw, Maartje. Dankbaarheid groter dan in woorden is uit te drukken. Ten slotte dank ik graag mijn ouders en schoonouders. Jullie waren er altijd– meelezend, meedenkend, vragend, steunend en zorgend. Graag eindig ik met waar het allemaal mee begon: mijn ouders en hun inspirerende liefde voor de geschiedenis. Ik draag dit werk dan ook aan hen op.

Inhoudsopgave

Dankwoord	3
Inhoudsopgave	5
Inleiding	8
Slachtofferaantallen: een macabere puzzel	10
Geweld en optreden begrijpen: historiografie en publieke discussie	14
Het buitensporige en extreme geweld centraal	16
Verschoven definities	19
Lacune: de oorlogvoering zelf	20
Vraagstelling en afbakening	21
De lerende krijgsmacht en organisatiecultuur	22
Antikoloniale opstand en guerrillastrijd	24
Guerrillaoorlog en wapengebruik	27
Woordkeuzes	28
Bronnen en structuur	30
Hoofdstuk 1	
De wil tot onderdrukken. De Nederlandse strijdkrachten en de confrontatie met de Indonesische revolutie.	33
Onduidelijkheid heerst, augustus 1945	34
De zoektocht naar troepen	36
Voorschriften voor de bestrijding van binnenlandse tegenstand	37
Het VPTL en Voorschrift nr. 1599: de wil tot onderdrukken	41
Confrontatie met de revolutionaire werkelijkheid, oktober en november 1945	43
Zware wapens gewenst. Haagse beslissingen, september – november 1945	46
De juiste legerorganisatie	48
Conclusie	50
Hoofdstuk 2	
Met harde hand. Pacificatie en militair geweldgebruik, november 1945 – augustus 1947.	52
De strategische en politieke context van de militaire operaties, 1945 – 1947	53
Uitbouw van de troepenmacht en bruggenhoofden, maart – november 1946	56
Gebiedsbeheersing en pacificatie	58
Diplomatie en strijd	60
Contraterreur in Zuid-Celebes	62
Van Linggadjati naar Operatie Product november 1946 – juli 1947	64
Operatievormen en geweldgebruik	67
Operatie Product gaat van start	73
Conclusie	74
Hoofdstuk 3	
Pacificatie met moderne oorlogsmiddelen. Opleiding en theorie, augustus 1945 – juli 1947.	77
Opleidingen	77

Het Indisch Instructie-Bataljon en de Indische Voorbereiding	79
Britse hulp in Azië	81
Hardnekkige problemen	83
Aanvullende opleidingen in Indonesië	85
Doctrineontwikkeling	87
Tactische Aanwijzingen	89
Conflictanalyse	90
Vijanden en burgers	92
Conclusie	94
Hoofdstuk 4	
Intensivering en opschaling. Guerrillabestrijding 1947-1948.	98
Verloop en strategische context van de guerrillastrijd, augustus 1947 – december 1948	99
Gebiedsbeheersing	103
De vicieuze cirkel van de guerrillastrijd	105
Opschaling en intensivering, het Nederlandse antwoord op de guerrilla	107
Efficiëntere en flexibelere inzet van het personeel	108
Vuurkracht als vervanging van mankracht	110
Versterking inlichtingencapaciteit en verdergaande samenwerking met civiele autoriteiten	114
Geweldgebruik en zware wapens	116
Op weg naar Operatie Kraai	120
Conclusie	121
Hoofdstuk 5	
Discussie en reflectie. De ontwikkeling van de opleiding en doctrine juli 1947-december 1948	124
Personeels- en opleidingsproblemen	124
De Indische Voorbereiding onder de loep	127
Doctrineontwikkeling	130
Discussie over het <i>VPTL</i>	133
Vijand en burgerbevolking	135
Guerrillabestrijding	137
Geweldsinstructies en zware wapens	140
Conclusie	142
Hoofdstuk 6	
Bloedig eindspel. Guerrillastrijd december 1948 – augustus 1949.	145
Strategische context	145
Oplossing voor het guerrillaprobleem: vernietiging en pacificatie	147
Militaire maatregelen prevaleren	149
Het onhaalbare doel van vernietiging en pacificatie	151
Escalatie in geweldgebruik 1949	155
Operatievorm en vuurdiscipline	158
De aard van de guerrillastrijd	159
Geweldgebruik, moreel en risicomijding	162

Escalatie en begrenzing in gebruik van artillerie en luchtstrijdkrachten	164
Conclusie	167
Hoofdstuk 7	
Doctrinaire zwanenzang, 1949.	169
Discussie bij het IIB	170
Gevechtshandleiding 1949	172
Guerrillabestrijding en gebiedsbeheersing	172
Inlichtingen	174
Geweldgebruik en zware wapens	175
Burgerbevolking	176
Een luchtmarechaussee?	177
Conclusie	182
Conclusie en slotbeschouwing	183
Conflictanalyse en strategie	184
Lerend vermogen – organisatorisch en didactisch	185
Lerend vermogen – inhoudelijk	187
Het vermogen tot leren begrensd	188
Intensivering en opschaling	189
Geweldgebruik en slachtoffers	190
De discrepantie in slachtofferaantallen en verklaringen daarvoor	191
Nederlands optreden in vergelijkend perspectief	193
Tactische vormen en geweldgebruik	193
Conceptualisering en het leerproces	196
Ten slotte	198
Samenvatting	200
Summary	204
Noten	208
Bronnen- en literatuurlijst	258
Archieven	258
Gepubliceerde primaire bronnen	259
Gepubliceerde memoires, dagboeken en interviews	261
Gedenkboeken	263
Secundaire literatuur	264
Curriculum Vitae	280

Inleiding

Guerrillastrijd is oorlog in de schaduw, schreef de Amerikaanse historicus Robert Asprey. In figuurlijke zin staat deze strijdvorm inderdaad in de schaduw van reguliere oorlogvoering. Maar guerrillastrijd vindt ook letterlijk plaats in de schaduw. Het is een oorlog zonder front en zonder duidelijke grenzen tussen combattanten en non-combattanten. Schaduw toont de contouren, maar verhuult wat daarbinnen ligt. Een doelwit doemt op – maar is het de vijand? Een schot klinkt; een mens is geraakt. Wie was het? Vriend of vijand, de schaduw slokt alle slachtoffers op.¹

Of een oorlog nu veel of weinig slachtoffers eist, het eerste slachtoffer is altijd de waarheid. En het is dit slachtoffer waar het de historicus in eerste instantie om te doen is. Zo verging het ook mijzelf. Dit proefschrift begon (en eindigde) als een studie naar de Nederlandse manier van oorlog voeren in Indonesië van 1945 tot 1949. Maar gaandeweg drongen de slachtoffers die volgden op de waarheid zich aan mij op, als aantallen op vergeeld papier, als levenloze lichamen op oude foto's, in de vorm van in steen gehouwen namen, of in de verhalen van getuigen.

Aanwijzingen voor die manier van oorlog voeren en de slachtoffers daarvan zijn in veel bronnen en verhalen terug te vinden. Bijzonder scherp komen ze naar voren in het verslag van de temporaire krijgsraad van Batavia uit november 1946 van de ondervraging van Ferdinand Kaarsemaker, reserveluitenant van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL). Kaarsemaker voerde met zijn patrouille in de nacht van 16 op 17 november in de buurt van Buitenzorg twee acties uit. Buitenzorg, of Bogor in het Indonesisch, lag op dat moment op de grens van het Nederlandse en het Indonesische Republikeinse gebied en kende sinds kort een gedeeld bestuur, een ongemakkelijke situatie die veel spanning gaf. Er kwamen bij Kaarsemakers tweede actie vier Republikeinen om: de waarnemend burgemeester, twee politieagenten en een burger. De Republikeinse autoriteiten in Buitenzorg waren woedend en beklagden zich bij de Nederlandse commandant. Twee dagen later werd de luitenant gehoord in een onderzoek dat de militaire justitie was gestart naar deze zaak.

De directe aanleiding voor Kaarsemakers optreden was dat op 15 november, de dag voor het incident, onderhandelaars van Nederland en de Indonesische Republiek na een jaar van gewapende strijd en diplomatiek getouwtrek een akkoord hadden bereikt over de politieke en bestuurlijke toekomst van het land. Maar in plaats van rust zorgde dit akkoord van Linggadjati juist voor verdere spanningen in Buitenzorg; het loste de verdeelde status van de stad niet op.

Er werden wapens gestolen uit Nederlandse depots en Nederlandse militaire posten werden nog altijd beschoten. Om hier een einde aan te maken stuurde de commandant een aantal patrouilles op pad, waaronder die van luitenant Kaarsemaker.

Kaarsemaker had de opdracht gekregen om een nachtelijke hinderlaag te leggen bij de kampong Tjimanggoe, het dorp vanwaaruit de recente beschietingen op Nederlandse posten zouden zijn georganiseerd. Hij ging op pad met tweeënhalve sectie infanterie, een lichte en een middelzware mortier, en een mitrailleur. De hinderlaag werd gelegd, maar al snel werden de KNIL-soldaten beschoten vanuit de kampongrand. Kaarsemaker besloot ‘onmiddellijk krachtig te reageren’: hij gelastte de kampong te bestoken met mortiervuur en over de hele lengte en breedte te mitrilleren. Tegenover de temporaire krijgsraad verklaarde hij dat zijn beslissing niet alleen was ingegeven door de directe bedreiging die het vijandelijke vuur vormde, maar ook door de wetenschap dat het dorp ‘een haard van vijandelijke terroristische activiteit’ was.

De patrouille bleef na de beschieting op de plaats van de hinderlaag, maar de vijand vertoonde zich niet meer. Enkele uren later, het was inmiddels kwart over drie, klonken in de verte mitrailleurvuur en explosies. Kaarsemaker en zijn mannen gingen snel op onderzoek uit. Een nabijgelegen kampement van het 3^e Bataljon Regiment Jagers (3 RJ) van de Koninklijke Landmacht (KL) bleek door guerrillastrijders met handgranaten te zijn aangevallen. Na kort overleg met een officier van 3 RJ beval Kaarsemaker zijn mannen de in de directe omgeving van het kampement gelegen woningen ‘nauwkeurig te zuiveren’. ‘Te dien einde’, aldus zijn verklaring, ‘gaf ik last om vuur af te geven op bedoelde huizen, waarna deze huizen ten overvloede nauwkeurig op wapens werden onderzocht. Bij deze onderzoeking bleek, dat als gevolg van dit uit militaire noodzaak afgegeven vuur in de woningen enkele slachtoffers waren gevallen.’

Mr. J. van Zuuren, de substituut auditeur-militair die het verhoor afnam, vroeg Kaarsemaker waarom hij meende dat hier sprake was geweest van militaire noodzaak. De luitenant antwoordde dat voor hem vaststond dat uit de bedoelde huizen kort daarvoor nog op het kampement van 3 RJ was geschoten; er móesten zich wel tegenstanders bevinden. Hij had het vuren bevolen om eigen verliezen te voorkomen. Van Zuuren nam genoegen met deze verklaring. Uit verder onderzoek, dat samen met de Republikeinse autoriteiten werd opgezet, kon niet worden opgemaakt wat de vier omgekomen personen precies deden op de plaats des onheils, en of zij betrokken waren geweest bij de aanval op het kampement van 3 RJ.²

Kaarsemakers actie was allesbehalve uitzonderlijk voor het Nederlandse militaire optreden tijdens de dekolonisatieoorlog in Indonesië – het onderzoeksobject van deze studie. Het is aan de politieke situatie in Buitenzorg eind 1946 te danken dat hij zich moest

verantwoorden en dat er zodoende een uitvoerig krijgsraadverslag van is. De reguliere militaire verslaglegging vermeldt talloze vergelijkbare acties, maar altijd slechts in summieri bewoordingen. Zo wordt over het incident in de korpsgeschiedenis van KNIL Inf. I (de eenheid van Kaarsemaker) en het ter plekke bijgehouden oorlogsdagboek van 3 RJ alleen vermeld dat in de bewuste nacht enkele patrouilles waren uitgezonden, en dat die bij elkaar vijf tegenstanders doodden. Het weekoverzicht van de Generale Staf, dat ter kennisgeving ook altijd naar de relevante ministeries en instanties in Den Haag werd gezonden, rapporteerde in dezelfde trant.³

Evenmin uitzonderlijk was de scheve verhouding in slachtofferaantallen: geen eigen en ten minste vijf toegebrachte verliezen. In de week van het incident leden Nederlandse troepen in West-Java een verlies van 2 gewonden tegen 22 gedode en 13 gevangengenomen 'extremisten'. Voor heel Indonesië waren de cijfers voor die week 8 eigen gewonden tegenover 149 gedode en 122 gevangengenomen tegenstanders. Kijken we naar het totaal van de oorlog dan kostte die volgens officiële telling aan 4.751 militairen in Nederlandse dienst het leven. 2.526 van hen stierven als gevolg van gevechtshandelingen, de overigen door ongelukken en ziektes. (Opmerkelijk genoeg zijn de omgekomen lokaal geworven paramilitairen en politiemensen niet vermeld.) De optelsom van de in Nederlandse militaire bronnen vermelde vijandelijke slachtofferaantallen is 97.421. Voor iedere omgekomen Nederlandse militair stierven er dus 21 Indonesiërs. En gaan we alleen uit van in de strijd omgekomen Nederlandse militairen, dan is de verhouding zelfs 1 staat tot 38. Deze cijfers wekken de indruk van een zeer gewelddadig Nederlands optreden. Alvorens de context, vorm en opzet van deze studie te bespreken, is het daarom goed nader in te gaan op die hoge Indonesische slachtofferaantallen.⁴

Slachtofferaantallen: een macabere puzzel

Recent onderzoek op basis van de Nederlandse militaire verslaglegging concludeert dat het aantal van 97.421 omgekomen Republikeinse strijdkrachten een redelijke maar mogelijk ook minimale inschatting is. Hoe betrouwbaar is dit getal? De in gevechtsacties toegebrachte verliezen werden structureel bijgehouden vanaf de eerste confrontaties in 1945 tot aan de laatste gevechten voor de wapenstilstand in 1949. Nu is overschatting van het eigen wapensucces van alle tijden, en ook binnen de Nederlandse strijdkrachten golden aantallen gedode tegenstanders als graadmeter voor tactisch succes. Slachtofferaantallen zullen als gevolg daarvan zeker wel eens overdreven zijn. Maar de periodieke verslagen en overige archiefbronnen geven geen indicatie dat aan deze graadmeter bovenmatig veel belang werd gehecht. Er was geen sprake

van een *body count*-cultuur zoals bijvoorbeeld binnen het Amerikaanse leger in de Vietnamoorlog, waar tactisch succes in de strijd tegen de Vietcong en het Noord-Vietnamese leger in hoge mate werd afgelezen aan de toegebrachte personele verliezen. Er lijkt in de verslagen van militaire confrontaties juist sterk gestreefd te zijn naar nauwkeurigheid, waarbij een onderscheid werd gemaakt tussen de daadwerkelijk getelde doden en het geschatte aantal additionele slachtoffers – al werd geregeld ook alleen vermeld dat er vermoedelijk meer slachtoffers waren, zonder hier een getal aan te verbinden. Met de inachtneming van enkele ruime tellingen en administratieve fouten kunnen we ervan uitgaan dat 97.421 de optelsom is van de daadwerkelijk getelde, doorgegeven slachtofferaantallen.⁵

Om verschillende redenen echter kan dit aantal het beste beschouwd worden als een minimale inschatting van het totale aantal Indonesiërs dat omkwam door Nederlands wapengeweld. Om te beginnen maakten de periodieke militaire verslagen bijna nooit gewag van burgerslachtoffers, en uit egodocumenten en Indonesische bronnen is bekend dat er wel vaak burgerslachtoffers vielen. De schattingen van additionele slachtoffers in de periodieke verslagen werden ook niet in de tellingen meegenomen. Indonesische strijders die gewond uit de strijd kwamen en terug in eigen gebied alsnog bezwaken werden uiteraard niet meegenomen in de Nederlandse overzichten. En wanneer het maar enigszins kon, namen de TNI (Tentara Nasional Indonesia, het Indonesisch Nationaal Leger) en de andere Indonesische strijdorganisaties hun doden mee. Daar komt bij dat het strijdterrein zelf na afloop niet altijd nauwkeurig doorzocht kon worden, bijvoorbeeld door de moeilijke begaanbaarheid van het terrein, gebrek aan mankracht, of een blijvende vijandelijke dreiging, waardoor het aantal slachtoffers onbekend bleef. Luitenant Kaarsemaker en zijn patrouille bijvoorbeeld namen kampong Tjimanggoe onder vuur met mitrailleurs en mortieren, maar wilden of konden de toegebrachte schade niet opnemen.

Daarnaast weten we dat er in verschillende gevallen sprake is geweest van een al dan niet bewuste grove onderrapportage van de slachtofferaantallen. Door de snelheid van de opmars tijdens Operatie Product in juli en augustus 1947 bijvoorbeeld konden veel eenheden niet goed bijhouden hoeveel verliezen er waren toegebracht. Gezien de omvang van de operatie gaat dit vermoedelijk niet om geringe aantallen. De onderrapportage van de slachtofferaantallen van het optreden van kapitein Westerling en de Speciale Troepen in Zuid-Celebes is notoir, terwijl uit recent onderzoek blijkt dat bij een bombardement op Palembang rond de jaarwisseling van 1946-1947 veel Indonesische slachtoffers vielen, waarvan praktisch niets is terug te vinden in Nederlandse bronnen.

Dit geldt ook voor het aantal dodelijke slachtoffers van misdadig handelen buiten het directe militaire optreden, zoals standrechtelijke executies en martelingen met dodelijke afloop. Een aantal van hen zal in de tellingen zijn meegenomen. ‘Op de vlucht doodgeschoten’ is een bekend militair en politieel administratief eufemisme dat ook in Nederlandse bronnen opduikt. De militair Ed Zijlma van de 422e Infanterie Brigade herinnerde zich hoe deze formulering werd gebruikt om een uit de hand gelopen ondervraging administratief weg te werken: ‘Toen op een patrouille één van onze overijverige pelotonsmaten, geheel zonder reden een kampongbewoner doodschoot omdat hij niet gauw genoeg antwoordde, werd dit in het patrouillerapport vermeld als: “een vijand op de vlucht doodgeschoten”.’ Maar welk aandeel van de in de Nederlandse bronnen vermelde slachtoffers van vluchtpogingen betreft illegale executies? En omgekeerd, welk aandeel van dergelijke misdaden is als ‘op de vlucht gedood’ in de boeken terechtgekomen? Vragen waar gezien de eenzijdigheid van het bronnenmateriaal waarschijnlijk nooit een antwoord op zal komen. 97.421 is gezien bovenstaande omissies en mitsen en maren vermoedelijk in ieder geval vele duizenden te laag. Maar of het missende aantal in de orde van grootte van vijf-, tien- of vijftigduizend gezocht moet worden, is onmogelijk te bepalen.⁶

Er zijn ook Indonesische bronnen, maar helaas zijn de gegevens daarin veel minder eenduidig en aanzienlijk fragmentarischer dan in de Nederlandse. Een ander probleem met Indonesische inschattingen is dat we te maken hebben met verschillende strijdorganisaties, die niet alleen de Nederlanders bestreden, maar in 1945-1946 ook de Britten, en gedurende de hele periode, maar in het bijzonder vanaf 1948, niet zelden ook elkaar. De pro-Nederlandse Indonesische burgerslachtoffers blijven eveneens buiten beeld. Hun totale aantal is onbekend. Petra Groen berekende wel dat er tussen 19 december 1948 en 31 juli 1949 45 Indonesische ambtenaren van het binnenlands bestuur en 609 volkshoofden werden vermoord, en volgens Tom van den Berge werden gedurende de hele oorlog alleen al in West-Java honderden Indonesische ambtenaren in Nederlandse dienst ontvoerd en gedood. Ten slotte leidden het geweld van de guerrillastrijd, de revolutionaire chaos, de ontregeling van het normale leven en de Nederlandse maritieme blokkade van Republikeins gebied nog tot talloze doden door ziektes en honger. De Australische historicus Adrian Vickers komt op basis van in de Indonesische historiografie genoemde getallen tot een schatting van 45.000 tot 100.000 omgekomen Indonesische combattanten en 25.000 tot 100.000 non-combattanten. Deze laatste groep omvat ook de slachtoffers van intra-Indonesisch geweld, maar is exclusief de mogelijk enkele tienduizenden Chinezen en (Indo-)Europeanen die tijdens de Indonesische revolutie (de Bersiap) gedood werden. Vickers’ minimumaantallen lijken in het licht van de Nederlandse

cijfers te laag. Maar of het totaal dan 200.000 moet zijn? En welk percentage daarvan heeft betrekking op door de Nederlandse strijdkrachten gemaakte slachtoffers? Dit is aan het zicht onttrokken; de oorlog in Indonesië is ook in dit opzicht nog altijd een oorlog in de schaduw.⁷

In deze studie wordt uitgegaan van 100.000 Indonesische slachtoffers van het Nederlandse militaire optreden, en van een verhouding van 21 gedode tegenstanders voor elke omgekomen militair. Ten opzichte van de totale bevolkingsomvang van de Indonesische archipel – volgens de laatste census van het koloniale bestuur, in 1930, ruim zestig miljoen – of de mogelijk 2,5 tot 4 miljoen Indonesiërs die, hoofdzakelijk als gevolg van hongersnood en dwangarbeid, omkwamen tijdens de Japanse bezetting, lijken 100.000 slachtoffers mee te vallen. Het perspectief verandert wanneer de slachtofferaantallen en -verhoudingen van de Nederlandse dekolonisatieoorlog vergeleken worden met die van vergelijkbare conflicten in dezelfde periode.⁸

De dekolonisatieoorlog in Frans-Indochina van 1945 tot 1954 eiste rond de 400.000 levens. De Franse en anticomunistische Vietnamese troepen verloren samen 92.800 man. De verliezen van de Vietminh liggen vermoedelijk tussen de 300.000 en 500.000. In ieder geval 175.000 van hen zijn als militaire slachtoffers te classificeren, wat minimaal 125.000 burgerslachtoffers overlaat. De verhouding van de Franse verliezen tegenover die van de Vietminh is hiermee 1:3,2 tot 1:5,4. De verklaring is dat de oorlog in Indochina, zeker op het einde, een meer regulier karakter had dan de oorlog in Indonesië en dat de Vietminh qua bewapening en uitrusting veel meer aan de Fransen gewaagd was.⁹

De verliescijfers van de antikoloniale opstand in Frans Madagascar van 1947-1948 lopen uiteen van 10.000 slachtoffers van geweld tot 80.000-100.000 doden van geweld, honger en ondervoeding. Volgens de meest uitgewerkte schatting doodden de Franse troepen 5.000-6.000 rebellen tijdens gevechtshandelingen en 1.000-2.000 daarbuiten, en maakten de rebellen 2.000 slachtoffers, van wie waarschijnlijk minder dan een kwart Franse militairen waren. Met deze cijfers komt men uit op een verhouding van 1:12 tot 1:16, met de opmerking van de duizenden indirecte doden van dit conflict daarmee nog buiten beeld blijven.¹⁰

De oorlog in Algerije van 1954 tot 1962 – in het Franse publieke debat evenals de oorlog in Indochina een *guerre sale* genoemd – kostte 25.064 militairen van de Franse krijgsmacht het leven, van wie 16.033 als direct gevolg van militaire confrontaties of terreur. 19.166 Franse en Algerijnse burgers kwamen om bij aanvallen van de Algerijnse verzetsbewegingen. Bij militaire operaties doodden de Franse strijdkrachten rond de 141.000 Algerijnse tegenstanders. Algerijnse schattingen van direct na de oorlog gaan uit van een totaal van 300.000 slachtoffers, waarmee de verhouding tussen de 1:5,6 en de 1:11,9 ligt.¹¹

In de ‘Mau Mau rebellion’ in Brits Kenia van 1952 tot 1960 vielen aan de zijde van de Britten 233 militairen en politiemensen en ongeveer 1.800 lokaal geworven militietroepen, terwijl er officieel ten minste 11.500 ‘rebellens’ werden gedood. Een aantal van 20.000 wordt waarschijnlijker geacht. Deze cijfers resulteren in een verhouding van tussen de 1:5 en 1:10. Anders dan voor de meeste dekolonisatieoorlogen zijn voor de strijd in Brits-Maleisië van 1948 tot 1960 relatief nauwkeurige cijfers beschikbaar. De troepen van het Britse gemeenebest en hun Maleisische bondgenoten verloren 1.865 man, de guerrilla’s 6.710, een verhouding van bijna 1:3,6.¹²

Nu zijn de verliescijfers van deze dekolonisatieoorlogen niet een-op-een met elkaar te vergelijken gezien het verschil in context en in precisie waar het de getallen betreft. Maar men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de discrepantie in de verhouding tussen de Nederlandse en Indonesische slachtofferaantallen ook in internationaal vergelijkende zin uitermate fors is. Het Nederlandse militair optreden in de Indonesische oorlog moet daarom zowel in absolute als relatieve zin als zeer gewelddadig worden bestempeld.

Geweld en optreden begrijpen: historiografie en publieke discussie

De Indonesische oorlog kent een rijke en tegelijk versnipperde historiografie. De internationale en de Indonesische literatuur hebben in de eerste plaats oog voor de Indonesische revolutie, het ontstaan van de Indonesische staat en meer en meer ook de rol van geweld in de moderne Indonesische geschiedenis. Nederlandse historici richtten zich in eerste instantie hoofdzakelijk op de Nederlandse dekolonisatiepolitiek. Als er al aandacht was voor het gewelddadige karakter van de dekolonisatie, betrof die vooral de Nederlandse en Indo-Europese slachtoffers van Indonesisch geweld.¹³

Heel geleidelijk is de focus van het onderzoek verbreed. Een (eerste) kantelpunt vormde de befaamde *Achter het nieuws*-uitzending met de veteraan Joop Hueting in 1969. Hueting’s getuigenis van oorlogsmisdaden en buitensporig geweld zorgde voor zo’n grote opschudding dat de regering na kritische Kamervragen zich genoodzaakt zag een onderzoekscommissie in het leven te roepen. Het resultaat was de *Excessennota*. Hierin werd een reeks Nederlandse ‘excessen’ opgesomd en kort beschreven. De conclusie die de regering aan het rapport verbond was dat de excessen verschrikkelijk waren, maar slechts een heel klein onderdeel vormden van de totale Nederlandse militaire inzet. Het gros van de Nederlandse militairen en de krijgsmacht als instituut hadden schone handen. Nederlands geweld en Nederlands daderschap, kan achteraf

worden vastgesteld, pasten niet in het naoorlogse zelfbeeld van Nederland als beschaafd en vooruitstrevend land.¹⁴

Maar de geest was uit de fles. Een jaar later publiceerden de wetenschappers J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, ook Indiëveteranen, *Ontsporing van geweld*. Deze historisch-sociologische analyse van het Nederlandse geweldgebruik concludeerde dat wat in de *Excessennota* werd genoemd slechts de top van een grote ijsberg was. En vanaf het interview met Hueting is ook in het publieke debat gestaag meer aandacht gekomen voor extreem Nederlands geweld en oorlogsmisdaden. Achteraf gezien vormde de *Excessennota* zo niet een sluitstuk, maar het begin van onderzoek naar, en reflectie op, Nederlands geweld tijdens de nadagen van het koloniale project in Indonesië.¹⁵

Overigens is dit geen geleidelijk proces geweest. De *Excessennota* en latere, verder reikende publicaties werden ofwel onthaald op heftige reacties ofwel op een opvallend stilzwijgen. Pas in deze eeuw zou het onderwerp van (extreem) Nederlands geweld beklijven in het historische en publieke debat over het koloniale optreden in Indonesië. De laatste jaren is deze ontwikkeling in een stroomversnelling geraakt, wat zich onder andere uit in maatschappelijk activisme en rechtszaken tegen de Nederlandse staat. Inmiddels is het gewelddadige Nederlandse optreden tot het centrale thema geworden van die geschiedenis, zowel in de wetenschap als daarbuiten. Zoals Kester Freriks het treffend verwoordde: ‘De brandende kampongs van generaal Spoor hebben de heren van de thee verjaagd waar het gaat om de publieke herinnering aan Nederlands-Indië.’¹⁶

De huidige belangstelling voor koloniale wandaden is niet uniek voor Nederland. De internationale wetenschappelijke literatuur en discussie over de vele negentiende- en twintigste-eeuwse koloniale oorlogen kennen een vergelijkbare ontwikkeling. Het toenmalige gebruik en de omarming van extreem geweld lopen dan ook als rode draden door veel recente studies. Tegelijkertijd wordt in het publieke discours van veel voormalige koloniale machten hevig gediscussieerd over de erfenis van het koloniale geweld.¹⁷

Verskillende commentatoren wijzen op de relatief lange tijd tussen de feitelijke dekolonisatie en de wetenschappelijke en publieke confrontatie met en reflectie op de (extreem) gewelddadige aspecten daarvan. Historica Stef Scagliola ziet de publieke omgang met het Indiëverleden in de eerste jaren na de dekolonisatie in termen van verzwijging en doofpot. Van Doorn en Hendrix spraken eerder over vertraagd begrip, waardoor ingrijpende gebeurtenissen pas door de volgende generatie begrepen worden. Dit proces van begrijpen en in het reine komen met het verleden is nog steeds gaande, en zal wellicht nooit eindigen. Iedere generatie

stelt weer andere vragen, ziet nieuwe verbanden en verhoudt zich anders tot het verleden dan de vorige.¹⁸

Het buitensporige en extreme geweld centraal

De *Excessennota* uit 1969 was hoofdzakelijk een opsomming van incidenten van buitensporig geweld. Het vinden van een verklaring voor de gevonden casussen behoorde niet tot de opdracht van de ambtelijke commissie die de nota publiceerde. De draai die de regering gaf aan de nota was dat de genoemde incidenten uitzonderingen waren, het werk van ‘rotte appels’ of het gevolg van een unieke, onfortuinlijke samenloop van omstandigheden. Van structureel extreem geweld was officieel geen sprake.

Ontsporing van geweld van Van Doorn en Hendrix, dat een jaar later verscheen, claimt het tegenovergestelde: buitensporig geweld was wijd verbreid geweest, en kon niet worden verklaard met verwijzingen naar rotte appels en individuele of heel specifieke contexten. Niet de individuele militair, maar de hele Nederlandse gewelddoefening ontspoorde tijdens de oorlog in Indonesië. De woordkeuze is hier belangrijk: een ontsparing is ongewild en onbedoeld, destructief en niet eenvoudig recht te zetten. Met andere woorden: de Nederlandse strijdkrachten verloren de controle over de uitvoering van hun taak, met alle gevolgen van dien. Deze ontsparing verklaren Van Doorn en Hendrix met contingente factoren zoals beleidskeuzes en specifieke omstandigheden tijdens het conflict, maar, getrouw aan hun sociologische discipline, bovenal met structurele en systematische factoren, zoals koloniale machtsverhoudingen, de socialisering van geweld in een (moderne) krijgsmacht en de dynamiek van een guerrillastrijd.

In hun uitwerking van deze these schetsen de auteurs het beeld van te kleine en onderbemande Nederlandse eenheden die te grote gebieden moesten beheersen, terwijl ze geconfronteerd werden met een moeilijk te bestrijden guerrilla. Relatief lage commandanten kregen door dit troepentekort en de grote geografische spreiding van eenheden relatief grote verantwoordelijkheden, zonder dat er duidelijke sturing en controle van hogerop in de militaire organisatie was; de normale bevelsketen was doorbroken en functioneerde niet meer naar behoren. Deze kleinschaligheid en autonomie werkten eigengereid optreden in de hand, waarbij geweld als de voor de hand liggende oplossing gold. Dat werd nadrukkelijk versterkt door de sleutelposities die de koloniale officieren van het KNIL innamen in de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië. Koloniale repressie en minachting trokken zodoende hun spoor. Was een militaire eenheid eenmaal beland op deze weg van grof geweld, dan was omkeren geen

optie meer: de militairen kwamen terecht in een ‘geweldsfuik’. Geweld lokte nieuw geweld uit en een vicieuze cirkel van dood en verderf was geboren.

Tegelijkertijd signaleren Van Doorn en Hendrix een ‘specialisering’ van het (buitensporige) geweld: de toepassing van het meest overdadige en grove geweld kwam te liggen in de handen van zogenoemde geweldsspecialisten, zoals de Speciale Troepen, inlichtingenpersoneel en ‘actiepelotons’ van gewone eenheden. Op laag niveau werd de delegatie van bevoegdheden dus herhaald: een klein groepje binnen de standaardgroep was verantwoordelijk voor ‘het vuile werk’ en deed dit zonder al te veel bemoeienis van de rest. De ontsparing die Van Doorn en Hendrix zien gaat in de eerste plaats over de wijze van optreden, maar heeft ook betrekking op de inzet van de hele krijgsmacht als geweldpleger namens de Nederlandse staat, van de koloniale militaire top via de gebrekkig functionerende normale bevelsketen tot de specialisering van het daadwerkelijke geweld op het laagste niveau.

Ontsporing van geweld was in de eerste plaats een kritiek op de conclusies die de regering aan de *Excessennnota* verbond, en meer algemeen een aanklacht tegen het Nederlandse optreden in Indonesië. Die aanklacht is nog altijd stevig, maar ook opvallend algemeen van aard. De beleidskeuzes van de Nederlandse strijdmacht op hoog en laag niveau passen volgens Van Doorn en Hendrix in een algemeen patroon dat moderne samenlevingen kenmerkt: een complexe en moeizame verhouding tot de uitoefening van (statelijk) geweld. De delegatie van het geweld van hoog naar laag zien ze als een ‘kolossaal afwentelingsproces uit onmacht, uit onvermogen om met geweld om te gaan’.¹⁹

Ontsporing van geweld zou heel invloedrijk blijken; alle latere studies naar het Nederlandse geweld tijdens de oorlog in Indonesië zijn schatplichtig aan Van Doorn en Hendrix. Hoewel de volledige sociologische reikwijdte van hun conclusies niet door iedereen is omarmd, geldt hun analyse van het Nederlandse optreden nog altijd als het uitgangspunt voor iedere nieuwe historische studie, al is het huidige beeld zowel breder als concreter geworden. Belangrijke bijdragen in die verbreding en concretisering zijn geleverd door Willem IJzereef en Jaap A. de Moor. Op basis van de analyse van Van Doorn en Hendrix is het moeilijk voor te stellen dat de oorlog anders had kunnen lopen. IJzereef en De Moor tonen echter aan dat de Nederlandse legerleiding in Indonesië bij de inzet van Speciale Troepen de geweldsontsporingen van deze specialisten vaak negeerde, geregeld tolereerde en soms zelfs bewust gebruikte, zoals op Zuid-Celebes. Hiermee begon een verschuiving van de algemene structurele verklaringen van Van Doorn en Hendrix naar nadruk op het belang van specifieke context en op het aandeel van individuele actoren.²⁰

Tegelijkertijd groeide ook het wetenschappelijk inzicht in het falen van de Nederlandse militaire strategie. Aan het einde van de oorlog en nog lang daarna hielden veel militairen vol dat het verliezen van de oorlog niet aan hen had gelegen: het leger was in de steek gelaten door het Nederlands-Indisch bestuur, de regering in Den Haag en de internationale gemeenschap. Deze koloniale dolkstootlegende verhiel zich altijd al slecht met een kritische blik op de feiten, maar werd volledig onderuitgehaald door Groens *Marsroutes en dwaalsporen* uit 1991. Groen toonde aan dat de Nederlandse legerleiding in Indonesië onder leiding van generaal Spoor een gemankeerd militair beleid voerde en een onhaalbare strategie uitrolde. Zelfoverschatting gecombineerd met de onderschatting van de tegenstanders leidde in 1949 uiteindelijk tot een volledig mislukken van het militair beleid. Op deze lijn is voortgebouwd met onder andere enkele studies over de Mariniersbrigade, de Speciale Troepen en een biografie van generaal Spoor. Al deze studies onderstrepen in meer of mindere mate het door Van Doorn en Hendrix genoemde verband tussen strategisch falen en de ontsporing van het geweldgebruik.²¹

Een nieuwe reeks publicaties in de afgelopen paar jaar heeft de omvang, acceptatie en dynamiek van extreem geweld verder uitgediept. Van Doorn en Hendrix stelden nog niet expliciet de vraag of het Nederlandse gebruik van extreem geweld incidenteel of structureel van aard was, maar hun studie wees wel in richting van het laatste. Steeds meer auteurs onderstrepen de wijdverbreidheid en alledaagsheid van het extreme geweld tijdens de oorlog. Bart Luttikhuis en Dirk Moses plaatsen de Nederlandse militaire inzet in de internationale context van dekolonisatieoorlogen en het daarbij horende extreme geweld. Gert Oostindie toont op basis van gepubliceerde egodocumenten aan dat het gebruik van extreem geweld een 'structureel patroon' had. Rémy Limpach stelt in zijn kloeki studie *De brandende kampongs van generaal Spoor* dat grootschalig buitensporig geweld door Nederlandse militaire en andere ordetroepen een structureel, zich steeds herhalend patroon was, mogelijk gemaakt door een lange reeks geweld bevorderende factoren. Legerleiding, burgerlijk bestuur en politiek accepteerden het geweld als onvermijdelijk en moedigden het soms ook aan. In zijn analyse is de geweldontsporing zo uiteindelijk veel meer het gevolg van keuzes van de betrokkenen dan in die van Van Doorn en Hendrix het geval is. Het recente werk van David van Reybrouck en Martin Bossenbroek past ook binnen deze historiografische trend; Van Reybrouck door het geweld grotendeels vanuit het persoonlijke perspectief van de laatste Indonesische overlevenden vast te leggen, Bossenbroek door de langere koloniale geschiedenis van vrijheidstrijd en repressie te onderstrepen.²²

Verschoven definities

De regeringsnota van 1969 had met ‘excessen’ de term ‘oorlogsmisdaden’ bewust vermeden. Historici volgden in eerste instantie ook deze lijn. Van Doorn en Hendrix spraken van ‘excessief geweld’. Dit deden ze deels met tegenzin. Veel van wat zij beschreven zouden ze liever als ‘oorlogsmisdaden’ classificeren, maar ze achtten het maatschappelijke klimaat nog niet rijp voor het gebruik van een term die associaties oproep met de Duitse bezetter. Ook voelden ze zich er zelf ongemakkelijk bij – het ging tenslotte over de daden van hun voormalige strijdmakkers.²³

Tegelijkertijd hadden de onderzoekers een goede inhoudelijke reden om aan de term ‘excessen’ de voorkeur te geven. ‘Oorlogsmisdaden’ duwt de analyse al gauw in een juridisch raamwerk. ‘Excessief geweld’ is neutraler en breder; het gaat dan niet alleen over geweld dat in moreel en juridisch opzicht grensoverschrijdend was, maar ook in militair-technische zin. Van Doorn en Hendrix doelden met het laatste op situaties waarin de inzet van geweld vanuit militaire optiek begrijpelijk en gerechtvaardigd was, maar waarbij het gebruikte geweld (al dan niet bewust) niet proportioneel was ten opzichte van het te behalen militaire doel.²⁴

De term ‘excessen’ heeft echter zijn neutraliteit verloren. De associatie met de regeringsnota en een weinig kritische omgang met het Indië-verleden maakt dat hij een eufemistische klank heeft gekregen. Recente wetenschappelijke publicaties kiezen veelal begrippen als ‘oorlogsmisdaden’ ‘extreem geweld’ ‘massageweld’ en kwalificaties als ‘structureel’. De term ‘polititionele acties’, specifiek verwijzend naar de twee grote Nederlandse offensieven maar in zijn algemeenheid vaak gebruikt voor de gehele Nederlandse militaire inzet in de jaren 1945-1949, is eveneens in onbruik geraakt. Tegenwoordig duiden we het dekolonisatieconflict aan als een oorlog, al dan niet aan de ‘verkeerde kant van de geschiedenis’.²⁵

Limpach gebruikt zowel de termen ‘extreem geweld’ als ‘massageweld’. Hij definieert beide begrippen als ‘het gebruik van fysiek geweld dat overwegend buiten de directe gevechtssituaties werd toegepast tegen non-combattanten (burgers) of tegen combattanten die na hun vangenneming of overgave werden ontwapend’. ‘Massa’ slaat hier op het feit dat dit soort geweld grote aantallen slachtoffers maakte en vaak voorkwam.²⁶

Bij de bestudering van geweld is de precieze kwalificatie ervan problematisch. Want wat is ‘normaal’ geweld, en wanneer wordt dit ‘extreem’ of ‘massa’-geweld? Het lastige is dat de kwalificatie van geweld zowel kwantitatieve, technische, juridische als morele dimensies heeft, dimensies waarvan de invulling deels afhankelijk is van tijd, plaats en perspectief. Met

die slagen om de arm gebruik ik in deze studie de term ‘extreem geweld’ in dezelfde betekenis als Limpach.

Lacune: de oorlogvoering zelf

De verandering in terminologie is niet toevallig. Want hoewel de kennis over en het inzicht in het Nederlandse geweldgebruik sinds Van Doorn en Hendrix flink is toegenomen, is er tegelijkertijd ook sprake van een vernauwing van het blikveld. Omdat de aandacht zo sterk is komen te liggen op extreme en misdadige gewelddaden is het gros van de Nederlandse militaire gewelddoefening buiten beeld geraakt. Dit is niet vreemd. Zoals Van Doorn en Hendrix al in 1970 schreven:

‘Eigenlijk is [het bestuderen van geweldsexcessen] – sinds de jaren van de oorlog in Vietnam – eenvoudiger dan de studie van het militair geweld als zodanig. Door het leger als een kleurige taptoe zichtbaar te maken en de oorlog als een reeks van gruwelen blijft de illusie gehandhaafd dat het een met het ander niets uitstaande kan hebben. Wat daartussen ligt, het militair geweld zelf, blijft buiten de publieke opinie of wordt in gestileerde vorm – de oorlogsfilm – ontkracht.’²⁷

De auteurs stellen dat het in zekere zin geruststellend is de extreme, vaak buitenwettelijke, gevallen aan een kritische blik te onderwerpen, om zo niet geconfronteerd te hoeven worden met de gewelddadige realiteit van de oorlogvoering van alledag. Geruststelling lijkt niet de leidraad te zijn in de huidige historiografische en publieke focus op het meest extreme geweld, maar het resultaat is hetzelfde: de oorlogvoering in brede zin blijft onderbelicht. Deze onderbelichting is overigens niet uniek voor de historiografie van de Indonesische oorlog.²⁸

Nu is het niet zo dat het gewone militaire optreden volledig buiten het beeld van de historiografie blijft. Veel van de verklaringen voor het extreme geweld hebben ook betrekking op het militair optreden in algemene zin, en op de militaire organisatie. Limpach noemt er verschillende onder zijn meer dan twintig oorzaken voor extreem geweld. De belangrijkste hiervan, die ook in veel andere studies genoemd worden, zijn de riskante Nederlandse strategie en het falen daarvan, het troepentekort en de gebrekkige personeelselectie, het delegeren van verantwoordelijkheden naar onder in de bevelsstructuur, de aard van een guerrillastrijd, het optreden van de vijand, dalend moreel, een koloniale traditie van extreem geweld, het gebruik van zware wapens, gebrekkige opleiding en voorlichting, onvoldoende gekwalificeerde

officiëren, een falend militair-justitieel apparaat en ten slotte het ontbreken van controlemechanismen binnen de Nederlandse militaire organisatie.²⁹

Desondanks blijft het militair optreden zelf vaak onbesproken: het dient als verklaring, maar wordt amper onderzocht. Ook bij Limpach ligt de nadruk, als gezegd, op ‘het gebruik van fysiek geweld dat overwegend buiten de directe gevechtssituaties werd toegepast’. Als gevolg van de begrijpelijke maar uiteindelijk eenzijdige focus op dit specifieke extreme geweld biedt de historiografie onvoldoende inzicht in en verklaring voor het zeer gewelddadige karakter van het hele Nederlandse militaire optreden.³⁰

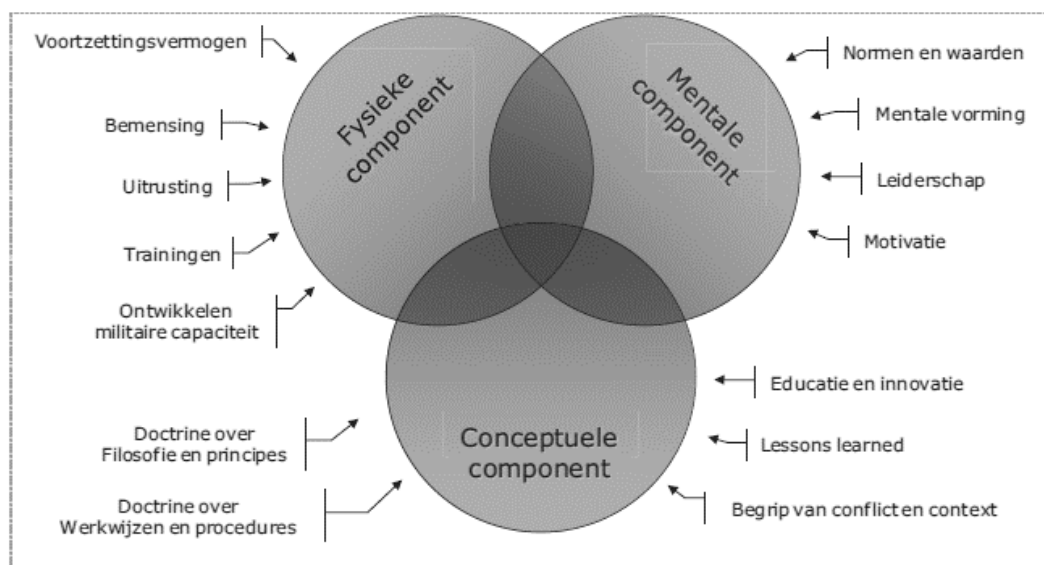
Vraagstelling en afbakening

Deze studie wil de genoemde lacune in onderzoek en begrip adresseren door de Nederlandse wijze van oorlogvoering, en meer specifiek het tactisch militair optreden en het daarbij toegepaste geweld, centraal te stellen. De twee hierbij leidende vragen zijn *hoe de Nederlandse strijdkrachten tussen 1945 en 1949 tactisch militair optreden in Indonesië begrepen en vormgaven*, en *in hoeverre dit de hoge Indonesische verliezen en de grote discrepantie tussen de Nederlandse en Indonesische slachtofferaantallen kan verklaren*.

Het perspectief van deze studie is dat van de *Nederlandse krijgsmacht als organisatie*. De aandacht gaat in de eerste plaats uit naar de ontwikkeling van de militaire (tactische) theorie en van het tactisch optreden in de praktijk. Het tactisch optreden wordt op hoofdlijnen en in relatie tot de ontwikkeling van de theorie behandeld. Het niveau tactiek in het verband van deze studie kent twee subniveaus: de organisatie en uitvoering van de gebiedsbeheersing en guerrillabestrijding op brigade-, bataljons- en compagniesniveau, en het optreden van secties, pelotons en soms ook compagnieën op patrouille en in gevecht. Er worden tal van voorbeelden gegeven van het optreden van kleine eenheden, maar de nadruk ligt op hoe de hogere bevelslagen, zoals de bataljons-, brigade en divisiestaven, het tactisch optreden vormgaven en interpreterden. Hiernaast worden ook de Indonesië-gerelateerde aanpassingen in de organisatie van de krijgsmacht en de inhoud en vorm van het militair onderwijs bestudeerd. Beide laatste thema's worden behandeld om beter te begrijpen hoe de Nederlandse strijdkrachten zich ontwikkelden en hoe kennis gedeeld werd.³¹

Voor de manier waarop een krijgsmacht optreedt maken militairen tegenwoordig het onderscheid tussen ‘militair vermogen’, de algemene capaciteit van de organisatie om strijd te leveren, en ‘gevechtskracht’ het totaal aan middelen dat een specifieke militaire eenheid op een specifieke tijd en plaats kan inzetten om haar taak uit te voeren. Militair vermogen wordt

onderverdeeld in drie overlappende en van elkaar afhankelijke componenten: een fysieke, conceptuele en mentale. De fysieke component betreft de beschikbare middelen: troepenaantallen, wapensystemen, trainingen en organisatievormen; de conceptuele behelst de conflictanalyse, doctrine en instructies; de mentale heeft betrekking op leiderschap, normen en waarden en het moreel van de militaire organisatie. Deze studie richt zich gezien de vraagstelling, het gebrek aan ander onderzoek en de bestaande bronnen vooral op de conceptuele component van het Nederlandse militair vermogen in Indonesië, in relatie tot de tactische inzet. Waar relevant komen ook de andere componenten aan bod.³²

Componenten van militair vermogen, zoals gebruikt in de huidige doctrine van de KL.³³

Een van de centrale begrippen binnen de conceptuele component is ‘doctrine’: het conceptuele raamwerk dat richting en begrenzing geeft aan de te maken keuzes op het slagveld. Dit raamwerk wordt gestut door filosofische en principiële uitgangspunten en uitgewerkt in werkwijzen en procedures. De doctrine wordt formeel vastgelegd in officiële publicaties, zoals tactische voorschriften, en overgebracht in het militair onderwijs, maar vormt ook informeel het fundament voor het voorgeschreven optreden.³⁴

De lerende krijgsmacht en organisatiecultuur

Doctrine is theorie, over hoe een leger van tevoren de inzet voor zich ziet en uitstippelt, en lijkt met de daadwerkelijke strijd soms weinig te maken te hebben. Zoals de historicus Huw Bennett schrijft: ‘For the military professional or civilian strategist, equating doctrinal ideal types with

reality is dangerously delusional.’ En zeker in een onoverzichtelijke en smerige guerrillaoorlog zoals die in Indonesië van 1945 tot 1949 lijken de voorschriften omtrent tactisch optreden en de achterliggende doctrine maar een heel beperkte rol te spelen.³⁵

Het uitgangspunt van dit proefschrift is dat doctrine juist relevant is om het tactisch optreden te begrijpen. In de eerste plaats omdat doctrine *voorschrijft*. Of het nu in precieze termen of meer als descriptieve intenties geschiedt, doctrine vormt militairen in opleiding. Wat zij weten over militair optreden is voor een belangrijk deel afkomstig uit de doctrine. Zonder een goed begrip van de doctrine is een militair optreden niet goed te begrijpen – ook als dat optreden in afwijking van de doctrine is. Daarnaast geeft doctrine inzicht in bredere binnen de krijgsmacht heersende ideeën en waarden, die het optreden eveneens kunnen beïnvloeden.

Een doctrine is niet statisch maar wordt telkens weer bijgesteld in het licht van nieuwe ervaringen, zowel buiten als tijdens militaire inzet. Een krijgsmacht is in dat opzicht een voortdurend ‘lerende’ organisatie. Ze probeert – idealiter – relevante ‘lessen’ te trekken uit veranderende situaties en aan de hand daarvan de organisatie of haar manier van optreden te wijzigen, om huidige en toekomstige bedreigingen en uitdagingen zo effectief mogelijk aan te kunnen. Welke lessen wel en niet geïdentificeerd worden, hoe er geleerd wordt, en hoe het geleerde vervolgens geïmplementeerd wordt, is sterk afhankelijk van de cultuur van de krijgsmacht in kwestie. Geweld in oorlogshandelingen, hoe hevig en wreed ook, is nooit volledig onbegrensd; oorlog is *georganiseerde* geweldtoepassing, en daarmee aan organisatorische en culturele regels onderhevig. Oorlog en legers kunnen op verschillende manieren aan een culturele analyse onderworpen worden. Deze studie gebruikt de benadering van ‘organisatiecultuur’.³⁶

Daarin staat de vraag centraal hoe de militaire organisatie zichzelf, de tegenstander en oorlog conceptualiseert, en hoe dit de vorm van de organisatie en het optreden beïnvloedt – een benadering die goed aansluit bij de conceptuele en mentale component van militair vermogen. De militaire organisatiecultuur wordt in deze studie gedefinieerd als een repertoire van aannames, ideeën, waarden, normen en overtuigingen die dienen als richtsnoer voor en duiding van het handelen van de militaire organisatie. Een organisatiecultuur manifesteert zich op verschillende niveaus. Zo kan er een verschil bestaan tussen de waarden die de organisatie intern of publiekelijk communiceert en de (diep gekoesterde) waarden die zelden of nooit besproken worden, maar waarvan ieder organisatielid de noodzaak voor een goed functioneren van de organisatie onderschrijft. Deze benadering kan helpen om organisatorische gedragspatronen en veranderingen daarin van de Nederlandse krijgsmacht in Indonesië te identificeren en te verklaren.³⁷

Organisaties veranderen niet gemakkelijk. Voor vergaande verandering is vaak een ingrijpende gebeurtenis nodig, die het gat tussen de zelfperceptie en de werkelijkheid pijnlijk blootlegt. In de organisatiewetenschap wordt dit een ‘organisatorische schok’ genoemd. In de context van deze studie kunnen zowel de ervaring van de Tweede Wereldoorlog als de confrontatie met de Indonesische revolutie als een organisatieschok voor de Nederlandse strijdkrachten gezien worden.³⁸

Volgens de Amerikaanse historicus John A. Lynn zijn er twee manieren waarop een (militaire) organisaties zich na een organisatorische schok kan herpakken: door de eigen ideeën (en organisatievormen) bij te stellen in het licht van de nieuwe ervaring, of door de nieuwe ervaring – bewust of onbewust – zo te interpreteren en verwoorden dat deze toch nog in lijn kan worden gebracht met de bestaande denkbeelden en organisatievormen. Dit dilemma, dat in deze studie naar voren komt in de vraag hoe de Nederlandse strijdkrachten het tactisch militair optreden in Indonesië begrepen en vormgaven, kan begrepen worden als een tussen ideaal en werkelijkheid schipperend discours.³⁹

Antikoloniale opstand en guerrillastrijd

Vanaf begin twintigste eeuw (de Eerste Wereldoorlog wordt vaak als cesuur gezien) groeide in veel koloniën het verlangen naar (meer) zelfbestuur en het verzet tegen de vreemde overheersing. Opstanden werden vooralsnog neergeslagen, in veel gevallen door het door het moederland ingestelde koloniale militaire apparaat met in ordehandhaving en repressie gespecialiseerde troepen, zoals het KNIL in Indonesië, en de koloniale orde werd slechts zelden – en dan maar voor even – verstoord. Maar met de Tweede Wereldoorlog veranderden de machtsverhoudingen dramatisch. Alle koloniale mogendheden stonden tijdens en direct na de oorlog onder druk van onafhankelijkheidsbewegingen. De westerse imperia moesten zich vaak gewapenderhand staande houden, grotendeels tevergeefs. Tussen 1945 en 1975 stortte de gehele koloniale wereldorde in.⁴⁰

In Azië kwam de ontwikkeling van nationalisme in een stroomversnelling tussen 1931 en 1945 als gevolg van de Japanse expansie en de omverwerping van veel koloniale regimes tijdens de Tweede Wereldoorlog. De vermeende superieure westerse kolonisator was vernederd, terwijl nationalistische bewegingen zich hadden kunnen organiseren. In Nederlands-Indië, Frans-Indochina, de Amerikaanse Filipijnen en de Britse bezittingen van India tot Borneo werkten Japan en de Tweede Wereldoorlog zo als een katalysator voor opstand en vrijheidstrijd, wat in het geval van de eerste twee gebieden nog werd versterkt door de grote hoeveelheden oorlogsmaterieel die achterbleven na de Japanse capitulatie.⁴¹

Anno 1945 konden naar onafhankelijkheid strevende koloniale onderdanen beschikken over coherente ideologische en politieke alternatieven voor koloniale overheersing, en over de technische middelen om deze te verspreiden, zoals radio, typemachines en drukpersen. Relatief handzame, eenvoudig te onderhouden wapens met grote vuurkracht en -snelheid, zoals lichte mitrailleurs en mortieren, stelden guerrilla's in staat superieur uitgeruste en georganiseerde legers toch lokaal pijnlijke verliezen toe te brengen. Ten slotte leidde de ontluikende Koude Oorlog ertoe dat er vaak steun van buitenaf beschikbaar was voor een (antikoloniale) verzetsbeweging.⁴²

Het klassieke antwoord op koloniaal verzet en guerrillastrijd, het met statelijke terreur hardhandig neerslaan van de tegenstand, was niet langer afdoende. De internationale politieke en maatschappelijke kritiek op dergelijk optreden groeide; de jonge Verenigde Naties en de verschillende recent gedekoloniseerde staten speelden hierin een belangrijke rol. Maar belangrijker nog was dat het politieke program en de politieke methoden van antikoloniale verzetsbewegingen vroegen om een antwoord waarmee de bevolking overtuigd moest worden van de voordelen en legitimiteit van de koloniale orde.⁴³

Tegenwoordig zouden we het type conflict dat in Indonesië uitgevochten werd definiëren als een *insurgency* / *counterinsurgency*. De moderne theoretische onderbouwing van *counterinsurgency*, die in de jaren vijftig van de twintigste eeuw in gang is gezet, wordt aangeduid met de afkorting COIN. Centraal in deze conceptualisering staat het inzicht dat een guerrillastrijd net zo politiek als militair is en dat militaire middelen alleen nooit genoeg zijn om te winnen. De *insurgency* kan alleen met succes bestreden worden door de aanpak en de methoden van de tegenstander te gebruiken. Dit betekent dat er een politiek en sociaaleconomisch alternatief geboden moet worden – wat de militaire en civiele autoriteiten tot samenwerking dwingt. Het militair optreden zelf moet nadrukkelijk ook gericht zijn op de bescherming van de bevolking. Het verslaan van de tegenstander geschiedt idealiter middels die bescherming en het gebruik van guerrillatactieken in plaats van grootschalig optreden.⁴⁴

COIN was een reactie op moderne omvangrijke vormen van opstand na 1945. Deze reactie werd sterk gekleurd door geopolitieke, maatschappelijke en wetenschappelijke ontwikkelingen. Zo werd het inzicht dat strijd primair politiek van aard was niet alleen verworven in de reflectie op de antikoloniale opstanden van na 1945. Beide wereldoorlogen, en in het bijzonder de laatste, hadden een einde gemaakt aan de traditionele scheiding tussen samenleving en krijgsmacht en de relatieve autonomie van oorlog in morele, politieke en juridische zin. De Koude Oorlog gaf vervolgens geopolitieke en morele duiding en richting. Daarnaast is ook de hand van de moderne sociologie, psychologie en politicologie te ontdekken;

COIN kenmerkt zich door moderniseringstheses en een geloof in de maakbaarheid van mens en samenleving.⁴⁵

De dekolonisatieoorlog in Indonesië viel achteraf gezien in een schemergebied voor deze theoretische verschuiving, en na de ideologische, organisatorische en technische ontwikkelingen die opstanden wereldwijd zoveel potentierijker maakten. In deze studie wordt het Nederlandse optreden dan ook niet langs de meetlat van de latere COIN-theorieën gelegd, maar wordt uitgegaan van de conceptuele, tactische en organisatorische bagage die de Nederlandse strijdkrachten destijds hadden om een guerrillaoorlog te lijf te gaan. Niettemin wordt wel gebruikgemaakt van enkele analytische handvatten die COIN biedt. Het gaat hierbij vooral om de asymmetrie in de moderne guerrillastrijd, de spanning tussen een vijand- of bevolkingsgerichte aanpak, de politieke aard van de strijd en de rol van de burgerbevolking.⁴⁶

De concepten, doelen en middelen van de strijdende partijen lopen vaak ver uiteen in moderne guerrillastrijd. Deze asymmetrie maakt dat een leger een dergelijke strijd maar moeilijk op de eigen voorwaarden kan voeren. Een duidelijk slagveld en een concrete frontlinie ontbreken. De vaak veel slechter uitgeruste en bewapende guerrilla's gaan directe confrontaties uit de weg en houden zich bij voorkeur op in moeilijk terrein. Ze proberen het net zo lang vol te houden totdat het leger uit frustratie en gebrek aan politiek-maatschappelijk draagvlak de strijd moet staken, of totdat zij zelf over de middelen of een bondgenoot beschikken om het leger op gelijke voet te bestrijden. Zolang er een politieke wil bij de guerrilla's (en de lokale bevolking) is kunnen zij ook veel hogere verliezen incasseren dan een gewone krijgsmacht. Ze kunnen zodoende het conflict op den duur winnen door niet te verliezen, terwijl de krijgsmacht alleen kan winnen door hen definitief te verslaan – de tijd werkt meestal in het voordeel van de guerrilla's.⁴⁷

De politieke aard van de moderne guerrillastrijd maakt dat politiek ook op tactisch niveau een rol speelt. De moderne guerrillastrijd wordt vaak gevochten om de steun van de bevolking – of die nu verkregen wordt middels verleiding of dwang. Dit dwingt het reguliere leger tot lastige keuzes. Het moet voortdurend een balans zien te vinden tussen het uitvoeren van zijn militaire opdracht en het samenwerken met de burgerlijke autoriteiten, en tussen de vijand bestrijden en de bevolking beschermen – met alle gevolgen voor de tactische inzet van dien. Daar komt bij dat het onderscheid tussen guerrilla en burger, oftewel combattant en non-combattant, moeilijk te maken is. Om de kern van voltijdstrijders bevindt zich een veel grotere groep niet-strijders die de beweging ondersteunt met inlichtingen, koeriersdiensten, voedsel en wat al niet meer. Guerrilla's dragen vaak ook geen uniform of iets wat daar voor moet doorgaan – ze gaan bewust op in de bevolking. Ze kunnen zich schuilhouden in moeilijk toegankelijke

bergstreken, maar ook in de buitenwijken van een stad. De kenmerkende versnipperde inzet van kleine eenheden in moderne guerrillabestrijding ten slotte maakt dat de last van deze keuzes en de bijbehorende verantwoordelijkheden op de schouders liggen van relatief lage officieren wier eenheden relatief autonoom moeten optreden.⁴⁸

Guerrillaoorlog en wapengebruik

De oorlog in Indonesië wordt, net als praktisch alle dekolonisatieoorlogen, gekenmerkt door een grote discrepantie in bewapening en vernietigend potentieel tussen het leger en de guerrillapartij. De infanteriesectie, de kleinste permanente tactische organisatievorm van de krijgsmacht, bestond uit ongeveer tien man, van wie er een bewapend was met een lichte mitrailleur, terwijl de rest geweren droeg. Beide wapens hadden een aanzienlijk bereik, en in het geval van de lichte mitrailleur ook een grote vuursnelheid. De leider van de sectie, en soms ook andere militairen, beschikten over een pistoolmitrailleur; een wapen met een beperkt bereik maar met een hoge vuursnelheid – om die reden geliefd bij patrouilles door dicht terrein. Een peloton infanterie, de volgende organisatiegrootte, bestond uit een kleine hoofdkwartiergroep, die meestal de beschikking had over een 2 inch mortier, in feite een kleine granaatwerper, en drie secties. Zwaarder wapentuig was hogerop in de organisatie te vinden. Infanteriebataljons beschikten over 3 inch mortieren en soms ook over zware mitrailleurs. Brigades en divisies hadden pantservoertuigen, artillerie, zware mitrailleurs en additionele mortieren. Op aanvraag van brigade- of divisiecommandanten konden gevechtsvliegtuigen de grondtroepen ondersteunen.⁴⁹

Hoewel de wetenschappelijke literatuur over het potentiële en daadwerkelijke dodelijke effect van zware wapens in een irreguliere oorlog erg beperkt is, moet dat effect in deze guerrillastrijd niet onderschat worden. De Nederlandse krijgsmacht kon relatief ‘straffeloos’ haar zware wapens (in deze studie de verzamelterm voor zware mitrailleurs, mortieren, scheeps- en veldartillerie, bewapende pantserwagens en tanks, en bewapende vliegtuigen – alle wapens dus die niet tot de persoonlijke uitrusting van de infanterist behoorden) inzetten – zij hoefde zelden te vrezen voor tegenvuur van vijandelijk geschut of luchtdoelartillerie. Daarnaast was het terrein van Java, waar de oorlog zich voor het grootste deel afspeelde, van grote invloed. Artillerie- en mortiergranaten hadden in de onherbergzame en vaak beboste hellingen van de vulkanen (vaak gebruikt als uitvalsbases voor Indonesische strijdorganisaties) een grotere explosieve en vernietigende kracht dan op een vlak terrein.⁵⁰

Bij een technisch overwicht in guerrillabestrijding bestaat altijd het risico op een excessief gebruik ervan. Bruce Cronin typeert dit als ‘the use of overwhelming force against

legal targets under conditions that are likely to produce high levels of collateral damage'. De 'collateral damage' waren de burgers. Omdat een duidelijke frontlinie ontbrak, de guerrilla's geregeld in en vanuit de kampongs opereerden en het onderscheid tussen combattant en niet-combattant moeilijk te maken was, kwamen burgers vaak midden in de strijd terecht. Dit maakte dat zij een sterk verhoogd risico liepen slachtoffer te worden vergeleken met eerdere koloniale conflicten.⁵¹

Woordkeuzes

Schrijven over de periode van de Indonesische dekolonisatie en revolutie stelt de historicus voor lastige taalkeuzes. Het Nederlandse en Indonesische perspectief op de gebeurtenissen is niet zelden zo verschillend dat het gebruik van bepaalde termen onvermijdelijk een der zijden tekortdoet – en dat gaat dan nog uit van het achterhaalde idee dat er één Nederlands en één Indonesisch perspectief is. Ik heb getracht gekleurde termen zoveel mogelijk te vermijden en neutrale te gebruiken.

Niettemin val ik vanwege het onderzoeksobject soms terug op termen die onmiskenbaar het Nederlandse perspectief vertegenwoordigen. Ook zullen termen die in deze studie neutraal zijn bedoeld niet door iedereen als zodanig worden geaccepteerd. In een militaire context zijn 'vijand', 'doden', 'bezetten', 'vernietigen' en 'zuiveren' neutrale, technische vaktermen, maar in andere contexten hebben ze een beladen, negatieve klank.

De termen 'vernietigen' en 'zuiveren' vragen enige toelichting. Met 'vernietigen' werd niet zozeer de fysieke destructie van iedere individuele tegenstander bedoeld, als wel de op korte termijn onomkeerbare uitschakeling van de vijandelijke eenheid als een functionerende gevechtsorganisatie. 'Zuiveren' doet nu denken aan 'etnische zuiveringen', maar was midden twintigste eeuw standaard militair taalgebruik voor het terrein ontdoen van vijanden, of dit nu om een vijandelijke loopgraaf of een complete provincie ging. Andere gebruikte termen waren 'bezemen', 'schoonvegen', 'doorzoeken', 'opruimen', of het van het Engels afgeleide 'sweepen' (ook: 'zwiepen') en 'mopping-up'.

Ook op geografisch gebied is de taalkeuze complex. Veel plaatsen en regio's hadden zowel een Nederlandse koloniale als Indonesische naam: Batavia/Jakarta, Buitenzorg/Bogor, Borneo/Kalimantan, Celebes/Sulawesi, om er maar een paar te noemen. Daarnaast worden in het huidige Indonesisch verschillende klanken anders gespeld dan in de jaren veertig gebruikelijk was. Het Indonesisch van toen werd door Nederlandse koloniale autoriteiten overigens aangeduid als het Maleis. En moet de archipel in deze periode worden aangeduid als

Nederlands-Indië of Indonesië? Vanuit Indonesisch perspectief doet het eerste koloniaal aan: Indonesië verklaarde zichzelf op 17 augustus 1945 onafhankelijk, waarmee de twee maanden later terugkerende Nederlanders buitenlandse agressors werden die Indonesië wederom wilden koloniseren. Vanuit Nederlands en internationaalrechtelijk perspectief was het eilandenrijk tot de soevereiniteitsoverdracht in december 1949 van Nederland en het afscheid ervan een proces van dekolonisatie. Daar komt bij dat Nederland in augustus 1948 per grondwetswijziging de officiële aanduiding ‘Nederlands-Indië’ veranderde in ‘Indonesië’, voorsortierend op de ‘Verenigde Staten van Indonesië’, die na de soevereiniteitsoverdracht zouden moeten ontstaan. Maar dit Nederlandse ‘Indonesië’ betekende iets heel anders dan wat Indonesische Republikeinen onder ‘Indonesia’ verstonden.

Een keuze die volledig recht doet aan zowel het Nederlandse als Indonesische perspectief en aan de ontwikkelingen in de Indonesische taal is niet te maken, en aan iedere wel te maken keuze kleven nadelen. Ik heb ervoor gekozen grotendeels de toenmalige Nederlandse spellingswijze voor geografische aanduidingen te volgen. Hiermee wordt de taalkundige eenheid met de bronnen bewaard, en wordt de noodzaak tot een hertaling voorkomen. Nu is dit laatste voor de grote en bekende plaatsen geen onoverkomelijk probleem, maar voor kleine kampongs is dit een ander verhaal. Door veranderingen in zowel schrijfwijze als naamgeving, maar bovenal door de enorme bevolkingsgroei en verstedelijking vanaf de jaren vijftig, zijn tal van kleine plaatsen niet of maar moeilijk terug te vinden. Soms is er alleen nog een plaatselijke bushalte of Koranschool die de naam draagt van de oude, door de uitdijende stad opgeslokte kampong, al dan niet in gewijzigde spelling. En soms is er voor de buitenstaander op afstand niets terug te vinden van wat eens een zelfstandige plaats was.

Voor de hele eilandengroep gebruik ik ‘Indonesië’, als een algemene geografische aanduiding. ‘Nederlands-Indië’ duidt de koloniale staat aan, en ‘Republik Indonesia’ en ‘de Republiek’ verwijzen naar de Indonesische staat die in het leven werd geroepen met de onafhankelijkheidsverklaring van 17 augustus 1945.

Voor organisaties heb ik zoveel mogelijk de toenmalige officiële benamingen gebruikt. Het collectief van gewapende organisaties die de Nederlandse strijdkrachten bestreden wordt aangeduid als ‘Indonesische strijdorganisaties’. Het collectief van de militairen van de Nederlandse strijdkrachten duid ik aan als ‘Nederlandse militairen’, of het nu gaat om dienstplichtige KL-militairen uit Twente of beroepsmilitairen van het KNIL uit Timor. De grondwetswijziging van 1948, die ‘Nederlands-Indië’ veranderde in ‘Indonesië’, had gevolgen voor alle militaire organisaties die ‘Indisch’ of ‘Indië’ in hun naam hadden staan – dit werd doorgaans veranderd in respectievelijk ‘Indonesisch’ en ‘Indonesië’. De ‘Indische

Gevechtsopleiding' bijvoorbeeld werd de 'Gevechtsopleiding voor Indonesië'. Omwille van de begrijpelijkheid heb ik deze en dergelijke wijzigingen genegeerd in de hoofdttekst.

De complete Indonesische bevolking van de archipel duid ik aan als Indonesiërs, of zij nu onder Nederlands, Republikeins of ander gezag vielen. Waar relevant wordt een specifieke subgroep genoemd, zoals Chinezen of Ambonezen. Het KNIL maakte een onderscheid tussen 'Europees' en 'inheems' personeel. Het eerste begrip betrof alleen degenen die in juridische zin Europeaan waren in de kolonie. Personen van gemengde afkomst konden naar gelang de omstandigheden in beide categorieën terechtkomen. Veel 'Europese' KNIL'ers waren overigens van gemengde afkomst en zouden we nu aanduiden als Indo-Europees.

Ten slotte nog dit: de Nederlandse spelling veranderde in deze periode (denk aan 's' in plaats van 'sch'). Tegelijkertijd onderging het door de Nederlandse krijgsmacht gebezigde lexicon veranderingen. Vooroorlogse, op de Nederlandse, Franse en Duitse militaire tradities gebaseerde termen werden aangevuld of vervangen met Engelstalige begrippen en hun afgeleiden. Daarnaast genoten uniforme schrijfwijze en de coherentie van de gebruikte stijlregels niet de hoogste prioriteit in de Nederlandse krijgsmacht tussen 1945 en 1950. Als gevolg daarvan staat het bronnenmateriaal bol van schrijffouten, stilistische inconsistenties en terminologische pluriformiteit. Om de lezer te sparen en helderheid te verschaffen is in de hoofdttekst steeds gebruikgemaakt van één vorm en schrijfwijze. In de citaten en eindnoten is echter de originele schrijfwijze overgenomen.

Bronnen en structuur

De voornaamste bronnen voor dit onderzoek zijn officiële militaire documenten inzake gevoerde operaties, conflictanalyse, opleiding, instructies, doctrinevorming en organisatie. Het merendeel van de archivale bronnen is te vinden in het Nationaal Archief in Den Haag. De archieven van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië, het archief van de Generale Staf in Nederland en dat van het Indisch Instructie-Bataljon heb ik veel gebruikt; in mindere mate vond ik ook bruikbaar materiaal in aanverwante archieven.

Bijzonder nuttig bleken ook de collecties van Museum Bronbeek, het Nationaal Militair Museum en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, vooral wat betreft de doctrinevorming. Voor de vormende rol van het Verenigd Koninkrijk bij de wederopbouw van de Nederlandse strijdkrachten na de Tweede Wereldoorlog heb ik gebruikgemaakt van het archief van de Britse Foreign Office en War Office in de National Archives in Kew.

Daarnaast berust deze studie op tal van gepubliceerde dagboeken en memoires, als aanvulling en reflectie op de officiële militaire archieven. Bijzonder nuttig waren in het bijzonder de veelal kort na de oorlog uitgegeven gedenkboeken van Nederlandse militaire eenheden.⁵²

Zoals blijkt uit dit bronnenoverzicht en de eerder gegeven vraagstelling en benadering richt dit onderzoek zich op de Nederlandse strijdkrachten en nauwelijks op de Indonesische tegenstanders. Vergelijkbaar onderzoek voor de Indonesische kant is zeer gewenst voor een verder begrijpen van de dekolonisatieoorlog en zijn geweld. Uiteindelijk kan het geweldgebruik in een conflict pas ten volle begrepen worden als beide zijden onderzocht zijn. Dit onderzoek heeft dan ook plaatsgevonden in het besef dat de Nederlandse oorlogvoering in het algemeen, en in het bijzonder het ‘geweld van alledag’ van patrouilles, zuiveringen en hinderlagen, bijzonder ingrijpend was voor de Indonesische bevolking, maar dat de Nederlandse bronnen hier maar in beperkte mate licht op doen schijnen.⁵³

Voor deze studie is gekozen voor een chronologische opzet, omdat de te onderzoeken ontwikkelingen in theorie en praktijk dan het beste uit de verf komen. De gewelddadigheid van de oorlog is echter niet proportioneel verdeeld over de 46 maanden tussen oktober 1945 en augustus 1949. Bijna de helft van alle Nederlandse en door Nederlands geweld omgekomen Indonesische slachtoffers viel in de laatste negen maanden van het conflict. Dit gegeven zou een uitgebreide behandeling van deze maanden kunnen rechtvaardigen. In deze studie krijgen de voorgaande 37 maanden toch veel aandacht omdat het Nederlandse optreden van eind 1948 en in 1949 pas dan goed begrepen kan worden.

Hoofdstuk 1 gaat over de uitgangspunten van het Nederlandse optreden en de eerste fase van de strijd. Concreet gaat dit hoofdstuk in op de vraag hoe, en op basis van welke analyse, de Nederlandse troepenmacht voor inzet in Indonesië tot stand kwam, en hoe en in hoeverre deze troepenmacht conceptueel was voorbereid op de confrontatie met de Indonesische vrijheidstrijd.

Hoofdstuk 2 behandelt de oploeiende dekolonisatieoorlog en de tactische praktijk in de periode van oktober 1945 tot en met Operatie Product in juli-augustus 1947 met de vraag hoe de Nederlandse guerrillabestrijding in de praktijk vorm kreeg en zich ontwikkelde, en welk geweldgebruik dit opleverde.

Hoofdstuk 3 beslaat de theoretische reflectie en de opleiding in deze eerste periode. Hoe waren de doctrinevorming en het opleidingswezen georganiseerd? Welke inhoudelijke

ontwikkelingen maakten tactische doctrine en opleiding door en hoe kunnen die verklaard worden?

Hoofdstuk 4 gaat over de oorlogvoering in de tactische praktijk in de periode van net na Operatie Product tot de vooravond van Operatie Kraai in december 1948. Het conflict raakte in deze periode in een dramatisch andere fase. Aan de orde komt hoe de tactische situatie veranderde, hoe de Nederlandse strijdkrachten hierop reageerden en wat dat betekende voor het militair geweldgebruik.

Hoofdstuk 5 behandelt de inhoudelijke ontwikkeling van de tactische doctrine en de opleiding in dezelfde periode, en hoe die ontwikkeling verklaard kan worden.

Hoofdstuk 6 beslaat de laatste acht maanden van de oorlog, van het begin van Operatie Kraai in december 1948 tot en met de wapenstilstand van augustus 1949. In deze zeven maanden escaleerde het conflict; tevens bleek de Nederlandse strategie definitief onhaalbaar. Welke tactische problemen leverde deze nieuwe situatie de Nederlandse strijdkrachten op, welke oplossingen vonden ze hiervoor, en wat betekenden die voor het militair geweldgebruik?

Hoofdstuk 7 ten slotte beschrijft de laatste lessen die de Nederlandse strijdkrachten trokken uit de ervaringen in 1949. Welke inhoudelijke ontwikkeling maakte de tactische doctrine nog door in 1949, en hoe kan die ontwikkeling verklaard worden?

In de conclusie zal de vraag worden beantwoord hoe de Nederlandse strijdkrachten tactisch militair optreden in Indonesië begrepen en vormgaven, en in hoeverre dit het zeer gewelddadige karakter van de oorlog kan verklaren.

Hoofdstuk 1

De wil tot onderdrukken. De Nederlandse strijdkrachten en de confrontatie met de Indonesische revolutie.

Het was 15 september 1945. De Tweede Wereldoorlog was ruim een maand voorbij, maar in het grootste gedeelte van Indonesië was nog geen geallieerde militair gesignaleerd. Wel lagen op de rede van Batavia verschillende Britse oorlogsschepen voor anker. Aan boord waren de eerste officiële Nederlandse en Britse afgevaardigden van de Britse bezettingsmacht die Indonesië van het verslagen Japanse leger moest ontdoen en de veiligheid in de archipel moest garanderen.

Na drieënhalf jaar Japanse bezetting keerde het Nederlandse gezag terug in de koloniale hoofdstad, zij het nog zonder slachtkracht en in de schaduw van de Britten. De hoge Nederlands-Indische ambtenaar Charles O. van der Plas, rechterhand van luitenant-gouverneur-generaal H.J. van Mook, maakte deel uit van deze delegatie. Van der Plas was als Chief Civil Affairs Officer de schakel tussen de Nederlands-Indische regering in ballingschap en het Britse militaire opperbevel in Zuidoost-Azië, het South East Asia Command (SEAC), onder Lord Louis Mountbatten. Van der Plas, die gold als een groot Indonesië-kenner, had tegenover enkele Britse officieren verklaard dat de Javanen de terugkeer van het Nederlandse gezag met gejuich zouden verwelkomen. In plaats daarvan werd het welkom geheten met kogels en leuzen op muren en trams, zoals ‘Better to be in hell than to be colonized again!’¹

De revolutionaire werkelijkheid van verzet en zelfverklaarde onafhankelijkheid deed het Nederlandse en Nederlands-Indische politieke en militaire gezag op hun grondvesten schudden. De Nederlandse regering had na de nederlaag tegen Japan in 1942 wel begrepen dat een terugkeer naar de status quo ante bellum niet haalbaar was. Maar een modernisering van de staatsrechtelijke verhoudingen, of zelfs volledige dekolonisatie, diende wel op Nederlandse instigatie en voorwaarden te gebeuren; zelfverklaarde onafhankelijkheid tartte alle koloniale verwachtingen en bracht de Nederlandse belangen in groot gevaar.

Nederland zou zijn gezag gewapenderhand moeten terugwinnen, zo was de gedachte. Nog voor het einde van 1945 stonden duizenden Nederlandse militairen klaar in Malakka – het huidige Maleisië, toen een Britse kolonie – om de ‘orde en veiligheid’ te herstellen in Indonesië, terwijl met datzelfde doel in Nederland werd besloten de troepenmacht verder uit te breiden en zwaarder te bewapenen. Hoe, en op basis van welke analyse, kwam de organisatie van de

troepenmacht tot stand? En hoe waren deze troepenmacht en de al in Zuidoost-Azië aanwezige eenheden conceptueel voorbereid op de confrontatie met de Indonesische vrijheidsstrijd?²

Onduidelijkheid heerst, augustus 1945

Na meer dan drieënhalf jaar strijd was het op 15 augustus 1945 eindelijk zover: Japan was verslagen. Op die dag, die als V-J Day (Victory over Japan Day) de geschiedenis in zou gaan, verklaarde de Japanse regering zich onvoorwaardelijk over te willen geven. Op 2 september volgde de officiële ondertekening en kwam formeel een einde aan de Tweede Wereldoorlog. De afwikkeling van de grootste oorlog ooit zou nog de nodige moeite en tijd kosten. Bij het einde van de oorlog in Europa in mei 1945 hadden de geallieerden Duitsland zelf en bijna alle door de Duitsers bezette gebieden in handen. Bij het einde van de oorlog in Azië drie maanden later was de situatie wezenlijk anders. Op het moment van de onvoorwaardelijke overgave beheersten de Japanse strijdkrachten nog heel Japan en grote delen van Zuidoost- en Oost-Azië, waaronder ook het grootste deel van Indonesië. Het zou zelfs tot midden oktober 1945 duren voordat de geallieerden stevig voet aan wal zetten op Java en Sumatra. Dat gebeurde met het doel de Japanse militairen te ontwapenen en te repatriëren, en geallieerde krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden op te vangen. De hervestiging van het Nederlandse koloniale gezag moest wachten.³

Voor die hervestiging had de Nederlandse regering in ballingschap vanaf 1943 al verschillende plannen gemaakt. Omdat Nederland sinds het begin van de Tweede Wereldoorlog en het verlies van Indonesië in 1942 militair en geopolitiek zwak was, gingen deze plannen uit van een Amerikaanse bevrijding van het eilandenrijk, waarbij dan, zo was de hoop, ook enige eigen eenheden betrokken konden worden. Toch kwam de capitulatie van Japan eigenlijk te vlug voor de regering, die er op 7 augustus (de dag na de atoombom op Hiroshima) nog van uit was gegaan dat de overgave niet voor het eind van het jaar zou plaatsvinden. De schok was enkele dagen later dan ook groot. Blijdschap over het einde van de oorlog vermengde zich met zorgen over de toekomst. Johann Logemann, minister van Overzeese Gebiedsdelen, verzuchtte tijdens een vergadering van de Raad voor Oorlogvoering (RvO) op 10 augustus dat het einde van de Tweede Wereldoorlog in Azië voor Nederland ‘administratief en organisatorisch’ te vroeg kwam. Vóór begin 1946 zou Nederland namelijk amper eigen troepen hebben om Indonesië weer onder controle te krijgen. Ook de Nederlands-Indische regering in ballingschap was slecht voorbereid; de voor de herbezetting ingestelde Netherlands Indies Civil Administration (NICA) was in augustus nog maar klein. En tot overmaat van ramp was Indonesië

in de Britse in plaats van in de Amerikaanse zoneverdeling van Zuidoost-Azië komen te liggen. De met de Amerikanen gemaakte afspraken waren daardoor niet meer geldig, terwijl er met de Britten nieuwe plannen gemaakt moesten worden, wat weer verdere vertraging zou opleveren.⁴

De gemiste voorbereidingstijd bedroeg zodoende een half jaar. Maar Logemann en zijn medekabinetsleden konden niet bevroeden dat de regering in augustus 1945 in zekere zin veel verder achterliep dan enkele maanden. Op 17 augustus, twee dagen na de Japanse aankondiging van overgave, riepen Indonesische nationalisten de onafhankelijkheid uit in Jakarta, de Indonesische naam voor de koloniale hoofdstad Batavia. De sociale en politieke revolutie die volgde op deze *Proklamasi* zouden een terugkeer naar de status quo ante bellum spoedig onmogelijk maken.

Informatie over de situatie in Indonesië was in eerste instantie zeer beperkt. Waar moest men rekening mee houden bij een terugkeer in de kolonie? Het lukte een journalist van de Britse *Evening News* een bijzonder eerlijk antwoord te ontlokken aan een Nederlandse regeringsvertegenwoordiger in Londen: ‘We hebben geen idee wat we in Indië zullen aantreffen.’ Het duurde nog even voordat in Nederland duidelijk was wat er allemaal gebeurde in Indonesië, en nog langer voordat men beseftte wat de consequenties waren van de Indonesische revolutie.⁵

Voor de legerleiding was het evident wat er te doen stond: Nederlandse militairen moesten naar Indonesië om er de orde en rust te herstellen en te bewaken. De ‘vroege’ capitulatie van Japan maakte het lastiger om de middelen daarvoor te organiseren, maar dat dit een keer moest gebeuren was al lang duidelijk. Daarna kon de overheid zich in alle rust op de politieke problemen storten. Voor de politieke beleidsmakers in Den Haag en Batavia lag het niet zo eenvoudig. Het Nederlandse gezag in Indonesië moest inderdaad hersteld worden, maar de eerder gemaakte beloftes over een vorm van dekolonisatie moesten ergens in de toekomst ook waargemaakt worden, terwijl de onafhankelijkheidsverklaring eveneens om een politiek antwoord vroeg. Ordeherstel en politieke ontwikkelingen grepen in elkaar en waren afhankelijk van elkaar. Dit verschil in perspectief zou de verhouding tussen de legerleiding en de regering stevig onder druk zetten.

Maar in de zomer en het najaar van 1945 hadden andere netelige vraagstukken de overhand. Grootste zorg baarden de onduidelijkheid over de houding die de Japanse troepen in Indonesië zouden aannemen en het gebrek aan eigen troepen. Intensieve samenwerking met de geallieerden bleef vereist, maar zouden die daartoe nog bereid zijn nu de oorlog voorbij was? De houding van de Indonesische bevolking tegenover de terugkeer van het Nederlandse gezag beschouwde de regering nog niet als een groot probleem. Maar omdat de toestand zo

onduidelijk was en zij niet te afhankelijk van de Britten wilde zijn, moesten er zo snel mogelijk Nederlandse troepen worden gevormd en naar Indonesië worden verscheept.⁶

De zoektocht naar troepen

Het KNIL, de meest voor de hand liggende troepenmacht voor koloniaal gezagsherstel, lag in duigen sinds de nederlaag tegen Japan in 1942. Slechts een klein deel van de manschappen had kunnen ontsnappen aan de Japannese aanval; het gros werd krijgsgevangen gemaakt. Op het moment van de Japanse capitulatie bevonden zich nog 30.824 KNIL-militairen en 3.199 man van de Koninklijke Marine (KM) in Japans krijgsgevangenschap; ruim zeventuizend hadden hun internering niet overleefd. De vrijgekomen militairen konden misschien wel weer ingezet worden, maar ze waren ernstig verzwakt en moesten na jaren gevangenschap hoogstwaarschijnlijk ook opnieuw getraind worden.⁷

De in Australië gelegerde resten van het oude KNIL en de in Azië gelegerde onderdelen van de KM boden evenmin een indrukwekkende aanblik. De sterkte van de Nederlandse strijdkrachten in Zuidoost-Azië net voor het einde van de Tweede Wereldoorlog was niet meer dan een half bataljon gezagstroepen, enige marineschepen, drie squadrons van de Militaire Luchtvaart van het KNIL (ML-KNIL) en enkele compagnieën infanterie. In totaal telde het KNIL toen niet meer dan 5.114 mannen en 213 vrouwen. Deze bescheiden krijgsmacht was de minuscule bijdrage geweest aan de geallieerde oorlogsinspanningen in Azië na midden 1942, en was nu evident niet voldoende om Indonesië weer onder Nederlands gezag brengen. Dit alles maakte dat het KNIL (en de in Azië gelegerde onderdelen van de KM) in het najaar van 1945 niet de solide personele basis konden bieden die nodig was voor de militaire hervestiging van het Nederlandse gezag.⁸

In de plannen die de Nederlandse regering in ballingschap had gemaakt voor de bevrijding van Nederlands-Indië was ze uitgegaan van grootschalige geallieerde hulp en in aanvulling daarop een Nederlandse expeditionaire troepenmacht ter sterkte van een divisie gevechtstroepen, een brigade mariniers en vijftien licht uitgeruste ‘gezagsbataljons’ voor de ordehandhaving. Deze troepenmacht was in augustus 1945 echter verre van voltooid. De Mariniersbrigade was nog in opleiding in de Verenigde Staten. Van de geplande gezagsbataljons voor Azië was er slechts één beschikbaar. Een gevechtdivisie bestond in het geheel nog niet – alleen het kader was geselecteerd en in opleiding in het Verenigd Koninkrijk. Deze achterstand kwam niet alleen doordat Japan eerder capituleerde dan verwacht. Omdat er nog maar weinig over was van de Nederlandse strijdkrachten van vóór 1940, moesten de nieuwe vanaf de grond opgebouwd worden en daar kon pas mee begonnen worden na de bevrijding

van de zuidelijke provincies in het najaar van 1944 en de vestiging van het Militaire Gezag daar. De regering koos voor eenzelfde organisatie als het Britse leger, waarvan ook het meeste materiaal afkomstig was. Zoals met de geallieerden was afgesproken, lag de prioriteit bij het vormen van eenheden voor beveiligingstaken in Nederland en bezet Duitsland, en van de Marine.⁹

Het gros van de eenheden van de nieuwe KL waren Light Infantry Battalions (LIB's), losse, licht uitgeruste infanteriebataljons zonder ondersteunende zware infanteriewapens als mortieren en antitankgeschut. De manschappen bestonden uit leden van de Binnenlandse Strijdkrachten en oorlogsvrijwilligers (OVW'ers). De beoogde KL-gevechtsdivisie zou pas eind 1945 of begin 1946 geformeerd kunnen worden, nadat de dienstplicht weer was ingevoerd. De regering had na de bevrijding om praktische redenen besloten het oproepen van dienstplichtigen uit te stellen. Alleen de Mariniersbrigade was georganiseerd en uitgerust als een volledige gevechtseenheid met alle bijbehorende ondersteunende wapens.¹⁰

Na enig getouwtrek met de geallieerden konden zeventien LIB's worden vrijgemaakt voor inzet in Indonesië. Deze moesten tussen september 1945 en februari 1946 naar Zuidoost-Azië worden gedirigeerd, evenals de nog in de Verenigde Staten gelegen Mariniersbrigade, zij het zonder de zware wapens. Nederland had op die manier een strijdmacht van zo'n twintig KL- en KM-bataljons bij elkaar kunnen schrapen, terwijl er in Azië dankzij het vrijkomen van de krijgsgevangenen spoedig wel enige compagnieën KNIL beschikbaar zouden komen. De twee hoofdvragen voor de Nederlandse beleidsmakers waren vervolgens hoe snel deze troepenmacht verscheept kon worden, en of deze sterkte voldoende zou zijn om de hele archipel weer onder controle te krijgen. Met welke tactische concepten en culturele bagage zouden de Nederlandse strijdkrachten de dekolonisatieoorlog in gaan? Wat werd binnen de KL en het KNIL bedoeld met het herstel van orde en rust met militaire middelen?¹¹

Voorschriften voor de bestrijding van binnenlandse tegenstand

Het vooroorlogse KNIL had net als de meeste andere koloniale legers een dubbele functie gehad: de verdediging van de kolonie tegen buitenlandse agressie en tegen 'binnenlandse vijanden'. De afwezigheid van buitenlandse vijanden zorgde ervoor dat het KNIL zich primair op zijn tweede taak richtte, die sterk gericht was op verovering en expansie. Na de definitieve onderwerping van Atjeh en de laatste nog niet bezette eilanden begin twintigste eeuw werd de binnenlandse taak van het koloniale leger meer en meer politieel van aard, ter ondersteuning van het koloniale civiele bestuur. Deze militaire bijstand bestond uit 'het verzekeren van de

binnenlandse rust, orde en veiligheid'. Geregeld moest het KNIL het burgerlijk bestuur bijstaan, al waren er op de hevige maar kortstondige communistische opstand van 1926-1927 na geen grote ordeverstoringen in de drie decennia voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog.

Deze relatief rustige periode voedde een haast romantisch zelfbeeld: het tempo doelloos, oftewel 'die goede oude tijd', gold ook voor het KNIL. Zo is in het gedenkboek van oud-KNIL-onderofficieren uit 1953 over de vooroorlogse jaren te lezen:

'Koude en honger waren ongekennde kwelgeesten. Indien de laatste door misoogst dreigde, b.v. in Bodjonegoro, dan was daar het gouvernement om regelend op te treden. Streng tegen oproerkraaiers, behulpzaam voor goedwillenden. Zij die in doodsangst vluchtten voor de hete lava uit de Merapi vonden het leger als helper in de eerste nood. Ja, er was in dat land ver van hier een betrekkelijk klein, maar goed gedisciplineerd beroepsleger dat het Nederlands gezag vestigde en handhaafde, het Koninklijk Nederlands-Indische Leger.'¹²

Toen eind jaren dertig de Japanse oorlogsdreiging toenam, moest het KNIL zich weer primair richten op de verdediging van de kolonie tegen een buitenlandse invasie en er werden grote aantallen dienstplichtigen en reserveofficieren opgeroepen. De relatieve rust van het interbellum, de personele uitbreiding van het KNIL net voor de Japanse invasie, de snelle nederlaag in 1942 en de zeer beperkte rol in de geallieerde oorlogsinspanningen daarna hadden tot gevolg dat de meeste officieren en militairen die in het najaar van 1945 in dienst waren of dat spoedig weer kwamen, over weinig of geen ervaring beschikten in koloniale ordehandhaving en de strijd tegen guerrilla's. Wat het KNIL als organisatie en zijn individuele militairen hierover wisten was vooral gebaseerd op theorie en kennis van de KNIL-geschiedenis.¹³

De belangrijkste bron daarvoor was het in 1928 gepubliceerde *Voorschrift voor de uitoefening van de Politiek-politionele Taak van het Leger (VPTL)*, de codificatie van de ervaringen van de KNIL-eenheden, en dan met name het Korps Marechaussee, die in de eerste twee decennia van de twintigste eeuw de laatste antikoloniale verzetskernen in Atjeh hadden verslagen. Het *VPTL*, dat twintig hoofdstukken en enkele bijlagen telde, behandelde alleen het laagste niveau van militair-politioneel optreden; ordehandhaving was de taak van infanteriepelotons van ongeveer 15 man. Een strategische analyse, instructies over gebiedsbeheersing, de invulling van de samenwerking met de civiele autoriteiten en het optreden in een verband groter dan een of enkele pelotons werden niet besproken. Deze

kwesties kwamen ook niet in een ander voorschrift aan de orde. De Nederlands-Indische legerleiding beschikte dus niet over een complete, concrete doctrine voor handhaving en herstel van de orde. Uit de tactische instructies werd duidelijk wat de bedoeling was: door hard optreden gewapend verzet zo snel mogelijk de kop in drukken maar de bevolking ontzien, oftewel ‘streng tegen oproerkraaiers, behulpzaam voor goedwillenden’, zoals het werd verwoord in het gedenkboek van oud-KNIL-onderofficieren.¹⁴

Dit citaat illustreert de koloniale opdeling van de bevolking in het gros dat van nature uit was op orde en rust en het koloniale gezag zodoende goedgezind was, tegenover de enkele rotte appels die de rust en orde juist wilden verstoren. Deze dichotomie, die overheden in onvrije samenlevingen door de eeuwen heen hebben gebruikt om hun heerschappij te legitimeren en verzet uit te bannen, paste goed in het raciale westerse denken over Azië eind negentiende en begin twintigste eeuw. Zo putten de beschrijvingen van de lokale bevolking en de tegenstander uit een klassiek oriëntalistisch repertoire. De bevolking was weliswaar van nature tot orde geneigd, maar ook zeer vatbaar voor beïnvloeding door inspirerende, antikoloniale religieuze of politieke leiders, en snel te verleiden tot verzet. Ze werd in collectieve termen gezien en geduid; in een bepaalde regio kon sprake zijn van een tot ‘verzet geneigde bevolking’ of juist een ‘rustige bevolking’ en hele gebieden werden geclassificeerd als ‘vreedzaam’ of als ‘streken waar verzet heerst’.¹⁵

Het gedrag van de tegenstander op het slagveld werd verklaard vanuit zijn etnische en geografische achtergrond. Het idee was dat er een oosterse manier van oorlog voeren bestond, die wreder en nietsontziender was dan de westerse. Klassieke associaties bij de oosterse strijdwijze waren fanatisme, wreedheid, sluwheid, ontwijkend gedrag en een zeer hoge acceptatiegraad voor dodelijke verliezen en andere ontberingen. Hoofdstuk VIII was volgens dit gedachtegoed gewijd aan het ‘verschil in strijdwijze bij verschillende rassen’. In zijn algemeenheid gold dat de Indonesische tegenstander de Nederlandse doden en gewonden ‘niet ontziet’ – de suggestie was dat de tegenstander van een ander beschavingsniveau was dan een westerse tegenstander – en dat hij ‘heimelijk’ optrad. Constante waakzaamheid was daarom geboden, zelfs in ‘schijnbaar vreedzame’ streken. Maar ook na een succesvolle actie moest men oppassen voor ‘oosters fanatisme’: aanvallen van gewonde tegenstanders of ‘schijnbaar gesneuvelden’ waren ‘steeds’ te verwachten.¹⁶

Het grootste deel van het *VPTL* is een uitwerking van de vraag hoe zodanig opgetreden kon worden dat de ‘verzetlieden’ en ‘kwaadwilligen’ uitgeschakeld werden, terwijl de bevolking het Nederlandse gezag goedgezind bleef of weer werd. Voor het in de kop drukken van verzet – en het ontmoedigen van verdere tegenstand – was de ‘krachtige aanval’ de sleutel

tot succes, ook in de verdediging. Nooit mocht het initiatief in handen van de tegenstander vallen. Alleen dan kon een ‘moreel en materieel’ overwicht verkregen worden. Onderhandelen was uitgesloten; slechts ‘onvoorwaardelijke onderwerping’ mocht worden geaccepteerd. Zolang deze overgave niet had plaatsgevonden moest de tegenstander ‘rusteloos’ achtervolgd worden en ‘in hare schuilplaatsen worden opgespoord’. In de praktijk kwam dit neer op een voortdurende offensieve patrouillegang in als ‘onrustig’ bestempelde gebieden. De bevelvoerende commandant moest voor iedere operatie specifieke geweldsinstructies geven; als die ontbraken handelde de commandant van de eenheid op eigen gezag en verantwoordelijkheid. De infanterist was bewapend met karabijn en klewang. Destijds nieuwe wapens als handgranaten, machinepistolen en (zware) mitrailleurs konden in sommige situaties wel van pas komen – bijvoorbeeld tegen grote vijandige menigten – maar moesten zeer terughoudend gebruikt worden.¹⁷

Het *VPTL* drong ook verder aan op een beheerst optreden; overdadig geweld zou slechts tot verbittering leiden en de bevolking van de Nederlandse zaak vervreemden. De algemene stelregel was ‘dat door tactvol optreden – w.o. ook te verstaan het vermijden van alles, wat tot verzet kan prikkelen, zonder de eigen veiligheid in gevaar te brengen, vaak meer wordt bereikt, dan met geweld’. Bij ieder optreden moest men doordrongen zijn van de noodzaak de goedwillende bevolking te vriend te houden. Dit vroeg om een welwillende houding en de eerbiediging van lokale gebruiken. Er waren wel grenzen: gebruiken die elk besef van beschaving tartten, ‘zooals slavernij, koppensnellen, bloedwraak en dergelijke’, hoefden niet gerespecteerd te worden. Het was verboden huizen, eigendommen en bestaansmiddelen te vernietigen, ook als de lokale bevolking in kwestie zich verzette (een uitzondering vormden gebouwen die door de tegenpartij met geweld werden verdedigd). Ook was het verboden burgers te dwingen tot het geven van inlichtingen of het verlenen van hand- en spandiensten ter ondersteuning van de militaire operaties. Te allen tijde moest men er ‘met den meesten ernst’ naar streven vrouwen en kinderen te sparen. Werden ze toch verwond of gedood, dan moest dit worden vermeld in de verslaglegging. Ook de gevangengenomen tegenstander moest humaan behandeld worden.¹⁸

Het *VPTL*, dat enkele herdrukken zonder ingrijpende wijzigingen beleefde, zou ook na 1945 een cruciale rol blijven spelen in (de ontwikkeling van) de tactische doctrine en de concrete militaire inzet. Maar omdat het voorschrift was gebaseerd op de laatste operaties tegen een al verslagen koloniale tegenstander, ging het uit van een relatief beperkte inzet van de krijgsmacht tegen een in schaal en intensiteit relatief beperkte opstand, in de context van goed

gevestigd Nederlands civiel bestuur. De strijd die in Indonesië vanaf oktober 1945 losbarstte zou een heel ander karakter hebben.¹⁹

Het VPTL en Voorschrift nr. 1599: de wil tot onderdrukken

Ook in Nederland was het verlenen van bijstand aan het civiele gezag een taak van de krijgsmacht. Vlak na het einde van de Tweede Wereldoorlog, toen de regering serieus vreesde voor grootschalige onrust en chaos in het land, werd de Koninklijke Marechaussee het aangewezen legeronderdeel voor militaire bijstand, maar alle militaire eenheden konden in geval van nood voor deze taak worden ingeschakeld. De doctrinaire basis voor militaire bijstand in Nederland werd tijdens de Tweede Wereldoorlog herschreven, om in 1946 te verschijnen als Voorschrift nr. 1599, *Handleiding voor het beteugelen van woelingen*.²⁰

Dit voorschrift hoefde in Nederland niet in de praktijk gebracht te worden, en speelde ook bij de doctrine-ontwikkeling in Indonesië geen rol. De bestudering ervan geeft echter inzicht in hoe de Nederlandse strijdkrachten doctrinair dachten over de inzet van militaire middelen bij de ordehandhaving, en in de overeenkomsten met een zo koloniaal product als het VPTL. De rode draad in beide voorschriften was een beheerst maar resoluut en zo nodig hard optreden. ‘Alleen de aanval voert tot onderdrukking der onlusten. Elk uitstel is schadelijk’, aldus Voorschrift nr. 1599. Beide voorschriften spraken over massa’s die makkelijk beïnvloedbaar waren door charismatische leiders. De ordeverstoorders moesten uitgeschakeld worden, en de (weifelende) massa moest met machtsvertoon en geweldgebruik onder de indruk raken van de vastberadenheid waarmee de staat zijn gezag handhaafde. Het geven van waarschuwingsschoten was daarom verboden, dat zou ‘de tot verzet geneigde bevolking geen vrees aanjagen, doch haar integendeel brutaler maken’ (VPTL), en ‘voor een bewijs van zwakte’ worden aangezien’ (Voorschrift nr. 1599). Het ging om de ‘onvoorwaardelijke onderwerping aan het wettig gezag’. Dit was de taak van een lichtbewapende infanterie, maar zo nodig konden zware wapens worden ingezet.²¹

Net als het VPTL schreef Voorschrift nr. 1599 in vage bewoordingen en zonder helder geformuleerde kaders een gematigd geweldgebruik voor. Wel was duidelijk dat het snel breken van het verzet voorrang had op het voorkomen van slachtoffers. ‘Ieder daadwerkelijk verzet moet zoo snel mogelijk worden gebroken, doch met zoo weinig mogelijk bloedvergieten. Het eerste staat echter op de voorgrond.’²²

De bron van de overeenkomsten tussen het VPTL en Voorschrift nr. 1599 (en vergelijkbare tactische voorschriften in andere westerse landen en koloniën) moet gezocht worden in het algemene westerse politieke en militaire discours over ordehandhaving. Of het nu het neerslaan

van een opstand in een socialistische arbeiderswijk in Amsterdam was of de bestrijding van opstandelingen in de kolonie, in beide gevallen moest de orde worden hersteld met militaire middelen. Statelijke repressie was in dit discours op sociale, politieke en juridische gronden acceptabel en binnen bepaalde wettelijke kaders legitiem. De Franse politicoloog Christophe Wasinski vatte het westerse denken daarover samen als ‘la volonté de réprimer’, oftewel ‘de wil tot onderdrukken’. Afhankelijk van tijd en plaats kon er kritiek zijn op de aard, omvang en duur van het geweld, maar, zo benadrukte Wasinski, het basisprincipe stond tot diep in de twintigste eeuw amper ter discussie. Christian Olsson merkt hier nog bij op dat in zijn algemeenheid, maar in het bijzonder in een koloniale context, hard optreden niet alleen wenselijk was, maar in zekere zin ook noodzakelijk: het statelijke geweld was een bevestiging van de (door de opstandelingen betwiste) statelijke macht.²³

Voor hard optreden in de kolonie gaf de codificatie van het oorlogsrecht nog een belangrijke steun in de rug, met name het in Den Haag gesloten *Verdrag nopens de wetten en gebruiken van de oorlog te land*, 1907 en de Geneefse verdragen van 1929 inzake gewonden en krijgsgevangenen. Beide verdragen beoogden, zoals het in het Haagse verdrag werd omschreven, ‘de rampen van den oorlog te verminderen, voor zoover de militaire noodzakelijkheid zulks toelaat’, onder andere door bescherming te bieden aan iedereen die op een of andere manier bij de strijd betrokken was (militairen, maar ook bijvoorbeeld oorlogsverslaggevers), en daarbij door verwonding of ziekte uitgeschakeld werd. Maar doordat deze verdragen nu ook definieerden wie wel en wie niet als legitieme combattant gezien kon worden, kreeg een bezettingsregime een juridische rechtvaardiging voor hard optreden in geval van verzet. Wie niet aan de voorwaarden voldeed was in overtreding en overtreders moesten gestraft worden. Het verdrag van Den Haag ging amper in op geschikte en proportionele strafmaatregelen, waardoor represailles – ook in 1907 al niet onomstreden – niet expliciet werden verboden.²⁴

En ook onbedoeld bood het oorlogsrecht twee rechtvaardigingen voor hardhandig optreden in de kolonie. De genoemde verdragen waren van toepassing op de strijd tussen ‘beschaafde naties’. Koloniale tegenstanders vochten onbeschaafd en konden of moesten daarom ook op onbeschaafde wijze bestreden worden. Maar ook het tegenovergestelde was mogelijk: door te verklaren zelf wel volgens het oorlogsrecht te zullen optreden, kon een koloniale mogendheid het vijandelijke optreden langs die maatstaf leggen en vervolgens bestraffen. Dit laatste is wat Nederland na 1945 in Indonesië zou doen, in ieder geval op papier.²⁵

Een belangrijk verschil tussen het *VPTL* en Voorschrift nr. 1599 was wel dat Voorschrift nr. 1599 ondanks alles het product van een rechtstaat was. Het eigendomsrecht en de rechten van gearresteerden kwamen nadrukkelijk aan bod en beperkten de mogelijkheden in het optreden. In het *VPTL* ontbrak deze rechtsbescherming grotendeels, waarmee het koloniale voorschrift eerder het product van een politiestaat lijkt. Ook ontbrak in Voorschrift nr. 1599 uiteraard het oriëntalistisch taalgebruik en de koloniale invalshoek; benadrukt werd dat militairen bij de ordehandhaving de wettige beschermers van de staat waren. Volgens het *VPTL* hadden de KNIL-militairen bij die wettige bescherming de beschaving aan hun kant.²⁶

Het gros van de militairen van de KL en KM die na 1945 naar Indonesië werden gestuurd was onbekend met de theorie en praktijk van ordehandhaving en guerrillabestrijding in de koloniale context. Hierdoor werden ze sterk afhankelijk van de KNIL-voorschriften en aanwijzingen van KNIL-militairen. Maar het idee van grootschalige en gewelddadige militaire bijstand was de strijdkrachten in Nederland dus niet vreemd. De inzet na 1945 vroeg weliswaar om een conceptueel omschakelen, maar ‘de wil tot onderdrukken’ was, net als bij het KNIL, aanwezig.

Confrontatie met de revolutionaire werkelijkheid, oktober en november 1945

Terwijl in augustus en september in Nederland in allerlei LIB's uit de grond werden gestampt en naar exemplaren van het *VPTL* werd gezocht, bereidde het Britse opperbevel in Zuidoost-Azië, het SEAC, zich voor op zijn taak in Indonesië: de bevrijding en bescherming van krijgsgevangenen en geïnterneerden, de afvoer van de ruim 140.000 aanwezige Japanse militairen, en het mogelijk maken van een terugkeer van het Nederlandse gezag. Aangewezen als uitvoerder werd het Brits-Indische XV-legerkorps, 45.000 militairen met praktisch hun complete oorlogsuitrusting die vers uit de strijd tegen Japan kwamen. Het uiteindelijke plan voorzag in de vestiging van enkele bruggenhoofden op Java en Sumatra, *key areas* genoemd. Indien mogelijk zouden deze bruggenhoofden worden uitgebreid, waarmee een terugkeer van het Nederlandse gezag op de twee hoofdeilanden mogelijk zou worden. (Dezelfde taak werd op Celebes en de kleinere oostelijke eilanden door Australische militairen uitgevoerd.) Dat herstel van het gezag moesten de Nederlanders echter wel zelf doen.²⁷

De Nederlandse autoriteiten hadden graag meer geallieerde steun gezien, maar dat leek niet haalbaar. Geen van de geallieerde mogendheden betwistte een Nederlandse terugkeer naar Indonesië, maar het realiseren daarvan stond onderaan het prioriteitenlijstje. Zoals al tijdens de

Tweede Wereldoorlog was afgesproken, hadden de Britten in Indonesië de eindverantwoordelijkheid voor de veiligheid, de Nederlanders voor het civiele bestuur. Tot het definitieve vertrek van de Britten in het najaar van 1946 waren de Nederlandse strijdkrachten zodoende onder Brits opperbevel geplaatst. Er waren in september en oktober 1945 nog niet veel Nederlandse militairen in Indonesië, waardoor de Brits-Indische troepen de zwaarste lasten moesten dragen.²⁸

Op 15 september landden de eerste officiële Nederlandse en Britse afgevaardigden in Batavia. In de oude koloniale hoofdstad vestigden zich de Nederlandse opperbevelhebber in Zuidoost-Azië admiraal C.E.L. Helfrich, de commandant van het KNIL generaal L.H. van Oyen en de hoogste burgerlijke autoriteit van Nederlands-Indië luitenant-gouverneur-generaal Van Mook. Eerder waren al verschillende inlichtingenofficieren op Java en Sumatra gearriveerd. Hun doel was inlichtingen te verkrijgen over de houding van de Japanners en de locatie en toestand van geïnterneerde geallieerde burgers en krijgsgevangenen, de enige twee zaken die volgens SEAC serieuze problemen konden opleveren. Dit beeld is ook terug te zien in de Nederlandse pers over Indonesië van eind augustus en begin september 1945: er was veel aandacht voor het (nog onbekende) lot van de geïnterneerden, de formele Japanse overgave en de vrees voor individuele Japanners die mogelijk de strijd niet wilden staken, en relatief weinig aandacht voor de ontluikende Indonesische revolutie en haar gevolgen voor Nederland.²⁹

Al snel na hun aankomst in Batavia op 29 september werd het de Brits-Indische troepen duidelijk dat de situatie in het land gespannen was. Indonesische nationalistes hadden een maand eerder de onafhankelijkheid uitgeroepen, en in de tussentijd hadden Indonesiërs het civiele bestuur van de Japanners overgenomen. Het vestigen van de *key areas* ging de militairen nergens echt gemakkelijk af; dagelijks vonden er beschietingen en schermutselingen plaats, en vielen er aan beide kanten doden. Desondanks hield het Britse opperbevel in Batavia nog geen rekening met een verdere escalatie en serieuze militaire tegenstand. Volgens Britse en ook Nederlandse analisten was het antikoloniale Indonesische verzet radicaal maar kleinschalig; de uitschakeling van hun leiders zou deze kleine beweging wel als een kaartenhuis doen instorten. Door een samenloop van gebrekkige inlichtingen, koloniale vooroordelen en een algehele onderschatting van het Indonesische onafhankelijkheidstreven (dat werd gezien als een Japans maaksel), begrepen noch de Britse noch de Nederlandse autoriteiten in Indonesië de volle omvang en verstrekkende implicaties van wat zij waarnamen.³⁰

Ondertussen voltrok zich de meest controversiële fase van de Indonesische revolutie. De combinatie van revolutionair vuur, een machtsvacuüm en de concrete dreiging van en geruchten over een Nederlandse terugkeer leidde op veel plaatsen in de archipel tot een uitbarsting van

etnisch en politiek geweld. In de Nederlandse publieke herinnering gaat deze episode, de Bersiap, vooral over de moord op duizenden Europeanen en Indo-Europeanen. Maar ook Indonesiërs die werden geassocieerd met het Nederlandse bestuur of die verdacht werden van collaboratie met de Japanners werden gedood door revolutionaire milities. Chinezen en andere etnische minderheden moesten het vanwege hun afkomst of sociaaleconomische positie ontgelden. In delen van Sumatra werd met name de oude lokale Indonesische elite het slachtoffer van de revolutie. De schattingen van het dodental van deze zeer gewelddadige periode die in september 1945 begon en geen duidelijk einde kende lopen uiteen van enkele duizenden tot tienduizenden.³¹

In deze context moesten de tijdens de oorlog geïnterneerde burgers en krijgsgevangenen vaak de bescherming zoeken bij hun voormalige Japanse kampbewakers. Op verschillende plaatsen vormden voormalig krijgsgevangenen, oud-KNIL'ers en jongeren van Indo-Europese en pro-Nederlands geachte etnische minderheden eigen knokploegen en milities om zichzelf en hun families te beschermen, en soms ook om wraak te nemen op de revolutionaire Indonesiërs. De totstandkoming van die milities spoorde revolutionaire jongeren weer aan de revolutie te verdedigen. De berichten over de Bersiap in de Nederlandse pers voedden op hun beurt de weerzin van het Nederlandse publiek tegen een akkoord met de Indonesische Republiek.³²

Het meeste geweld vond plaats op locaties waar geen duidelijke machtsstructuur was, zoals langs de randen van de gebieden die in handen waren van de prille Indonesische Republiek of in die van het Britse leger. Brits-Indische militairen probeerden de orde te handhaven, de Japanners te ontwapenen en krijgsgevangenen en burgergeïnterneerden te bevrijden. Het devies was offensief optreden te vermijden, maar er moest toch vaak naar de wapens gegrepen worden. Tot 24 november, na ruim anderhalve maand inzet in en rondom Batavia en Bandoeng, had de voornaamste Brits-Indische eenheid in West-Java (de 23rd Indian Division) 232 doden, 230 gewonden en 143 vermisten te betreuren. In Semarang en ook in Bandoeng konden de eigen posities alleen gehandhaafd worden door de nog aanwezige Japanse troepen opnieuw te bewapenen en in te zetten. Deze mannen, vol rancune over een verloren oorlog en verlangend naar huis, deden hun best voor hun nieuwe broodheren en traden niet bepaald zachtzinnig op.³³

De situatie was alarmerend, maar pas door de strijd in en rondom Soerabaja, die eind oktober 1945 begon en een maand zou duren, zouden de Britse en Nederlandse autoriteiten in Azië en Europa wakker geschud worden. Soerabaja, na Singapore de grootste marinehaven van Zuidoost-Azië, was een van de aangewezen *key areas*, vanwege de havenfaciliteiten en de vele te bevrijden geïnterneerden in het achterland. Vanaf de aankomst van de eerste eenheden van de 49th Indian Brigade (onderdeel van de 23rd Indian Division) in oktober was de verhouding

met de Republikeinse autoriteiten moeizaam. In een trieste mengeling van provocatie, gebrek aan tact en een overdaad aan misverstand en onbegrip over en weer liep de situatie uit de hand. Op 29 oktober vielen Republikeinse troepen en milities met buitgemaakte Japanse artillerie en lichte tanks de Britse posten aan. In een bemiddelingspoging tijdens een gevechtspauze kwam de brigadecommandant A.W.S. Mallaby om het leven. Daarna ging het van kwaad tot erger voor de Britten: de hele brigade en de bevrijde geïnterneerden dreigden in zee gedreven te worden. In reactie hierop werden alle militaire registers opengetrokken. Luitenant-generaal A.F.P. Christison, de Britse opperbevelhebber in Indonesië, verklaarde ‘to bring the whole weight of my sea, land and air forces and all the weapons of modern warfare against them until they are crushed.’³⁴

Op 10 november begonnen twee brigades van de 5th Indian Division plus ondersteunende eenheden onder leiding van majoor-generaal E.C.R. Mansergh de stad systematisch te veroveren en te zuiveren. De Indonesische tegenstand was hardnekkig, maar werd uiteindelijk gebroken. Op 29 november was de stad definitief in Britse handen. Enkele duizenden geïnterneerden en anderszins door de revolutie bedreigde burgers konden worden gered, maar de prijs was hoog. Naar Britse telling kostte het offensief tienduizend Indonesische en zeshonderd Britse slachtoffers.³⁵

Het gevecht tegen een van de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog die maar nauwelijks stand had kunnen houden werd in Indonesië een symbool van de revolutie en de vrijheidstrijd. 10 november wordt er nog altijd gevierd als *Hari Pahlawan*, ‘heldendag’. Voor de Britse en Nederlandse autoriteiten was de zware strijd een enorme schok; met een opstand van deze intensiteit en omvang was geen rekening gehouden. De situatie in Indonesië leek uit de hand te lopen. Was de beoogde Nederlandse strijdmacht wel voorbereid op zo’n hevige tegenstand als in Soerabaja?³⁶

Zware wapens gewenst. Haagse beslissingen, september – november 1945

Admiraal Helfrich en generaal Van Oyen bleven optimistisch, maar anderen in de KNIL-top, Van Mook en de Britse staf in Batavia schatten in dat er veel meer troepen nodig waren. Het KNIL was nog lang niet op sterkte; in november 1945 waren er hoogstens 8.000 militairen beschikbaar voor inzet, eind december zouden dat er naar verwachting 15.000 zijn. Alleen de LIB’s en de Mariniersbrigade waren op korte termijn beschikbaar.³⁷

Deze eenheden waren echter licht uitgerust. Al in september werd de wijsheid hiervan betwijfeld. In Nederland kwam de kwestie ter tafel in verschillende vergaderingen van de Raad

voor Oorlogvoering. Op 12 september bijvoorbeeld stelde de minister van Marine J.M. de Booy daar dat hij het gebrek aan zware wapens bij de Mariniersbrigade betreurde; de toekomst in Indonesië was ongewis en daarom achtte hij een zwaarbewapende Mariniersbrigade ‘bepaald noodzakelijk’. De andere aanwezigen regeerden instemmend.³⁸

Eind september maakten Britse inlichtingenrapporten melding van het feit dat Indonesische guerrilla's werden gesteund met Japanse mankracht en wapens. Dit bevestigde de ergste vermoedens dat Japan de hand had in het onafhankelijkheidstreven in Zuidoost-Azië, en ook na de capitulatie de geallieerden bleef dwarszitten door hun grote wapenvoorraden over te dragen aan verzetsbewegingen. Inderdaad waren alle Indonesische strijdorganisaties in meer of mindere mate schatplichtig aan de Japanners voor opleidingen, organisatie en wapens. Dit was echter vooral het gevolg van de bezetting en het machtsvacuüm na de overgave. Japanse hulp aan de Republiek na 17 augustus 1945 was in tegenstelling tot wat de Nederlanders (en de Britten) toen vermoedden beperkt. De Japanse militaire autoriteiten hielden zich in de regel netjes aan de geallieerde richtlijnen, terwijl het overgrote merendeel van de Japanse militairen gewoon naar huis wilde. Toch zouden KNIL- en KL-militairen tot het einde van de Indonesische oorlog beducht zijn op Japanse ‘instructeurs’ bij Indonesische strijdorganisaties. Deze vrees vormde in het najaar van 1945 een van de argumenten die de KNIL-top in Batavia gebruikte om bij de Britten en de Nederlandse regering te pleiten voor een zo snel mogelijke uitbreiding van de troepenmacht en het te bezetten gebied, en om over te gaan tot offensieve militaire actie.³⁹

De eerste grote stap richting een zwaardere bewapening werd genomen op de vergadering van de RvO van 17 oktober. Op tafel lag het laatste, weinig gespecificeerde verzoek van admiraal Helfrich om de ‘zeer snelle’ uitzending van ‘krachtig[e]’ en ‘goed uitgeruste’ troepen. Besloten werd de in de tweede helft van 1946 gereedkomende eerste infanteriedivisie (de zogenoemde 1^e Divisie ‘7 december’) naar Indonesië te sturen, zeven extra LIB's op te richten, en de Mariniersbrigade alsnog te versterken met een compagnie tanks, een artilleriebataljon en een zware wapencompagnie. Ook kreeg elk infanteriebataljon van de brigade er een mitrailleur en mortierpeloton bij. Over extra bewapening van de LIB's was de raad nog verdeeld. Kolonel P.L.G. Doorman, souschef van de Generale Staf, stelde de twijfelende ministers voorlopig gerust met de analyse dat ‘de Indonesiërs geen georganiseerd leger vormen, zoodat dit onze positie iets verlicht’. De LIB's waren daarom ‘uitstekend’ uitgerust voor ‘de handhaving van orde en rust’.⁴⁰

De hevige strijd om Soerabaja die op 29 oktober losbrandde bracht de vraag naar de noodzaak van zwaardere bewapening sneller dan verwacht weer op de vergadertafel. Brigadier H.P. Gardham, het hoofd van de Britse Militaire Missie bij de Nederlandse Regering, vatte in

het maandelijks rapport voor zijn Londense superieuren de stemming in de Nederlandse regering en de (rechtse) pers als volgt samen: ‘Intelligent opinion realises that law and order is essential before a proper solution to the problem of the Netherlands East Indies can be achieved. The use of [British] fighters and bombers has been received as an indication of the length of time that may be required before the present chaotic state of anarchy is resolved.’ Dit beloofde weinig goeds voor Indonesië. Zoals de Britse Christopher Bayly en Tim Harper schrijven: ‘Surabaya was the turning point for everyone: the British argument that force was necessary to bring a large Asian rebel army to heel seemed to be a harbinger of Armageddon.’⁴¹

Op de RvO-vergadering van 7 november stelde de chef van de Generale Staf van de KL, generaal H.J. Kruls, dat nu zonneklaar was dat artillerie, antitankgeschut en pantserwagens of tanks vereist waren. Maar wat was er precies nodig? Kruls hekelde de vage verzoeken om troepen vanuit Batavia, en eiste meer duidelijkheid. Omdat langer wachten gevaarlijk leek, moest niettemin ‘reeds terstond’ worden begonnen met de vorming van de nodige eenheden. Op de vergadering van 10 november werd zijn voorstel in een besluit gegoten; Nederland zou binnenkort stevig bewapend de orde en rust kunnen herstellen in Indonesië.⁴²

In dezelfde periode werd ook het eerste officiële contact gelegd met vertegenwoordigers van de Indonesische nationalistische beweging, als opmaat tot eventuele onderhandelingen. Dat lijkt tegenstrijdig met het voornemen om de troepenmacht te versterken, maar noch de regering in Den Haag noch de politiek-militaire top in Batavia beschikte op dat moment over een duidelijke politieke koers en militaire strategie. Werd het stevig ingrijpen of toch onderhandelen? En tot welk doel? Bij de besluitvorming daarover zou de aanwezigheid van een grotere en beter bewapende legermacht de keuzemogelijkheden vergroten.⁴³

De juiste legerorganisatie

Onder leiding van minister mr. J. Meynen en generaal Kruls stortten het ministerie van Oorlog en de top van de KL zich in november met enthousiasme op de uitwerking van het besluit over de legeruitbouw voor Indonesië. Eindelijk was er een concrete taak waaraan gewerkt kon worden. De organisatie, samenstelling, opleiding en sterkte van de uit te zenden troepen waren tenslotte beleidsterreinen waar het ministerie van Oorlog en de Generale Staf in Nederland veel invloed op konden uitoefenen; operationele beslissingen werden in Batavia genomen.⁴⁴

Om tot een goede troepenopbouw te komen wendde de regering zich tot de Britse Militaire Missie bij de Nederlandse Regering voor advies. De BMM, in augustus 1945 in Den Haag in het leven geroepen als opvolger van de Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEF), diende als schakel tussen het Britse War Office en de Nederlandse civiele en

militaire autoriteiten. Brigadier Gardham, de chef van de BMM, hekelde net als generaal Kruls de vage voorstelling van de situatie in Indonesië en de daar benodigde troepensterkte, en onderschreef de noodzaak dit helder in beeld te krijgen.⁴⁵

Gardham zag echter ook problemen in Nederland. Hij adviseerde om de militaire basisopleiding en specialisatiecursussen te verbeteren, de LIB's om te vormen tot regulier bewapende infanteriebataljons en additionele artillerie- en pantsereenheden uit te zenden naar Indonesië. Eenmaal daar zouden de losse eenheden moeten worden ondergebracht in brigadeverband. Dit advies werd bijna geheel overgenomen. Zijn hulp werd gewaardeerd, maar de manier waarop niet. M.R.H. Calmeyer, toen kolonel bij de Generale Staf en chef van het Kabinet van de minister van Oorlog, vermeldt in zijn memoires dat er de nodige irritatie was over de laatdunkende houding van Gardham.⁴⁶

Een overzicht van generaal Kruls van 20 november 1945 en het maandelijks rapport van de BMM aan haar eigen regering maken inzichtelijk wat er in Nederland inmiddels aan maatregelen was getroffen. Het uitgangspunt was nog steeds een troepenmacht van inmiddels 27 LIB's, die in het najaar van 1946 zou moeten worden aangevuld met de 1^e Divisie '7 december'. De LIB's moesten worden ondersteund door nog op te richten artillerie- (twaalf batterijen van ieder vier stukken geschut), antitank-, mortier- en pantserwagen-eenheden (drie eskadrons lichte verkenningswagens). Deze eenheden zouden in vier tot vijf maanden worden opgeleid en in de loop van 1946 worden uitgezonden. Daarnaast moesten er brigadestaven, verbindingseenheden, genisten en pioniers worden opgeleid en naar Indonesië gestuurd of daar gevormd worden.⁴⁷

Mede op basis van Gardhams advies – en een al eerder gedaan verzoek van gouverneur-generaal Van Mook – werd besloten kolonel Calmeyer naar Indonesië te sturen, om op basis van zijn bevindingen definitief te bepalen wat er precies nodig was voor een betere en zwaardere bewapende troepenmacht in Indonesië. In de historiografie wordt Calmeyers rapport van eind december 1945 abusievelijk gezien als de bron voor de beslissing over te gaan op een zwaardere bewapening. Dit is niet verwonderlijk, gezien het contemporaine gebruik van de term 'Calmeyer-eenheden' voor de nog te vormen eenheden. De principiële keuze voor een zwaardere bewapening was echter al op 17 oktober gemaakt, waarna de definitieve beslissing op 10 november viel.⁴⁸

Batavia vroeg in oktober en november weliswaar voortdurend om meer troepen, maar niet om zware wapens. Alleen admiraal Helfrich had in oktober in weinig precieze woorden om een goed uitgeruste troepenmacht gevraagd. Pas op 24 november, toen de beslissing in Den Haag al genomen was, klonk ook vanuit de kolonie een concrete en gespecificeerde wens tot

een zwaardere bewapening. Generaal-majoor KNIL J.H. Uhl, op dat moment chef van de Generale staf van het KNIL, liet toen weten dat er grote behoefte was aan zware mitrailleurs, mortieren en licht geschut ter ondersteuning van de infanterie. Uit een nota van 27 november van D.C. Buurman van Vreeden, de opvolger van Uhl, valt op te maken dat de KNIL-top toen al wel rekende op enige eskadrons pantserwagens, maar nog niet op artillerie.⁴⁹

Van Calmeyers reis naar Indonesië hebben we dankzij zijn lijvige rapport een uitvoerig verslag. Hij voerde besprekingen met de hoogste KNIL- en Britse officieren, maakte een inspectietocht langs de KNIL-eenheden ten zuiden van Batavia, en sloot zijn reis af met een conferentie op het Britse Zuidoost-Azië-hoofdkwartier dicht bij Singapore. Calmeyer, Uhl en enige stafofficieren stelden hier samen met het regionale Britse commando de definitieve organisatie van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië vast, evenals tijd- en locatieschema's. Gezien de officiële gezagsverhoudingen waren de Britten ook voor deze zaken verantwoordelijk. Het definitieve organisatieschema was overigens grotendeels in overeenstemming met de eerder in Nederland uitgewerkte plannen.⁵⁰

Op Java zouden twee divisies ('A' en 'B') van ieder drie brigades en ondersteunende troepen worden gestationeerd, op Sumatra drie losse brigades. Ondersteuning moest komen van zes artilleriebatterijen en drie eskadrons pantserwagens. Het leeuwendeel van deze strijdmacht moest door de KL geleverd worden. De ML-KNIL had voldoende vliegtuigen om in de behoefte aan luchtsteun te kunnen voorzien, maar voor het onderhoud was technisch personeel uit Nederland nodig. Eind 1946 zou deze strijdmacht aangevuld worden met de volledige 1^e Divisie '7 december'. Gaandeweg zouden de oorlogsvrijwilligers van de oorspronkelijke LIB's vervangen moeten worden door dienstplichtigen uit Nederland en nieuw geworven KNIL-personeel, maar dat was een vraagstuk voor de toekomst.⁵¹

Conclusie

De Japanse capitulatie in augustus 1945 overrompelde de Nederlandse en Nederlands-Indische regering. In een context van gebrek aan tijd, middelen en kennis over wat er precies gebeurde in Indonesië besloot de regering in Den Haag om op basis van de tijdens de Tweede Wereldoorlog gemaakte plannen zo snel mogelijk zoveel mogelijk troepen naar Indonesië te sturen. Aangezien het KNIL amper over troepen beschikte, zou de KL de zwaarste personele lasten van deze beslissing moeten dragen. Gekozen werd voor een lichte bewapening; tenslotte zouden de Britten een substantiële bijdrage leveren en er werd geen rekening gehouden met een grootschalige antikoloniale opstand, hoogstens met kleinschalig verzet. Het KNIL had in de

bestrijding daarvan in het verleden de nodige ervaring opgedaan. Maar gezien de relatieve rust van het interbellum lag die praktische ervaring vooral in een verder verleden, waardoor de meeste KNIL-officieren vooral theoretisch geschoold waren in ordehandhaving met militaire middelen. De voornaamste bron hiervoor, het *VPTL*, schreef een optreden voor waarin gewapend verzet keihard moest worden aangepakt, terwijl de rest van de bevolking te vriend moest worden gehouden. De KL had een vergelijkbare tactische instructie, Voorschrift nr. 1599, voor ordehandhaving in Nederland. De vele overeenkomsten tussen beide voorschriften leggen een breed gedeelte ‘wil tot onderdrukken’ bloot. Herstel en handhaving van ‘rust en orde’ met militaire middelen was een vanzelfsprekendheid die niet ter discussie stond.

De confrontatie met de Indonesische revolutie en de wil gewapenderhand de onafhankelijkheid te verdedigen was een grote schok voor de Nederlandse militaire en politieke top. Al vanaf september werden vraagtekens geplaatst bij de lichte uitrusting van de uit te zenden troepen, deels ingegeven door de steeds slechtere berichten uit Indonesië. De vrees dat de Japanners hun grote wapenvoorraden aan Indonesische verzetsgroepen zouden overdragen, vergrootte het draagvlak voor een grotere en zwaardere bewapende strijdmacht, en de hevige strijd in Soerabaja gaf de definitieve doorslag. In twee stappen tussen half oktober en begin november nam de regering in samenspraak met de Nederlandse militaire top – en nog voor de militaire top in Batavia erom vroeg – het besluit de infanterie zwaardere te bewapenen en te ondersteunen met additionele artillerie- en pantsereenheden. De Nederlandse politieke en militaire beleidsmakers achtten dus op voorhand het zenden van zware infanteriewapens en artillerie- en pantsereenheden denkbaar en na Soerabaja noodzakelijk.

Het besluit was niet ingebed in een politiek-strategische analyse. Terwijl het beleid ten opzichte van Indonesië nog amper vorm had gekregen en net besloten was voorzichtig aan toch te onderhandelen met enige vertegenwoordigers van de Indonesische nationale beweging, formeerde Nederland een stevige expeditionaire macht om de ‘orde en rust’ in Indonesië te herstellen en te handhaven. Vanaf dat moment konden de Nederlandse en Nederlandse-Indische regering door diplomatie en de dreiging van wapengeweld proberen de situatie in Indonesië onder controle te krijgen.

Hoofdstuk 2

Met harde hand. Pacificatie en militair geweldgebruik, november 1945 – augustus 1947.

Luttele dagen na hun aankomst in Batavia in maart 1946 werden 1-8 RI en 2-4 RI, twee bataljons van de U-Brigade, ingezet bij een reeks ‘doorzoekings- en opruimingsacties’ in de rondom Batavia gelegen kampongs Klender, Oetankaja, Poelo Kambing en Struiswijk. Indonesische strijdgroepen waren in dit gebied actief en met name Klender gold als ‘een haard van verzet’. De legerleiding in Batavia was blij eindelijk troepen te hebben om deze situatie aan te pakken. De acties van 1-8 RI en 2-4 RI resulteerden in 1 gesneuvelde officier en 7 gewonden aan Nederlandse zijde, tegen 51 doden, 4 gewonden en 7 gevangenen, onder wie een Japanse sergeant, aan vijandelijke zijde. De oorlogsbuit betrof een karabijn, vijf geweren, twee pistolen en een niet nader omschreven hoeveelheid munitie. De vijand was verdreven, maar nog niet verslagen.¹

Dat moment zou toch spoedig moeten komen, zo was de verwachting. Nu Nederlandse militairen in groten getale aan land werden gezet, kon echt worden begonnen met de herbezetting van de archipel. In werkelijkheid zou het, vanwege materiële en politieke belemmeringen, tot midden 1947 duren voordat de weg vrijkwam voor Operatie Product, het eerste grote militaire offensief tegen de Indonesische Republiek.

Hoewel de Nederlandse strijdkrachten hier reikhalzend naar uitkeken, zaten ze in de bijna 22 maanden daaraan voorafgaand niet stil. Terwijl politici in Den Haag en Batavia discussieerden over de te voeren politieke en militaire strategie, moest het leger in de al bezette gebieden ‘orde en rust’ brengen. Deze zogenoemde pacificatie verliep in eerste instantie soepel, maar al snel stuitten de eenheden op een bonte verzameling Indonesische strijdorganisaties en werd er wederzijds hard opgetreden.

In dit hoofdstuk wordt bestudeerd hoe de Nederlandse guerrillabestrijding vorm kreeg in de periode van de eerste gewapende confrontaties in oktober 1945 tot en met de voltooiing van Operatie Product op 4 augustus 1947. Daarbij ligt de nadruk op het tactisch optreden en het geweldgebruik van de infanterie.

De strategische en politieke context van de militaire operaties, 1945 – 1947

Batavia was een gespleten en gevaarlijke stad in de laatste maanden van 1945. Dit was al terug te zien in de benaming: Nederlandse en Britse autoriteiten spraken over Batavia, de uit de zeventiende eeuw stammende Nederlandse naam. Tijdens de Japanse bezetting was deze koloniale benaming gewijzigd in het Indonesische Jakarta, waaraan Indonesiërs logischerwijs vasthielden na het uitroepen van de onafhankelijkheid. Bestuurlijk kende de stad ook meerdere gezichten (net als overigens Buitenzorg en Bandoeng in West-Java). Zowel het teruggekeerde Nederlandse koloniale gezag als de nieuwe Indonesische Republiek hield er kantoor. Het Britse leger was verantwoordelijk voor de veiligheid, hierin bijgestaan door een kleine groep Nederlands-Indische ambtenaren en militairen én Republikeinse politie. Terwijl Nederlanders de koloniale orde probeerden te herstellen, bouwden Indonesische Republikeinen aan een revolutie en een nieuwe staat.

Het Britse opperbevel zat al snel opgezaald met subversief optreden van Nederlandse en Republikeinse kant. De stad werd geteisterd door een golf van schietpartijen, overvallen, plunderingen, ontvoeringen en moorden. Het aantal plunderingen werd door angstige Nederlandse burgers en militairen nog groter voorgesteld dan het al was, om daarmee de Britse militairen te dwingen tot een voortdurende patrouillegang. De grens tussen politiek en crimineel geweld was vaag. Verwijten waren er over en weer. Vertegenwoordigers van de kersverse Indonesische Republiek ontkenden iedere betrokkenheid bij al dit geweld. De in de stad aanwezige KNIL-militairen namen het heft in handen en traden gewelddadig op. Het duurde niet lang voordat het Britse opperbevel zijn beklag deed bij de Nederlandse autoriteiten over dat wilde, *trigger happy* optreden. Officieren van hoog tot laag zouden hun manschappen amper in de hand hebben. Admiraal Helfrich, de Nederlandse opperbevelhebber in Indonesië, was niet onder de indruk van de klachten en vond het gezien de omstandigheden gezeur.²

Op 2 november was de maat vol. Het Britse opperbevel verbood de Nederlands-Indische autoriteiten tot nader order nieuwe KNIL- en KL-troepen op Java of Sumatra aan land te zetten; de eenheden moesten zolang maar in Brits Malakka, Thailand en Australië bivakkeren. Het landingsverbod was in de eerste plaats bedoeld om een verdere geweldsescalatie te voorkomen, maar bood ook de mogelijkheid de KL- en KNIL-eenheden beter te trainen voordat ze ingezet zouden worden, iets wat volgens de Britten hard nodig was.³

Maar het landingsverbod loste het geweldsprobleem in Batavia niet op. Na weer een incident van *indiscriminate shooting* op 19 november meldde het Britse opperbevel aan het hoofdkwartier van Lord Mountbatten dat Nederlandse militairen nog altijd bij het minste of

geringste naar de wapens grepen. Besloten werd de stad met eigen troepen veilig te stellen en de KNIL-militairen zoveel mogelijk te concentreren langs de randen van Batavia; volgens de legerleiding zou het agressieve KNIL-optreden daar ook meer nut hebben. De ‘rust’ in de stad zelf keerde pas in de loop van januari 1946 terug, na verschillende Britse acties en het vertrek van het leeuwendeel van de Republikeinse regering en ministeries naar Djokjakarta. Op de 25ste van die maand begonnen de Britten vervolgens met de verwijdering van vele Indonesische slogans op gebouwen en voertuigen in de stad; letterlijk een teken aan de wand dat de imperiale rust en normaliteit weer terug moesten keren.⁴

De KNIL-troepen lagen in verschillende posten rondom Batavia, onder bevel van generaal-majoor KNIL W. Schilling. Hoewel ze graag verder zouden oprukken, beperkten Britse orders hun optreden tot een actieradius van 5 kilometer rondom de eigen posities. In deze relatief kleine gebieden werd hard gevochten tegen een gevarieerde verzameling van Indonesische strijdorganisaties. KNIL Inf. I bijvoorbeeld, dat met enkele compagnieën in de omgeving van Pondokgedeh, Tjililitan en later ook Polonia gelegerd was, leed bij het ‘beschermen van de goedgezinde bevolking’ en het eerste optreden tegen ‘onwettige gewapenden en terroristen’ vrij zware verliezen. Deze tegenslag werd in de verslaglegging geweten aan ‘de ongedacht hevige weerstand, de onbekendheid met het terrein en vooral ook de gebrekkige en heterogene bewapening en uitrusting’. De tegenstanders leden niet minder. Verscheidene massa-aanvallen van soms wel honderden, vaak slecht bewapende strijders op de goed verdedigde bivakken werden ‘bloedig afgeslagen’.⁵

De inzet van de KNIL-troepen rondom de stad stond op één lijn met de Britse wens om offensief optreden en ander gevaarlijk werk aan Nederlandse troepen over te laten. De Britse bezettingsmacht zou zorg dragen voor zijn kerntaak: beveiliging, en de repatriëring van Japanse militairen en geallieerde ex-geïnterneerden. Om de Nederlandse slagkracht nog iets te vergroten en de druk op de eigen troepen te verlichten, keurde het Britse opperbevel op 25 november – nog geen maand na ingang van het landingsverbod – de bewapening van de ex-krijgsgevangenen en jonge vrijwilligers in Bandoeng goed. Al snel nam deze eenheid, het latere KNIL Inf. V, enkele Britse posities over. Begin januari werd bij hoge uitzondering ook een bataljon mariniers tot Batavia toegelaten, waardoor nog een aantal KNIL’ers Batavia voor de randkampongs kon verruilen.⁶

Niettemin bleef het leeuwendeel van de militaire taak op Britse schouders rusten, zeker op Sumatra en Midden- en Oost-Java: de enkele Nederlandse bataljons verbleekten bij de Britse sterkte op Java en Sumatra, het equivalent van bijna drie divisies. Tot 2 november was het gelukt om, naast enige marineschepen en vliegtuigen, een handjevol mariniers en het equivalent

van 5 KNIL-bataljons in Batavia en omgeving te krijgen. Deze bataljons waren samengesteld uit KNIL-compagnieën, duizend bevrijde en weer onder de wapenen geroepen ex-krijgsgevangenen en enkele honderden vrijwilligers uit de omgeving. Tegelijkertijd waren er al vierduizend KNIL'ers op de kleinere eilanden gestationeerd en stonden er zesduizend klaar in Thailand en Singapore.⁷

De Nederlands-Indische regering en de KNIL-top wilden het bezette gebied zo snel mogelijk uitbreiden. Het Britse opperbevel had om politieke redenen echter de opdracht offensief optreden zoveel mogelijk te beperken. Bij ernstige ordeverstoringen of aanvallen werd met groot materieel uitgerukt en teruggeslagen, maar in alle andere situaties bleef het bij statische beveiligingstaken. Dit zorgde voor frictie met de naar actie hongerende KNIL'ers. Deze operationele instelling betekende niet dat de Britse, en vooral de Brits-Indische militairen, een gemakkelijke taak hadden. Tot 24 november 1945, na ruim anderhalve maand strijd in en rondom Batavia en Bandoeng, telde de 23rd Indian Division 232 doden, 230 gewonden en 143 vermisten. De 5th Indian Division streed in de laatste maanden van 1945 en de eerste van 1946 in de Batavia-Bandoeng-corridor en in en rondom Soerabaja, en vervolgens in het achterland richting Modjokerto, en leed bij deze operaties een verlies van ruim 40 gesneuvelden en 200 gewonden. Ook in Semarang en Ambarawa en op Sumatra bleven Britse verliezen zich opstapelen.⁸

Ondanks deze inzet ten gunste van Nederland en de daarbij geleden verliezen, was de KNIL-top heel kritisch op de Britten. Een eind 1945 in Batavia gedrukt KNIL-voorlichtingsboekje voor KL-militairen duidde het Britse optreden als zwaar en traag: 'n.l. met sterkere afdelingen, die bij ondervonden weerstand eerst na langdurige voorbereiding voorwaarts gaan, vaak zelfs na den vijand met vliegtuigen te hebben verdreven'. De algehele Britse instelling zou te reactief, defensief en passief zijn om werkelijk effect te hebben. Preventieve maatregelen zouden geheel ontbreken en de weinige offensieve acties waren door hun grote omvang tot mislukken gedoemd.⁹

Hoe moest het dan wel? Uit de vergaderverslagen van de legertop en uit de analyse van het strategisch beleid door Groen blijkt dat traditionele KNIL-denkbeelden overheersten. Volgens een meerderheid binnen de legerleiding kon het Indonesische verzet relatief snel gebroken kon worden met krachtig en offensief optreden. De primaire doelen hierbij waren de vijandelijke leiders en militair-politieke sleutelposities. Java genoot om deze redenen de prioriteit. Daarna volgde dan een pacificatieperiode waarin het Nederlandse gezag zich weer overal kon vestigen. Tijdens beide fasen moesten de troepen proactief en agressief optreden, hoofdzakelijk door een voortdurende en rusteloze patrouillegang. Dit was in overeenstemming

met het vooroorlogse *VPTL* en werd door de KNIL-compagnieën in de randkampongs van Batavia al in praktijk gebracht.¹⁰

Deze strategie was gebaseerd op een optimistische beoordeling van de situatie en de eigen krijgskansen, een lezing die de Britten niet deelden. Een van de weinige dissidenten binnen de KNIL-gelederen was generaal-majoor KNIL Schilling. De troepencommandant West-Java had eerder in zijn militaire loopbaan al ervaring opgedaan met guerrillabestrijding, en bezat een grondige kennis van de KNIL-geschiedenis. Volgens hem zou de verovering van Java veel meer tijd vergen dan gedacht en was het maar zeer de vraag of militair succes überhaupt bereikbaar was. Daarnaast laakte hij de eenzijdig militaire benadering; er moesten ook de nodige burgerlijke inspanningen worden geleverd om Indonesië weer onder effectief Nederlands gezag te krijgen. Schilling stond met deze analyse grotendeels alleen en maakte er geen vrienden mee. Dit was mogelijk ook de reden dat de functie van legercommandant enkele weken later aan hem voorbij ging.¹¹

De regeringen in Den Haag en Batavia wilden namelijk, om verschillende redenen, de top van de de KL en het KNIL, respectievelijk admiraal Helfrich en luitenant-generaal Van Oyen, vervangen. Besloten werd één man aan te stellen als commandant van de gezamenlijke KL-KNIL-strijdmacht. Schilling was gezien zijn rang, anciënniteit en ervaring een logische kandidaat, maar de keuze viel op de nog relatief jonge, energieke en diplomatieke kolonel Spoor. Hij werd in januari 1946 benoemd. Kolonel Buurman van Vreeden, een vertrouweling van Spoor, werd op 7 maart aangesteld als chef-staf en Schilling werd in mei weggepromoveerd naar de militaire missie in Japan. De legerleiding was ontdaan van dissidente geluiden en lag nu handen van een optimistisch man die de regering resultaten beloofde. Batavia en Den Haag zagen de toekomst van Nederlands-Indië weer wat gunstiger tegemoet.¹²

Uitbouw van de troepenmacht en bruggenhoofden, maart – november 1946

Om die toekomst naar eigen hand te zetten waren troepen en operationele bewegingsvrijheid nodig. Nu zouden de Britten na de opheffing van het landingsverbod in maart 1946 Indonesië graag meteen hebben verlaten; het conflict was een Nederlandse en Indonesische zaak, en de eigen imperiale perikelen in Zuidoost-Azië eisten alle aandacht op. Maar de repatriëring van de Japanse militairen was nog niet helemaal voltooid, en er waren bovendien nog te weinig Nederlandse troepen beschikbaar om een verantwoorde machtsoverdracht mogelijk te maken.¹³

De Britten zouden uiteindelijk tot november 1946 in Indonesië blijven. Pas dan zou de Nederlandse troepensterkte groot genoeg zijn met de verwachte aankomst van de 1^e Divisie.

Aangezien de Britse regering belang hadd bij een snelle, politieke oplossing voor het conflict werd vanuit Londen diplomatieke druk op beide partijen uitgeoefend. In april onderhandelden Nederlandse en Indonesische vertegenwoordigers achtereenvolgens in Batavia, Londen en op de Hoge Veluwe. In de laatste ronde kwam het zelfs tot een conceptakkoord, dat onder andere een feitelijke Nederlandse erkenning van de Republiek inhield. Na ampel beraad verwierp de Nederlandse regering het akkoord echter. Den Haag verweet luitenant-gouverneur-generaal Van Mook dat hij aan het begin van de onderhandelingen al te veel had toegegeven aan Indonesische eisen, waardoor er voor Nederland nooit een goed akkoord uit zou kunnen komen.¹⁴

De militaire eindverantwoordelijkheid bleef dus voorlopig in Britse handen en de operationele restricties bleven van kracht. De belangrijkste waren het verbod op offensieve operaties diep in Republikeins gebied en op grootschalige inzet van de luchtstrijdkrachten. Als gevolg van die beperkingen beperkte de strijd zich grotendeels tot de originele Britse bruggenhoofden. Er werd wel geprobeerd de grenzen daarvan wat op te rekken, soms op Brits initiatief, soms op dat van de KNIL-top. Het zwaartepunt van de troepeninzet en de strijd lag op Java, het militair-bestuurlijke hart van de Indonesische archipel. Op Sumatra waren kleine bruggenhoofden rondom de steden Palembang, Padang en Medan bezet. De in vierkante kilometers grootste, maar in troependichtheid kleinste operatiegebieden lagen op Borneo en Celebes. Op de rest van de eilanden van de Grote Oost vond vooralsnog amper vijandelijke militaire activiteit plaats.¹⁵

Op Java betrof het bezette gebied de L-vormige strook van Batavia naar Bandoeng, het bruggenhoofd bij Semarang in Midden-Java en een zone rondom Soerabaja, die begon als een halve cirkel rondom de stad en uiteindelijk een driehoek vormde tussen Modjokerto, Sidoroadjo en Grisee. Semarang en Soerabaja hadden een relatief duidelijke frontlijn en een klein achterland. De strook van Batavia tot Bandoeng had een minder duidelijke frontlijn en meer achterland. Dat gebied vormde samen met de konvooiroute tussen Batavia en Bandoeng militair de zwakke schakel en was ook in sociaal en politiek opzicht onrustig. Historicus Cees van Dijk spreekt in dit verband over Java's 'wilde westen', Robert Cribb over 'gangsters and revolutionaries'. De 'grenzen' van de bruggenhoofden bestonden uit een onderbroken lijn van Nederlandse posten, met daarvoor een strook betwist gebied, waarachter de posten en het achterland van de tegenstander lagen. Met name net binnen het Nederlandse gebied en in het 'niemandsland' werd veel gepatrouilleerd en gevochten. Veel kampongs in of vlakbij het niemandsland waren (tijdelijk) verlaten. Tegelijkertijd was de grens tussen Nederlands en

Republikeins gebied niet hermetisch afgesloten; verkeer van goederen en burgerpersonen tussen de gebieden bleef mogelijk, wat bijdroeg aan de algehele verwarring.¹⁶

Gebiedsbeheersing en pacificatie

Het inmiddels bezette gebied moest onder controle worden gebracht en gehouden door ‘pacificatie’. Dit ‘brengen van vrede’ had een sterk koloniale connotatie; het verband met de Pax Neerlandica was snel gelegd. Pacificatie kende vanouds een militaire en een civiele component. De eerste werd ‘het scheppen van veiligheid’ genoemd en kwam neer op het vernietigen of verdrijven van gewapende tegenstand. De civiele component behelsde het herstel of de vestiging van het burgerlijk bestuur en het stimuleren of doen opleven van het sociaaleconomische leven.¹⁷

De ideale vorm van militair optreden werd door de legerleiding omschreven als ‘eerst consolideren, daarna opnieuw voorwaarts’. Deze gangbare pacificatietactiek, ook wel bekend als de ‘sprongsgewijze’ of ‘olievlek’-methode, bestond uit het militair veiligstellen van het centrum van een gebied, en daarna in steeds grotere kringen daaromheen de subcentra, totdat het hele gebied onder controle was. Maar omdat er tot het begin van Operatie Product in juli 1947 weinig ruimte was voor een daadwerkelijk voorwaarts gaan in Republikeins gebied, was het consolideren van de eigen posities in het bezette gebied de voornaamste taak. Spoedig na de landing van de Nederlandse troepen in maart 1946 verdeelde de legerleiding het eigen gebied in een aantal brigadevakken of -rayons. Omdat consolidatie, oftewel ‘gebiedsbeheersing’, in de eerste plaats infanteriewerk was, werd het brigaderayon verdeeld over de infanteriebataljons, terwijl de andere eenheden een ondersteunende rol kregen. Elk bataljonsvak had een aantal subvakken met detachementen van compagniesterkte op sleutelposities in het terrein. Daaromheen lagen weer een aantal kleinere posten, meestal op pelotonssterkte. De pelotons moesten vanuit deze posten voortdurend patrouilleren in het gebied tussen de sleutelposities. Dat zou de vijand zijn rust ontnemen en voor geregeld contact met de lokale bevolking zorgen, ook in verder weg gelegen dorpen. Hiernaast moesten de troepen ook de belangrijke personen, goederen, objecten en infrastructuur beveiligen. Het KNIL had op die manier Atjeh bedwongen en alle KNIL-officieren kenden dit ‘succesverhaal’.¹⁸

Onduidelijk bleef hoe tegelijkertijd of vervolgens vorm moest worden gegeven aan de civiele pacificatie. Een overkoepelend en uitgewerkt plan daarvoor lijkt in ieder geval op legerniveau niet te zijn gemaakt. De divisiecommandanten op Java en de brigadecommandanten op de andere eilanden kregen de algemene opdracht nauw overleg te plegen met de hoogste civiele ambtenaar in het eigen gebied. In gebieden waar het burgerlijk bestuur nog niet was

teruggekeerd, moest de bestaande bestuursstructuur op dorpsniveau zoveel mogelijk ongemoeid gelaten worden. In de loop van 1946 werd binnen de brigadestaven personeel vrijgemaakt voor de coördinatie van de politionele taken binnen het brigaderayon, waarbij ook samenwerking met het burgerlijk bestuur was vereist. Daarnaast werd van de eenheden verwacht dat ze zo mogelijk bijdroegen aan de civiele pacificatie door bijvoorbeeld herstelwerkzaamheden uit te voeren aan de infrastructuur en openbare werken, en hulp te bieden bij de voedselvoorziening. Generaal Dürst Britt, de commandant van de C-Divisie, besteedde in dagorders verschillende malen aandacht aan dit werk. Maar of, en zo ja hoe frequent dit soort activiteiten plaatsvonden hing af van de lokale (gewelds)omstandigheden en de instelling van de commandant van de eenheid. De civiele component van de pacificatie had als gevolg een wat willekeurig en ad-hoc karakter.¹⁹

Dit lag niet alleen aan het leger. Een groot probleem was dat het burgerlijk bestuur feitelijk in duigen lag; op alle lagen was gebrek aan personeel. Veel Europese en Indo-Europese ambtenaren waren tijdens de oorlog of in Japanse gevangenschap omgekomen. En voor het Indonesisch personeel en lokale gezaghebbers was na de onafhankelijkheidsverklaring loyaliteit aan Nederland niet langer vanzelfsprekend. De ambtenaren die om wat voor reden dan ook toch weer in Nederlandse dienst traden, werden vaak bedreigd en soms gedood door Indonesische strijdorganisaties en hun plaatselijke sympathisanten. En zelfs als het lukte de oude taak weer op te nemen, was het nog maar de vraag of de lokale bevolking het Nederlandse gezag zou accepteren.²⁰

Daarnaast liep de samenwerking tussen de militaire en civiele autoriteiten vaak stroef. De legerleiding had bepaald dat, zolang er sprake was van ‘een militair operatiegebied’, militaire eisen voorrang hadden boven die van het burgerlijk bestuur. Daardoor stond de civiele pacificatie vaak onderaan de militaire prioriteitenlijst, tot frustratie van het burgerlijk bestuur. Aangezien heel veel gebieden op Java en Sumatra niet of maar kort buiten de militaire operatiezone vielen, veranderde deze situatie niet wezenlijk tot aan de wapenstilstand van augustus 1949. Een herinneringsboek van 3-3 RI noemt een assistent-resident ‘die ergens aan de rand van het territorium ploeterde om nog enigszins de Pax Neerlandica te handhaven’. Van het idee dat de pacificatie een gezamenlijke taak was van leger en burgerlijk bestuur is hier weinig te merken.²¹

Desondanks verliep de militaire pacificatie op Java in eerste instantie redelijk voorspoedig. Het eigen gebied was niet zo groot en er waren relatief veel troepen beschikbaar. Door middel van patrouilles en zuiveringsacties kon de omgeving van de bruggenhoofden veiliggesteld worden. Op Borneo, Celebes en Bali was pacificatie daarentegen een ‘schier

bovenmenselijke taak'. Met weinig troepen moest het leger de grote, vaak dunbevolkte gebieden van deze 'buitengewesten' weer onder Nederlands gezag brengen. Met name op Bali, dat in maart 1946 werd bezet, stuitten de Nederlandse troepen al snel op hevig verzet van gewapende verzetsgroepen. De legerleiding besloot meer troepen te sturen en eind 1946 was de grootste kracht van het verzet gebroken. Maar zoals aangetoond door Geoffrey Robinson en recentelijk weer door Hoek en Limpach, was de strijd grimmig en zeer gewelddadig. Bali was een donkere voorbode van de storm van geweld die weldra op Zuid-Celebes zou uitbreken.²²

Diplomatie en strijd

Het gewapende verzet tegen de Nederlandse terugkeer in Indonesië werd gevoerd door een bonte verzameling strijdorganisaties. De officiële Republikeinse strijdkrachten werden gevormd door de op 10 september 1945 opgerichte marine, die uiteindelijk de Angkatan Laut Republik Indonesia (ALRI) zou gaan heten, en de Tentara Keamanan Rakyat (TKR), het Volksveiligheidsleger, opgericht op 5 oktober. Ze bestonden hoofdzakelijk uit de resten van eenheden die in Japanse dienst waren geweest, aangevuld met ex-KNIL'ers en vrijwilligers. Eind januari 1946 werd de naam van de TKR veranderd in Tentara Republik Indonesia (TRI), en in juni 1947 ten slotte in Tentara Nasional Indonesia (TNI).²³

Naast deze formele strijdkrachten bleven de tijdens de revolutie van augustus 1945 opgerichte milities bestaan. Deze groepen konden van elkaar verschillen in militair-politieke en soms ook criminele doeleinden, maar wat hen samenbond was de roep om onafhankelijkheid en de bereidheid daarvoor te vechten. Over de vraag hoe die strijd gevoerd moest worden, en misschien nog wel belangrijker, hoe een toekomstig vrij Indonesië eruit diende te zien, waren de meningen daarentegen sterk verdeeld. Tijdens de hele dekolonisatieoorlog bestond er naast samenwerking dan ook veel frictie tussen het Republikeinse leger en de milities. In Oost- en Midden-Java was de TRI sterk vertegenwoordigd, maar in West-Java en Sumatra waren de andere strijdorganisaties vaak in de meerderheid, was de machtsbalans fragiel en de samenwerking ingewikkeld. Op de eilanden buiten Sumatra en Java had het verzet een hoofdzakelijk lokaal karakter, ondanks pogingen tot aansturing vanuit de Republikeinse top.²⁴

Aanvang 1946 waren er naar Britse schatting op Java 200.000 man in drie territoriale legerkorpsen met in totaal negentien divisies. In werkelijkheid was de TRI vermoedelijk 125.000 man sterk en was de organisatie boven bataljonsniveau vaak provisorisch en soms slechts een papieren werkelijkheid. De TRI, de ALRI en de verschillende milities hadden een groot tekort aan officieren en wapens en de manschappen waren niet of gebrekkig opgeleid.²⁵

Het leeuwendeel van het tegen de Nederlandse en Britse troepen gerichte militaire optreden was kleinschalige guerrillastrijd, meestal niet of slecht gecoördineerd met naburige strijdgroepen. Na het mislukken van de diplomatieke onderhandelingen in april 1946 besloot de TRI-leiding grootschalige frontale aanvallen te gaan uitvoeren, aangevuld met sabotage, terreur en hinderlagen in het achterland. Politieke cellen zouden dan opstanden in de grote steden initiëren. Na enkele keren uitstel voerde de TRI in samenwerking met verschillende milities in augustus en september meerdere offensieven uit tegen de Nederlandse stellingen rondom Bandoeng, Semarang en Soerabaja. Omdat geruchten over deze aanvallen al sinds begin 1946 de ronde deden, verrasten ze de Nederlandse strijdkrachten niet. Ze mislukten dan ook keer op keer, vaak met hoge verliezen. De best getrainde en bewapende TRI-eenheden werden rondom Semarang ingezet, maar ook zij konden niet veel verschil maken.²⁶

Toch maakte het Republikeinse optreden indruk op de Nederlandse militairen. Met name de strijd rond de grenzen van het bruggenhoofd op Oost-Java was taai en lang. En overall werd de vijand pas verjaagd na de inzet van artillerie en de luchtmacht. Generaal Spoor noemde de relatief lage Nederlandse personele verliezen een ‘gelukje’ gezien de ‘heersende omstandigheden’; het had veel slechter kunnen aflopen. De vijand bleek over een bovenverwachting groot regulier militair potentieel te beschikken en was tactisch beter onderlegd en georganiseerd dan gedacht. Niettemin besloot de TRI-top geen grote offensieven meer uit te voeren en in plaats daarvan de Nederlandse strijdkrachten uit te putten door guerrillastrijd. Dat leek in combinatie met diplomatie toch meer kansen te bieden om de gedroomde onafhankelijkheid te bereiken.²⁷

Ondertussen waren de onder Britse druk en supervisie gevoerde onderhandelingen tussen de Nederlands-Indische en Indonesische Republikeinse regeringen in een stroomversnelling geraakt. Als gevolg hiervan hield de TRI zich op de vlakte en zette ook de Nederlands-Indische regering een rem op offensief optreden – de A-Divisie in Oost-Java bijvoorbeeld was graag overgegaan tot een tegenoffensief na het verslaan van de Republikeinse aanvallen van augustus en september. Op 14 oktober werd een voorlopig staakt-het-vuren afgesproken voor Java en Sumatra. Een maand later sloten de Nederlandse en Indonesische onderhandelaars een diplomatiek akkoord in Linggadjati. Door op verdeel-en-heers-achtige wijze het toekomstige Indonesië op te delen in een aantal federale staten had luitenant-gouverneur-generaal Van Mook sinds midden 1946 geprobeerd tegenwicht te bieden aan de macht van de Indonesische Republiek op Java en Sumatra en de rest van de archipel aan Nederland te binden. Met het akkoord van Linggadjati erkende de Republiek deze constructie,

en erkende Nederland de Republiek als een van de deelstaten van het toekomstige federatieve Indonesië, dat als onafhankelijk land in een Unie met Nederland verbonden zou blijven.²⁸

Nu een politieke conflictoplossing binnen handbereik leek te liggen, zag de Britse regering ook de ruimte om de laatste Britse troepen terug te trekken en alle militaire verantwoordelijkheden over te dragen. Het Britse vertrek, dat in november 1946 afgerond was, viel ongeveer samen met de aankomst van de 1^e Divisie van de KL. Deze divisie werd de derde operationele divisie in Indonesië en kreeg daar zodoende de aanduiding 'C'. De brigades in Oost-Java opereerden binnen het verband van de A-Divisie, die in West-Java binnen de B-Divisie, spoedig versterkt door de C-Divisie. Met de komst van de laatste waren in totaal 59 infanteriebataljons beschikbaar. De hele Nederlandse strijdmacht in Indonesië bestond nu uit 96.150 man, van wie ongeveer 80 procent operationeel was.²⁹

De Nederlandse marinecommandant in Indonesië, admiraal A.S. Pinke, seinde na het Britse vertrek aan de KM-eenheden dat alle operationele restricties voor marineschepen en -vliegtuigen waren opgeheven, maar dit was vooral symbolisch. Want hoewel de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië geen Brits opperbevel meer boven zich hadden, waren ze weldra gebonden aan de bepalingen van het akkoord van Linggadjati. Pinke had echter zeer sterke bedenkingen bij dat akkoord, en hij was bepaald niet de enige. Het vertrek van de Britten en het akkoord betekenden niet dat er nergens meer gevochten werd. Juist in deze periode liep de situatie in Zuid-Celebes volledig uit de hand.³⁰

Contraterreur in Zuid-Celebes

Lang stond Zuid-Celebes in de schaduw van de ontwikkelingen elders, maar tegen december 1946 was negeren geen optie meer voor de legerleiding en de regering in Batavia. Controle over de regio was beperkt en de veiligheidssituatie was beroerd. 'Het regent aanslagen', kopte de Nederlands-Indische krant *Het Dagblad*. *Uitgave van de Nederlandsche Dagbladpers te Batavia*. Het verzet van de guerrilla's en hun sympathisanten zetten bovendien de legitimiteit van de op 23 december opgerichte deelstaat Oost-Indonesië onder druk. Besloten werd voor het grootste deel van Zuid-Celebes een staat van oorlog uit te roepen en snel en drastisch in te grijpen om de Nederlandse zaak er te redden.³¹

Het uitroepen van de staat van oorlog was niet uniek; deze wettelijke toestand gold voor praktisch heel Indonesië, met uitzondering van delen van Borneo en de Grote Oost. Wel uniek waren de carte blanche-bevoegdheden die kapitein Raymond Westerling kreeg van de legerleiding om het verzet de kop in te drukken. Het optreden van Westerling en zijn Depot Speciale Troepen (DST) tegen (vermeende) leden van het verzet en volkomen onschuldigen is

de geschiedenis ingegaan als hét voorbeeld van Nederlandse contraterreur en oorlogsmisdaden tijdens de dekolonisatieoorlog en de ‘Zuid-Celebes affaire’ is uitvoerig behandeld in de historiografie. Maar de zuiveringscampagne in Zuid-Celebes was groter. De totale operatie vond plaats in verschillende fasen en werd naast het DST uitgevoerd door de KNIL-infanteriebataljons XV, XVI en XVII. In het licht van deze studie is het vooral relevant na te gaan hoe het Nederlandse tactisch optreden zich verhiel tot dat in de rest van de archipel.³²

Westerling en het DST werden berucht om de executies zonder enige vorm van proces (achteraf met de term ‘standrecht’ met een dunne sluier van legaliteit omhuld), de verhoren onder doodsbedreiging en de collectieve straffen. Maar omsingeling, het bijeenrijven van de bevolking en het executeren van verzetsstrijders was niets nieuws. Zoals Van Doorn en Hendrix al dachten en De Moor en Limpach aantoonde, was Westerlings modus operandi een extreme variant op de bestaande zuiveringsmethode, die werd geruggensteund door een zeer ruime volmacht en een militaire en burgerlijke top die de andere kant op keken. Maar het KNIL en de politie lieten zich ook niet onbetuigd. In het persbericht na de afkondiging van de staat van oorlog was al aangekondigd dat bij de bestrijding van het verzet niet langer ‘met de gewone machtsmiddelen zal worden volstaan’.³³

De gewelddadigheid van het optreden komt duidelijk tot uiting in de verliescijfers. Volgens de officiële Nederlandse militaire tellingen werden tussen oktober 1945 en december 1949 op heel Celebes 3.602 Indonesische tegenstanders gedood, het overgrote merendeel hiervan tijdens de acties in het zuiden tussen eind 1946 en begin 1947. Deze cijfers zijn niet compleet. Volgens de tellingen van IJzereef werden alleen al tussen 23 januari 1946 en 27 maart 1947 5.181 tegenstanders gedood door het KNIL, het DST en de politie. Tijdens het hoogtepunt van de crisis en de daaropvolgende contraterreur waren de officiële vijandelijke verliescijfers voor Zuid-Celebes zodoende goed voor ongeveer 50 procent van het totaal aan vijandelijke slachtoffers in dezelfde periode in heel Indonesië. En dat terwijl de Nederlandse troepensterkte in Zuid-Celebes omgerekend nog geen vijf bataljons telde (op Java lagen er zo’n zestig).³⁴

De acties van het DST en de KNIL-infanterie brachten in ieder geval op korte termijn militair succes in Zuid-Celebes: het gewapende verzet werd er zo goed als verslagen. De bevolking bleef rouwend achter. Getuige de politiek-juridische dekking en de uitbreiding van de acties waren de politieke en militaire top in Batavia overtuigd van de effectiviteit van het harde optreden in Zuid-Celebes. Uiteindelijk werd, grotendeels achteraf, een einde gemaakt aan de ruime bevoegdheden die Westerling en de zijnen hadden genoten. Een zo vrijelijk meedogenloos optreden als in Zuid-Celebes zou op deze schaal in Indonesië niet meer voorkomen. Maar Westerlings optreden had wel een inspirerend precedent geschapen.³⁵

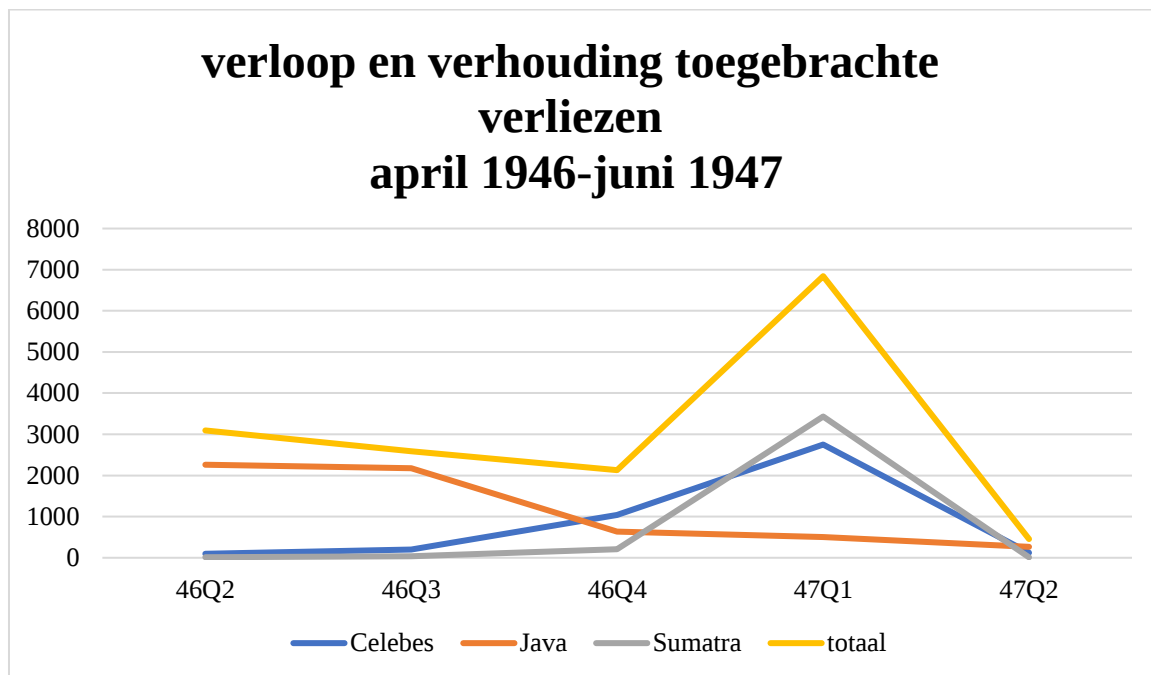
Van Linggadjati naar Operatie Product november 1946 – juli 1947

Ondanks de grote problemen in Zuid-Celebes bleef de aandacht van de Nederlands-Indische regering en de legerleiding in de eerste plaats uitgaan naar Java en Sumatra. Hier moest het net gesloten akkoord van Linggadjati geïmplementeerd worden. Dit vroeg om het vaststellen van demarcatielijnen tussen Nederlands en Republikeins gebied en een wapenstilstand. De legerleiding was hier al tijdens de onderhandelingsfase ongelukkig over. De wapenstilstand was slecht voor het moreel van de troepen, en de uitkomst van de onderhandelingen zou militair gezien wel eens ongunstig kunnen uitpakken. Generaal Spoor liet begin oktober 1947 in een aan de civiele beleidsmakers in Indonesië en Nederland gerichte nota weten te vrezen dat een akkoord Nederland operationeel zou binden, terwijl veel, zo niet alle vijandelijke strijdorganisaties de bestandbepalingen zouden schenden: een militair rampscenario. Deze en andere pogingen tot beïnvloeding mochten niet baten: het akkoord kwam er.³⁶

Al snel na de wapenstilstand van 14 oktober volgden inderdaad de eerste berichten over Republikeinse bestandsschendingen. De TRI en de andere Indonesische strijdorganisaties kregen met de instelling van de demarcatielijn een veilige thuishaven die Nederlandse troepen niet mochten betreden, en gebruikten het eigen gebied als uitvalsbasis of schuilplaats. In een gedenkboek van 1-9 RI werd deze situatie als volgt beschreven: ‘De vijand nestelde zich in goed ingerichte loopgraven in de rand van een der talrijke kleine kampongs (...) terwijl onze troepen hiertegen moesten oprukken door open sawahterrein.’ De tegenstander trok zich dan vaak terug op de volgende kampong: ‘dit spelletje ging door tot de demarcatielijn’. Nog voor de soldaten van 1-9 RI terug waren in de eigen linies waren de gezuiverde kampongs alweer bezet.³⁷

Voor de legerleiding en de commandanten te velde werd hun vrees bewaarheid. De frustratie over de situatie is duidelijk te proeven in de wekelijkse operationele rapporten KNIL-KL, die ook naar de Nederlands-Indische en Nederlandse regeringen werden gezonden: ‘het niet mogen optreden is fnuikend’, ‘overschrijdingen van de bestandslijn (...) vinden steeds plaats’, ‘dit spelletje’, ‘toestand onduelbaar’, et cetera. Al in november 1946 meldde de commandant van de B-Divisie aan de legerleiding dat hij zich genoodzaakt had gezien bevel te geven ook bepaalde doelen buiten Bandoeng met artillerie en/of zware infanteriewapens te beschieten wegens de vele bestandsschendingen. De legerleiding, die over inlichtingen beschikte over TRI-orders om ondanks de wapenstilstand door te vechten, sanctioneerde reactief optreden. Per 28 november gaf Spoor commandanten toestemming de – Nederlandse interpretatie van de – bestandbepalingen desnoods met geweld te handhaven.³⁸

Gezien de vele bestandsschendingen en de Nederlandse tegenacties op Java, het bombardement op Palembang in Zuid-Sumatra en het harde optreden in Zuid-Celebes in dezelfde maanden lijkt het erop dat het akkoord van Linggadjati dadelijk op losse schroeven stond. Maar de aantallen Indonesische slachtoffers naar Nederlandse opgave voor de periode april 1946 tot juni 1947 bieden een wat complexer beeld.³⁹

De grafiek laat zien dat op Java al direct na de hervatting van de onderhandelingen in september 1946 een daling van het aantal Indonesische slachtoffers was ingezet. Op Sumatra en Zuid-Celebes laaide het geweld in het eerste kwartaal van 1947 op, maar daalde het aantal Indonesischslachtoffers in het tweede kwartaal scherp. De ratificering van het akkoord in het Nederlandse parlement dat voorjaar had in eerste instantie dus wel degelijk een remmend effect op het militaire optreden.

Deze afname kwam echter niet overeen met de ervaringen en perceptie van veel militairen. De maandenlange framing van de tegenstander als extremistisch en de vele bestandsschendingen maakten het voor hen niet eenvoudig om een akkoord met de Republiek te accepteren. De legerleiding schakelde de Legervoorlichtingsdienst (LVD) in met de opdracht het akkoord te presenteren als ‘niet fraai’ maar wel ‘noodzakelijk’: na Linggadjati moest het leger in Indonesië de militaire voorwaarden voor een samenwerking met en binnen een federaal Indonesië scheppen en/of bewaken. Maar intern hadden Spoor en zijn naaste collega’s zich evenmin neergelegd bij het akkoord. Ze hadden grote moeite de Republiek voor vol aan te zien,

en beschouwden haar als een zwakke staat die de eigen strijdkrachten niet onder controle had. Soekarno en de andere als gematigd beschouwde Republikeinse politici mochten dan wel een akkoord hebben ondertekend, maar de strijdorganisaties zouden zich daar weinig van aantrekken.⁴⁰

De militairen kregen te horen dat als de Indonesische Republiek zich niet zou houden aan het akkoord van Linggadjati de deur naar militair ingrijpen weer openstond. Het leger zou het ‘extremisme’ hoe dan ook breken. In een voorlichtingscircularie van 10 januari 1947 werd ook expliciet verwezen naar Zuid-Celebes en ander succesvol geacht hard optreden:

‘Het oogenblik komt, waarop voorgoed met de “kwaje rekels”, de extremisten, terroristen, of hoe ge ze verder noemen wilt, zal worden afgerekend. In Medan, in Buitenzorg, in Palembang en in Zuid-Celebes hebben de heeren er al een voorproefje van gehad. Daar ging het niet langer, daar moest krachtig worden ingegrepen.’⁴¹

Door dit en ander voorlichtingsmateriaal werd het de militairen nog eens ingeprent dat hard optreden en de uitschakeling van het extremistisch geachte deel van de Republiek een noodzakelijke voorwaarde was voor een herstel van orde en rust. Het is dan ook niet verwonderlijk dat in het licht van generaal Spoors openlijke omarming van het DST-optreden, Westerling en zijn harde optreden als voorbeeld konden dienen voor gewone troepen.⁴²

Het akkoord van Linggadjati viel evenmin in goede aarde bij een groot gedeelte van het Nederlandse parlement: er zouden te veel concessies zijn gedaan en de Nederlandse positie was onnodig verzwakt. Het parlement ratificeerde het akkoord na lang debatteren wel, op 25 maart 1947, maar in een ‘aangeklede’ versie met additionele eisen en een ruime interpretatie van de afspraken. Weinig verrassend kon deze versie niet op Republikeins enthousiasme rekenen.⁴³

Terwijl de politici in Den Haag verder discussieerden over de vraag hoe verder te gaan als de Republikeinse regering het akkoord definitief zou afwijzen, bereidden de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië zekerheidshalve een militair ingrijpen voor om de Nederlandse interpretatie van Linggadjati af te dwingen. Het uiteindelijke plan voor de eerste ‘politieele actie’ richtte zich op strategisch en economisch cruciale verbindingswegen en plaatsen op Java en Sumatra, waarna de aanvalscolonnes het omliggende gebied van vijandelijke troepen moesten zuiveren. Deze ‘speerpuntenstrategie’, zoals Spoor het formuleerde, ging uit van de aloude koloniale pacificatietactiek, maar was, zoals Groen al opmerkte, ook sterk geïnspireerd

op de recente ervaringen in de Tweede Wereldoorlog. Het was in feite een conventioneel plan, dat in het algemeen wat weg had van een tropische Blitzkrieg.⁴⁴

Het plan was niet perfect in de ogen van de legerleiding. In de loop van 1946 waren generaal Spoor en zijn staf tot de conclusie gekomen dat heel Java, inclusief de Republikeinse hoofdstad Djokjakarta, en Sumatra moesten worden heroverd. Maar de regering vond dit te ver gaan. Voor Den Haag was niet de vernietiging van de Republiek het doel, maar het afdwingen van de Nederlandse interpretatie van Linggadjati en het weer in handen krijgen van de economische wingewesten en voedselproductiecentra – een financiële noodzaak voor de wederopbouw van kolonie en moederland. Het plan voorzag als gevolg daarvan alleen in de verovering van enkele economische sleutelgebieden op Java en Sumatra en kreeg de toepasselijke codenaam Product. Djokjakarta bleef buiten schot.⁴⁵

Operatievormen en geweldgebruik

In afwachting van Operatie Product ging het leger door met het herstellen van ‘orde en rust’ in de al bezette gebieden. De infanterie probeerde vanuit sleutelposities in het terrein de tussenliggende gebieden door een intensieve patrouillegang van vijandelijke troepen vrij te houden. Wegens de door de tegenstander gebezigde guerrillatactiek en een eigen gebrek aan mankracht was het geregeld nodig de krachten te bundelen en op bataljons- of brigadeniveau gebieden te doorzoeken en te zuiveren, in de hoop dat de tegenstander dan niet aan omsingeling en gevechtsaanraking zou ontkomen.

Zuiveren betekende aanvankelijk letterlijk het gebied ‘schoonmaken’ door de vijand te verdrijven. Een zoekgroep trok vanuit een of meer kanten door het te onderzoeken gebied, terwijl een afsluitingsgroep de open flanken dekte en wegvlochtende tegenstanders kon ‘opvangen’. Maar omdat de vijand weer overal kon opduiken begonnen terreingerichte zuiveringsacties meer en meer gericht ook gericht te zijn op vernietiging, dat wil zeggen: het uitschakelen van de tegenstander als functionerende gevechtsorganisatie, wat feitelijk niet het doel was van deze operatievorm maar van een offensieve actie.

2-4 RI, de eenheid van OVW’er Gerrit Kuipers, deed op 2 augustus 1946 mee aan een brigadebrede zuiveringsactie op de vlakte van Tjandjoer. Het bataljon had echter de opdracht de kampong Sadamaja, die bekendstond als ‘extremistisch’ en een fanatieke strijdgroep herbergde, met de grond gelijk te maken. Opvallend genoeg gebeurde dit op nadrukkelijk verzoek van de bevolking uit de omliggende kampongs en de civiele politie. Eerst werd de kampong, na een initiële vuuruitwisseling, met mortieren bestookt. Daarna werden ‘voor de zekerheid’ de klapperbomen beschoten om eventuele sluipschutters in de boomtoppen uit te

schakelen. Vervolgens werd ‘volgens de gebruikelijke methode’ de kampong van twee kanten aangevallen en doortrokken. ‘In linie gingen ze [de cie] er door, steeds met twee man door de huizen. Achter iedere deur, in ieder hokje kon een vijand zitten...’ Na de kampong doorzocht te hebben werden de vrouwen en kinderen met vrachtauto’s opgehaald en ‘in veiligheid’ gebracht. De mannen waren volgens Kuipers met hun wapens de bergen in gevlucht. Kennelijk was de omsingeling niet waterdicht geweest. De kampong werd ten slotte in brand gestoken.⁴⁶

Vernietiging werd hiermee ook relatief belangrijker dan terreinwinst. Volgens een handleiding voor de tactische opleiding van de 2^e Divisie ging het in Indonesië, in tegenstelling tot in de reguliere oorlogvoering in Europa, niet primair om de ‘vermeestering van terreinobjecten’, maar om de ‘vernietiging van de verzetslieden zelve, het buitmaken van wapens en documenten’. Maar omdat de vijand steeds weer leek te kunnen ontkomen of door nieuwe toevoer versterkt te kunnen worden, mondde ‘vernietiging’ in de eerder beschreven algemene militaire zin uit in (de wens tot) totale fysieke destructie. In zijn geschiedenis van KNIL Inf. v benadrukte de oud-compagniescommandant S.A. Lapré het centrale belang van de ‘bezitname’ van het terrein door intensieve patrouillegang. Zonder die bezitname zouden de eigen posten en dorpen niet veilig zijn. Tegelijkertijd vermeldde Lapré verschillende keren het grote ‘succes’ van acties waarbij veel vijandelijke strijders werden gedood. De bezetting van sleutelposities, een ‘rustig’ patrouillegebied en veel gedode tegenstanders waren voor hem dus indicaties van succes. Het is een beeld dat in veel bronnen is terug te vinden.⁴⁷

De commandant van de T-Brigade, kolonel KNIL D.R.A. van Langen, verwoordde het vernietigingsconcept ondubbelzinnig in een tactische aanwijzing voor zijn troepen:

‘Indien het ons gelukt alle tegenstanders, tegenover wie wij geplaatst worden, buiten gevecht te stellen (d.i. dus doden of gevangennemen) en ons meester te maken van al hun wapens, munitie en ander materieel, dan hebben wij deze afdeling vernietigd. Van zo’n vernietigde benden zullen wij nooit meer last hebben. Wij hebben in zo’n geval dus een volledig succes bereikt.’⁴⁸

Voor de KNIL- en KL-militairen die eind 1945 of begin 1946 in Indonesië waren aangekomen, kwam het tijdens acties ook vaak hierop neer. De pelotonscommandant Kees Klijn herinnerde zich: ‘Bij de zondagmiddagaanval op Wlingi trok ik met een klein aantal mensen erop uit, terwijl overal om ons heen de TNI op ons en op wat zij verder zagen aan het schieten was; telkens als je er één neerschoot, wist je dat er één minder was om jou te pakken te nemen.’⁴⁹

De militairen moesten het zonder duidelijke geweldsinstructies stellen. De door het Britse opperbevel opgelegde operationele en tactische restricties hadden weinig invloed op de voor een guerrillaoorlog typische dagelijkse patrouillegang en kleinschalige vuurgevechten, en het *VPTL* gaf evenmin helder geformuleerde instructies. Weinig verrassend werd ‘eigen veiligheid eerst’ het belangrijkste streven. Volgens de OVW’er Harrie Lensink was vanaf het begin het devies te schieten op alles wat bewoog:

‘Geconfronteerd met die gevechtstactiek van deze onmeedogenloze [*sic*] vijand, een tactiek die wij alleen van de Jappen hadden verwacht en gedurende de opleiding daarop gewezen waren, werd de order van onze compagniescommandant, een KNIL Majoor dan ook: “Bij onraad eerst schieten, dan kijken, want anders lig je zelf onder de groene zoden.” Door de mentaliteitsverandering ontstond een soort ongewilde hardheid en onverschilligheid, zo van “Vandaag zij, morgen wij. Zij willen oorlog, nou dan krijgen zij oorlog”.’⁵⁰

Ook de ingewikkelde mentale positie van het KNIL-personeel en de manier waarop de KNIL-top hiermee omging, speelden een rol in het geweldadige optreden. Limpach noemt dit als een van de ‘geweld bevorderende factoren’ binnen de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië. Het KNIL bestond in de eerste jaren van de dekolonisatieoorlog overwegend uit ‘Europese’ beroeps- en dienstplichtige militairen en Ambonese/Menadonese beroepsmilitairen. De Japanse gevangenschap had een zware fysieke en mentale wissel getrokken op deze mannen, en de periode na hun vrijlating was nog ‘geen echte bevrijding’, in de woorden van de Indo-Europese KNIL-luitenant Eddy Mahler. Voor Mahler en zijn collega’s lagen verleden en toekomst in Indonesië. Ondertussen werd het Indië dat zij kenden en meenden te bezitten in revolutionaire geestdrift onherkenbaar omgevormd. Bovendien hadden veel van deze militairen, maar ook de nieuwe vrijwilligers die zich in Batavia of op de kleinere eilanden meldden, familie en kennissen verloren tijdens de Bersiap-periode. Oude en nieuwe KNIL’ers van Europese of Indo-Europese afkomst kwamen met koloniaal ordeherstel in hun hoofd en vaak met wraakgevoelens in hun hart weer naar Indonesië, ‘de een met meer haatgevoelens dan de ander’, volgens de KNIL-militair A.E. Boer. Luitenant KNIL V. Remmers sprak in dit verband over een bezieling met ‘heilig vuur’ en H.R. Toorop, eind 1945 soldaat en later luitenant bij KNIL Inf. V, over frustratie als motivatie.⁵¹

Voor de Indonesische en veel Indo-Europese KNIL’ers was de nu ontbrandende oorlog geen koloniale strafexpeditie, maar een burgeroorlog en strijd om de toekomst van de

Indonesische archipel. ‘Voor ons was dit oorlog, echt oorlog. Dit was broedermoord’, aldus de Indo-Europese soldaat The Kappers. Wat Europees, Indo-Europees en Indonesisch personeel van het KNIL eind 1945 en begin 1946 verbond was een zekere geldingsdrang na de beschamende nederlaag tegen de Japanners in 1942 en de door de Britten afgedwongen terughoudendheid. J.A. Anten, destijds cadet-sergeant bij KNIL Inf. v, herinnerde zich de eerste keer dat zijn peloton ergens eind 1945 offensief mocht optreden: ‘Vol branie vertrokken we. We zouden ze laten zien dat ze niet meer met *maharatta*’s [Brits-Indische soldaten] te maken hadden, maar met het KNIL.’⁵²

De militaire top erkende dat de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog en de huidige situatie in Indonesië veel vroegen van ‘de zelfbeheersching van den troep’. Daarom werd besloten dat ex-krijgsgevangenen pas na een grondige fysieke en psychologische keuring onder de wapenen mochten worden gebracht. De eenheden gaven hier amper gehoor aan en voerden slechts snelle en oppervlakkige keuringen uit; het troepentekort was simpelweg te groot. En ook de KNIL-top maakte weinig werk van de naleving van het besluit. Het schietgrage optreden zelf werd als onbeheerst, maar tegelijkertijd, bijvoorbeeld door admiraal Helfrich, ook als ‘krachtig’ aangeduid – een in KNIL-kringen zeer positieve term. Dit laat een belangrijke ambivalentie zien: het liefst had de legerleiding meer beheerste militairen gehad, maar het harde optreden leverde wel resultaat op; een beetje militaire terreur kon geen kwaad. Men keek de andere kant op.⁵³

Helfrich had tot chagrijn van het Britse opperbevel diens kritiek op de schietgrage KNIL-militairen grotendeels weggewuifd, maar datzelfde opperbevel was kennelijk blind voor de schaduwkanten van het eigen optreden. De Britten probeerden in eerste instantie offensief optreden te vermijden, maar moesten geregeld naar de wapens grijpen. Represailles na eigen verliezen waren hierbij niet uitzonderlijk. ‘Throughout the occupation, burning of villages and even towns, and executions of prisoners became a matter of routine’, aldus Richard McMillen. Ook Limpach benadrukt deze kant van het Britse optreden. De Britse legerleiding in Batavia zette daarnaast in een aantal noodsituaties ook nog Japanse militairen in. Veel van hun optreden is als hard en gewelddadig te classificeren, met name rondom Semarang en Bandoeng. Toorop sprak niet zonder bewondering over het ‘resolute optreden’ van de Japanse militairen die in oktober 1945 in Bandoeng ‘zonder aarzelen het vuur openen op wanordelijkheden’. Met Britse, Brits-Indische, Japanse en Nederlands-Indische militairen om hen heen die snel naar de wapens grepen, wekt het geen verbazing dat ‘eerst schieten, dan kijken’ ook bij de OVW-bataljons de ‘ongeschreven richtlijn’ was.⁵⁴

Daar komt bij dat schietgraag gedrag typisch is voor matig opgeleide en/of nog niet ervaren militairen – iets wat gold voor de meeste KL- en KNIL-eenheden eind 1945 en begin 1946. Zo waren er in ieder geval tot en met het voorjaar van 1946 verschillende kleine acties waarbij eenheden ‘practisch een hele dagvoorraad munitie hadden verschoten, waarbij de resultaten als regel nihil waren’. Er werd te vroeg, te veel en van te veraf geschoten. Dit probleem werd versterkt door het gebrek aan overwicht dat veel onderofficieren, als gevolg van de matige en kortdurende opleiding, in eerste instantie hadden over hun mannen. Het kon zich dus iedere keer dat een nieuwe lichting aankwam herhalen. Maar zelfs bij de goed getrainde Mariniersbrigade kwam het voor. Kolonel M. de Bruijne, de brigadecommandant, laakte op 18 maart 1946 in een ‘donderspeech’ voor zijn sinds een week in Soerabaja verzamelde mariniers de slechte vuurdiscipline: de troep ‘schoot op alles wat bewoog, met als gevolg verwarring en zelfs verliezen door eigen vuur’. Vuurdiscipline zou de komende jaren een probleem blijven. De onvoorspelbaarheid van de guerrillastrijd – niet weten waar de vijand zouden opduiken – maakte de neiging om te schieten soms groter.⁵⁵

Burgers onder vuur

Met een dergelijk geweldgebruik waren burgerslachtoffers snel gemaakt. Soms probeerd en militairen nadrukkelijk dat te voorkomen, bijvoorbeeld door eerst waarschuwingsschoten te geven of van tevoren te verifiëren of een te beschieten kampong bewoond was. In gebieden waar het Nederlandse militaire gezag zich effectief wist te vestigen verbeterde de veiligheidssituatie, wat ook de bevolking ten goede kwam. Militaire verslagen maken geregeld melding van opgeluchte Indonesische burgers die de Nederlandse militairen dankten voor het scheppen van veiligheid en het verdrijven van criminelen en guerrilla's. Was hier sprake van oprechte vreugde over de terugkeer van het Nederlandse gezag of was het een door wensdenken en koloniale ideeën ingegeven lezing van de situatie? Deels onbedoeld geeft de OVW'er Kuipers in zijn memoires aan wat de realiteit was: ‘Niemand kan zich de angst voorstellen die deze arme mensen hadden toen ze hoorden dat wij in aantocht waren, maar ook niet de vreugde nu ze begrepen dat we geen kwaad in de zin hadden.’⁵⁶

Maar ook al deden militairen hun best de bevolking te sparen, in verwarrende en verdachte situaties liepen burgers voortdurend het risico aan het kortste eind te trekken. De guerrillastrijd wakkerde het wantrouwen tegenover de bevolking aan. Wie kon je nog vertrouwen als je in een kampong de ene keer een banaan kreeg en de volgende keer een granaat? Wanneer een tegenstander overal kon opduiken, heimelijk optrad en mogelijk als burger gekleed ging, was de trekker snel overgehaald, zeker als commandanten zulk gedrag

stimuleerden. Volgens een instructie van troepencommandant Schilling voor een aanval eind december 1945 kreeg de bevolking ‘genoeg van terreur’, maar moest ze niettemin ‘als onbetrouwbaar geacht worden’.⁵⁷

Zo schoot een patrouille van 2-4 RI, de eenheid van Kuipers, medio 1946 een man dood die opeens met een getrokken mes tevoorschijn kwam. Het slachtoffer bleek geen vijandelijke strijder te zijn maar de ‘dorpsgek’:

‘Wat een ellendige rotbende! Sombor gestemd vervolgde de patrouille zijn weg, peinzend over deze merkwaardige guerrilla-oorlog waarin nooit helemaal duidelijk was wie de vijand was, en waarin je vaak wel gedwongen was te schieten, anders ging je er zelf aan, en je kameraden met jou. Ja, het was schieten of geschoten worden, en daarna kon je pas vragen gaan stellen... als je zelf dan tenminste nog leefde!’⁵⁸

De KNIL-militair Anten, in 1946 gelegerd op Bali, herinnerde zich een aanval op een Indonesische guerrillagroep die bezig was een *kali* over te steken. Op de oevers waren boeren aan het werk:

‘Wij openden ogenblikkelijk het vuur en brulden dat de werkers op de sawah plat op de grond moesten liggen. Ineens stond iemand op, die we prompt beschoten en in de buik raakten. Strompelend en bloedend kwam hij op ons af en keek ons niet begrijpend aan. Hij bleek een jongen van een jaar of vijftien en het enige slachtoffer, de Indonesische eenheid had weten te ontkomen. Zo'n buikwond is doorgaans dodelijk. De jongen werd nog direct naar een hospitaal gebracht. Ik weet niet hoe het met hem is afgelopen, wel dat daar werd geconstateerd dat hij doofstom was.’⁵⁹

Het geval is extra tragisch omdat de jongen doofstom was, maar het is goed voor te stellen dat de boeren het geschreeuw überhaupt niet verstonden te midden van de ratelende vuurwapens van Antens eenheid, aangezien er kennelijk al geschoten werd voordat de waarschuwing klonk. Op de keuze ‘ogenblikkelijk’ het vuur te openen terwijl er burgers aanwezig waren gaat hij niet in.

Vanuit het perspectief van de militairen waren situaties zoals deze een combinatie van onvermogen, militaire hiërarchie en de algemene aard van oorlog: wat kon je anders?

En de gevolgen van het optreden schoof men op het conto van de tegenstander. Volgens Lensink en zijn kameraden hadden de Indonesische revolutionairen de oorlog met al zijn verschrikkingen over zich afgeroepen: *à la guerre comme à la guerre*. Daarin werden ze gesteund door de hele organisatie: conceptueel was er binnen de Nederlandse strijdkrachten veel ruimte voor de opvatting dat een opstand tegen het gezag met alle beschikbare middelen de kop mocht en zelfs moest worden ingedrukt.

Generaal Spoor liet aan de vooravond van Operatie Product een dagorder uitgaan waarin de soldaten werden opgeroepen de bevolking goed te behandelen en zich beheerst te gedragen. Tegelijkertijd werd deze algemene oproep aan operationele en tactische overwegingen ondergeschikt gemaakt. Zo liet kolonel KNIL Van Langen, de commandant van de T-Brigade, weten dat de burgerbevolking uit de gevechtszone zou moeten worden geëvacueerd, maar alleen daar ‘waar tactische omstandigheden zulks gedogen’. Hij waarschuwde daarnaast voor vijandelijke ‘trucs en strijdwijzen’ zoals boobytraps, vriendelijk groetende boeren die daarna een patrouille in de rug schoten en sluipschutters. Op 27 juli, halverwege Operatie Product, maande de commandant van de C-Divisie, Generaal Dürst Britt, zijn troepen tot waakzaamheid. De vijand was nog niet verslagen en mengde zich nu zonder uniform onder de bevolking. ‘Weest vriendelijk tegen de vreedzame bevolking, maar weest waakzaam tegen de kwade elementen. Weest op uw hoede!’ Beide commandanten wijdden geen woord aan het moeilijk te maken onderscheid tussen burger en vijandelijke strijder.⁶⁰

De goede behandeling van de burgerbevolking was wenselijk maar conditioneel; uiteindelijk moest ze wijken voor tactische en operationele overwegingen. Burgers die zich op het verkeerde moment op de verkeerde plek bevonden waren een betreutswaardig maar geaccepteerd neveneffect van oorlog.

Operatie Product gaat van start

De Nederlandse en de Republikeinse regering kwamen uiteindelijk niet tot een vergelijk over de ‘aangeklede’ versie van het akkoord van Linggadjati. Na veel intern debat gaf de Nederlandse regering groen licht voor grootschalig militair ingrijpen. Er ging een zucht van opluchting door de legertop en vermoedelijk ook door veel eenheden. Eindelijk kon zonder al te veel restricties op grote schaal worden optreden tegen de Republiek. Het herstel van rust en orde zou nu niet lang meer op zich laten wachten. Nederland zegde op 20 juli 1947 het verdrag op en de volgende dag ging Operatie Product van start. Bijna overal verliep de opmars voorspoedig. Met goed voorbereide artillerievuren en luchtaanvallen werden de TNI-posities

langs de demarcatielijnen verpulverd en ingenomen, waarna de infanterie – vaak gemotoriseerd en ondersteund door tanks en pantserwagens – kon doorstoten. Snelheid was de essentie van de actie: alleen zo kon men de vijand de pas afsnijden en enkele stappen voorblijven. Ondanks moeilijk begaanbare wegen en de vele versperringen lukte het de aanvalstroepen twee weken lang het momentum te behouden.⁶¹

Op 4 augustus om 12 uur 's nachts moesten ze hun opmars echter staken. Onder zware internationale druk had Nederland de operatie voortijdig moeten afbreken. De laatste operatiedag was een race tegen de klok om nog zoveel mogelijk doelen te bezetten. Hoewel het afgedwongen einde van de actie frustrerend was, heerste er in eerste instantie een euforische stemming binnen het leger. De militaire actie leek een daverend succes. Een groot deel van Java was onder Nederlandse controle gekomen, waaronder de meeste gebieden van economisch belang. Ook op Sumatra werd het Nederlandse gebied flink uitgebreid. Daarnaast hadden de TNI en gelieerde strijdorganisaties zware verliezen geleden, terwijl de Nederlandse verliezen relatief licht waren.

De Nederlandse strijdkrachten hadden, zoals Lou de Jong schrijft, aangetoond 'in staat te zijn tot moderne, grootscheepse operaties – dat was voor velen in Nederland en Indonesië balsem op de wonden die in mei '40 tijdens de Duitse invasie respectievelijk in de maanden van de Japanse verovering van Indië waren geslagen'. In het oorlogsdagboek van 3-2 RVA werd trots opgeschreven dat met de actie 'het bewijs is geleverd dat de Ned. soldaat voor geen andere behoefte onder te doen'. Maar nog voor de maand augustus voorbij was, was die euforie verdwenen.⁶²

Conclusie

Vanaf het begin trad de Nederlandse krijgsmacht hard op tegen het Indonesische verzet, waarbij militaire oplossingen de absolute prioriteit hadden, de burgerbevolking snel werd gewantrouwd en mogelijke burgerslachtoffers en nevenschade werd veronachtzaamd. Een ongelukkige mengeling van algemene en koloniale ideeën over ordeherstel en oorlogvoering lag daaraan ten grondslag. De legerleiding en veel gewone militairen konden als gevolg daarvan de onderhandelingen van de regering met de Republiek en het door politici gemaakte onderscheid tussen gematigde en extremistische Republikeinen moeilijk accepteren.

De militaire pacificatie van de al onder eigen controle staande gebieden verliep betrekkelijk voorspoedig van voorjaar 1946 tot aan de vooravond van Operatie Product in juli 1947. Op Java was het militaire succes vooral te danken aan de relatief kleine omvang van het

bezette gebied, de hoge troependichtheid en de nog niet in (guerrilla)strijd volleurde Indonesische strijdorganisaties. Ook gebieden waar de militaire situatie in eerste instantie uit de hand liep, zoals op Zuid-Celebes, Bali en Zuid-Sumatra, kreeg het leger na hernieuwde inzet weer onder enige vorm van controle. Niettemin waren er wel problemen, met name de gebrekkige samenwerking tussen de civiele en militaire autoriteiten en het onvermogen van de eersten om het burgerlijk bestuur weer goed op poten te zetten. Als gevolg hiervan kwam van de civiele pacificatie niet veel terecht.

Het leger probeerde de 'orde en rust' te herstellen door sleutelposities in het terrein te bezetten, en de tussenliggende gebieden door een intensieve patrouillegang van vijandelijke troepen vrij te houden. Wegens gebrek aan mankracht en de door de tegenstander gebezigde guerrillatactiek was het geregeld nodig op grotere schaal, zoals op bataljons- of brigadeniveau, gebieden te doorzoeken en te zuiveren, in de hoop dat de tegenstander dan niet aan omsingeling en gevechtsaanraking zou ontkomen. Deze methoden waren al voor de oorlog gebruikelijk bij het KNIL, maar sloten ook nauw aan bij reguliere oorlogvoering. Een specifieke ontwikkeling was echter het vervagen van het onderscheid tussen op vernietiging gerichte offensieve acties en terreingerichte zuiveringsacties. De vernietiging van vijandelijke groepen – en in het verlengde daarvan het aantal gedode tegenstanders – werd een belangrijke indicator van succes. De sterke nadruk op vernietiging was het resultaat van de bewuste keuze om de guerrillategenstander primair met militaire middelen te bestrijden.

Hoewel het optreden van Westerling en zijn DST extreem gewelddadig was, week het in de kern niet af van de bestaande zuiveringsmethode. Wat het optreden uniek maakte was de vrije hand die Westerling en de zijnen kregen in Zuid-Celebes van de militaire en politieke top in Batavia. Maar ook het geweldgebruik van de infanterie in deze periode was overdadig. Daar kwam bij dat de mentale en ideologische positie van veel KNIL-militairen het gebruik van geweld bevorderden.

Dit betekent niet dat de legerleiding en de lagere bevelhebbers in het geheel geen oog hadden voor nevenschade en burgerslachtoffers, of voor de negatieve gevolgen hiervan voor de pacificatie. Het betekent wél dat eventuele geweldsbeheersende maatregelen om burgerslachtoffers en nevenschade te voorkomen of te beperken heel vaak het onderspit moesten delven. Bij de keuzes van commandanten te velde gaven tactische overwegingen en de veiligheid van de eigen militairen doorgaans de doorslag. De legerleiding deed weinig moeite het geweldgebruik in te dammen. Stevig optreden daarentegen werd expliciet gepresenteerd als goed en noodzakelijk: alleen zo kon met het 'extremisme' worden afgerekend.

De ultieme oplossing zag de legerleiding bijna vanaf het begin in het militair verslaan van de Indonesische Republiek. De Britse richtlijnen, de diplomatieke onderhandelingen en het akkoord van Linggadjati hielden een grote aanval aanvankelijk tegen. Pas nadat de regering in Den Haag het akkoord uiteindelijk niet ratificeerde kwam de weg naar grootschalig optreden open te liggen. Tijdens Operatie Product werden grote gebieden op Java en Sumatra weer onder Nederlandse controle gebracht, maar het doel van de legerleiding, de vernietiging van de Republikeinse strijdkrachten en de uitschakeling van de politieke top, werd niet bereikt.

Hoofdstuk 3

Pacificatie met moderne oorlogsmiddelen. Opleiding en theorie, augustus 1945 – juli 1947.

Aan de vooravond van de uitzending van de 1^e Divisie in augustus 1946 stond de hoogste militair van Nederland, luitenant-generaal Kruls, een licht kritische pers te woord. De geruchten die rondzongen over hoge verliezen in Indonesië en een gebrekkige opleiding van de manschappen waren volgens de generaal niet juist. ‘Er is geen sprake van ernstige verliezen en de jongens zijn wél geschikt voor hun taak en zij vervullen die op uitstekende wijze.’ De journalisten schreven braaf mee, maar de zorgen bleven. In mei 1948 verscheen in het *Algemeen Handelsblad* een uitgebreide rapportage over vrijwillige en dienstplichtige Nederlandse militairen in Indonesië. Volgens de verslaggever zouden de KL-militairen, anders dan die van het KNIL, ‘onvoorbereid’ zijn geweest op hun militaire en politieke taak in de kolonie: ‘[Ze] waren te achteloos en namen de veiligheid niet voldoende in acht, omdat er geen tijd was geweest om het hen behoorlijk te leren...’ Gelukkig voor de familie en geliefden thuis was het artikel uiteindelijk een lofzang op de Nederlandse soldaten. Want ondanks de beroerde opleiding en uitrusting hadden ze zich aangepast aan de omstandigheden en stonden zij nu hun mannetje, aldus de journalist.¹

In dit hoofdstuk wordt bestudeerd hoe de militairen didactisch en theoretisch werden voorbereid op de confrontatie met de Indonesische revolutie en de guerrillastrijd van eind 1945 tot en met midden 1947. Hoe waren de opleidingen van de KL en het KNIL georganiseerd, en op basis van welke doctrine, welke inhoudelijke ontwikkelingen maakten ze door en hoe kunnen die verklaard worden?

Opleidingen

Bij de KL ging de vorming van nieuwe eenheden en de opleiding van het personeel hand in hand. Nadat een nieuwe eenheid was opgericht werd eerst het kader (de officieren en onderofficieren) opgeleid. Aanvankelijk gebeurde dit deels in het Verenigd Koninkrijk en Nederland, vanaf 1947 helemaal in Nederland. De manschappen werden in kazernes die waren aangewezen als opleidinglocaties vervolgens per eenheid opgeleid door het zojuist geschoolde kader en enkele toegevoegde docenten. Bij de infanterie-eenheden bestond de opleiding uit een korte algemene basisopleiding voor al het personeel, gevolgd door een aanvullende infanterie-

opleiding voor de infanteristen en een vakinhoudelijke opleiding voor de specialisten, zoals het verbindingspersoneel en de bemanning van de zware infanteriewapens. De militairen kregen daarnaast nog een ‘Indische Voorbereiding’, vanaf 1946 geformaliseerd in twee cursussen: de Indische Gevechtsopleiding (IGO), gericht op militair-politioneel optreden in de kolonie, en de Indische Vorming (IV), waarin aandacht werd besteed aan de Indonesische taal en cultuur aan het Nederlandse beleid. In eerste instantie kregen alleen infanteristen de IGO, de IV was voor alle uit te zenden militairen bestemd.

In september 1945, aan de vooravond van de Nederlandse inzet in Indonesië waren er drie groepen Nederlandse militairen in opleiding: de LIB's in Nederland, de Mariniersbrigade in de Verenigde Staten en de onderofficieren en officieren voor de toekomstige 1^e Divisie in het Verenigd Koninkrijk. Spoedig zou daar een vierde groep bijkomen: de bevrijde krijgsgevangenen en nieuwe rekruten van het KNIL in Azië.

De Mariniersbrigade had haar opleiding zo goed als afgerond en kon bijna verscheept worden, maar de meeste LIB's waren nog lang niet gereed. Met het oog op de situatie in Indonesië moesten de Nederlandse regering en militaire autoriteiten in de opleiding een balans zien te vinden tussen snelheid en kwaliteit. Het hoofd van de Britse Militaire Missie in Nederland (BMM) schreef hierover aan zijn superieuren: ‘They are anxious to dispatch adequate forces in the shortest period of time, but fully realise that completely new and untrained troops can do more harm than good.’ Achteraf gezien is het maar de vraag of dat besef er in voldoende mate was. De balans sloeg in ieder geval door naar snelheid. Nog voor het einde van het jaar waren er al zeventien LIB's uitgezonden en was het verschepingsschema voor de nog uit te zenden troepen vastgesteld. De rest van de LIB's en ondersteunende artillerie- en pantsereenheden zouden in de loop van 1946 naar Indonesië gaan, eind 1946 en midden 1947 gevolgd door twee complete divisies.²

De opleidingsresultaten van de eerste LIB's waren als gevolg van dit hoge tempo en een gebrek aan coördinatie, middelen, instructeurs en oefenruimte niet goed – in feite was het militaire opleidingswezen, amper een half jaar na de bevrijding, nog niet klaar voor zijn taken. De tijd was zo kort geweest dat verschillende bataljons op het moment van verscheping delen van de basisopleiding niet hadden afgerond. En ook de IV en IGO waren geen onverdeeld succes geworden. De militairen hadden door lezingen, Maleise les en enige demonstratieoefeningen voorbereid moeten worden op de militaire en sociaal-politieke omstandigheden in Indonesië, maar dit was lang niet overal gelukt. Het ‘Indische’ kennispeil van de bataljons verschilde mede daardoor aanzienlijk. Het in september 1945 gevormde inspectieteam van in Nederland aanwezige KNIL-officieren onder leiding van majoor KNIL M. van den Heuvel was weliswaar

tevreden over het moreel en de militaire capaciteiten van de troepen, maar adviseerde een aanvullende opleidingstijd van twee tot vijf maanden.³

Aangezien daar in Nederland geen tijd meer voor was werd de opleiding voortgezet aan boord van de transportschepen. Dit was pure noodzaak, maar ook een bekend concept, want al in de negentiende eeuw kregen uitgezonden KNIL-troepen aan boord instructies over ‘alle onderwerpen welke enigszins van nut konden zijn’. Ook het Britse leger hanteerde deze methode nog tijdens de Tweede Wereldoorlog. De OVW’ers kregen op zee Britse instructiefilms over oorlogvoering en hygiëne in de tropen voorgeschoteld. Daarnaast werd er voorlichting en les in het Maleis gegeven, wat op de overvolle transportschepen echter weinig effect ressorteerde. Sommige LIB’s hadden het geluk dat de tussenstop in Engeland zo lang duurde dat er voor een gedeelte van de officieren en onderofficieren nog snel een cursus over de tactische lessen uit de strijd tegen Japan kon worden gegeven. Andere LIB’s wisten de hand te leggen op Britse tactische handleidingen over oorlog in de tropen.⁴

Ook het opleidingswezen van het KNIL kampte met tijdgebrek en personeelsproblemen. Qua inhoud en organisatie was de opleiding van de troepen (en dan in het bijzonder de infanterie) grotendeels hetzelfde als in het moederland, met dit verschil dat nieuwe rekruten lang niet altijd werden opgeleid binnen hun eigen of toekomstige eenheid. Eind 1945 werden er KNIL-troepen opgeleid in Batavia en Buitenzorg, in de militaire depots in de oostelijke buitengewesten en in de voormalige krijgsgevangenkampen in Malakka en Siam (het huidige Thailand). De voormalige krijgsgevangenen waren niet alleen beroepsmilitairen maar ook, en zelfs voor het grootste deel, dienstplichtigen uit de Europese bevolking van de kolonie die na hun bevrijding niet werden gedemobiliseerd. Beide groepen moesten na jaren van ontberingen in Japanse gevangenschap niet alleen fysiek en mentaal weer op kracht komen, maar ook nieuwe wapens, materieel, uitrusting en voorschriften leren kennen. Het beroepspersoneel had voor de oorlog weliswaar een basisopleiding van zes tot acht maanden gehad, maar veel dienstplichtigen waren aanzienlijk korter getraind en hadden geen ervaring met het bestrijden van een guerrillategenstander. Zo sprak een officier van KNIL Inf. XV over zijn Europese, dienstplichtige KNIL-soldaten als ‘een slechtgeofende en voor den guerilla-krijg minder goed uitgeruste troep’. Het stereotiepe beeld van de effectieve en geharde militair die wel raad wist met guerrilla’s was op veel KNIL’ers eind 1945 dus niet van toepassing.⁵

Het Indisch Instructie-Bataljon en de Indische Voorbereiding

Dat de troepen haastig en gebrekkig werden voorbereid bleef niet onopgemerkt. De Britse Militaire Missie in Nederland en het Britse hoofdkwartier in Indonesië uitten bij herhaling hun

zorgen over de opleiding, en ook op interdepartementaal en regeringsniveau werd dit probleem geregeld besproken. Dit leidde begin 1946 tot een eerste hervorming in het Nederlandse opleidingswezen.⁶

Allereerst werd op het militaire terrein in de duinen bij Kijkduin het Indisch Instructie-Bataljon (IIB) opgericht, onderdeel van de KL maar hoofdzakelijk bemand met KNIL-personeel. Het IIB werd verantwoordelijk voor de inhoud en aansturing van de aanvullende tactische lessen in het politoneel-militaire optreden in Indonesië, de IGO. De commandant van het IIB was de energieke, al eerdergenoemde KNIL-officier majoor Van den Heuvel. Hij had in de jaren twintig als jonge officier met het Korps Marechaussee in Atjeh gediend, en was eind jaren dertig in Nederland werkzaam geweest bij de Koloniale Reserve in Nijmegen.

De voorlichting over de politieke en sociaaleconomische omstandigheden in Indonesië en lessen in de Maleise taal, de IV, werd ook aangepakt. De IV werd niet vanuit het IIB aangestuurd, maar rechtstreeks vanuit de afdeling opleidingen van de Generale Staf in Nederland, en werd in de regel gegeven in de kazernes. De voorlichting werd in eerste instantie verzorgd door gepensioneerd en actief dienende KNIL-officieren en soms door docenten van de opleidingslocaties. Later gebeurde dit hoofdzakelijk door KNIL-officieren die wegens ziekteverlof tijdelijk in Nederland waren. Met de hervormingen kregen de IGO en de IV kreeg een vaste plaats in het opleidingsprogramma.⁷

Het IIB organiseerde in Kijkduin vanaf januari 1946 vierweekse kadercursussen voor officieren en onderofficieren van toekomstige lichten (230 per cursus). Ze werden hier onder leiding van Van den Heuvel ingewijd in 'de moderne oorlogvoering in Indische terreinen'. De nadruk lag op patrouillelopen, hinderlagen leggen en kampongdoorzoekingen. Het IIB probeerde de omstandigheden in Indonesië realistisch na te bootsen, voor zover dat kon in de Hollandse duinen. Het onderwijs werd ondersteund met figuranten, nagebouwde bamboehutten en 'museumartikelen' zoals Indonesische wapens en schaalmodellen van bouwwerken. Deze actieve onderwijsvorm bouwde voort op wat voor de oorlog gebruikelijk was aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA), aangevuld met de laatste Britse inzichten over militaire didactiek, waarin het praktijkonderwijs ook voor officieren heel belangrijk werd gevonden. De bedoeling was dat de cursisten later de IGO voor de militairen van hun eigen eenheden konden verzorgen. Ter ondersteuning stuurde het IIB daarnaast ook opleiders en een demonstratiepeloton naar de basisopleidingscentra in de kazernes.⁸

De inhoud van de eerste IIB-kadercursussen en de demonstraties aan de troepen was vrij ouderwets en geschoeid op het vooroorlogse *VPTL*. Van den Heuvel wist dankzij zijn vooroorlogse ervaring in Atjeh wel iets over (kleinschalige) guerrillabestrijding en het nodige

over het opleiden van militairen door zijn tijd bij de Koloniale Reserve. Maar door zijn lange verblijf in Europa had hij een nog slechter beeld van de huidige omstandigheden en verhoudingen in Indonesië dan zijn mede-KNIL'ers in Zuidoost-Azië.⁹

Britse hulp in Azië

De eerste zeventien LIB's waren uitgezonden voordat de hervormingen gerealiseerd waren. Door het door de Britten ingestelde landingsverbod konden ze voorlopig niet naar Java, maar belandden ze in de Britse kolonie Malakka. Van deze nood werd een deugd gemaakt: de troepen konden hier verder worden opgeleid en aan de tropen wennen. Onder supervisie van enkele KNIL-officieren kregen de OVW'ers een korte aanvullende opleiding in militair-politioneel optreden, gebaseerd op het *VPTL* en de recente gevechtsgegevens uit wekelijkse operatieverslagen van het hoofdkwartier in Batavia. Aan het hoofd van deze operatie stonden de KNIL-officieren kolonel S. de Waal en luitenant-kolonel G.J. van der Meulen. De Waal was een vechtersbaas die geprezen werd om het leiden van de verdediging van Tarakan tegen de Japanners in 1942. Na Malakka zou hij de commandant van de B-Divisie worden.¹⁰

Al snel boden de Britten aan om alle in Malakka gestrande Nederlandse militairen eenheden – de OVW'ers en spoedig ook de ex-krijgsgevangenen van het KNIL – een aanvullende opleiding te geven, een aanbod dat de Nederlandse regering graag aannam. Achter de Britse geste ging een flinke dosis eigenbelang schuil. Het Britse hoofdkwartier in Indonesië en de Britse Militaire Missie in Nederland maakten zich zorgen over het ondermaatse opleidingsniveau van de LIB's. Het Britse hoofdkwartier in Malakka meende zelfs te maken te hebben met ongetrainde eenheden, een beeld dat wellicht werd bevestigd door de naar Britse maatstaven lakse discipline in de OVW-bataljons: 'The Dutch forces are almost completely untrained; they have major deficiencies in equipment. It is of the greatest importance and urgency that they should be equipped and trained to the highest feasible standard before they leave for N.E.I.' De vrees was dat slecht opgeleide Nederlandse troepen in Indonesië meer kwaad dan goed konden doen, wat een zo snel en ordelijk mogelijk terugtocht van de Britten uit Indonesië in de weg zou kunnen staan.¹¹

Kader en specialisten kregen een cursus bij Britse eenheden in de regio, elke brigadestaf kreeg een trainingsteam en elk bataljon een trainingsofficier toegewezen. Deze officieren gaven een cursus *jungle warfare*, gebaseerd op de recente ervaring van de strijd tegen Japan in de 'groene hel van Birma'. Die ervaring werd 'zoveel mogelijk uitgebuit'. De Britse en Brits-Indische militairen waren 'knapen die Birma hadden meegemaakt en ons ontzaglijk veel geleerd hebben', aldus de Friese OVW'er Taco Kingma.¹²

De *jungle warfare*-opleiding vormde door haar nadruk op optreden in klein verband, patrouilles, hinderlagen en de fysieke en mentale uitputting die de jungle teweegebracht een redelijk goede leerschool voor de tactische situaties die de Nederlandse militairen te wachten stonden. Ook de aandacht voor Japanse strijdmethoden zou nuttig blijken: Indonesische strijdorganisaties maakten hier actief gebruik van en ook gaf de TNI in het Maleis vertaalde Japanse voorschriften uit. Door deze aanvullende opleiding waren de OVW- en KNIL-bataljons beter op hun taak voorbereid dan wanneer ze eind 1945 en begin 1946 al meteen in Indonesië waren ingezet. Tenminste, vanuit een puur tactisch oogpunt. Ingewikkelde zaken als het moeilijke onderscheid tussen combattant en non-combattant, de politieke aard van het conflict en de vraag hoe men geweld moest toepassen in een strijd te midden van de burgerbevolking, hadden niet op het lesprogramma gestaan.¹³

Het KNIL kon pas na de opheffing van het landingsverbod het eigen opleidingswezen weer optuigen. Op 15 maart 1946, ruim zes maanden na de Japanse capitulatie, werd in Bandoeng het Directoraat Centrale Opleidingen (DCO) opgericht. Voor de oorlog was het opleidingswezen versnipperd geweest over de verschillende wapens en dienstvakken, maar daar kwam nu een einde aan: het DCO zorgde voor centrale aansturing en coördinatie. Aanleiding voor deze verandering was niet alleen de behoefte aan overzicht en efficiëntie, maar ook de van de Britten afgekeken les dat in een moderne oorlog samenwerking tussen infanterie, tanks en artillerie tot op de laagste tactische niveaus essentieel was. De directeur van het DCO was majoor der artillerie KNIL Eduard Engles, een van de weinige hogere KNIL-officieren die van Indische afkomst was. Voor de oorlog was hij het hoofd van het Indisch Onderwijs op de KMA in Breda geweest. Onder zijn leiding was het DCO niet alleen verantwoordelijk voor de opleiding van oude en nieuwe KNIL-militairen, maar ook voor die van de toekomstige KL-eenheden die in Indonesië nog een aanvullende opleiding moesten krijgen.¹⁴

Het DCO zag zich voor dezelfde problemen gesteld als het opleidingswezen in Nederland: een tekort aan materiaal, docenten en tijd. Het herinneringsboek van KNIL Inf. V meldt bijvoorbeeld dat de eenheid pas in de eerste maanden van 1947 uitgroeide tot een ‘volledig georganiseerd en beter getraind bataljon’, anderhalf jaar na de oprichting in oktober – november 1945. De initiële opleiding van KNIL Inf. V was kort geweest, en moest met behulp van ervaren militairen steeds tussen de actieve inzet door gecontinueerd worden. Dit was een probleem dat alle vroege KNIL-eenheden in meer of mindere mate parten speelde.¹⁵

De KNIL-rekruten leerden net als de militairen in het moederland eerst de standaard tactische grondbeginselen, maar oefenden ook in militair-politioneel optreden, zoals dat voor de oorlog gebruikelijk was geweest bij de opleiding van beroepsmilitairen. Het lesmateriaal

bestond uit voorschriften van Britse herkomst en het *VPTL* (en later de op basis daarvan gepubliceerde Indonesië-specifieke tactische voorschriften). De afhankelijkheid van Britse hulp was nog groter bij de opleiding van de artillerie en cavalerie. De omarming van deze Britse invloed kwam niet alleen voort uit behoefte aan ondersteuning. Veel KNIL-officieren hadden een sterke interesse voor de jongste militaire ontwikkelingen. In de *Militaire Spectator* verschenen er bijvoorbeeld een groot aantal artikelen van KNIL-officieren over allerlei aspecten van de moderne oorlogvoering – van organisatievraagstukken. Ook zorgden officieren soms voor de verspreiding van dergelijk materiaal onder hun troepen. Zo kregen de artillerieofficieren van de T-Brigade een artikel over de Russische artillerie in de periode 1941-1945 uitgereikt. Allicht vonden de officieren dit interessant, maar voor hun inzet in Indonesië bood het weinig aanknopingspunten; er zijn weinig grotere verschillen denkbaar dan tussen het massale Russische artilleriegebruik en de relatief sporadische inzet van het wapen in Indonesië.¹⁶

Hardnekkige problemen

De opleiding in Nederland was verbeterd na de hervorming, maar de problemen waren te hardnekkig om verdwenen te zijn. Begin 1946 moesten allereerst de laatste zes LIB's worden opgeleid, evenals de artillerie-, cavalerie- en pioniereenheden uit het Calmeyer-plan. Met het aanbreken van de lente zou dan de opleiding beginnen van de 1^e Divisie, die nog voor het einde van het jaar verscheept moest worden, onmiddellijk gevolgd door de opleiding van de 2^e Divisie, die ergens halverwege 1947 in Indonesië moest aankomen.

Om een herhaling van de gebrekkige opleiding van de eerste LIB's te voorkomen boden de Britten weer instructeurs aan en kwam de artillerieopleiding zelfs tijdelijk onder toezicht van een artillerieofficier van de BMM. Desondanks hadden de laatste OVW-infanteriebatljons een moeizame formatie en opleiding. Personeelstekorten leidden op het laatste moment tot de toevoeging van dienstplichtigen. Daarnaast werd de al krappe beschikbare tijd verder beperkt doordat de opleidingsinstanties zich moesten klaarmaken voor de opleiding van de 1^e Divisie. De legerleiding besloot uiteindelijk de laatste OVW-batljons wel uit te zenden, maar vier daarvan bij aankomst in Indonesië op te heffen en het personeel te verdelen over de reeds aanwezige OVW-batljons. Op die manier werd voldaan aan de behoefte aan mankracht en was het euvel van de onvolledige opleidingen grotendeels ondervangen.¹⁷

De opleiding van de Calmeyer-eenheden verliep, mede dankzij de Britse hulp beter; de meeste artillerie- en cavalerie-eenheden kregen ook nog een korte en basale infanterieopleiding. Toch bleef gebrek aan materieel, instructeurs, cursus- en oefenmateriaal en tijd een plaag en

moesten ook deze eenheden hun opleiding voortzetten in Indonesië. Dit alles beloofde weinig goeds voor de opleiding van de 1^e en 2^e Divisie, die door hun omvang en organisatie als complete gevechtsdivisies nog een veel groter beslag op de opleidingscapaciteit zouden gaan leggen.¹⁸

De opleiding van de militairen van de 1^e Divisie, de dienstplichtige lichte van 1945, begon in het voorjaar van 1946. Ze werden getraind door officieren en onderofficieren van die divisie, die vanaf juli 1945 in het Verenigd Koninkrijk waren opgeleid, docenten van de opleidingscentra in de kazernes en Britse instructeurs. De basisopleiding duurde vier maanden, waarna er vanwege de geplande verscheping nog maar weinig tijd overbleef voor de voortgezette en specialistische cursussen. Ook de IGO verliep niet soepel. Het KNIL-personeel dat hiervoor werd ingezet was doorgaans niet pedagogisch geschoold en vaak maar kort beschikbaar; veel van de KNIL-instructeurs waren in Nederland wegens ziekteverlof en deden dit onderwijs er tijdelijk bij. Continuïteit was lastig te waarborgen. Gecombineerd met het strakke schema leidde dit ertoe dat het eindresultaat van de Indische Gevechtsopleiding (en ook de Indische Vorming) nogal wisselde per eenheid. Op de vooravond van het vertrek schatte de divisiestaf de oefengraad van de militairen divisie op 55 procent.¹⁹

Terwijl de opleiding van de laatste eenheden van de 1^e Divisie nog niet was afgerond, werd in het najaar van 1946 al begonnen met die van de 2^e. Ook het kader voor deze divisie was eerder in het Verenigd Koninkrijk opgeleid. In de eerste periode waren er nog enige Britse instructeurs beschikbaar, die eerder hadden geholpen bij de opleiding van de OVW-eenheden en de 1^e Divisie. Eind 1946 vertrokken de Britten echter uit Indonesië en werd de Britse regering om financiële redenen gedwongen ook haar militaire betrokkenheid in Europa te beperken. Nederland stond er nu alleen voor. Voor de 2^e Divisie werd geprobeerd lessen te trekken uit de opleiding van de 1^e Divisie, maar tegen de tijd dat de analyse daarvan op de bureaus van de opleidingsinstellingen in Nederland belandde, was meer dan de helft van de infanteriebataljons van de 2^e Divisie al onderweg naar of zelfs al in Indonesië. Wel kreeg bij de infanterie en de artillerie het optreden in klein en zelfstandig verband meer aandacht, maar het tijdschema bleef vrij strak, de kwaliteit van docenten ging niet plots omhoog, en er was nog altijd te weinig goed oefenmateriaal beschikbaar. Dat gold ook voor de IGO. Er was nu aan ieder bataljon een KNIL-officier als adviseur toegevoegd. Deze op papier nuttige maatregel creëerde in de praktijk een extra laag en schiep onnodige frictie tussen de gedetacheerde officieren en het IIB, waardoor het overzicht op de Indische Voorbereiding verloren ging. Ten opzichte van de 1^e Divisie was de opleidingsgraad van de militairen van de 2^e aan de vooravond van hun vertrek dan ook niet verbeterd.²⁰

Ook de voorlichting was niet zoals het zijn moest. Veel militairen van de twee divisies hadden geklaagd over het gebrek aan goede voorlichting over de taak en omstandigheden in Indonesië. Met name de militairen van de 2^e Divisie vroegen zich af waarom ze eigenlijk nog werden uitgezonden. Was er met Linggadjati dan niet een akkoord voor een vreedzame toekomst bereikt? In het voorjaar van 1946 was in de Legerraad al het belang van betere voorlichting besproken, maar tot veel actie had dit niet geleid. Het probleem was dat de politieke lijn van de Nederlandse regering onvoldoende helder en consistent was om makkelijk aan militairen uit te leggen. Vanwege de benodigde inhoudelijke expertise was de voorlichting grotendeels in handen van het KNIL gelegd, wat het overbrengen van de Nederlandse politieke lijn nog verder bemoeilijkte.²¹

Nu was de KNIL-top zelf ook ontevreden over de voorlichting die de nieuwe militairen kregen. Het was een van de agendapunten tijdens Spoors bezoek aan Nederland in de zomer van 1946. Afsproken werd dat KNIL-officieren en -onderofficieren aan boord van de transportschepen zouden meereizen. Zij moesten fungeren als ‘contactmannen’ aan wie de KL-soldaten alle vragen over hun toekomstige inzet in Indonesië konden stellen. Een echte oplossing was dit niet. Veel van de contactmannen waren van verlof terugkerende KNIL’ers, die meestal niet waren uitgekozen op hun didactische kwaliteiten. Bovendien veranderde de situatie in Indonesië vrij snel, waardoor ook ‘insiders’ makkelijk een achterhaalde voorstelling van zaken konden geven. Dit gevaar was helemaal groot als de voorlichters vooral vooroorlogse ervaring met de kolonie en haar bevolking hadden.²²

Het resultaat van dit alles was verwarring bij de militairen in opleiding, die bij gebrek aan goede informatie nieuwe militairen die hun beeld van de toestand en taak in Indonesië baseerden op een ongelukkige mengeling van onwetendheid, oude koloniale ideeën en een onduidelijke Nederlandse politiek. Het is een punt dat Van Doorn en Hendrix al maakten, en dat recentelijk door Limpach weer is onderstreept. Hoewel de militaire autoriteiten deze kwestie zelf dus ook al signaleerden, ging alle aandacht uit naar de opleidingsproblemen; de voorlichting genoot geen prioriteit.²³

Aanvullende opleidingen in Indonesië

Het zeer beperkte succes van de voorlichting onderweg en het lage trainingsniveau maakten een voortzetting van de opleiding ter plaatse noodzakelijk. De eerste zeventien LIB’s ontvingen deze van de Britten in Malakka, maar alle volgende Nederlandse troepenverzendingen moesten hun opleiding onder KNIL-supervisie in Indonesië afronden. Dit baarde het Nederlands publiek

wel enige zorgen, maar de divisiecommandant generaal Britt verzekerde de pers dat het goed zou komen:

‘Hoe is de opleiding van de jongens? Vrij goed. Maar onder mijn leiding zal geen soldaat ingezet worden of hij moet beschikken over een uitstekende lichaamsgesteldheid, uitrusting en opleiding. Daarom zullen de jongens eerst nog een tijd in Batavia blijven om aan het klimaat te wennen en hun opleiding te vervolmaken.’²⁴

Deze ‘vervolmaking’ bestond eruit dat een eenheid van enige KNIL-officieren lessen tropenhygiëne en guerrillabestrijding kregen – soms *jungle warfare* genoemd, weer een indicatie van de Britse invloed op het KNIL. Al naar gelang tijd en zin van de KNIL-officieren konden ook gemiste lessen voorlichting en Maleis worden ingehaald. Infanteriebataljons werden daarna meestal bij ervaren eenheden gedetacheerd, of omgekeerd, werden ervaren compagnieën of pelotons bij een nieuw bataljon gedetacheerd. Voor artillerie-, pionier- en cavalerie-eenheden was een dergelijke detachering en opsplitsing niet altijd mogelijk; zij oefenden in plaats daarvan in KNIL-depots. Tot hun definitieve vertrek in november 1946 hielpen de Britten nog met de voortgezette opleiding van deze eenheden.²⁵

3-8 RI bijvoorbeeld, een van de zes bewakingsbataljons van de C-Divisie, was in Nederland in tweeënhalve maand opgeleid. Op 26 november 1946, één dag na aankomst in Indonesië, werd begonnen met een additionele gevechtstraining onder leiding van KNIL-instructeurs. Hierna werden de vier compagnieën van 3-8 RI gedetacheerd bij KL- en KNIL-infanteriebataljons van de V-Brigade. In deze periode werd er naast het patrouillelopen veel geoefend in ‘de technieken van het omsingelen en zuiveren van een kampong en van het aanhouden, fouilleren en ondervragen van verdachte personen’. Op 7 februari 1947 kreeg de eenheid een eigen patrouillevak. Net voor aanvang van Operatie Product kreeg 3-8 RI nog de beschikking over één enkele middelzware mortier. Voor de instructie over de werking en het gebruik van dit wapen werd een OVW’er tijdelijk bij het bataljon gedetacheerd.²⁶

Bij de 1e Infanterie Brigade ging men wat anders te werk. In eerste instantie was er van inwerken en acclimatiseren weinig terechtgekomen. Gaandeweg konden onderdelen van de brigade samen met compagnieën van KNIL Inf. I patrouilleren, en dus in de praktijk nuttige lessen leren. Vanaf januari 1947 werd te Tjiawi een oefenterrein en schoolruimte ingericht voor de aanvullende opleidingen, waaronder een veertiendaagse cursus voor pelotonscommandanten

en -sergeanten over ‘optreden in het Indische terrein’ en ‘door de vijand toegepaste strijdmethoden’.²⁷

Ook het DCO organiseerde cursussen om de mankementen van de opleiding te verhelpen, bijvoorbeeld voor technische specialisten, waarnemers, verbindingspersoneel, vrachtwagenchauffeurs en mortierploegen. Om een vruchtbare ‘uitwisseling van gedachten en ervaringen’ te stimuleren, stonden deze opleidingen open voor zowel KL- als KNIL-militairen.²⁸

Om het tekort aan officieren, al vanaf augustus 1945 een bron van zorg, te verminderen opende het DCO medio 1946 in Bandoeng de School voor Reserve Officieren Infanterie (SROI), gericht op geïnteresseerde KNIL- en KL-onderofficieren. Tegelijkertijd kregen reserveofficieren het aanbod in de beroepsdienst over te gaan. Veel militairen reageerden, maar de keuringseisen waren streng. De SROI leverde tussen 1946 en 1949 uiteindelijk drie jaargangen af met in totaal 133 officieren. De tien maanden durende cursus richtte zich op de benodigde militaire kennis voor een officier, zoals tactiek, strategie, het *VP TL* en het aanvragen en organiseren van artillerie- en luchtsteun. Daarnaast was er aandacht voor de taalkundige, culturele, geografische en bestuurlijke kennis van Indonesië. Om praktische redenen werden ook de opleiding van KNIL-onderofficieren en veel van de aanvullende cursussen bij de SROI ondergebracht. Bij terugkomst in hun eigen eenheden moesten de geslaagden de nieuwverworven kennis aan hun collega's overbrengen.²⁹

De SROI was een succes, maar kon het tekort aan officieren niet oplossen. De additionele opleidingen hadden een positief effect op de geoefendheid van de troepen, getuige de opleidingsverslagen en inspectierapporten; in de praktijk en onder toezicht van ervaren KNIL'ers of OVW'ers leerden de nieuwe troepen vlug. Maar de legerleiding zette troepen sneller in dan wenselijk werd geacht.³⁰

Doctrineontwikkeling

Zowel het KNIL als de KL vielen voor de tactische instructie terug op in het Nederlands vertaalde Britse standaardvoorschriften op dit gebied. De mariniers gebruikten gezien hun Amerikaanse organisatie en uitrusting de Amerikaanse variant. Van meet af aan was duidelijk dat de troepen ook aanvullende instructies over het optreden in de Indonesische omstandigheden (de guerrillastrijd en het terrein) nodig hadden. De logische kandidaat hiervoor was het *VP TL*, dat eind 1945 zowel in Nederlands-Indië als in Nederland beschikbaar was, zij het nog niet in grote aantallen.³¹

Het *VP TL* was wel aan de lange kant en inhoudelijk gedateerd. De naoorlogse legerorganisatie was anders dan die tijdens het interbellum, de Indonesische tegenstander was inmiddels politiek gemotiveerd, relatief goed georganiseerd en beschikte over moderne snelvuurwapens, en de strijd in Indonesië was veel massaler en verregaander dan die begin twintigste eeuw in Atjeh. Bij gebrek aan beter besloot de KNIL-top eind 1945 een samenvatting van het *VP TL* te maken: *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen*. De achttien pagina's tellende brochure begon met een overzichtje van het klimaat en de bevolking in Indonesië (met de nadruk op Java), gevolgd door een reeks militaire adviezen. De vergelijkbare brochure *Wenken voor het optreden van een peloton L.I.B. in Indische terreinen* werd rond dezelfde tijd in Nederland aan het kader bij de IGO-cursus van het IIB verstrekt. In 1946 werd daarnaast een geïllustreerde versie van het *VP TL* gemaakt, die zowel in het Nederlands als in het Maleis verscheen.³²

Legerbrede op Indonesië gerichte voorschriften, vaak 'Tactische Aanwijzingen' of 'Oefenaanwijzingen' genaamd, werden in Indonesië door het DCO en in Nederland door het IIB uitgegeven. Dit waren in de regel bewerkingen van door brigade- of divisiestaven uitgegeven instructies, die verwarrend genoeg dikwijls ook 'tactische aanwijzingen' werden genoemd. Iedere brigade- en divisiestaf had een afdeling 'oefening en opleiding' die verantwoordelijk was voor de doorvoering van nieuwe reglementen en tactische instructies, en voor de verzameling van relevante tactische gegevens uit de verslagen van de eigen bataljons, om zo tot aanvullende aanwijzingen of cursussen te kunnen komen. Met name de staven van de B-Divisie en de T-Brigade waren actief op dit gebied. Naast deze officiële voorschriften waren er nog de semiofficiële ervaringsessays van officieren, gepubliceerd in de *Militaire Spectator*. Het militaire tijdschrift fungeerde zo, in de woorden van Floribert Baudet en Ben Schoenmaker, 'als een schriftelijke bijscholingscursus'.³³

Wie de voorschriften schreven en wie daarbij geconsulteerd werden, is meestal niet bekend. Uiteindelijk waren ze het resultaat van collectieve arbeid, niet alleen binnen een afdeling of legeronderdeel, maar legerbreed. Ook de verspreiding en ontvangst zijn niet altijd duidelijk. In principe waren sommige voorschriften bedoeld voor de opleiding van nieuwe militairen en andere voor het bijscholen van eenheden te velde. In de praktijk liepen functie en gebruik van de voorschriften echter door elkaar. De meeste waren bedoeld voor officieren, die de inhoud door oefeningen of korte instructies op hun mannen moesten overbrengen. Uitzonderingen vormden de met tekeningen en foto's geïllustreerde versie van het *VP TL* en de reeks als stelregels geformuleerde instructies van de T-Brigade. Maar ook deze werkjes werden

niet aan iedere militair verstrekt; latere instructies tonen aan dat een verspreiding van één exemplaar per tien man het hoogst haalbare was geweest.³⁴

Tactische Aanwijzingen

Het IIB publiceerde tussen augustus 1946 en februari 1947 twaalf genummerde Tactische Aanwijzingen (TA's). Deze voorschriften waren bedoeld om KL-officieren in opleiding bekend te maken met de militaire omstandigheden in Indonesië. Ze gaven instructies voor het tactisch optreden en indicaties over het optreden van de vijand.³⁵

Detailoverzicht KL 'Tactische Aanwijzingen' IIB 1946-1947 ³⁶			
Nr.	Publicatie	Titel	Bron
1	10-08-46	<i>Oorlogvoering in de tropen</i>	Directe vertaling van een Brits origineel
2	10-08-46	<i>Gevechtsgegevens</i>	Tactische gegevens en aanwijzingen (I), uitgegeven door Troepencommando (Batavia) Kantoor Operatiën nr. 47/B/I Geheim, 14 maart 1946 en Tactische gegevens en aanwijzingen (II), uitgegeven door Troepencommando (Batavia) Kantoor Operatiën nr. 124/B/I Geheim (geen datum)
3	10-08-46	<i>Guerillastrijd T.R.I.</i>	De NEFIS-vertaling van het TRI 'leerboek Guerillastrijd'
4	10-08-46	<i>Vermeesteren objecten (A.V.O.)</i>	'Vermeesteren objecten (A.V.O.)' van troepencommandant Schilling, 23 januari 1946
5	10-08-46	<i>Lessen uit de gevechten te Soerabaja</i>	De vertaling van Training instruction no 7 van de 23rd Indian Division van 15 november 1945 n.a.v. de gevechten bij Soerabaja.
6	10-08-46	<i>Gegevens betreffende wapenen gemaakt door Indonesiërs</i>	NEFIS-publicatie van 13 juli 1946 inzake Indonesische wapens
7	? -09-46	<i>Indeeling en tactisch gebruik van mijnenvelden door Indonesiërs</i>	NEFIS-publicatie nr. 1

8	25-10-46	A. <i>Optreden tegen den vijand</i> B. <i>Eigen veiligheid</i> C. <i>De mortier van 8</i> D. <i>Methoden van Japanse Tankafweer</i>	A is gebaseerd op 'Tactische gegevens en aanwijzingen (III)', B-Divisie, Batavia 27 mei 1946. B is gebaseerd op 'Tactische gegevens en aanwijzingen (IV)', B-Divisie, 6 juni 1946 C is gebaseerd op 'Tactische gegevens en aanwijzingen (V)', B-Divisie, 10 juli 1946 D is gebaseerd op een niet nader genoemde DCO-uitgave, 16 juli 1946
9	25-10-46	<i>Taak der pantserwagens bij de strijd in Indië</i>	DCO-uitgave 'Gebruik van paw Eskadrons onder de huidige omstandigheden'
10	04-11-46	<i>Organisatie der troepen in Indië; tactiek der verbonden wapens in Indië</i>	DCO-lezing voor officieren van groep kwartiermakers van de C-Divisie net na aankomst
11	12-46	<i>Gegevens omtrent de strijdwijze der Indonesiërs</i>	NEFIS-publicatie nr. 13 van oktober 1946
12	13-02-47	<i>Gebruik van artillerie en eenige artilleristisch-technische bijzonderheden in verband met het Indische terrein</i>	DCO-lezing voor officieren van groep kwartiermakers van de C-Divisie net na aankomst

Daarnaast gaf het IIB nog enkele eigen, op de opleiding van infanteristen toegespitste Indonesië-specifieke instructies uit, waarvan Oefeningsaanwijzing nr. 31 *Handleiding voor het optreden in Indische terreinen* (OA 31) van september 1946 de belangrijkste was. OA 31 was een bewerking van het *VPTL*, 'aangepast aan de nieuwe samenstelling, bewapening en bijgewerkt volgens de laatste gegevens over jl. plaats gehad hebbende gevechtshandelingen in Ned. Oost-Indië'.³⁷

Conflictanalyse

Op het eerste gezicht lijken de nieuwe voorschriften weinig baanbrekend; veel bleef in overeenstemming met het *VPTL*, het basisdocument voor de Nederlandse militaire theorieontwikkeling over guerrillabestrijding in Indonesië. Het *VPTL* en de nieuwe voorschriften vormden samen het conceptuele kader waarbinnen de Nederlandse strijdkrachten de tactische problemen probeerden op te lossen die de guerrillastrijd creëerde.³⁸

De conflictanalyse die uit de voorschriften naar voren komt, was een mengeling van vooroorlogse KNIL-denkbeelden en meer recente Nederlandse politieke visies op de toekomst

van Indonesië. Zo omschreef OA 31 omschreef het doel van het militaire optreden niet meer als ‘het brengen en handhaven van rust en orde’, maar als het brengen van ‘recht en veiligheid’. Dit moest gebeuren zonder ‘het doen herleven van de koloniale verhouding, waarmee reeds in de laatste decennia principieel was afgerekend’. Het was een stelling die niet iedere KNIL-officier zal hebben onderschreven.³⁹

Het beeld dat de TA's en OA 31 schetsen van de oorlog was een guerrillaconflict met een relatief lage intensiteit, het type strijd waar het *VPTL* over schrijft. Maar het was iedereen wel duidelijk dat de situatie complexer was geworden. Een officier van het DCO legde het als volgt uit aan een groep net aangekomen officieren van de C-Divisie, geschoold in moderne reguliere oorlogvoering:

‘Wij doen er echter goed aan, om de huidige oorlogvoering in Nederlandsch-Indië te zien in het beeld, dat ik u zoeven geschetst heb, het beeld, dat zuiver ligt op het pacificatiegebied. Men moet het echter niet zien in het beeld van de moderne oorlogvoering, zij het, dat wij sommige van de moderne oorlogsmethoden volgen en zeker gebruik maken van de moderne oorlogsmiddelen.’⁴⁰

Oftewel: de Indonesische strijd en de tegenstander waren niet te vergelijken met de reguliere oorlog en zijn beoefenaars, maar moderne tactieken en oorlogsmiddelen waren wel geschikt voor het brengen van ‘recht en veiligheid’ in Indonesië. In dezelfde voorlichtingsbijeenkomst, of een vlak daarna, werd dit beeld nog wat verder uitgewerkt:

‘De strijd op Java heeft tot heden het karakter van een guerillaoorlog, waarbij – evenals het Duitse leger ondervond in Yoegoslavië, Polen, Rusland en Frankrijk en de Britse en Amerikaanse legers op de reeds door vuur vernietigde [door Japan bezette] eilanden en stellingen – sluipschutters, hinderlagen en overvallen een voorname rol spelen.’⁴¹

Waar in het eerste DCO-citaat het contrast tussen moderne oorlogvoering en imperiale ordehandhaving duidelijk was, vervaagde dat hier. De nadruk lag nu op de kenmerkende tactische methoden van een guerrilla – of dit nu een Joegoslavische partizaan of een Japanse soldaat was. De Japanse militairen gebruikten dan wel guerrillatactieken in de jungle van Zuidoost-Azië en de eilanden van de Stille Oceaan, maar zij waren onderdeel van een professionele, efficiënte militaire machine die de geallieerden alleen met groot vuuroverwicht

konden verdrijven of vernietigen; de ‘reeds door vuur vernietigde eilanden en stellingen’ uit het citaat zijn geen overdrijving. Tactisch bevond de oorlog in Indonesië zich ergens op een schaal die liep van kleinschalige guerrillastrijd tot grootschalige reguliere moderne oorlogvoering. Waar precies, dat was niet duidelijk en hing sterk af van het moment en de specifieke situatie.⁴²

Ook in de TA's is het vervaagde onderscheid terug te zien. Expliciete verwijzingen naar ‘de moderne oorlogvoering’ gingen vooral over Japanse strijdmethoden die de Indonesische strijdorganisaties ook zouden gebruiken en algemene lessen uit geallieerd militair optreden in de jungle van Zuidoost-Azië en de Pacific. Volgens TA 2 konden dergelijke inzichten ‘hun nut afwerpen, indien zij worden overdacht in verband met de strijd in Nederlandsch-Indië’. De aanpassing die de Nederlandse strijdkrachten moesten doen beperkte zich, volgens kolonel KNIL Engles, tot schaalgrootte en organisatievorm. In Indonesië, zo vertelde hij een groep KL-officieren in november 1946, moest men het denken in en opereren met grote verbanden loslaten en dit inwisselen voor kleinschalig, onafhankelijk optreden.⁴³

Tegelijkertijd bleef het koloniale verleden inspireren. Voor veel KNIL'ers waren de meeste wijsheden en lessen uit de KNIL-campagnes van lang geleden nog toepasbaar op de huidige situatie. Een instructie voor de IIB-instructeurs van november 1946 stelde dat het ‘oude inzicht, dat grote gebieden door relatief weinig troepen goed gezuiverd en gepacificeerd konden worden door snel en mobiel optreden’ ook in de huidige omstandigheden ‘weer juist [is] gebleken’. Van Heutsz en zijn campagnes in Atjeh werden soms expliciet genoemd als voorbeeld van militair succes dat weer te behalen zou zijn: in TA 10 werd officieren geadviseerd H.C. Zentgraaffs boek *Atjeh* uit 1938 te lezen. Zentgraaff, een bekende vooroorlogse koloniale journalist, beschouwde deze lofzang op het KNIL en in het bijzonder op generaal Van Heutsz als zijn meesterwerk. Het boek was niet onomstreden, maar dat deerde de opsteller van TA 10 kennelijk niet. Dit koloniale spoor in de voorschriften zien we ook terug bij de richtlijnen voor de omgang met de burgerbevolking.⁴⁴

Vijanden en burgers

Het beeld dat de meeste voorschriften gaven van de Indonesische tegenstander was in lijn met het *VPTL*. Hieronder viel ook de koloniale opvatting dat de strijdwijze van de vijand grotendeels werd bepaald door diens etnische en culturele achtergrond. In de praktijk bleek die vooroorlogse etnografisch-militaire kennis maar van zeer beperkte waarde. De bestudering van recente Japanse strijdmethoden werd nuttiger dan het lezen van verhalen over KNIL-patrouilles die met de klewang de tegenstander te lijf gingen. Dat laatste was, achteraf gezien, ‘alleen historisch interessant’, aldus een veteraan.⁴⁵

Langzamerhand verschoof het vijandbeeld dan ook, met als gevolg dat in sommige voorschriften een (soms subtiel) nieuwe toon te beluisteren was. In TA 5 werd de Indonesiër ‘als guerrillastrijder’ geduid. Volgens TA 11 lag de focus bij het vijandbeeld te veel op de ‘Inheemse vijand’. De recente ervaringen, in het bijzonder de massa-aanvallen op de bruggenhoofden in augustus en september 1946, suggereerden dat de TRI zich steeds ‘moderner’, als een ‘zg. “buitenlandsche vijand”’, zou gaan gedragen. Hier moest men rekening mee houden, zonder de guerrillakant van de TRI te vergeten. ‘Benut dus [de bestaande] strijdvormen en houd de aanvalsgesest bij hoog en laag wakker, gij hebt het moreel en gij hebt de wapenen.’ Het meer serieus nemen van de tegenstander blijkt TA 3, dat de vertaling was van een buitgemaakte Indonesische guerrilla-instructie.⁴⁶

Was er in de analyse van het vijandelijk optreden nog enige progressie te bemerken, bij de behandeling van de burgerbevolking veranderde er erg weinig ten opzichte van het *VPTL*. Ook de nieuwe voorschriften riepen op tot een goede behandeling van de burgerbevolking. In de eerdergenoemde IIB-instructie uit november 1946 bijvoorbeeld werden commandanten en troepen opgeroepen ‘ook al zullen de eerste indrukken van het tegendeel blijk geven, zich steeds voor ogen houden, dat zij zich in niet vijandig land bevinden. Hiermede moet bij het ontwerpen van alle acties rekening gehouden worden.’ De tactische aanwijzing van de C-Divisie van eind 1946 stelde zelfs dat een dorp of permanent, of helemaal niet bezet moest worden. Een tijdelijke bezetting namelijk zou de bevolking achteraf blootstellen aan de wraak van de tegenstander.⁴⁷

Maar net als in het *VPTL* stond dit principe van het ontzien en goed behandelen van de bevolking onder druk door negatieve opmerkingen over de vermeende Indonesische volksaard en heimelijk optreden. Zoals OA 31 waarschuwde: ‘Ook in schijnbaar vreedzame gebieden is steeds een plotseling uitbreken van eenig, zeer in het geheim voorbereid, verzet mogelijk, terwijl bovendien rekening moet worden gehouden met gewapend, al dan niet voorbereid verzet van enkele personen.’ Vooral guerrilla’s zonder uniformen en woedende volksmassa’s waren gevaarlijk. TA 5 vermeldde de Britse les uit Soerabaja op dit punt: ‘De zogenaamde leiders zijn niet in staat de leiding te handhaven, zoodra de massa eenmaal uit de hand is en mogen daarom nooit worden vertrouwd ook maar één van hun beloften na te komen.’⁴⁸

De voorschriften riepen militairen op voortdurend op de eigen veiligheid te letten. Door schade en schande hadden de Britten in Soerabaja tenslotte al geleerd dat humanitaire overwegingen tot veel verliezen binnen de eigen troepen konden leiden: ‘In den vervolge moeten alle eenheden bedacht zijn op verraad en gereed dit te allen tijde het hoofd te bieden.’ Op iedereen die waarschuwingen negeerde en te dichtbij kwam, moest het vuur worden geopend. Maatregelen die het aantal burgerslachtoffers konden beperken, zoals een goede

vuurdiscipline, werden niet in die context werden behandeld; het ging om de cohesie van een eenheid, controle van de officier en het tegengaan van munitieverspilling.⁴⁹

De instructies voor het doorzoeken van kampongs of huizen waren daarentegen ruimer dan in het *VPTL*. Volgens het *VPTL* moesten verdachten bij herhaling de kans krijgen zichzelf of in ieder geval vrouwen en kinderen over te geven. Pas na hardnekkige weigering hierop in te gaan mocht het vuur geopend worden. Limpach concludeert hieruit dat het vaak voorkomende beschieten van ‘verdachte’ huizen in strijd met het voorgeschreven optreden was. Maar volgens OA 31 konden bij doorzoeking van een verdacht bamboehuis het beste van tevoren met klewangs of bajonetten de ruimtes naast deuren worden doorstoken. Als weerstand van tevoren al vrij zeker was, moesten de soldaten ook eerst granaten naar binnen gooien. In geval vanuit een huis werd geschoten, mocht ‘vanzelfsprekend’ het vuur worden geopend. TA 4 ging nog een stap verder: het verdachte object en zijn omgeving mochten van tevoren beschoten worden als dat het doel (het kunnen binnentreden) vergemakkelijkte. Alleen ‘willekeurig’ beschieten was niet toegestaan.⁵⁰

In de voorschriften werd gewaarschuwd voor tegenstanders die zich als burger vermomden, maar hoe het onderscheid tussen tegenstander en non-combattant gemaakt moest worden, en wat de tactische gevolgen waren, werd niet behandeld. Ook ontbrak reflectie op de potentiële risico’s van het gebruik van moderne zware wapens. Dit vergrootte het risico op nevenschade en burgerslachtoffers, wat de Nederlandse zaak weer verder ondermijnde. Het uiteindelijke probleem was dat het leger, ondanks mooie woorden, primair gericht was op de vernietiging van de tegenstander en niet op de bescherming van de bevolking.

Conclusie

Met Operatie Product kwam achteraf gezien een einde aan de eerste fase van het conflict. Tussen augustus 1945 en augustus 1947 waren in Nederland een kleine vijftig infanteriebataljons en tientallen ondersteunende eenheden opgeleid en uitgezonden. In Indonesië werden duizenden oude en nieuwe militairen de basisbeginselen van militair optreden in de kolonie (opnieuw) bijgebracht.

De opleiding van de troepen was kort, de omstandigheden waren vaak suboptimaal en de politieke en sociale voorlichting bleef in gebreke. Pogingen de opleiding te verbeteren waren deels effectief, met de aanvullende opleiding in Malakka en later in Indonesië als belangrijkste resultaat. In eerste instantie was de voorbereiding op de taak in Indonesië marginaal. Met de komst van het IIB in Nederland en het DCO in Indonesië maakte de Indische Voorbereiding –

met name gevechtstraining – een professionaliseringsslag door. De enorme tijdsdruk op de opleidingen deed de behaalde winst echter weer gedeeltelijk teniet. Bovendien gaven de gedetacheerde KNIL-officieren in hun lessen vaak een achterhaald en sterk koloniaal gekleurd beeld van de omstandigheden in Indonesië. Het is dan ook maar de vraag of een langere opleidingstijd op dit vlak betere resultaten had opgeleverd. De poging om de gaten van de Indische Voorbereiding nog te dichten door lessen aan boord van de troepentransportschepen werd evenmin een succes.

De legerleiding en regering in moederland en kolonie betreurden het gevolg van een korte opleiding, maar accepteerden het wel. Beschikbare mankracht genoot voorrang boven de wens goed getrainde troepen af te leveren; kwantiteit werd boven kwaliteit gesteld. Dit probleem werd verergerd door het noodgedwongen zeer strakke schema van de troepentransporten. De Nederlandse troepen zouden in Indonesië verder opgeleid moeten worden. Met de training die wél was ontvangen en de aanvullende opleidingen in Indonesië zouden eenheden hun tactische taak kunnen uitvoeren. In de context van tijdgebrek, een tekort aan manschappen en een tactisch minder onderlegde tegenstander werd dat goed genoeg gevonden. De ervaring tijdens de dienst zou de rest doen. Dit systeem werkte ondanks alles vrij redelijk voor de OVW'ers en de eerste twee divisies.

Opvallend is dat de voornaamste aanjagers van verbetering van de Nederlandse opleiding in deze fase de Britten waren. Zij waren het die als eerste en bij herhaling ingrepen, niet de Nederlandse en Nederlands-Indische autoriteiten. De Britse hulp was omvangrijk: de opleiding van het kader van veel OVW-eenheden en de eerste twee divisies, ondersteuning bij de opleiding van de troepen in Nederland, en de *jungle warfare*-cursussen in Zuidoost-Azië. In zijn algemeenheid had Nederland nooit naar Indonesië kunnen terugkeren zonder Britse hulp, en het was ook dankzij Britse hulp dat de eerste uitgezonden troepen uiteindelijk nog een redelijke trainingsgraad hadden kunnen opbouwen.

Tussen december 1945 en augustus 1947 verschenen tientallen nieuwe voorschriften, oefeningsaanwijzingen en soortgelijke publicaties, bedoeld om nieuwe troepen tactisch wegwijs te maken en veteranen de nieuwste inzichten te bieden. Deze voorschriften bevatten niet alleen een herhaling van bestaande kennis en inzichten, maar incorporeerden ook tactische lessen uit het veld. Helaas is van de meeste voorschriften niet bekend wie de auteur was of hoe het voorschrift precies tot stand kwam. Zo blijft onduidelijk in hoeverre de legerleiding in Nederland en Indonesië aanstuurde op de productie van nieuw materiaal, en in hoeverre de drang naar en het produceren van nieuw materiaal juist van onderop de organisatie kwam. Het feit dat veel nieuwe voorschriften hun oorsprong vonden in materiaal op brigade- en

divisieniveau suggereert het laatste, maar er zijn te weinig details bekend om hier scherpere uitspraken over te doen.

De geleerde lessen die in de nieuwe voorschriften naar voren kwamen, speelden zich hoofdzakelijk af op het technische niveau: de ideale grootte van patrouilles, de juiste formatie in bepaalde terreinomstandigheden, en dergelijke. De in de context van dit onderzoek twee belangrijkste lessen waren het inzicht dat de strijd te hevig en veelomvattend was om met de politionele aanpak van het *VP TL* af te kunnen doen, en de noodzaak en wenselijkheid lagere eenheden vergaande vrijheden en verantwoordelijkheden te geven. Dit laatste was overigens niet overal van toepassing. De strijd was met name op Java hevig, maar de intensiteit en dus ook de troependichtheid verschilden sterk per regio, waardoor de mate waarin lagere eenheden meer verantwoordelijkheden kregen uiteenliep.

Maar wat vooral opvalt is de grote continuïteit in de publicaties. De confrontatie met de Indonesische revolutie en het gewapende verzet tegen de terugkeer van het Nederlandse gezag leidde niet tot het inzicht dat de eigen conflictanalyse en strategie gewijzigd moesten worden. In het verlengde daarvan onderging ook de doctrine geen diepgaande wijzigingen. Het *VP TL* en de nieuwe voorschriften leken samen uitstekend te voldoen om op tactisch niveau de guerrilla te bestrijden. Hard en beslissend optreden was nog altijd de norm; de legerleiding liet ook in haar voorlichting aan de militairen weten weinig heil te verwachten van het diplomatieke proces – dit was een oorlog die gewonnen moest worden door de vijand te vernietigen.

De voorschriften besteedden, in de lijn van het *VP TL*, zeker wel aandacht aan de burgerbevolking en het belang van goede relaties. Maar ze maakten impliciet en expliciet ook duidelijk dat tactische overwegingen prioriteit genoten. Korte termijn tactische doelen overstegen zo het belang van de civiele pacificatie. De oorzaak hiervoor was een combinatie van een koloniale traditie van hard optreden en een gebrekkige conceptualisering van het huidige conflict. Het vijandbeeld was eenvoudig, de bevolking werd in collectieve termen gezien en in de context van guerrillaoorlog al snel gewantrouwd in de voorschriften. De cruciale rol van de burgerbevolking en de politieke aard van het verzet tegen de Nederlandse terugkeer werden wel erkend, maar niet geanalyseerd en verwerkt in de nieuwe tactische voorschriften.

De praktijkervaring dwong tot een belangrijke accentverschuiving van politioneel naar meer militair optreden. Dat had effect op de gewelddinstructies, die in de voorschriften nog een stap verder gingen dan in het *VP TL*. De eventueel te verwachten tegenstand en het belang dat aan de levens van de eigen militairen werd gehecht leidden tot expliciet ruimere instructies over de omsingeling van huizencomplexen en de doorzoeking daarvan. De in de voorschriften

aanwezige prioritering van directe tactische overwegingen boven die van humanitaire of strategische aard vergrootte de ruimte nog verder.

Dat, gecombineerd met de delegering van bevoegdheden en verantwoordelijkheden naar lage tactische niveaus, maakte dat er relatief weinig controle van bovenaf was op het optreden van kleine eenheden. Dit was geen ontsporing of situationele overmacht, maar het logische gevolg van inhoudelijke en organisatorische keuzes – al was de keuzeruimte niet altijd groot. Het probleem van de gebrekkige controle als gevolg van deze delegering werd in de voorschriften wel genoemd, maar alleen in de context van nauwe tactische overwegingen en de wens geen munitie te verspillen. De voorschriften stuurden dan wel niet blindelings aan op maximale utilisatie van het beschikbare geweldpotentieel, maar gaven wel meer ruimte en stelden weinig harde grenzen.

Hoofdstuk 4

Intensivering en opschaling. Guerrillabestrijding 1947-1948.

Aan het einde van de ochtend van 4 augustus 1947, de laatste dag van Operatie Product, trokken een peloton infanterie en enkele voertuigen van 3-12 RI het bergkuuroord Linggadjati binnen. Er hoefde niet gevochten te worden; de Republikeinse troepen hadden zich al teruggetrokken. De mannen van 3-12 RI waren trots en tevreden. De bezetting van de inmiddels beroemde onderhandelingsplaats in Midden-Java was de bekroning van een succesvolle deelname aan de eerste ‘politieele actie’. 3-12 RI, dat met de C-Divisie eind oktober 1946 op Java was aangekomen, had negen relatief rustige maanden in Indonesië gehad. Ondanks enkele strubbelingen met TNI- en Hisboellah-troepen had het bataljon het eigen gebied in de buurt van Bekasi goed onder controle weten te houden en maar weinig verliezen geleden. Nu, zo’n 200 kilometer oostelijker en een groot offensief verder, zou de situatie echter spoedig drastisch veranderen.

Het nieuwe bataljonsvak bestond uit 4.000 vierkante kilometer heuvel- en berglandschap, een veel groter en wilder gebied dan de vlakke omgeving van Bekasi. De eerste dagen was het rustig geweest, maar nog voor het einde van de maand ‘was de hel los gebroken’. Hinderlagen, aanvallen op de eigen posten, mineringen op de wegen en een ontoegankelijke bevolking werden nu dagelijkse kost voor 3-12 RI:

‘We ondervonden aan den lijve wat het zeggen wil om in een geweldig groot gebied, waarin de pelotonnetjes verzonken, met lange verbindingswegen en talloos veel belangrijke bruggen, een geduchte guerillamacht te moeten bestrijden in een land, waarvan wij de bevolking maar amper verstonden.’

Van september tot en met november 1947, toen het bataljon naar een wat kleiner en rustiger gebied werd overgeplaatst, moest het een ‘langdurige, ongewone en moeilijke strijd’ tegen de vijandelijke guerrillagroepen voeren.¹

De ervaringen van 3-12 RI waren niet uniek. Op heel Java en in delen van Sumatra verkeerden Nederlandse troepen in vergelijkbare situaties. Had de strijd zich in 1946 beperkt tot de randen van de Nederlandse bruggenhoofden, nu brandde het bijna overal in de nieuw veroverde gebieden. De legerleiding was er niet van uitgegaan dat met Operatie Product al het Indonesisch verzet als sneeuw voor de zon zou verdwijnen, maar de omvang, schaal en

intensiteit van de guerrillastrijd die na het einde van het offensief op 4 augustus 1947 losbrandde, kwamen als een verrassing. Een nieuw diplomatiek akkoord in januari 1948 bracht voor even de rust terug, maar al snel laaide de guerrilla bijna overal op Java en Sumatra weer op. Uiteindelijk meende de Nederlandse regering dat alleen nieuwe grootschalige militaire actie het tij kon keren. Welke tactische problemen leverden deze ingrijpende veranderingen de Nederlandse strijdkrachten op, welke oplossingen vonden zij hiervoor en wat betekenden die voor het militaire geweldgebruik?

Verloop en strategische context van de guerrillastrijd, augustus 1947 – december 1948

Generaal Spoor en de zijnen waren ervan uitgegaan dat Operatie Product zou leiden tot de vernietiging van het leeuwendeel van de TNI en andere strijdorganisaties en dat het resterende verzet in vijf weken van zuiveringsacties kon worden opgerold. Maar hoewel het grootste deel van Java en grotere delen van Sumatra in Nederlandse handen was gekomen en de vijand grote verliezen waren toegebracht, was een beslissende overwinning uitgebleven.

Berichten over een allerminst verslagen en steeds ‘brutaler’ en ‘driester’ optredende vijand bereikten het Hoofdkwartier van de Generale Staf (HKGS) al snel na 4 augustus. De Nederlandse strijdkrachten moesten nu met hetzelfde troepenaantal als voor Operatie Product een veel groter gebied beheersen en een veel hevigere tegenstand zien te beëindigen. De commandant van de Mariniersbrigade kolonel W.A.J. Roelofsen sprak voor velen toen hij na zeven weken van patrouilles en zuiveringsacties moest melden dat het ‘niet mogelijk’ was om de verbindingswegen en belangrijke objecten afdoende te beveiligen en de bevolking te beschermen. Zowel de legerleiding als de regering in Indonesië vroegen in de laatste weken van augustus de regering in Den Haag om toestemming voor een voortzetting van Operatie Product, met als doel de verovering van de Republikeinse hoofdstad Djokjakarta. Die toestemming kregen ze niet. De Nederlands-Indonesische strijd was na augustus 1947 niet langer een interne aangelegenheid en een voortzetting van de operatie was internationaal onverkoopbaar. Amerikaanse druk en VN-bemoeienis gaven de Republiek meer diplomatieke mogelijkheden, terwijl Nederland juist handelingsruimte verloor.²

Gaandeweg kregen de Nederlandse troepen toch weer meer grip op de situatie. Begin oktober 1947 waren verschillende concentraties van Republikeinse troepen vernietigd of uiteengeslagen. Het voeren van een guerrillaoorlog viel ook de TNI zwaar, terwijl de bevolking niet overal pro-Republikeins bleek te zijn. Volgens de Generale Staf was de kering van de

krijgskansen ‘een zeer verheugend feit daar de bevolking het optreden van de TNI kennelijk beu is, naar rust en orde verlangt en dus aan de Ned[erlandse] troepen de nodige steun verleent in de vorm van inlichtingen, die noodzakelijk zijn om de benden te elimineren’. Ook Spoor toonde zich weer van zijn kenmerkende optimistische kant. Op 14 oktober schreef hij aan Van Mook en de ministers van Oorlog en Marine in Den Haag dat de taak van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië tot medio 1948 zou bestaan uit ‘zowel de beëindiging van de pacificatie in de reeds onder Nederlandse controle staande gebieden, als de eventuele voltooiing van de politionele actie op Java en Sumatra’. En commandant Dürst-Britt riep eind oktober alle onderdelen van zijn C-Divisie op om uiterlijk 7 december 1947, de naamdag van de divisie, ‘recht en veiligheid’ in West-Java te hebben verwezenlijkt.³

De veiligheidssituatie verslechterde echter al snel weer, met name in West-Java; de C-Divisie zou geen rustige 7 december kunnen vieren. Eind november concludeerde de legerleiding wat eufemistisch dat ‘de pacificatie in deze provincie niet zo snel verloopt als wel wordt gewenst’. Ook in de rest van Java en op Sumatra was de situatie op veel plaatsen niet rooskleurig, en de civiele autoriteiten luidden dan ook de noodklok. De verslechtering van de situatie viel ook nog eens samen met het aanbreken van de regentijd, wat het leven voor de zwaarbelaste infanterie er niet beter op maakte.⁴

De legerleiding weet de verslechtering aan het gebrek aan troepen, de uitgestrektheid van het gebied en de vijandelijke versperring van de verbindingswegen. Dit speelde allemaal een rol, maar de belangrijkste oorzaak was dat de optimistische analyse uit oktober ondeugdelijk was geweest. Spoor en de zijnen dachten toen succes te hebben bereikt vanwege de aantoonbare reductie van vijandelijke troepenconcentraties. Deze troepen waren echter onder druk van de Nederlandse aanvallen tussen augustus en november 1947 uiteengevallen in kleine guerrillagroepen, die heel moeilijk te bestrijden bleken. De auteur van het gedenkboek van 3-12 RI bijvoorbeeld sprak weliswaar meewarig over ‘bendetjes’, maar moest erkennen dat deze kleine guerrillagroepen veel ‘venijniger, lastiger en gevaarlijker’ waren dan de eerdere grote groepen. Dit ‘kleine bendenwezen’ was volgens de directeur van het DCO generaal-majoor KNIL Engles ‘niet te onderdrukken’. Voortgaande infiltratie, sabotage, en ‘een wisse dood voor enige planters’ lagen in het verschiet. Deze weinig optimistische lezing van de situatie werd onderschreven door KNIL Inf. XV. Dit bataljon werd eind 1947 van Celebes naar Oost-Java verplaatst; tot hun schrik bleek de veiligheidssituatie daar net zo beroerd als in Zuid-Celebes eind 1946.⁵

Toch bleef de militaire situatie van november 1947 tot januari 1948 redelijk stabiel, in die zin dat geen van de partijen de situatie wezenlijk wist te veranderen. De Nederlanders

konden de guerrilla's niet rechtstreeks verslaan, maar het omgekeerde gold ook: een frustrerende situatie. Inmiddels was onder druk van de Verenigde Naties en de Verenigde Staten het diplomatieke overleg weer geopend. De Generale Staf in Batavia had weinig vertrouwen in de onderhandelingen, bleef bij de oorspronkelijke conflictanalyse en bepleitte wederom de verovering van Djokjakarta en de vernietiging of uitschakeling van de Republikeinse militaire en politieke top. De frustratie over de guerrillastrijd en het regeringsbeleid was ook op lagere niveaus aanwezig. Zo werd in een gedenkboek van de w-Brigade opgetekend:

‘De onveiligheid duurde voort, de verlieslijsten werden nauwelijks korter en alle heil, dat men van een plotselinge doorstoot naar Djokja verwachtte, scheen de regering moedwillig van zich af te schuiven. Er kwamen ongeduldige regels in de krant van OVW-ers, die het tijd vonden om naar huis te gaan, doch ingezonden stukken veranderen maar zelden de loop van deze wereld.’⁶

In weerwil van de scepsis van de legertop zegevierde de diplomatie weer, met het Renville-akkoord van 17 januari 1948 als resultaat. Inhoudelijk was het grotendeels een herhaling van Linggadjati. Opnieuw werden er demarcatielijnen vastgesteld, waarmee de Nederlandse terreinwinst werd vastgelegd. Republikeinse troepen werden verplicht de Nederlandse gebieden te verlaten, waardoor de veiligheidssituatie aanzienlijk moest verbeteren. De periode tussen het einde van Operatie Product en de ondertekening van het Renville-akkoord was kostbaar geweest. De Nederlandse troepen verloren 281 militairen, tegen 86 tijdens Operatie Product en 805 in de 21 maanden daarvoor, en doodden ten minste 18.755 Indonesische tegenstanders.⁷

Vanuit personeelsoogpunt kwamen de onderhandelingen en het akkoord op een gunstig moment voor de Nederlandse strijdkrachten. Tussen voorjaar en najaar 1947 was de 2^e KL-Divisie (D-Divisie) in de kolonie gearriveerd, waarmee het leger op topsterkte was. Alle volgende troepenzzendingen, te weten de 3^e KL-Divisie (E-Divisie) en Zelfstandige Infanterie Brigades (ZIB's), dienden alleen ter vervanging van KNIL- en OVW-eenheden. Eind 1947 begon het KNIL met de demobilisatie en verlofgang van het eind 1945 weer onder de wapenen geroepen personeel, en begin 1948 startte de repatriëring van de eerste OVW-eenheden, die ook al langer dan gepland in dienst waren. De E-Divisie kwam tussen eind 1947 en voorjaar 1948 in brokken, en zonder artillerie, naar Indonesië en de 41ste ZIB moest tussen september en november 1948 arriveren. Gezien de grote groep nieuwe en het vertrek van ervaren troepen kon de legerleiding een wat rustiger periode goed gebruiken.⁸

Het Renville-akkoord leek dit in eerste instantie ook te bieden, want de eerste maanden erna was het bijna overal ‘rustig’. De artilleristen van 1-12 RVA, wier kanonnen nu konden zwijgen, verruilden naar eigen zeggen de ‘semi-oorlogstaak’ voor ‘een min of meer zuivere vredestaak’. Maar zou het zo blijven? De OVW’er Mart van Etten had er in ieder geval weinig fiducia in: ‘De bevolking gaat weer aan het werk en het is overal erg rustig. Misschien wordt het nog wat. Alhoewel we er niets van verwachten.’⁹

Van Ettens pessimisme bleek gerechtvaardigd. De evacuatie van de TNI bracht niet de gehoopte pais en vree. Lokale strijdorganisaties grepen de macht of TNI-eenheden keerden heimelijk terug, iets wat de Nederlanders met de militaire term ‘infiltratie’ aanduiden. Omgekeerd schoot de oprichting eind februari 1948 van de Pasundan, de nominaal pro-Nederlandse deelstaat op West-Java, in het verkeerde keelgat van de Republiek. Het vuur van de guerrillastrijd had weer zuurstof om te kunnen oplaaien.

Met name in West-Java, waar het terrein moeilijk was en verschillende Indonesische groepen de Nederlanders en elkaar bestreden, was de situatie ingewikkeld en gevaarlijk. Volgens overzichten van de legerleiding werden tussen 1 maart en 29 juli in Java 2.457 tegenstanders gedood, van wie 2.111 in West-Java (86 procent). Tussen begin april en juni 1948 wisten de Nederlandse troepen en politie 1.404 TNI-militairen en 418 Republikeinse burgers te arresteren. Het geschatte totale aantal infiltranten liep in de duizenden.¹⁰

Maar het Indonesische optreden werd steeds effectiever. De guerrillagroepen werden door schade en schande wijzer, en de TNI was na het Renville-akkoord hervormd tot een kleiner, slagvaardiger en beter bewapend leger. De TNI-formaties traden op als mobiele aanvalseenheden, terwijl lokale milities hun gebied beveiligden en voor inlichtingen zorgden. Deze samenwerking verliep niet altijd soepel en leidde soms tot confrontaties. In theorie een situatie die de Nederlandse strijdkrachten hadden kunnen uitbuiten, maar in de praktijk ontbrak het aan voldoende grip op het guerrillaprobleem in West-Java om daar zelfs maar van te durven dromen. Uit frustratie met het in zijn ogen matige optreden van de C-Divisie ontsloeg Spoor de divisiecommandant, generaal Dürst-Britt. Zijn opvolger was generaal Engles, de voormalige directeur van het Directoraat Centrale Opleidingen. Om de taak van de divisie te vergemakkelijken vormde de legerleiding nog een inzetbare brigade (de F-Brigade) uit de tussen september en oktober 1948 aangekomen 42ste ZIB. Deze verse KL-troepen werden rondom Cheribon ingezet. Maar de strijd bleef moeizaam en uitzichtloos. Eind 1948 waren in West-Java naar Nederlandse inschatting elfduizend TNI-militairen, twaalfduizend Darul Islam-guerrilla’s, en negenduizend autonome guerrilla’s actief.¹¹

Vergeleken met Java was de strijd op Sumatra beperkt, maar ook hier werd het Indonesische verzet langzaam maar zeker weer heviger. Tegelijkertijd namen de spanningen binnen de Republiek toe. Tussen 12 september en begin december 1948 woedde er een miniburgeroorlog in Republikeins Midden- en Oost-Java tussen radicaal linkse milities en TNI-eenheden die de regering trouw bleven. In het overal weer opklaaien van de guerrillastrijd en de schijnbare zwakte van de Republikeinse regering zag de legerleiding een bevestiging van wat zij sinds het voorjaar van 1946 al betoogde: ‘broeinst Djokja’ moest uitgeschakeld worden.¹²

Gebiedsbeheersing

De guerrillaoperaties van de TNI en andere Indonesische strijdorganisaties na 4 augustus 1947 hadden de nodige gevolgen voor de capaciteit van de Nederlandse strijdkrachten om de tegenstander te bestrijden. De vijanddruk nam toe, terwijl het operatiegebied veel groter was geworden. Op Java (inclusief Madoera) besloeg het Nederlandse gebied na Operatie Product 80.600 vierkante kilometer met een geschatte 31 miljoen inwoners. Nederlands Sumatra, inclusief de eilanden langs de oostkust, besloeg 119.000 vierkante kilometer en telde iets meer dan 3 miljoen inwoners. Dit betekende een bevolkingsdichtheid van respectievelijk 335 en 27 inwoners per vierkante kilometer. Ter vergelijking: Nederland kende in 1947 een bevolkingsdichtheid van bijna 230 inwoners per vierkante kilometer. Het door de Nederlandse strijdkrachten te beheersen gebied was dus niet alleen groot, maar in het geval van Java ook dichtbevolkt.¹³

De gebiedsuitbreiding maakte het vergroten van de brigade-, bataljons- en compagniesvakken onvermijdelijk. Een bataljonsvak was vaak honderden en niet zelden een paar duizend vierkante kilometer groot – gebiedsgroottes die vóór Operatie Product aan complete brigades waren toebedeeld. Omdat er niet plots meer bataljons beschikbaar kwamen en er een limiet zat aan het aantal patrouillekilometers dat militairen konden lopen, nam het aantal posten per bataljonsvak toe en de troepensterkte per post af. Een pelotonscommandant van de v-Brigade herinnerde zich dat hij ‘als jong luitenantje’ een gebied ‘zo groot als de provincie Utrecht’ kreeg toegewezen. ‘Ik vroeg mijn compagniecommandant: “Wat moet ik dan doen?” “Orde en rust herstellen”, zei hij, “en wegen bouwen.” Daar zat je met 37 Nederlandse soldaten.’ De herinnering is waarschijnlijk niet helemaal juist. Een gebied van die omvang (Utrecht is 1.385 vierkante kilometer groot) zou door een heel bataljon of enkele compagnieën zijn bezet en niet door een enkel peloton, maar het zegt wel iets over de perceptie van de grootte van het te beheersen gebied. Enige compagnieën van KNIL Inf. v hadden in

dezelfde periode elk een eigen gebied van zevenhonderd vierkante kilometer, wat zelfs door deze ervaren KNIL-militairen erg groot werd gevonden.¹⁴

Eind 1947 lagen er op West-Java 22 bataljons met een gemiddelde bataljonsvakgrootte van 1.550 vierkante kilometer, op Midden-Java 14 bataljons in vakken van 1.000 vierkante kilometer, en op Oost-Java 12 bataljons in vakken van 1.500 vierkante kilometer. In de praktijk waren de vakken op West-Java nog groter dan ze leken, omdat een aanzienlijk deel van het gebied uit sterk geaccidenteerd terrein bestaat: heuvel op en heuvel af creëert extra te lopen meters tijdens een patrouille. Op Sumatra waren de vakken nog veel groter, maar de geografische en demografische context daar was anders: Sumatra kende een woestere natuur en was veel minder dichtbevolkt dan Java, waardoor er in vergelijking dus veel ‘lege’ gebieden waren.¹⁵

De relatieve onderbemanning van de grote bataljonsvakken leidde ertoe dat er niet overal waar gewenst posten konden worden ingericht, en dat niet alle taken vervuld konden worden. Het meest noodzakelijke, de bescherming van de aanvoerlijnen en verbindingen, ging uiteraard voor, iets wat op de bevolking natuurlijk geen positieve indruk maakte. ‘Zodoende komt er achteruitgang en geen vooruitgang’, verzuchtte kolonel Roelofsen. Zo moest kolonel H.M.G.J. Lentz, de commandant van de 3^e Infanterie Brigade, meer dan de helft van zijn troepen voor bewakingstaken inzetten, en een groot deel van de andere helft langs de verbindingswegen, zodat er maar weinig soldaten overbleven voor patrouilletochten in het gebied zelf. Noodgedwongen kregen de artilleristen van 1-8 RVA ook een eigen patrouillegebied toegewezen, maar de grote omvang ervan maakte een effectieve patrouillegang ‘praktisch onmogelijk’.¹⁶

Van Doorn en Hendrix bekritiseren in *Ontsporing van geweld* de neiging van KL-eenheden om hoofdposten bij voorkeur in bewoond gebied en bestuurlijke centra te plaatsen. Het bezetten van posten kostte inderdaad manschappen die niet actief achter guerrilla’s aan konden gaan. Maar deze kritiek is niet terecht. Het niet bezetten van de hoofdcentra was geen reële optie, terwijl de beschikbare troepenaantallen vaak niet toelieten dat de bezetting van de bestaande posten nog verder teruggeschroefd werd. Daar komt nog bij dat de bezetting en bescherming van bestuurlijke (en ook economische) centra en het laten samenvallen van oude bestuurlijke en de nieuwe militaire vakgrenzen vaak op verzoek van de Nederlands-Indische overheid plaatsvond. Maar ook zonder deze ambtelijke bemoeienis was het uiteraard onmogelijk overal militair aanwezig te zijn. Zoals de OVW’er Adriaan de Winter het verwoordde: ‘Wij konden op zo’n groot gebied onmogelijk iedere kampong bescherming bieden, hoe aardig de bevolking voor ons ook was.’¹⁷

De vicieuze cirkel van de guerrillastrijd

In de eerste weken na Opera Product stuitten de troepen nog op resten van uitgeweken TNI-eenheden die de regels van de reguliere krijgskunst uitstekend verstonden. Zo leverden verschillende compagnieën van 1 RS op 15 augustus in de omgeving van Soemowono een lastig gevecht met eenheden van de 3^e (Diponegoro) TNI-divisie. Deze eenheden, ‘sterk vasthoudend’ en met een ‘goede vuurdiscipline’, trokken zich pas terug nadat ze door Nederlandse artillerie- en luchtsteun zwaar waren bestookt en in de flank bedreigd door de infanterie. Ook werden af en toe massa-aanvallen op Nederlandse posities of patrouilles uitgevoerd. Dit liep bijna nooit goed af voor de aanvallers. Er zijn in de hele dekolonisatieoorlog weinig Nederlandse patrouilles compleet vernietigd en nooit werd een versterkte positie onder de voet gelopen.¹⁸

Maar guerrillastrijd was de dominante tactische vorm van de TNI en de andere Indonesische strijdorganisaties. De Generale Staf in Batavia vatte de vijandelijke guerrillamethoden als volgt samen: ‘Rampok, moord, Chinezenpogroms, ontvoeringen van coöperatieve elementen, afzichtelijke slachtpartijen, zinloze vernielingen van een ieders eigendom, brandstichtingen, sabotage aan wegen, bruggen en utiliteitsbedrijven, beschietingen van en aanvallen op onze eigen convoaien, posten en patrouilles’. Hoewel sterk gekleurd geeft deze beschrijving het duale karakter van het vijandelijke optreden goed weer: weifelende of pro-Nederlands geachte bevolking en bestuurders werden frontaal aangevallen, direct contact met Nederlandse troepen werd grotendeels vermeden. De genoemde vernielingen waren overigens allerm minst zinloos, maar vormden onderdeel van de economische oorlogvoering van de Republiek.¹⁹

Bij de civiele aanvalsdoelen ging het de TNI en andere strijdorganisaties om het uitschakelen van politieke tegenstanders, het opzetten en in stand houden van een eigen schaduwbestuur en inlichtingennetwerk, en het imponeren en intimideren van de bevolking (net als Nederlands machtsvertoon dat moest doen). Met grote regelmaat werden aan Nederland loyale ambtenaren, (vermeende) informanten en om andere redenen verdachte Indonesiërs mishandeld, ontvoerd en/of vermoord. Van de 938 in de Nederlandse militaire bronnen geregistreerde vijandelijke aanvallen tussen 1 maart en 5 juni 1948 was 53 procent gericht tegen de burgerbevolking, en van de 1.950 geregistreerde aanvallen tussen 24 augustus en 2 november ten minste 65 procent. Deze aanvallen op burgers en bestuur brachten de Nederlandse autoriteiten in grote moeilijkheden, omdat het binnenlandse bestuur in hoge mate afhankelijk was van Indonesische ambtenaren en dorpschoufden. Het onvermogen van de Nederlandse

militairen om de burgers te beschermen, en de dreiging van geweld van de zijde van de TNI en de verschillende militias ondermijnden het vertrouwen van de bevolking in de Nederlandse autoriteiten en hun lokale medestanders.²⁰

In West- en Oost-Java ontstonden mede als gevolg hiervan eind 1947 gebieden die nog amper onder Nederlandse controle stonden. Het Generale Staf-rapport over de eerste helft van november 1947 meldde bijvoorbeeld: 'Zoals het normaal de gewoonte was, had de vijand zich aan het gevecht onttrokken. Vermoedelijk zal dus weer de bevolking in de randgebieden het slachtoffer worden van terreur; de vijand moet toch op iemand, die niets terug kan doen, zijn woede koelen!' De in Midden-Java gelegerde ovw'er Jan Heijman schreef over dezelfde periode: 'Afgelopen maand was het behoorlijk druk geweest. De bevolking in de omtrek van Kemantran zelf was hopeloos. Mensen uit de kampongs werden door de eigen bevolking afgemaakt. Overal vonden gruwelen plaats.'²¹

Beducht voor de slagkracht van de Nederlandse troepen vielen de guerrilla's militaire doelen doorgaans indirect aan, bijvoorbeeld door wegen en bruggen te mineren, telefoonlijnen te vernielen, op afstand met lichte mitrailleurs en mortieren te schieten en hinderlagen te leggen. Op en langs de weg vielen dan ook de meeste Nederlandse slachtoffers. Van Doorn en Hendrix merkten al op dat in veel herinneringsboeken van Nederlandse eenheden sprake is van 'dodenwegen'.²²

De vijand, die door zijn mobiliteit en contact mijndend optreden al lastig te vinden was, was nu nog moeilijker te lokaliseren. De versplintering van de eigen inzet maakte het moeilijker troepen te concentreren voor een actie als de vijand eenmaal gevonden was. Van Doorn en Hendrix spreken in dit verband van de 'onvoorspelbaarheid' van guerrillaoorlog: het leger wist niet waar het geraakt zou worden, kon niet volledig rekenen op het lokale bestuur, kon de bevolking niet helemaal vertrouwen en wist de vijandelijke 'bendes' maar moeilijk te vinden.²³

Lokaal werd dit al snel een vicieuze cirkel: hoe groter het gevaar van guerrilla-aanvallen, hoe meer manschappen voor de beveiliging van verbindingswegen en belangrijkste civiele doelen moesten worden ingezet, waardoor er weer minder militairen beschikbaar waren om actief de guerrilla's achterna te zitten en kampongs te beschermen, waardoor de bevolking weer meer op de hand van de guerrilla's kwam, waardoor de kwaliteit en kwantiteit van inlichtingen weer afnam, et cetera, et cetera.

Opschaling en intensivering, het Nederlandse antwoord op de guerrilla

Kon de vicieuze cirkel doorbroken worden? Te midden van de genoemde problemen bleef de strategische analyse van de legerleiding in ieder geval onveranderd. Het ‘brengen van orde en rust’ bleef het doel van de Nederlandse militaire inzet in Indonesië. In het verlengde hiervan hielden Spoor en zijn staf vast aan het bestaande tactische model. Een staat van orde en rust zou alleen bereikt kunnen worden door de ‘totale vernietiging’ van de vijand in een gegeven gebied. Deze gedachte is impliciet aanwezig in veel richtlijnen en actiebevelen. Soms werd ze ook uitgesproken. De troepencommandant van Midden-Java bijvoorbeeld vatte in maart 1948 de militaire taak nog maar eens samen voor zijn vakcommandanten: alle beschikbare middelen aanwenden om vijandelijke strijdgroepen te ‘vernietigen’ en alle ‘rampok en subversieve acties’ tegen te gaan. De toon die in 1945-1946 was gezet bleef klinken.²⁴

Maar anders dan de strategie werd de tactiek getart door de dagelijkse ervaring van de guerrillastrijd. Het was heel moeilijk de vijand te vinden, te binden en te vernietigen; een tijdelijke verdrijving was vaak het hoogst haalbare, zo moest ook de Generale Staf erkennen. Bovendien waren de bataljonsvakken te groot om alle taken naar behoren te vervullen. In lijn met het vasthouden aan de conflictanalyse en het bestaande tactische model was voor de legerleiding de meest voor de hand liggende oplossing de intensivering en opschaling van de inzet. De meest gangbare vorm die dit aannam was de grootschalige zuiveringsactie. Grootschalig betekent hier groter dan de standaardpatrouille groottes van enkele secties of een (versterkt) peloton. Eenheden werden tijdelijk versterkt of van andere taken vrijgemaakt om zo de slagkracht te hebben een groter gebied te omsingelen en te doorzoeken. Deze methode bestond al voor Operatie Product, maar kwam nu echt tot zijn recht. Na 4 augustus regende het dan ook bevelen voor grotere zuiveringsacties, in eerste instantie nog als de geplande afsluiting en ‘opruiming’ na Operatie Product, maar al snel als belangrijke aanvulling op statische beveiliging en patrouillegang bij de gebiedsbeheersing. Als alles naar plan en wens liep, leverden zuiveringsacties een groot aantal gedode tegenstanders, een flinke wapenbuit en een ‘schoongeveegd’ gebied op. Voor de Nederlandse strijdkrachten waren dat indicatoren voor succes. Voor gewone militairen betekende een actie vaak de doorbreking van de sleur en het idee dat er iets ‘nuttigs’ gebeurde, wat belangrijk was voor het moreel. Officiëren kregen daarnaast nog de kans te doen waarvoor ze opgeleid waren: acties plannen en coördineren en troepen aanvoeren.²⁵

Aan zuiveringsacties kleefden echter ook risico's. Dergelijke operaties waren sterk afhankelijk van de inlichtingen waarop de plannen gebaseerd waren, en die inlichtingen waren

vaak niet goed of recent genoeg. En omdat grootschalig optreden moeilijk onopgemerkt kon blijven, was de tegenstander vaak vroeg genoeg gewaarschuwd om nog uit te kunnen wijken.

De gewone patrouillegang bleef uiteraard belangrijk, en veel commandanten wezen hun eenheden hier ook bij herhaling op. Actieverslagen en memoires suggereren dat er nu vaker nachtelijke en meerdaagse patrouilles plaatsvonden, vaak in combinatie met het leggen van hinderlagen langs vijandelijke routes. Zowel nachtelijke als meerdaagse patrouilles boden de kans de vijand te verrassen, wat met patrouilles bij daglicht moeilijker was.²⁶

De combinatie van een intensieve patrouillegang en meer zuiveringsacties bleek echter maar ten dele effectief. De chroniqueur van de 1^e compagnie van 3-12 RI schreef bijvoorbeeld dat verschillende grote acties in september en oktober 1947 weliswaar ‘menige vijand hadden geveld’, maar dat ‘toch kon niet worden gezegd, dat de toestand er definitief beter door werd’. Dergelijke conclusies moesten tal van commandanten trekken. En al werd er succes geboekt, dit bleek vaak maar van korte duur. Een gezuiverd gebied kon snel na afloop weer door de tegenstander met guerrilla-acties belaagd worden. Grote acties hadden vaak maar tijdelijk resultaat en creëerden een waterbedeffect: het guerrillaprobleem verplaatste zich eenvoudigweg naar een aangrenzend gebied.²⁷

Het uitblijven van resultaat leidde geregeld nog tot verdere intensivering en opschaling. Dit gebeurde overal op Java maar in het bijzonder in West-Java. Daar was niet alleen eind 1947, maar ook in heel 1948 veel tegenstand. De chef van de Generale Staf, Buurman van Vreeden, gaf een duidelijk beeld van de logica van verdere opschaling in zijn *Appreciatie van de toestand* over maart tot en met juni 1948. Zo was ‘ondanks herhaaldelijk gehouden zuiveringsacties’ de toestand in het gebied Tasikmalaja verslechterd, ‘weshalve tot een grootscheepse gevechtsactie moest worden overgegaan’. In dit geval gebeurde dat met een samengestelde gevechtsgroep ter sterkte van anderhalf infanteriebataljon, ondersteund door artillerie en jachtvliegtuigen. Er werden wel ‘enige bescheiden resultaten’ geboekt, maar ‘doorslaggevende successen, leidend tot de vernietiging van het bendewezen’ bleven ook nu uit.²⁸

Efficiëntere en flexibelere inzet van het personeel

De intensivering en opschaling betrof niet alleen operatievormen, maar ook het personeelsgebruik. Het troepentekort was dus een groot probleem na Operatie Product. Omdat een groei van de legermacht (door meer Nederlandse troepenzzendingen of toegenomen KNIL-rekrutering) niet reëel was, nam de legerleiding maatregelen om de beschikbare militairen efficiënter in te zetten. Er werden op bataljons-, brigade- en divisieniveau snel inzetbare en

goedbewapende reserve-eenheden gevormd, een *must* gezien de enorme gebiedsuitbreiding en de vijandelijke infiltraties. Voor de brigadereserves werd de bataljonscommandanten vaak gevraagd hun beste soldaten af te staan, wat ze niet gewaardeerd zullen hebben – ze moesten de eigen tekorten vervolgens zelf weer zien op te vangen. De vorming van deze reserves was als vissen in een lege vijver. In het licht van de beroerde situatie in West-Java vanaf het voorjaar van 1948 wilde Buurman van Vreeden een extra reserve van bataljonssterkte. Er waren echter te weinig troepen om dit permanent te kunnen regelen. En de al bestaande reserves bleken soms zo'n drainage van de infanteriebataljons dat ze weer werden opgeheven. In noodgevallen werd dan soms een ad hoc Mobiele Reserve in het leven geroepen. Dit was bijvoorbeeld het geval toen de w-Brigade, inmiddels zonder eigen permanente reserve, in september 1948 werd geconfronteerd met een grote TNI-infiltratie en de situatie al snel kritiek werd. 'Ofschoon niet gezegd kan worden, dat deze Gevechtsgroep [de Mobiele Reserve] elke infiltratie ongedaan heeft kunnen maken, toch werden de vijand in ieder geval enkele gevoelige verliezen toegebracht', aldus het brigadegedenkboek.²⁹

Daarnaast werden niet-infanteristen ingezet voor patrouille- en bewakingsdiensten. In deze mogelijkheid was van tevoren al voorzien. Artilleristen, cavaleristen en in sommige gevallen ook ander personeel hadden tijdens hun opleiding in Nederland of tijdens de aanvullende opleiding in Indonesië ook voor infanterietaken geoefend. De noodzaak hiertoe was een van de lessen die de Britten uit de strijd in Birma hadden getrokken. Bijna alle artillerie- en cavalerie-eenheden stonden hiervoor een deel van hun personeel af en kregen vaak een eigen patrouillegebied ter ondersteuning van een infanteriebataljon.³⁰

Voor het leggen van hinderlagen diep in betwist gebied of de arrestatie van een leider van een guerrillagroep waren kleine, goedgetrainde eenheden veel geschikter. Daarom werden, met het in 1946 opgerichte DST, later het Korps Speciale Troepen (KST), als voorbeeld, bij verschillende eenheden kleine 'taskforces', ook wel 'actiepelotons' of 'commandopelotons' genoemd, ingesteld. Taskforces waren vaak tijdelijke constructies die weer werden opgeheven als de beschikbare mankracht beter kon worden gebruikt.³¹

Een manier om het personeelsbestand te vergroten was door nog meer gebruik te maken van lokale mankracht, met name voor eenvoudig geachte veiligheidstaken. Door tweedelijns militaire bewakingseenheden van het KNIL, politiemensen, Chinese militie, irreguliere hulptroepen en later ook ondernemingswachten in te zetten, maakten de eigen gevechtstroepen vrij voor het opsporen en vernietigen van de vijand. De rekrutering van dergelijke manschappen was ook aantrekkelijk voor de betrokken plaatselijke Indonesische of Chinese elite, die hiermee

soms hun invloed en gezag konden vergroten in de vaak verwarrende lokale situaties na het Renville-akkoord.³²

Een in aantallen belangrijke aanvulling op het veiligheidsapparaat werden de zogenoemde Veiligheidsbataljons, die onder auspiciën van de pro-Nederlandse deelstaten waren geworven. Tactisch kwam de bataljons onder Nederlands commando, terwijl ze vaak ook een KNIL-kader kregen toegewezen. In de toekomst, zo was het idee, moesten de Veiligheidsbataljons samen met het KNIL de basis vormen van het leger van het onafhankelijke, maar nog aan Nederland gelieerde federale Indonesië. Tot die tijd zouden ze worden ingezet voor beveiligingstaken binnen hun deelstaat. Hiermee werd in ieder geval op papier een band gesmeed tussen het veiligheidsbeleid en de onder Nederlandse auspiciën opgerichte deelstaten. Begin 1949 waren er zo'n tienduizend manschappen geworven, maar de Veiligheidsbataljons werden geen succes. Investerings in dit instituut gingen ten koste van die in de politie en kostten ook het nodige KNIL-personeel. Daarnaast waren de slagkracht, geoefendheid en loyaliteit van de bataljons veelal onvoldoende om de guerrilla effectief het hoofd te kunnen bieden.³³

Verder werd in Midden-Java op grote schaal geëxperimenteerd met een systeem van ongewapende dorpswachten. Zij waarschuwden voor vijandelijk optreden en waren een belangrijke bron van inlichtingen voor het Nederlandse verdedigingssysteem. Het wordt uit Nederlandse bronnen niet duidelijk in hoeverre de gerekruteerde dorpsbewoners hier vrijwillig voor kozen. Het troepencommando Midden-Java was enthousiast over het systeem omdat het troepen vrijmaakte voor offensieve patrouilles en acties.³⁴

Vuurkracht als vervanging van mankracht

Meer grootschalig optreden en het intensiever en flexibeler inzetten van het beschikbare personeel bracht wel wat verlichting maar was niet genoeg. Daarom werd de militaire slagkracht vergroot met automatische en zware wapens. Dit gebeurde met door de infanterie meegenomen mortieren en mitrailleurs of door toegevoegde of aangevraagde artillerie- of luchtsteun. Met name deze laatste twee vormen genoten de voorkeur, omdat er dan geen infanteristen nodig waren om mortieren en mitrailleurs mee te sjouwen door de sawa's en over bergpaden. Niettemin werden de mortieren en mitrailleurs veelvuldig ingezet.

Begin 1948 concludeerde majoor KNIL Van Arcken dat 'de zware infanteriewapens in Indië meer gebruikt worden ter vervanging van de [infanterie] dan ter ondersteuning van de [infanterie]'. Ook voor de eerdergenoemde reserves bood extra bewapening uitkomst. De T-Brigade in Midden-Java bijvoorbeeld beschikte midden 1948 over een Mobiele Reserve ter

sterkte van een peloton, wat aan de krappe kant was. Het brigaderayon grensde aan het hart van Republikeins gebied en had te maken met veel TNI-infiltraties. Om het gebrek aan reservemankracht te compenseren kreeg het peloton enkele mortieren en pantserwagens toegevoegd.³⁵

Nu leenden pantserwagens en lichte tanks zich slecht voor het moeilijke terrein in Indonesië en werden daarom ingezet voor wegpatrouilles en konvooibeschermining. Laatstgenoemde was een voor de cavalieristen weinig eervolle maar heel belangrijke taak in het uitgestrekte Indonesië. Voor de Indonesische strijdgroepen (en allicht ook voor de bewoners van de langs de wegen gelegen kampongs) vormden de tanks en pantserwagens een gevreesd wapen. Om die reden werden de voertuigen ook ingezet voor propagandistisch machtsvertoon. Het uitschakelen of vernietigen van de gepantserde machines was niet eenvoudig en het kwam ook niet vaak tot confrontaties. Enigszins teleurgesteld stelde een anonieme veteraan van 3-2 RHVB, actief in Oost-Java, dan ook: ‘Verscheidene parades werden in deze tweede helft van 1948 met pantserwagens opgesierd, maar alle geleerde theorieën over ondersteunend rijden, tactiek etc., konden niet in de praktijk gebracht worden.’³⁶

De artillerie werd ingezet ter verdediging van de eigen posten, offensief bij grote acties, voor konvooibeveiliging en niet zelden ter ontzetting van in de knel geraakte patrouilles. ‘Geen infanterist die zich niet patrouilles herinnert waarop hij met vreugde de granaten langs hoorde suizen; geen artillerist, die niet beseft dat wat hij deed de infanterie steunde bij haar zo zware taak’, aldus een artillerist van 1-12 RVA. Omdat de kanonnen en munitietrailers voor transport afhankelijk waren van goede wegen, ging artillerie in de regel alleen mee met de grootste acties en stond verder vanuit vaste posities in de eigen kampementen gereed om waar nodig vuursteun te geven (de maximale schootsafstand van het gebruikte model, de Britse 25 ordnance QF 25-pounder, was 12 kilometer). De enige beschikbare artillerie was tot maart 1946 Brits, waarna gradueel steeds meer KNIL- en vooral KL-artillerie afdelingen beschikbaar kwamen. In augustus 1947 was de artillerie op topsterkte gekomen met vijf afdelingen op Sumatra en zeventienhalve op Java. Nieuwe troepenzzendingen zouden geen artillerie meer meenemen – hoogstens artilleristen om huiswaarts kerend personeel te vervangen.³⁷

Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal dagen dat Britse en Nederlandse artillerie-eenheden in actie kwamen. Nauwkeurige tellingen naar individuele acties en munitieverbruik zijn niet te maken als gevolg van tekortkomingen in het bronnenmateriaal. De dagen zijn het cumulatieve resultaat van de verschillende artillerie-eenheden. Het totaal van een periode zal vaak over minder kalenderdagen verspreid zijn geweest omdat verschillende eenheden op dezelfde dag in actie kwamen. Het aantal dagen zegt ook niets over de intensiteit

van de inzet, maar er is te weinig informatie beschikbaar over soorten en aantallen doelen en het aantal verschoten granaten. Het totaal aantal artillerieacties was dus hoger; een afdeling kon op dezelfde dag voor verschillende doelen worden ingezet, zeker in gevallen waar de twee batterijen van de afdeling in kwestie afzonderlijk van elkaar gelegd waren.³⁸

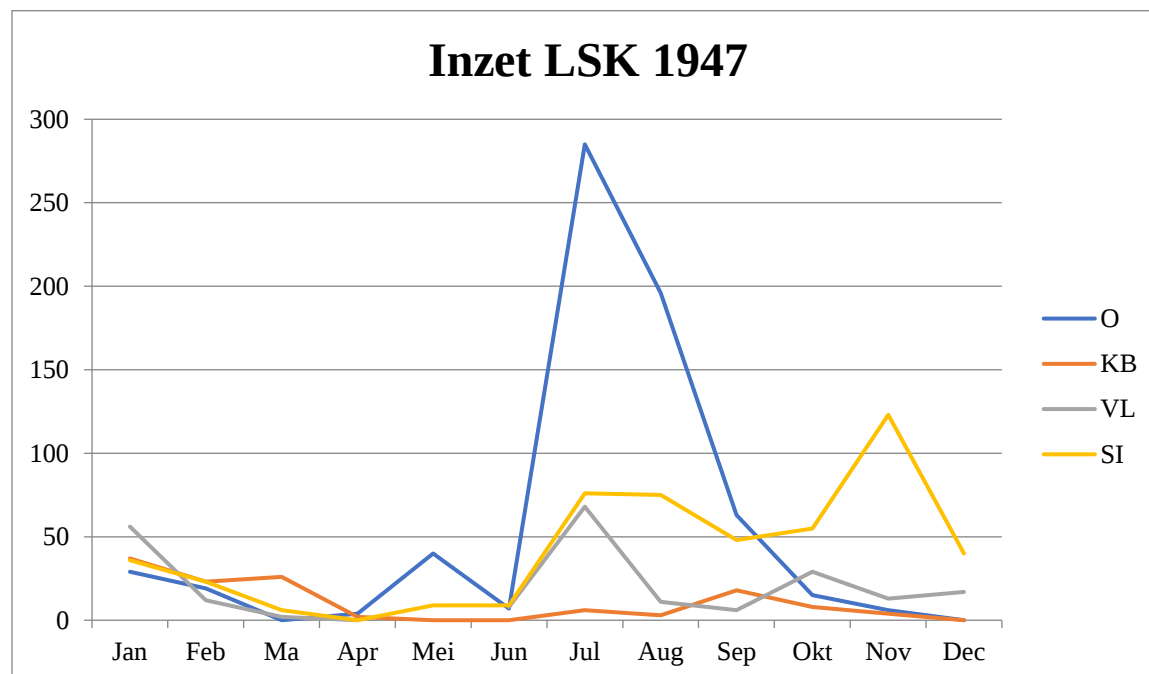
Aantal dagen dat artillerie in actie kwam 1945-1948 (cumulatief)³⁹				
	Dagen Britse artillerie	Dagen Nederlandse artillerie	Totaalaantal dagen	Aantal artillerie- afdelingen
1945 Q 4	49	-	49	12(B)
1945 Totaal	49	-	49	
1946 Q 1	117	-	117	12(B)
1946 Q 2	25	21	46	12 (9 B + 3 NL)
1946 Q 3	-	30	30	7
1946 Q 4	-	16	16	16
1946 Totaal	142	67	209	
1947 Q 1	-	47	47	18
1947 Q 2	-	18	18	18
1947 Q 3	-	157	157	21
1947 Q 4	-	111	111	21
1947 Totaal	-	333	333	
1948 Q 1	-	38	38	18
1948 Q2	-	3	3	18
1948 Q 3	-	10	10	19
1948 Q 1-3	-	51	51	

Uit bovenstaande gegevens is in ieder geval op te maken dat de Britten graag teruggrepen op hun artillerie. Dit valt te verklaren uit zowel de zware strijd die in oktober en november 1945 rondom Soerabaja werd gevoerd, als uit de Britse gewoonte in het nauw geraakte patrouilles met artilleriesvuur te ontzetten. Zoals het Britse Military training pamphlet No. 52 *Warfare in the Far East* in herinnering bracht: 'The principle that the infantry must always have close support, no matter what type of country is encountered, must be borne in mind.'⁴⁰

Inzake de Nederlandse artillerie-inzet is er een duidelijke trend waarneembaar: de artillerie-inzet is in eerste instantie beperkter dan de Britse, piekt medio 1947 (Operatie Product), blijft redelijk hoog tijdens de guerrillastrijd in de laatste maanden van 1947 en daalt

drastisch na het sluiten van het Renville-akkoord. Deze algemene lijn is uiteraard ook terug te zien in de gegevens van individuele artillerie-afdelingen. In Noord-Sumatra bijvoorbeeld kwam 9 AVA, onderdeel van de Z-Brigade, gedurende tien dagen in actie tijdens Operatie Product, waarbij 809 granaten op vijandelijke doelen werden geschoten. Tussen 5 augustus 1947 en 15 januari 1948 kwam de eenheid op veertig dagen in actie. Hierbij werden in totaal 109 doelen met 1.624 granaten beschoten. De meeste artillerie-eenheden op Sumatra deden het echter rustiger aan na 4 augustus 1947. Op Java kwamen de artilleristen tussen 5 augustus 1947 en 17 januari 1948 nog wel geregeld in actie, maar daarna moesten ook zij vooral patrouille lopen. De guerrilla laaide er in de loop van 1948 weliswaar weer op, maar de in klein verband opererende TNI-eenheden en andere strijdorganisaties boden zelden nog een geschikt artilleriedoelwit.⁴¹

Waar artillerie door terreinomstandigheden niet of niet snel genoeg kon komen, of haar vuurkracht nog niet genoeg was, bood luchtsteun uitkomst. De ML-KNIL voerde in 1947 1.513 offensieve en defensieve sorties uit, namelijk 664 geplande gevechtsoperaties (O), 127 konvooibeveiligingen (KB), 222 vuurleidingoperaties voor de artillerie (VL) en 500 keer tactische ondersteuning aan de infanterie (SI). Deze gegevens zijn naar tijd uitgezet in onderstaande grafiek.⁴²

De enorme piek van zelfstandige operaties, vuurleiding en steun aan de infanterie in juli en augustus correspondeert logischerwijs met Operatie Product, waarin de luchtsrijdkrachten net als de artillerie veel van tevoren geselecteerde doelen konden aanvallen en de oprukkende

troepen konden steunen. Terwijl het aantal geplande operaties drastisch afnam na augustus 1947 bleef de steun aan de infanterie hoog, en steeg zelfs nog nadrukkelijk in november. Deze piek valt samen met de hevige guerrillastrijd in de laatste maanden van 1947. Van september tot en met december verleende de ML-KNIL 266 keer steun aan de infanterie; tijdens de piek in november was dit gemiddeld vier keer per dag. De trend in de ML-KNIL-cijfers komt overeen met de trend van het artilleriegebruik. Artillerie en luchtsteun vormden een belangrijk middel voor de legerleiding en troepen bij de bestrijding van de guerrilla.⁴³

Versterking inlichtingencapaciteit en verdergaande samenwerking met civiele autoriteiten

De legerleiding kwam al snel na 4 augustus 1947 tot het inzicht dat meer en betere inlichtingen over de locatie, organisatie en plannen van de tegenstander noodzakelijk waren. Door de gebiedsuitbreiding was het aantal militairen per kilometer drastisch afgenomen, en kon de lokale bevolking – een van de belangrijkste inlichtingenbronnen – niet meer goed worden beschermd. Hierdoor – en door het geweld van de TNI en guerrillagroepen – werd het voor de bevolking en stuk gevaarlijker inlichtingen te verstrekken aan de Nederlanders, voor zover die bereidheid er al was. Daarnaast was het nieuw veroverde gebied nog onbekend terrein.⁴⁴

Besloten werd de capaciteit de inlichtingendiensten uit te breiden, van bataljons- tot divisieniveau. Hiervoor werd in eerste instantie met name personeel van de KNIL-infanterie bataljons ingezet, vanwege de grote behoefte aan tolken. Daarnaast werd in Nederland met succes meer inlichtingenpersoneel opgeleid. In het voorjaar van 1947 telde de inlichtingenstaf van de net ingeschepte 4^e Infanterie Brigade bijvoorbeeld dertig man; twee jaar later zo'n tweehonderd.⁴⁵

Het groeiende belang dat aan inlichtingen werd gehecht bleek niet de opmaat naar een wijziging van de conflictanalyse. Voor de legerleiding waren de inlichtingen een middel tot het ultieme tactische doel: de vernietiging van de tegenstander. De militaire inlichtingenvergaring moest zich als gevolg richten op *combat-intelligence*: de voor de eigen operaties en veiligheid relevante inlichtingen, zoals de sterkte van vijandelijke strijdorganisaties en hun posities. Dit gold in het bijzonder voor het inlichtingenwerk op bataljonsniveau en lager. Op brigade-, divisie- en legerniveau werd bij de vergaring en analyse van inlichtingen daarnaast ook aandacht besteed aan de politieke en sociaaleconomische dimensies van het conflict, maar het was de NEFIS die de hoofdverantwoordelijkheid had voor dit soort inlichtingen.⁴⁶

Na Operatie Product maakte het leger ook meer werk van de samenwerking met het burgerlijk bestuur. Ondanks de sterke focus op militaire oplossingen voor het guerrillaprobleem

was de legerleiding was niet blind voor de sociaal-politieke dimensie van het conflict. Met name de Republikeinse infiltratie in het Nederlands-Indisch bestuurswezen en het opzetten van parallelle, ondergrondse machtsstructuren werden als zeer problematisch bestempeld, en het belang van een meewerkende bevolking bij het opsporen en vernietigen van de vijand werd erkend.⁴⁷

Toch leidden deze inzichten niet tot een geïntegreerde civiel-militaire aanpak. Van Mook bepaalde dat het burgerlijk bestuur zo snel mogelijk de bestuurlijke taak moest oppakken in de nieuwe gebieden. Speciale hoge ambtenaren, de zogenoemde Regeringscommissarissen voor Bestuursaangelegenheden (Recomba's), moesten toezien op de continuering van het Indonesische bestuursapparaat op dorps- en districtsniveau en het spoedig herstel van het sociaaleconomische verkeer na de Nederlandse verovering. De preciaire veiligheidssituatie en de vijandelijke aandacht voor het bestuur maakten dit een zware opgave en in de praktijk nam het leger vaak bestuurlijke taken op zich, maar wel met forse tegenzin. De territoriaal commandant Midden-Java generaal-majoor KNIL De Waal sprak in dit verband over 'kiezen tusschen twee kwaden': nietsdoen was volgens hem nog kwalijker dan voor ambtenaar moeten spelen.⁴⁸

Om tot een duidelijke verantwoordelijkheids- en competentieafbakening met het burgerlijk bestuur en de politie te komen hanteerde het leger een drietraps veiligheidsschema dat op ieder gebied toepasbaar was. In de eerste, 'onveilige' fase konden geen garanties voor de veiligheid van de bevolking worden gegeven en was offensief militair optreden noodzakelijk. In de tweede, 'veilige' fase moest de veiligheid 'vooralsnog door het leger worden gegarandeerd', zij het in beperktere omvang en vorm; de politie kon nu al wat meer taken oppakken. Het verschil tussen deze fasen kon vrij groot zijn. Zo maakte generaal-majoor W.J.K. Baay in het gedenkboek van de 4^e Infanteriebrigade een scherp onderscheid tussen het relatieve rustige 'pacificeringswerk' om en nabij Grisse, Madoera en Modjokerto (fase twee), en de 'onmiddellijke oorlogshandelingen' die elders in Oost-Java plaatsvonden (fase een).⁴⁹

In de derde, 'gepacificeerde' fase zou de verantwoordelijkheid voor de veiligheid weer bij het civiele bestuur en de politie komen te liggen. Deze fase zal de meeste militairen op Java en Sumatra weinig hoofdbrekens hebben bezorgd. In een instructie voor het gebruik van het veiligheidsschema in Midden-Java uit augustus 1948 kon men lezen dat er op het moment van schrijven geen eigen gebied was dat al in fase drie verkeerde. Niettemin zette Spoor hier wel op in gedurende het grootste deel van 1948. De relatieve rust die na het Renville-akkoord in delen van het Nederlandse gebied heerste leek een herziening van de civiel-militaire relatie mogelijk te maken. In gebieden waar de vijandelijke activiteit sterk was afgenomen kreeg het

burgerlijk bestuur de kans zich te herstellen. De militair Van Etten schreef opgelucht in zijn dagboek: ‘Ook is in de tussentijd het gebied hier matig geworden. Overal zijn loerah’s aangesteld en worden de kampongs opgeknapt. We hebben weer eer van ons werk.’⁵⁰

De legerleiding en de Nederlands-Indische regering konden even dromen van een succesvolle pacificatie van Java en Sumatra. In deze context ontwikkelde generaal Spoor een nieuw model voor de samenwerking tussen de strijdkrachten en de civiele autoriteiten. Overeenkomstig het bestaande veiligheidsschema kon her en der begonnen worden met de overdracht van veiligheidstaken van het leger naar de politie. Maar waar mogelijk moesten de rollen worden omgedraaid: niet de militaire maar de civiele overwegingen kregen nu voorrang. Op lokaal niveau zou dit erop neerkomen dat in plaats van de bataljonscommandant de plaatselijke Nederlandse bestuursambtenaar het voortouw nam in de pacificatie, daarbij ondersteund door een eenheid. Het plan doet modern aan en toont Spoors inzicht op dit gebied, maar was ook een vorm van wensdenken. De staat van oorlog gold nog in de meeste gebieden in Indonesië. Spoors civiel-militaire samenwerkingsplannen waren vooral indicatief voor zijn geloof in het succes van de eigen pacificatiepogingen. Toen in de loop van 1948 de guerrillastrijd weer oplaaide stierf Spoors experiment een vroegtijdige dood.⁵¹

Geweldgebruik en zware wapens

De hevige guerrillastrijd in het najaar van 1947 en de tweede helft van 1948 leidde niet alleen tot meer gewapende confrontaties met Republikeinse en andere Indonesische strijdorganisaties, maar ook tot een intensivering en opschaling van het geweldgebruik. Dit is goed te zien aan het aanhoudende probleem van de gebrekkige vuurdiscipline bij de infanterie. De militaire autoriteiten schreven dit toe aan tekortkomingen in de opleiding en slechte officieren. Die zaken speelden zeker een rol. Cruciaal was echter dat het troepentekort, de sterk vergrote oppervlakte van het eigen gebied en de toegenomen vijanddruk het werk nog onzekerder en onveiliger maakten, terwijl er nog meer reden was om de bevolking te wantrouwen. Wat ook niet hielp was dat de legerleiding en lagere commandanten net als daarvoor dat wantrouwen jegens de bevolking bleven voeden en stevig optreden aanmoedigden. Terwijl de situatie vroeg om beheersing, lokte de intensivering van de guerrillastrijd na Operatie Product juist een gebrek daaraan uit. Deze door verschillende historici gesignaleerde dynamiek moeten we nadrukkelijk plaatsen in de fase na Operatie Product.⁵²

Deze dynamiek vinden we terug in de beschrijving van een militair van 4 LVT van een nachtelijke actie waarbij verdachte ‘lichtjes’ in de buurt van een vliegveld waren waargenomen:

‘Je bent opeens doodsbang. Misschien liggen ze hier ergens in de rand van het rubberbos op je te wachten... (...) ... het angstzweet breekt je aan alle kanten uit, je hart bonst in je keel, je ogen vliegen van links naar rechts, van achteren naar voren (...) Dan zie je het lichtje weer voor je ogen zwaaien en je valt heftig uit: “Schiet dan toch, verdomme! Raus die bren leeg op dat tuig! Schiet ze aan flarden...” Als de bren ratelt en de lichtpatronen huilend hun weg zoeken naar de zwaaiende fakkel, is je angst op slag verdwenen. Enthousiast schiet je je sten leeg, het is een concert, zó mooi, zó groots (...) Thuis kleed je je weer uit, trekt je pyjama aan, steekt een sigaret op en drinkt een paar borrels. Je speelt vier harten, want je maat heeft gepast. Het zit er geheid in, maar je gaat twee down.’⁵³

Het toegenomen en intensievere geweldgebruik was niet alleen het gevolg van de manier waarop individuele militairen en eenheden reageerden op de guerrilla, maar ook door de legerleiding en commandanten gegeven orders en instructies en een wijziging in de manier van optreden, met name de grootschalige zuiveringsacties en de vervanging van mankracht door vuurkracht. Met de toename van grootschalige zuiveringsacties nam ook de versmelting van de operatievormen en -doelen ‘zuivering’ en ‘vernietiging’ toe. Meer dan bij patrouilles namen deze operaties het karakter van regulier militair optreden aan. Patrouilles en ook hinderlagen leverden geregeld vijandcontact op, maar konden ook inlichtingenvergaring, machtsvertoon of contact met de bevolking tot doel hebben. Bij grootschaligere zuiveringsacties lag dit anders. In die gevallen was er een geïdentificeerd doel dat veiliggesteld of vernietigd moest worden. De deelnemende troepen, vaak zwaarder bewapend dan bij een gewone patrouille, zochten actief naar tegenstanders in een specifiek gebied en verwachtten tegenstand. Een kampong waarin zich (vermoedelijk) tegenstanders bevonden, werd dan vooraf beschoten. Bij de daaropvolgende doorzoeking was het onderscheid tussen burger en tegenstander vaak moeilijk te maken. Iedereen die vluchtte was dan al snel verdacht en zo een ‘legitiem’ doelwit om op te schieten.⁵⁴

Als gevolg van het troepentekort namen ook zware wapens aanzienlijk in belang toe, met name artillerie en vliegtuigen. De v-Brigade bijvoorbeeld was in augustus 1947 aangewezen als speerpunt bij een eventuele hervatting van Operatie Product en verkeerde daarom in een voortdurende staat van paraatheid. Als gevolg daarvan waren er erg weinig infanterie-eenheden beschikbaar voor de zuivering van het nieuw veroverde gebied. Besloten

werd om verkenningsvliegtuigen vijandelijke locaties op te laten sporen, die dan vervolgens met artillerie werden bestookt. Een andere methode was een afsluitings- en doorzoekingsactie met hoofdzakelijk zware wapens in plaats van infanteristen: '[Er] werd een stelsel van afsluitingsvuren met mitr[ailleur]s om het object gelegd. Hierna werd door de art[illerie] met een naar voren verspringend vuur de vijand uit de kampong opgedreven en in de mitr[ailleur]bundels gejaagd.' De brigadestaf was te spreken over deze methoden. Met name de tweede werd spoedig staand beleid op Java. Zeker in vlakke of open (landbouw)gebieden was het makkelijk met slechts enkele lichte of zware mitrailleurs een afsluitingslinie te vormen en met minder man dan normaal een zuiveringsactie te houden.⁵⁵

De bestaande bevelstructuur nodigde vervolgens uit tot een overvloedig gebruik van de artillerie. De bevelvoerend officier bij een zuiveringsactie was doorgaans de infanterieofficier van de grootste betrokken eenheid. De toegevoegde artillerie viel ook onder zijn bevel. Geregeld regende het dus granaten, al dan niet tegen het advies van de artilleriecommandant in. 'Alle bezwaren van de artie.-cdt ten spijt, het aantal projectielen wordt door den infanterie commandant bepaald, zoodat artilleristisch gezien onverantwoorde vuren worden afgegeven en onnodig munitie wordt verspeeld', verzuchtte afdelingscommandant De Jong van IAVA KNIL.⁵⁶

Maar ook de artilleristen zelf gebruikten hun vuurmonden maar al te graag. De artillerist Jan van Trigt beschreef in zijn dagboek de artilleriesteun bij een actie van 8 RS op 30 november 1947. De infanterie was onder hevig vijandelijk geweer- en licht mitrailleurvuur gekomen. Een Piper Cub-verkenningsvliegtuigje ging vervolgens de lucht in om te proberen de vijand te lokaliseren. Dit lukte niet, totdat het vliegtuigje zelf geraakt werd door het vijandelijke vuur:

'Toen wisten ze wel waar die sloebers zaten. Direct een seintje [van het vliegtuig] naar de artilleriepost, die de stukken al netjes op de weg hadden opgesteld. Het snelvuur van 9 schoten kwam precies daar terecht, waar het moest zijn. Veel geschreeuw en na vijf minuten de hele zaak aan de haal. De pip[er Cub] bleef erboven en gaf de veranderingen door, zoveel graad links, zoveel achteruit, zoveel vooruit, ze wisten niet waar ze kruipen moesten. Waar ze ook liepen, ze kregen de granaten te pakken. Na een half uur komt bericht: stoppen, geen peloppers meer te zien. De zaak gefikst, in die buurt dan.'⁵⁷

Dit type artilleriegebruik lag nog in de lijn der verwachting. Maar verschillende artillerie-eenheden zetten het vuur ook in om de vijand te verhinderen wegen en bruggen te gebruiken. De effectiviteit van een dergelijk artilleriegebruik was twijfelachtig in de guerrilla-oorlog,

terwijl het risico op onbedoelde slachtoffers toenam. Daarnaast werd de artillerie soms ingezet voor erg kleine doelen, hoewel het vuur daarvoor niet accuraat genoeg was. Het oorlogsdagboek van 9 AVA bijvoorbeeld vermeldt dat op 5 september 1947 niet alleen een vijandelijke mortierstelling werd beschoten, maar ook een groepje potentiële brandstichters. De artilleristen van 4 AVA vonden het begin 1948 kennelijk de moeite waard enkele wegrennende tegenstanders te bestoken.⁵⁸

Het veelvuldige artilleriegebruik bij de guerrillabestrijding na Operatie Product bracht voor de legerleiding wel enkele problemen met zich mee. In een serie instructies voor artilleriegebruik uit het najaar van 1947 waarschuwden verschillende commandanten met name de infanterieofficieren om het geschut niet te vaak te gebruiken. De infanterie zou te vaak artilleriesteun aanvragen, de opgegeven doelen waren niet altijd geschikt en het munitieverbruik was te hoog. Nevenschade en burgerslachtoffers werden niet genoemd als reden voor een meer beheerst artilleriegebruik.⁵⁹ Vuursteun van de artillerie, of de minder makkelijk te krijgen luchtsteun, was niet altijd voor handen. Infanteriecommandanten probeerden dan ook geregeld de beschikbare vuursteun uit te breiden met pantserwagens en lichte tanks. In een lezing voor eskadronscommandanten stelde kapitein KNIL K.B.A. Blom, commandant van 6 Eskadron Pantserwagens RHVB:

‘Men kon zich niet onttrekken aan de indruk dat bij vele lagere inf. cdt. het denkbeeld bestaat: “Wij hebben pantserauto’s en dus moeten we ze iets laten doen.” In de praktijk bleek het vrijwel onmogelijk de inf. cdt. van hun dwaling te overtuigen, tenzij men schriftelijk om bevestiging vroeg van de order, onder aantekening dat de opdrachtgever op bepaalde consequenties was gewezen.’

Hogere commandanten probeerden dit oneigenlijke gebruik van de cavalerie in te dammen, maar wezen het ook niet helemaal af; het bood de overbelaste infanterie tenslotte enige verlichting. Binnen de w-Brigade werden eind 1947 de pantserwagens in ieder geval om deze reden ingezet ter ondersteuning van de infanterie.⁶⁰

Nu werd er bij operaties natuurlijk niet altijd onmiddellijk en te veel geschoten, en ook waren er niet altijd onschuldige omstanders onder de slachtoffers. Maar de algemene lijn was er een van overdadig geweldgebruik. Volgens Limpach was dit vaak ook de bedoeling. Hij stelt dat voor veel commandanten ‘de strategische componenten machtsvertoon en afschrikking’ in plaats van ‘precisie en het voorkomen van burgerslachtoffers’ centraal stonden bij de keuze voor inzet van zware wapens. Hoewel de veronachtzaming van nevenschade en

burgerslachtoffers zonder meer klopt, is het niet zo dat machtsvertoon en afschrikking de primaire redenen waren om zware wapens in te zetten. Commandanten lieten zich vooral leiden door tactische overwegingen; centraal stonden het vernietigen van vijandelijke weerstandsnesten en het sparen van eigen troepen.⁶¹ Deze twee overwegingen komen expliciet terug in de herinneringen van pelotonscommandant Klijn:

‘Al snel kwam ik erachter dat het ook aan mij zou liggen of een maximumaantal mensen terug zou komen in Nederland en die gedachte heeft mijn handelen bepaald tot mijn vertrek. De constatering ging gepaard met een groeiend besef dat alleen agressief optreden tegen de TNI de zaak beheersbaar hield. (...) De opdracht de bevolking te beschermen en de contacten te verstevigen was OK, maar op het moment dat de mankracht ontbrak om dit te effectueren haakte ik af. Ik liep dan natuurlijk wel mijn patrouilles, maar niet ten koste van alles en het doel was alleen de TNI maximale schade toe te brengen. (...) Als er geschoten werd, was dat op de TNI, en bevond die zich toevallig in of bij een kampong, dan was dat jammer, maar dan werd er wel geschoten.’⁶²

Op weg naar Operatie Kraai

Het akkoord van Renville bleek geen definitieve oplossing. Voor militairen in de velden en bergen van Indonesië betekende dit een hernieuwde confrontatie met de vijandelijke guerrilla. Ondertussen zochten ambtenaren en politici in Batavia en Den Haag naar nieuwe oplossingen. In Nederland was op 4 augustus 1948 een nieuwe regering aangetreden. Nieuwe verkiezingen waren nodig geweest om de beoogde grondwetswijziging mogelijk te maken waarin (onder andere) de onafhankelijkheid van Indonesië werd geregeld – dit was Indonesische onafhankelijkheid naar federaal model en op Nederlandse voorwaarden, en was niet in overeenstemming met de Indonesische Republiek bereikt. Tijdens de coalitieonderhandelingen was overeengekomen dat Van Mook het veld moest ruimen. Het kabinet bestond naast de KVP en de PVDA nu ook uit de VVD en de CHU, waarmee de regering een hardere koers inzake Indonesië ging varen dan zijn centrum-linkse voorganger. Van Mook bleef in eerste instantie nog aan, maar eind oktober 1948 diende hij moegestreden en verbitterd zijn ontslag in. Hij werd vervangen door L.J.M. Beel, de KVP-politicus die premier van het vorige kabinet was geweest en nu naar Indonesië kwam als de ‘hoge vertegenwoordiger van de kroon’. De koloniale functie

van gouverneur-generaal werd niet langer houdbaar geacht nu de grondwetswijziging voorzag in een onafhankelijk Indonesië.⁶³

Het nieuwe kabinet raakte uit groeiende frustratie over de diplomatieke impasse met de Republiek, de oploeiende guerrillastrijd en de moeizame pacificatie van het eigen gebied meer en meer overtuigd van de noodzaak de – wat zij zag als – radicale kern van de Republiek uit te schakelen. Spoors roep om hernieuwde militaire actie won aan gehoor, zowel in Den Haag als in Batavia, ook al omdat er geen alternatieven waren en de tijd voor een groot offensief nu relatief gunstig was: als nog langer werd gewacht zou de troepensterkte door demobilisatie verder achteruitgaan en zouden ook de weersomstandigheden slechter worden. Eind 1948 stemde Den Haag in met het verzoek van de legercommandant. De teerling was geworpen: de Republiek zou eindelijk vernietigd worden. Op 19 december 1948 ging Operatie Kraai van start.⁶⁴

Conclusie

De guerrillafase die volgde op Operatie Product leverde de Nederlandse strijdkrachten de nodige tactische problemen op. Zonder helder plan van aanpak en zonder verdere voorbereiding moesten de strijdkrachten omschakelen van een snelle veroveringsoorlog en een naar verwachting eenvoudige pacificatietask naar het voeren van een hardnekkige guerrillastrijd. De omvang, effectiviteit, vasthoudendheid en wijdverbreidheid van de door de TNI en andere Indonesische strijdorganisaties gevoerde guerrillastrijd kwamen als een schok. De strategische analyse van de legerleiding bleef echter ongewijzigd. Het conflict zou pas beslecht kunnen worden als de Republikeinse militaire en politieke top uitgeschakeld was. Dezelfde redenering bleef ook het tactisch optreden sturen: vernietiging van de vijand was en bleef de voorwaarde voor een succesvolle pacificatie.

De guerrillastrijd en de eigen personeelssituatie maakten een verwezenlijking van dit doel bijzonder lastig. De vijand was moeilijk vindbaar en vormde een blijvende bedreiging, het burgerlijk bestuur werkte niet goed, de bevolking kon niet vertrouwd worden en het te beheersen gebied was veel te groot. Aangezien deze factoren elkaar beïnvloedden, ontstond er al snel een neerwaartse spiraal. Het tactisch antwoord op deze problemen vond het leger in intensivering en opschaling.

Op het gebied van operaties betekende dit een sterke toename van grootschalige zuiveringsacties. In zekere zin was dit een zwaktebod: het ideaal was nog altijd de rusteloze patrouillegang à la het *VPTL*. Maar grote zuiveringsacties boden de kans een tijdelijk overwicht

te creëren en een gebied in één keer te zuiveren van vijanden. Het was in het licht van gebrek aan manschappen en tijd een aantrekkelijke oplossing. Maar er kleefden risico's aan. Door de lange voorbereidingstijd en traagheid die grote acties eigen zijn, was de tegenstander vaak tijdig gewaarschuwd en kon hij ontkomen. En al werd er succes geboekt, dit bleek vaak maar van korte duur. Een gezuiverd gebied kon snel na afloop weer door de tegenstander met guerrilla-acties belaagd worden. Grote acties hadden vaak maar tijdelijk resultaat en creëerden een waterbedeffect: het guerrillaprobleem verplaatste zich eenvoudigweg naar een aangrenzend gebied. Dit leidde niet tot een andere aanpak, maar tot een verdere intensivering en opschaling, voor zover de middelen reikten.

Om zoveel mogelijk militairen te hebben voor patrouilles, zuiveringsacties en beveiligingstaken probeerde het leger het beschikbare personeelsbestand beter te benutten en uit te breiden. Dit leidde tot een meer flexibele inzet van eenheden, de instelling van reserves en intensivering van de rekrutering van Indonesische krachten voor het leger en paramilitaire organisaties. Er kwam inderdaad meer personeel beschikbaar, maar nog niet genoeg, en de inzet van Indonesische paramilitaire formaties liep uit op een mislukking. Voor individuele militairen leidde deze situatie vooral tot vermoeidheid: er werd meer en meer van ze gevraagd.

Om het gebrek aan mankracht te compenseren en de toegenomen vijandelijke activiteit het hoofd te kunnen blijven bieden, vielen de Nederlandse strijdkrachten geregeld terug op hun automatische en zware wapens. Zo speelden artillerie en de luchtstrijdkrachten een belangrijke ondersteunende rol voor de infanterie tijdens de moeilijkste maanden van de guerrillastrijd eind 1947.

De intensivering van het militair optreden alleen was niet genoeg om succes te kunnen boeken. Er waren ook betere inlichtingen nodig. De inlichtingencapaciteit werd als gevolg daarvan flink uitgebreid. Hiervoor was wel een goed contact met de bevolking vereist. De relatieve rust van de eerste maanden na het Renville-akkoord bood de legerleiding de kans meer werk te maken van de samenwerking met het burgerlijk bestuur. Op beperkte schaal kreeg dit ook concreet vorm, terwijl generaal Spoor een model uitwerkte voor een daadwerkelijk nauwere samenwerking met het burgerlijk bestuur. Het weer opleven van de guerrillastrijd maakte hier echter grotendeels een einde aan.

Samengevat reageerden de Nederlandse strijdkrachten op de guerrillastrijd na Operatie Product middels intensivering en opschaling, met als gevolg ook een intensivering van het geweldgebruik. Naast het klassieke optreden door kleine patrouilles moest er steeds vaker in groter verband gezuiverd worden en werd veel gebruikgemaakt van ondersteunende zware wapens, met weinig oog voor mogelijke burgerslachtoffers en nevenschade. Ook het gebrek

aan vuurdiscipline bleef gecontinueerd: in een steeds onzekerder en onveilige situatie was de vinger aan de trekker gespannen. Onervarenheid, angst en wraakgevoelens droegen zo ook bij aan een intensivering van het geweldgebruik.

Hoofdstuk 5

Discussie en reflectie. De ontwikkeling van de opleiding en doctrine juli 1947-december 1948

In het najaar van 1947 nam een oorlogsvrijwilliger van het Regiment Stoottroepen in Indonesië in een van zijn vrije uren een *Katholieke Illustratie* ter hand. Met stijgende verbazing las hij daarin een rapportage over de Indische Gevechtsopleiding in Nederland. Getuige de tekst en de foto's was de IGO nog altijd gebaseerd op het vooroorlogse *VPTL*. De stoottroeper kon hier niet bij:

‘Zouden ze dan in Nederland nog niet weten, dat de extremisten over zware mitrailleurs beschikken, over lichte en zware automatische wapens, (...) en handgranaten? De commandanten hier zitten zich tijdens de acties schor te schreeuwen: “Gooi de troep uit elkaar.” Beter één man getroffen, dan de gehele patrouille tegelijk weggemaaid.’

De militair maakte het punt dat het *VPTL* uitging van een met slag- en steekwapens bewapende tegenstander en zodoende een dichte patrouilleformatie voorschreef, terwijl het gebruik van moderne vuurwapens juist vroeg om een meer verspreide formatie. De IGO en het voorschrift waren kortom achterhaald en sloten niet aan bij de praktijk in Indonesië. De (anonieme) stoottroeper stelde zijn frustraties op papier en stuurde ze naar een kennis bij *de Volkskrant*, die het stuk prompt liet plaatsen op 14 oktober 1947.¹

De ingezonden brief kwam op een pijnlijk moment voor de krijgsmacht: de opleiding van de 3^e Divisie was net afgerond, maar met matige resultaten, en juist de Indische Voorbereiding was onvoldoende gebleken. Ondertussen worstelde het KNIL in Indonesië met een groot personeelsprobleem. In dit hoofdstuk wordt bestudeerd welke gevolgen deze complicaties hadden voor de opleidingen en nieuwe voorschriften.

Personeels- en opleidingsproblemen

Het grote probleem waar het KNIL in 1947 mee kampte was het vinden van voldoende militairen om nieuwe eenheden te vormen. Tussen voorjaar 1947 en zomer 1948 zouden dertigduizend reservisten en dienstplichtige KNIL'ers eindelijk gedemobiliseerd worden, en uiteindelijk

moesten ook bijna twintigduizend beroepsmilitairen verlof krijgen – een enorme operatie die onder andere de (tijdelijke) opheffing van verschillende KNIL-eenheden behelsde. Met de komst van de 2^e (D) en 3^e (E) Divisies in de loop van 1947 kwam er ruimte om personeel te vervangen, maar om het KNIL op peil te houden moesten ook snel veel nieuwe militairen geworven worden. De nieuwe aanwas bestond hoofdzakelijk uit rekruten, en uit Indonesische oud-KNIL'ers die zich in Republikeins gebied bevonden maar zich zodra dit gebied door Nederland was veroverd weer voor de dienst meldden; met name na Operatie Product werd het druk bij de aanmeldingskantoren. Had het KNIL eind juli 1947 minder dan 45.000 man in actieve dienst, in januari 1948 was dit gestegen tot 61.091 en begin 1949 tot 62.640 man. Een bijkomend gevolg van de demobilisaties en de werving van nieuw personeel was dat de samenstelling van het KNIL veranderde. In 1945/1946 was het Europese en Indo-Europese personeel dominant, maar begin 1948 steeg het aandeel Indonesiërs tot 65,6 procent en tot 76,6 procent begin 1949.²

Maar de personele onzekerheid bleef bestaan. Veel al lang dienende beroepsmilitairen begonnen te oud te worden voor vermoeiende patrouilletochten over moeilijk terrein. Ondertussen was een groot deel van de in 1946-1947 geworven beroepsmilitairen aan het einde van hun eenjarige contract – en lang niet iedereen wilde bijtekenen. Mede hierom ging het KNIL voor 1949 uit van nog eens 10.000 – 18.000 benodigde rekruten. Als gevolg van deze personele druk waren de KNIL-infanteriebataljons in het midden van 1948 gemiddeld 15 procent onder de officiële sterkte. Tegelijkertijd nam in het licht van de verslechterende militaire situatie de behoefte aan inzetbare militairen toe. Daarom werden de met de demobilisatie opgeheven infanteriebataljons weer geactiveerd en kregen KNIL-bewakingseenheden meer taken. Dit alles had ook gevolgen voor de opleiding van nieuwe militairen. Net als eerder in Nederland moest gekozen worden tussen opleiding en snelle inzet. De nadruk kwam, ook net als in Nederland, op de snelle inzet te liggen; de opleiding kon wel worden afgemaakt tijdens de actieve dienst. KNIL Inf. I bijvoorbeeld werd in mei 1948 heropgericht en onmiddellijk voor veel taken ingezet. Op 7 oktober 1948 verklaarde TtTC Midden-Java het bataljon als opgeleid en klaar voor volledige inzet, ondanks een negatief advies van Luitenant-kolonel KNIL F.O.B. Musch en zijn bataljonsstaf – er zou amper tijd zijn geweest de vele nieuwe militairen fatsoenlijk op te leiden. De meeste andere in de loop van 1948 weer opgerichte KNIL-infanteriebataljons verkeerden in dezelfde situatie. Dit kon deels ondervangen worden door KNIL-rekruten aan bestaande eenheden toe te voegen als vervanging voor vertrokken personeel – anders dan bij de KL, waar rekruten binnen hun eenheid werden opgeleid en uitgezonden.³

De demobilisatie van de Europese en Indo-Europese reservisten en dienstplichtigen trof de administratieve en technische diensten en specialistische wapenonderdelen disproportioneel

hard. De nieuwe aanwas bestond vooral uit Indonesiërs: hun aandeel steeg in 1948 van 65,6 procent (40.079) naar 76,6 procent (47.959) van de totale personeelsomvang. Veel militairen uit deze groep waren ongeschikt voor andere functies dan infanterist vanwege een gebrek aan scholing en kennis van het Nederlands en Engels. Om die reden hield de legerleiding technisch geschoold reserve- en dienstplichtig personeel nog langer in dienst en werd zwaarder gesteund op het beroepspersoneel. In januari 1949 waren er in ieder geval nog 2.000 vooroorlogse en 1.800 naoorlogse reservisten en dienstplichtigen in actieve dienst, merendeels bij de Militaire Luchtvaart KNIL.⁴

Ten slotte kampte het KNIL ook nog met een tekort aan officieren en aan goedopgeleide onderofficieren. Volgens majoor KNIL Van Arcken was er inmiddels zoveel nieuw personeel dat het KNIL op zijn ‘natuurlijke’ sterkte van ervaringen en lokale kennis moest inboeten. Het kader mocht dan wel ervaren zijn, maar daar was te weinig van, en veel onderofficieren misten de theoretische en didactische kennis om de nieuwe militairen in te werken en verder op te leiden. Het tekort aan kader werd enigszins opgelost door officieren en met name onderofficieren voor de duur van het conflict te bevorderen – begin 1948 gold dit voor meer dan de helft van alle onderofficieren. Daarnaast werd geprobeerd zoveel mogelijk nieuw kader op te leiden. Deze maatregelen hadden wel enig effect: in 1948 was de verhouding tussen kader en gewone soldaten in opleiding 1: 2,6. KNIL-officieren die hun verlof in Nederland mochten doorbrengen gingen met de boot naar Europa, maar werden per vliegtuig weer naar Indonesië gebracht, wat de nood nog eens onderstreept. Concluderend kan worden gesteld dat de KNIL-top uitging van de behoefte aan in plaats van de beschikbare mankracht, met alle gevolgen van dien voor de kwaliteit van de opleiding en de troepen te velde.⁵

De personele onzekerheid waarmee het KNIL worstelde bleef de KL grotendeels bespaard. Dankzij de dienstplicht en het eerder vastgestelde uitzendingsschema was het helder wanneer hoeveel militairen beschikbaar waren en opgeleid moesten worden. De bedoeling was ieder jaar ongeveer 20.000 man op te leiden en uit te zenden in divisieverband. Vanaf 1948 werden de jaarlijkse lichten in tweeën gedeeld en afzonderlijk als Zelfstandige Infanterie Brigades (ZIB's) opgeleid en uitgezonden.

Lichting	Divisie/ ZIB	Opleiding
1945	1 ^e Divisie (C)	voorjaar – najaar 1946
1946	2 ^e Divisie (D)	eind 1946 – voorjaar 1947
1947	3 ^e Divisie (E)	voorjaar 1947 – najaar 1947

1948-1	41 ^{ste} ZIB (F)	maart – augustus 1948
1948-2	42 ^{ste} ZIB (G)	september 1948 – januari 1949
1949-1	43 ^{ste} ZIB (H)	maart – augustus 1949
1949-2	(niet meer uitgezonden)	september 1949 – januari 1950

Maar ook de KL kreeg in 1947 te maken met een tekort aan goed opgeleide officieren en onderofficieren. Het kader voor de 1^e en 2^e Divisie was opgeleid in het Verenigd Koninkrijk, maar het kader voor de volgende zendingen, te beginnen de 3^e Divisie, moest de KL zelf opleiden. Vanwege het gebrek aan tijd werd de opleiding voor onderofficieren en officieren ingekort. Daar kwam nog bij dat het vanwege het gebrek aan goede instructeurs moeilijk bleek om het niveau van de Britse opleiding te evenaren. Het nieuwe kader werd nog wel opgeleid voor de eigen taken, maar niet in het lesgeven zelf. Dit was een cruciale omissie omdat het kader werd geacht de manschappen van hun lichter grotendeels zelf op te leiden.⁶

Daar kwam bij dat te laat werd begonnen met het werven van nieuw kader. Dit manco werd voorlopig opgelost door ervaren OVW-militairen wier contract in Indonesië in 1948 zou verlopen, met extra verlof, opslag en bevorderingen te verleiden tot een tweede uitzending. De meeste OVW'ers wilden naar huis en lieten het aanbod aan zich voorbijgaan, maar genoeg militairen tekenden bij om te garanderen dat de lichten van na de 3^e Divisie met voldoende officieren en onderofficieren uitgezonden konden worden. Desondanks bleef het tekort aan kader en het constante tijdgebrek de opleidingsautoriteiten parten spelen en slaagden ze er niet in de opleiding van de 3^e Divisie en de zendingen daarna over de hele linie te verbeteren ten opzichte van de eerdere lichten.⁷

De Indische Voorbereiding onder de loep

Het IIB had de sleutelrol gespeeld bij de Indische Gevechtsopleiding (IGO) van de laatste OVW-eenheden en van de 1^e Divisie. Vanaf de opleiding van de 2^e Divisie moest die rol gedeeld worden met KNIL-instructeurs die rechtstreeks aan de opleidingscentra werden toegevoegd. Deze goedbedoelde poging de IGO dichterbij de basisopleiding te brengen zorgde echter vooral voor overlap, dubbel werk en administratieve romslomp. Kader dat al bij het IIB was geweest kreeg eenmaal terug in de kazerne gedeeltelijk dezelfde les van de daar aanwezige KNIL-instructeurs. Het probleem was al tijdens de opleiding van de 2^e Divisie gesignaleerd, maar

werd niet opgelost, waardoor ook de 3^e Divisie hier nog mee te maken kreeg. De commandant van het IIB, luitenant-kolonel KNIL Van den Berge, erkende na afloop dat het zo niet langer kon. De organisatie moest worden verbeterd en de KNIL-instructeurs moesten beter worden geïnstrueerd.⁸

En toen, in oktober 1947, verscheen de ingezonden brief in *de Volkskrant*. De kritiek kwam hard aan. In de voorbije anderhalf jaar was binnen de KL de frustratie over de magere resultaten van de IGO steeds groter worden, en zelfs in het parlement had de roep om verbeteringen in de Indische Voorbereiding van de KL-troepen geklonken. De IIB-staf haastte zich de sectie Opleidingen van de Generale Staf te laten weten dat de kritiek ongegrond was. De anonieme militair baseerde zich op gebrekkige informatie; het *VPTL* was nog altijd van veel waarde en het IIB hield zich op de hoogte van de jongste tactische ontwikkelingen in Indonesië. Het instituut was dus ‘zeker niet ouderwets, maar aangepast aan de laatste gegevens en ondervindingen’. De KL-top nam geen genoegen met dit weerwoord, de situatie was te beroerd en de belangen waren te groot om de broodnodige hervorming aan het IIB zelf over te laten.⁹

Begin en eind november 1947 kwamen de opleidingsstaven van de KL, het IIB en afgevaardigden van de ministeries van Oorlog en Overzeese Gebiedsdelen bij elkaar om de problemen rond de Indische Voorbereiding te bespreken. Besloten werd om in overleg met het Directoraat Centrale Opleidingen (DCO) in Bandoeng aan een inhoudelijke verbetering van de IGO én de Indische Vorming (IV) te werken. Luitenant-kolonel van de Generale Staf G.J. Le Fèvre de Montigny zou mede hierom naar Indonesië reizen. Voor de KL-top was het belangrijk dat de IGO werd geïntegreerd in de basisopleiding als een ‘verlengstuk’ daarvan, waarin de militairen extra tactische aanwijzingen en inzichten meekregen die *overall en altijd* relevant zouden zijn. Of zoals Le Fèvre de Montigny het verwoordde: er zou op de ‘geaardheid van het terrein’ na geen wezenlijk verschil zijn tussen de IGO en het oefenen voor oorlog in Europa. De KL-top dacht economisch en keek met een schuin oog al naar de toekomst voorbij de dekolonisatiestrijd.¹⁰

De KNIL-top was blij met de discussie in Nederland maar onderstreepte juist de *specifieke* betekenis van de IGO voor de situatie in Indonesië: er moest meer aandacht komen voor patrouillelopen en de door de tegenstander gebruikte krijgslisten als boobytraps, mineringen en hinderlagen. Kolonel KNIL Engles, de directeur van het DCO, kwam in februari 1948 naar Nederland voor overleg en kreeg de KL-top zo ver zijn visie op de IGO te beamen. Maar Engles moest wel een pijnlijke concessie doen: het KNIL moest meer instructeurs beschikbaar stellen voor de IGO, terwijl er in Indonesië een grote behoefte aan officieren was en hij anderhalf jaar eerder om die reden juist had gezorgd voor minder KNIL-instructeurs in

Nederland. Wel stopte de KNIL-top in de loop van 1948 met het detacheren van KNIL-officieren bij nieuwe KL-eenheden in Indonesië. Officieel gebeurde dit vanwege de nauwe samenwerking tussen KL- en KNIL-eenheden en de verbetering van de voorlichting in Nederland, maar het grote tekort aan officieren zal ongetwijfeld een rol hebben gespeeld.¹¹

De IGO werd inderdaad beter georganiseerd. Het IIB verzorgde voortaan de coördinatie en alle KNIL-instructeurs werden rechtstreeks aan de kaderscholen en oefencentra gekoppeld – de cursus op het IIB-oefenterrein in Kijkduin verviel hiermee. Deze constructie nam niet alleen de eerdere overlap en chaos weg, maar zorgde er ook voor dat (in ieder geval in theorie) alle officieren en reserveofficieren de IGO doorliepen, in plaats van slechts een selectie zoals in de voorgaande jaren. Ook kregen ze meer uren les in IGO en IV en de resultaten daarvan wogen in hun beoordeling zwaarder mee. De bedoeling was de militairen zo meer betrokken te maken en beter te informeren. Dit was hard nodig, want net als na het akkoord van Linggadjati een jaar eerder vroegen velen zich na het Renville-akkoord af wat nog het doel en de noodzaak van de Nederlandse militaire inzet was. Ten slotte werden oefenterreinen en -materialen verbeterd. Er werden bijvoorbeeld speciaal uit Indonesië geïmporteerde prefab bamboe-kamponghuisjes beschikbaar gesteld en bij de 1^e kaderschool in Harderwijk werd zelfs een volledige kampong nagebouwd, inclusief moskee en een imitatie van het omliggende Indonesische landschap.¹²

Voortaan kwamen de IGO en IV dus nadrukkelijker aan bod tijdens de opleiding, maar inhoudelijk veranderde er niet veel. De IGO sloot, conform de wens van de KL-top, nu beter aan bij de basisopleiding, maar bood als gevolg daarvan weinig ruimte voor inhoudelijke reflectie op en praktische oefeningen voor de guerrillastrijd tegen een irreguliere tegenstander. Wel was er, conform de aanbevelingen van het DCO, meer aandacht voor algemene, ook in Indonesië nuttige oefeningen, zoals optreden in de nacht. De IV bestond nog altijd uit een korte cursus taal, land- en volkenkunde, die grotendeels losstond van het militaire bedrijf; in de discussies over de hervorming van de opleiding was over de scheiding van voorlichting en additionele gevechtsopleiding opvallend weinig gesproken.¹³

Een ander blijvend probleem was de gebrekkige kwaliteit van het docentenkorps. Noodgedwongen werden nog steeds KNIL-officieren ingeschakeld die met dienst- of ziekteverlof in Nederland waren, zonder ze te selecteren op relevante kennis en didactische kwaliteiten. Een Generale Staf-rapport uit april 1948 gaf geen rooskleurig beeld van dit KNIL-personeel: ‘Een enkele uitzondering daargelaten was dit [KNIL-opleidings]kader mentaal niet geheel voor zijn taak berekend en ik kon mij ook niet aan de indruk onttrekken, dat de lust ontbrak om de hem opgedragen taak zo goed mogelijk te volbrengen. Het was en bleef tijdelijk haastwerk.’¹⁴

De opleiding vergde nogal wat ‘fantasie’ en ‘bevattelijkheid’ van de troepen, volgens het rapport. Dat werd deels als een manco van de opleiding en de infrastructuur gezien: er was gebrek aan tijd, middelen en geschikte oefenterreinen. ‘[H]et is moeilijk, lopende op een met jong dennengroen beplante heide bij daglicht, zich voor te stellen, dat men in een donkere tropennacht, voorwaarts gaande door zeer dicht begroeid Indisch terrein, bezig is een kampong te omsingelen’. Officieren en manschappen konden dat beamen.¹⁵

Maar uiteraard was het ook lastig om de vaak matig geïnteresseerde jongens met weinig tot geen internationale ervaring uit te leggen wat het betekende om in de tropen te moeten leven en vechten. ‘De eigenlijke praktische scholing vond onder de tropenzon plaats’, aldus de veteraan Menno Steenhuis:

‘Het lopen van een patrouille langs sawah's en over glibberige heuvels bij een temperatuur van 35 graden onder het loerende gevaar van scherpschutters hebben we pas later in de Oost zelf beoefend. (...) De motivatie tot leren lag daar aanmerkelijk hoger, terwijl de leerwinst veel groter was door het streven naar lijfsbehoud.’¹⁶

Ondanks alle organisatorische en inhoudelijke gebreken was de IGO vanaf 1948 beter en bereikte ze meer militairen. Tegelijkertijd zorgde het tekort aan kader voor een daling van de algehele kwaliteit van de meeste eenheden. Commandanten in Indonesië waren, weinig verrassend, kritisch op de nieuwe zendingen Nederlandse troepen; al vergeleken ze die nog groene militairen wel met veteranen die er twee of meer dienstjaren in de tropen hadden opzitten. De 41ste ZIB kwam in de laatste maanden van 1948 in Indonesië aan, een relatief rustige tijd, wat de acclimatisering vergemakkelijkte en tijd gaf om de negatieve gevolgen van de korte opleiding voor een deel teniet te doen. De 42ste ZIB had minder geluk. Deze brigade kwam begin 1949 aan, midden in de geweldsexplosie na Operatie Kraai. Voor deze brigade moest het acclimatiseren hand in hand gaan met actieve inzet onder moeilijke omstandigheden.¹⁷

Doctrineontwikkeling

Toen in augustus 1947 de guerrillastrijd hevig oplaaide en het conflict (achteraf gezien) in een nieuwe fase terechtkwam, konden het DCO in Indonesië en het IIB in Nederland niet meteen nieuwe voorschriften uitgeven waarin de veranderde omstandigheden verwerkt waren – theorievorming volgt de ontwikkelingen op het slagveld altijd op enige afstand in tijd.

Eind september 1947 produceerde het DCO wel *Uittreksel uit het leerboek voor de Guerilla-strijd*, een verkorte versie van de eerder als TA 3 uitgegeven vertaling van een TNI-guerrillatactiek-leerboek. Het TNI-leerboek was weer de Maleise editie van een Japans origineel, dat de Japanse strijdkrachten hadden gebruikt bij de opleiding van Indonesische milities. De publicatie werd tot op compagniesniveau verspreid aan de troepen te velde. Het idee was dat officieren met het *Uittreksel* in de hand meer grip zouden krijgen op de vijandelijke strijdmethoden. Of de publicatie dit resultaat ook bereikte is zeer de vraag; inhoudelijk bracht het *Uittreksel* weinig nieuws. Oorspronkelijk bedoeld voor regulier opgeleide Japanse troepen schreef het guerrillatactieken voor in reguliere oorlogvoering, zoals hinderlagen, afgelegen uitvalsbases, heimelijk optreden. Maar hiermee waren Nederlandse militairen en zeker de officieren al bekend. Bij de guerrillastrijd in Indonesië ging het ook om het verwerven van steun van de lokale bevolking, kennis van de lokale omstandigheden en de keuze voor niet-militaire aanvalsdoelen. En juist daarover viel uit het *Uittreksel* weinig te leren.¹⁸

De brochure *Aanwijzingen omtrent het optreden van de artillerie tegen de inheemse vijand*, die het DCO eveneens in september 1947 uitgaf, verving een eerdere versie uit februari 1947 en was gebaseerd op de ervaringen ‘zoals in de O.O.T.’s [Overzicht en Ontwikkeling van de Toestand] naar voren zijn gekomen’. Het was een nuttige actualisatie van de bestaande kennis, maar voorlopig wel het laatste voorschrift zijn op dit vlak. Voor het gebruik van artillerie en pantservoertuigen verschenen nog enige (vooral technische) aanvullende voorschriften, maar de infanterie moest het doen met het bestaande materiaal en dat wat brigade- of divisiestaven op papier hadden gesteld.

In oktober 1947 verscheen in Nederland Oefeningsaanwijzing nr. 73 *Leidraad voor de gevechtsopleiding van de enkele man tot en met peloton in Indische terreinen*. OA 73 was al langer in voorbereiding en was dus evenmin een rechtstreekse reactie op de veranderde conflictomstandigheden. De auteur was kapitein KNIL W.J. Scheepens, de geestelijk vader en eerste commandant van het Depot Speciale Troepen. Scheepens was zwaar gewond geraakt bij een van de eerste acties van zijn commando’s. Tijdens zijn herstel mocht hij zich inzetten voor de SROI, en schreef hij deze oefeningsaanwijzing.¹⁹

OA 73 was een bescheiden omwerking van het *VPTL*, maar wel een stap vooruit vergeleken bij de uit september 1946 stammende voorganger Oefeningsaanwijzing nr. 31 *Handleiding voor het optreden in Indische terreinen*. OA 73 was toegankelijker en meer toegespitst op de huidige omstandigheden. Zo besteedde Scheepens maar weinig aandacht aan politieel optreden en noemde hij de guerrillastrijd ‘kleine oorlog’. Voor de bestrijding van de guerrilla legde hij de nadruk op het tactische optreden. Hoe soldaten met de bevolking om moesten gaan – wat in het

VPTL nog wel summier aan bod kwam – behandelde hij niet. Opmerkelijk genoeg zijn er in OA 73 geen sporen te vinden van zijn ervaring met het Depot Speciale Troepen. OA 73 en de geïllustreerde versie van het *VPTL* vormden samen vanaf de lichting 1948-1 (de 41ste ZIB) de theoretische basis voor de IGO. In de beeldversie kwam overigens de behandeling van de bevolking niet aan de orde, maar vooral praktische zaken als de omsingeling van huizen en knopen om gevangenen vast te binden. Pelotonscommandanten moesten zich OA 73 eigen maken; groepscommandanten moesten samen met hun mannen de geïllustreerde versie doornemen. OA 73 gaf officieren en onderofficieren zo de handvatten om hun secties en pelotons in te zetten in een Indonesische context.²⁰

Trainingscircular nr. 14 *Gebruik van hinderlagen in Ned. Indië*, uit januari 1948, diende als aanvulling op OA 73 en het *VPTL*, waarmee de opleiding nu was ‘uitgebreid en aangepast aan de huidige omstandigheden en de thans in gebruik zijnde bewapening’, aldus het voorwoord. TC 14 was al lang in de maak, maar verscheen toevallig op een gunstig moment; na het Renville-akkoord ging de legertop ervan uit dat de troepen langs de nieuwe demarcatielijnen geconfronteerd zouden worden met vijandelijke infiltratiepogingen – geoefendheid in het leggen en uitvoeren van de hinderlaag was welkom.²¹

Voorlopig Voorschrift KL nr. 1524 *Handleiding voor het vuurgevecht op zeer korte afstand* was een algemeen KL-voorschrift dat opvallend genoeg ook aandacht besteedde aan de situatie in Indonesië; doorgaans kregen Indonesië-specifieke aanwijzingen een eigen voorschrift. Inhoudelijk was vv 1524 geen doorbraak: het belang van de bekwaamheid en beheersing van de individuele schutter dat er werd benadrukt kwam al sinds begin 1946 voor in verschillende voorschriften.²²

Aanwijzingen optreden van Nederlandse troepen in Nederlands-Indië uit april 1948 was een heruitgave van de *Aanwijzingen* die de staf van de T-Brigade in 1946 had uitgebracht en die weer gebaseerd was op het *VPTL*. Mogelijk hoopte het DCO met deze brochure de leerstof en richtlijnen dichter bij de gewone militair te brengen; *Aanwijzingen optreden* is de meest eenvoudig geformuleerde en daarmee meest toegankelijke Indonesië-specifieke instructie die tussen 1945 en 1950 werd uitgegeven.²³

Ook publicaties van de NEFIS en de Dienst Legercontacten (DLC) bevatten soms tactisch relevante informatie en instructies. Dit gold met name voor de in 1948 uitgegeven *Uiteenzetting van het Kabinet van de Legercommandant over de Dar-Ul-Islam (Rijk van de Islam)* en de integrale vertaling van Tan Malakka's *Sang Gerilja dan Gerpolek* (Over de tactiek van de guerrilla's).²⁴

In mei 1949 werd OA 73 vervangen door de omvangrijke Trainingscircular nr. 20 *Ervaringen opgedaan tijdens het optreden van troepen in Indonesië*. Dit voorschrift betrof deel zes uit een reeks van negen collegedictaten van cursusjaar 1948 aan de SROI te Bandoeng. De opsteller was de leraar tactiek majoor KNIL Van Arcken. In reikwijdte en kwaliteit ging TC 20 aanzienlijk verder dan OA 73 en de andere Indonesië-specifieke voorschriften. Praktisch alle relevante thema's passeerden de revue, van algemene tactische richtlijnen tot specifieke vormen van optreden. De nadruk lag op infanterie-inzet maar er was ook aandacht voor de samenwerking met de andere wapens. De publicatiedatum van mei 1949 maakt het echter twijfelachtig of lichting 1949-1, de laatste die naar Indonesië werd uitgezonden, nog gebruik heeft kunnen maken van TC 20. Als gevolg van de wapenstilstand van augustus 1949 had Van Arckens werk dus geen invloed op de opleiding van nieuwe militairen in Nederland. Maar in de originele collegevorm heeft het in ieder geval zijn leerlingen aan de SROI bereikt.²⁵

Discussie over het VPTL

Dat het DCO in Indonesië tussen augustus 1947 en december 1948 geen echt nieuwe voorschriften produceerde, betekende niet dat de militaire autoriteiten en de militairen in het veld onverdeeld tevreden waren met de bestaande. Op de achtergrond woedde, zowel in Indonesië als in Nederland, wel degelijk een discussie over de doctrine. Deze discussie ging over specifieke tactische inzichten, maar ook over wat voor soort conflict er nu precies werd uitgevochten en wat voor soort optreden – inclusief het geweldgebruik – daarbij hoorde. De krijgsmacht was al sinds najaar 1945 op zoek naar de juiste tactische methode, ergens tussen de uitersten van reguliere oorlog en vooroorlogse koloniale bendebestrijding in. De Indonesië-specifieke voorschriften en aanwijzingen voor tactisch optreden bleven al die tijd het vooroorlogse VPTL als uitgangspunt gebruiken, maar dienden nadrukkelijk als aanvulling op de standaard tactische voorschriften. Ondertussen liepen officieren in het veld tegen de beperkingen van de voorschriften aan. De hevige Indonesische guerrillastrijd na Operatie Product bracht de vraag naar de mate waarin het VPTL nog toepasbaar was extra scherp naar voren.²⁶

Johannes Flink, bataljonscommandant van 3-12 RI in West-Java, schreef in 1948 in een artikel voor de *Militaire Spectator* dat na augustus 1947 'een normaal politioneel optreden ten enenmale onvoldoende' was geworden. 'Het V.P.T.L. gaf wel zeer waardevolle voorschriften en wenken, maar was toch te veel politioneel ingesteld, om een bevredigende oplossing te geven.' Tegelijkertijd vond hij de algemene voorschriften voor de gevechtsdrill en het uit het Engels vertaalde Ontwerp Voorschrift KL nr. 1536 *Algemeene aanwijzingen voor de infanterie*

voor het gevecht in de Wildernis te verstrekkend; de Indonesische tegenstander was tenslotte geen regulier leger dat zich langs een frontlinie had ingegegraven.²⁷

Van Arcken, de docent tactiek aan de SROI, was het met Flink eens: er was behoefte aan nieuw materiaal en de codificatie van de jongste inzichten. Hij had zijn leerlingen bij aanvang van de cursus van winter 1947-1948 gevraagd naar hun ervaringen, om die in de volgende cursus te kunnen verwerken (de officierskandidaten aan de SROI hadden bijna allemaal al ervaring als onderofficier). Ook had hij gesproken met de commandanten van KNIL Inf. V, de C-Divisie, de 2^e Infanterie Brigade, het Basiscommando Batavia en het Basiscommando Bandoeng. Eind 1947 stelde hij zelfs aan het DCO voor een enquête te houden over de ervaringen van *alle* eenheden met ‘de huidige praktijk op Java en Sumatra’. Het DCO willigde zijn verzoek niet in. De reden voor deze afwijzing is niet duidelijk.²⁸

Ook Le Fèvre de Montigny ging in zijn reisverslag uitvoerig in op de houdbaarheid van het *VPTL*. De kolonel was in maart 1948 op dienstreis geweest in Indonesië, mede naar aanleiding van de discussies over de Indische Voorbereiding, en had onder andere de 3e Infanterie Brigade in West-Java bezocht. Hij had met veel officieren over de materie gesproken en concludeerde dat het *VPTL* ‘afgezien van de goede, thans nog bruikbare delen, gedeeltelijk te zeer op de Atjeh-praktijk is ingesteld en niet voldoende rekening houdt met de omstandigheid dat ook de tegenpartij in Indië over snelvuurwapenen beschikt.’ De kolonel drong bij het DCO en de legerleiding in Indonesië aan op een complete herziening van het voorschrift. Als antwoord kreeg hij dat dit inderdaad gewenst was, maar helaas, het had ‘de tijd en de gelegenheid daartoe echter ontbroken’. Dan moest er volgens Le Fèvre de Montigny op basis van de inzichten uit de recente praktijk maar ‘een meer moderne Indische gevechtsopleiding’ worden gevormd. In feite gebeurde dit al aan het IIB, maar dat ging hem kennelijk nog niet ver genoeg.²⁹

Le Fèvre de Montigny stond hier niet alleen in. In de aanvullende ‘Indische’ voorschriften, zoals de TA’s uit 1946-1947, OA 31 en 73, en het door het DCO en de brigade- en divisiestaven uitgegeven materiaal, werden ook de inzichten en tactische instructies uit de geallieerde voorschriften voor de strijd tegen Japan gebruikt. Zowel binnen het KNIL als de KL en de KM meende men deze ‘reguliere’ bronnen nodig te hebben om de Indonesische weerstand te breken. Heel veel algemene voorschriften, of ze nu een technische handleiding van wapens, tactische aanwijzingen of kledingvoorschriften betroffen, waren woordelijk uit het Engels vertaald. De bibliotheek van het DCO groeide in 1948 van enkele tientallen boeken tot ongeveer 370 publicaties, voor een groot deel ‘moderne’, buitenlandse titels. Ook werden er abonnementen op zestien ‘buitenlandse en binnenlandse’ tijdschriften afgesloten.³⁰

Tegelijkertijd bleef het *VPTL* aantrekkelijk, juist omdat het uitging van een kleinschaligere, beheersbaardere en minder verstrekkende vorm van opstand dan wat nu werd ervaren in Indonesië. Vasthouden aan het *VPTL* betekende zo ook de hoop op succes in de bestaande situatie. Na de vijand grotendeels verslagen te hebben, zou de krijgsmacht kunnen terugkeren naar de klassieke koloniale militair-politionele situatie waarin slechts nog de resten van het verzet moesten worden opgeruimd voordat de Pax Hollandica weer was gevestigd. In de nasleep van de DST-acties op Zuid-Celebes bijvoorbeeld, informeerde de legerleiding de op het eiland gelegerde KNIL-bataljons dat voortaan weer het *VPTL* van toepassing was. Oftewel, de weinige tegenstand die er nog was kon weer op de ouderwetse, ‘politionele’ wijze worden bestreden. Van Arcken leerde de aanstormende officieren onder zijn hoede dat het *VPTL* het optreden voorschreef voor gebieden ‘welke niet aan vijandelijke territoir grenzen en door voorafgaande offensieve acties reeds onder ons gezag zijn gebracht’. In een discussie met een van zijn KNIL-docenten in juni 1949 sprak de commandant van het IIB demonstratiepeloton, kapitein KNIL H.R. van Ham, de hoop uit dat de ‘definitieve oorlogshandeling[en]’ ‘tot het verleden gaan behoren’ en het leger kon terugkeren naar ‘het politiek-politioneel optreden van voorheen’ – een ijdele hoop in het late voorjaar van 1949.³¹

Vijand en burgerbevolking

Het vijandbeeld in de Indonesië-specifieke voorschriften na augustus 1947 was soberder en reëler dan eerder. Het koloniale, militair-etnografische idee dat de etnische achtergrond (‘landaard’) van de tegenstander een grote invloed had op diens manier van strijden verdween naar de achtergrond. Zo noemde OA 73 alleen nog de bewapening, de graad van militaire opleiding en de invloed van leiders (‘inheemse zowel als Japanse’) als factoren die het verschil in optreden van verschillende vijandelijke groepen konden verklaren. Van Arcken zocht de oorzaken voor de matige kwaliteit van de vijandelijke troepen en hun optreden primair in hun militaire capaciteiten (gebrekkige of ontbrekende commandanten, en gebrek aan voldoende verbindingsmiddelen) en veel minder in etnische achtergrond of vermeend fanatisme, al verdween dit nooit helemaal; de grens tussen een accurate analyse van de guerrillategenstander en raciale stereotyperingen van ‘de oosterling’ is vaak vaag bij beschrijvingen over het heimelijke, onverwachte en verraderlijke vijandelijke optreden.³²

Tegelijkertijd bleef de Indonesische tegenstander structureel onderschat. De TNI had inmiddels wel enig respect gewonnen, maar was bij lange na niet te vergelijken met een ‘volwaardig’ leger. In theorie ‘zou de T.N.I. zonder meer beschouwd moeten worden als het

niet-politieke leger, maar de praktijk wijst wel enigzins anders uit', aldus een aan officieren gerichte brief van de DLC van juli 1948. Politieke intriges zouden dus het professionele, militaire karakter van de TNI compromitteren. Ook bleef de vijandelijke organisatie in simpele leider-volgelingen termen gezien worden: 'Meer dan onder Europese omstandigheden is dan ook het onschadelijk maken van den commandant van uitermate groot belang bij het uitvoeren van een actie', aldus Van Arcken. *Aanwijzingen voor het optreden* stelde dat de tegenstander 'meedogenloos wreed' optrad tegen de bevolking die hem tegenwerkte. De vijand was 'effectief in streken waar hij gevreesd wordt'. Voor het idee dat die effectiviteit ook het gevolg kon zijn van actieve, welwillende steun van de bevolking was in de voorschriften geen plaats. Groen noemt dit als een van de oorzaken voor de lage dunk die de KNIL-top had van de TNI; iets anders lag simpelweg buiten het voorstellingsvermogen.³³

Het probleem werd toen ook al onderkend, zij het in beperkte mate en op ambigue wijze. Zo waarschuwde Van Arcken voor zelfoverschatting: 'Men is al gauw geneigd om aan te nemen, dat als er geen echecs geleden worden en de verliezen niet al te hoog zijn, de geoefendheid van de troep voor Indië goed genoeg is. Niet is echter minder waar!' Hij wees erop dat de Indonesische tegenstanders ook hun lessen trokken uit het tactisch optreden.³⁴

Het beeld van de burgerbevolking (en de waardering van haar rol in het conflict) veranderde amper. Het belang van vertrouwen wekken en de noodzaak van een goede samenwerking met het burgerlijk bestuur werden onderkend, maar ook niet meer dan dat. De nauwe tactische focus van de voorschriften zorgde ervoor dat burgers een randverschijnsel bleven. Zelfs de zo grondige Van Arcken was wel van plan was geweest om de omgang met de burgerbevolking te behandelen in TC 20, maar daar wegens tijdgebrek niet aan toegekomen; de prioriteit lag elders.³⁵

Net als eerder riepen de voorschriften op tot gedrag dat de lokale gebruiken en zeden respecteerde en de bevolking vertrouwen gaf, 'niet alleen voor wat betreft onze goede bedoelingen, maar ook voor wat betreft onze kracht om hen daadwerkelijk te steunen.' Vertrouwen wekken was dus ook een kwestie van imponeren (en intimideren). Zo kon het, naast het geven van voedsel en medische hulp, 'nooit kwaad om de bevolking direct de krachtige hand van ons gezag te laten voelen'. Dat kon te ver gaan, getuige een voordracht voor de troepen over de burgerbevolking uit augustus 1948: 'De militairen moeten zich er voortdurend van bewust zijn, dat zij niet bedoeld zijn als schrik van de goedwillende kampongbevolking maar als bescherming tegen kwaadwillende elementen.'³⁶

De Indonesische burger werd nog vaak als onbetrouwbaar en als a priori verdacht gezien. Scheepens in TC 14: 'tenslotte dient aandacht te worden geschonken aan burgers, welke op weg

zijn naar, of komen van het onbezette gebied. Elke burger kan een spion of tegenstander zijn'. Een maatregel die goed bij deze algemene verdenking paste was het preventief arresteren van alle mannen tijdens kampongdoorzoeken. Dit koloniale politionele middel kwam in het *VPTL* en de voorschriften daarna niet voor, maar kreeg dankzij een vermelding in OA 73 en TC 20 op de drempel van de dekolonisatie toch nog canonieke status.³⁷

Generaal Spoors kortstondige poging in de tweede helft van 1948 om het tactisch optreden ondergeschikt te maken aan de wensen van het civiele bestuur en de militairen in te prenten dat het optreden zowel een militaire als een meer politionele dimensie had, kreeg geen gevolg. In de voorschriften en tijdens de opleiding bleef het bij de opmerking dat samenwerking met het burgerlijk bestuur belangrijk was. Een uitzondering was de *Uiteenzetting (...) over de Dar-Ul-Islam*. Het 'betrekkelijk ingewikkelde karakter van het Dar-Ul-Islam probleem' maakte dat er maar moeilijk 'een algemene tactiek voor het militaire optreden' te bepalen was. De complexiteit kon alleen ondervangen worden door een goede samenwerking tussen het leger, de politie en het burgerlijk bestuur. Het Darul Islam-'bendewezen' moest 'krachtig' worden aangepakt, maar zodra de rust in het gebied enigszins was hersteld, moest het leger een stap terug doen. Zo mochten er dan geen verdachten meer gearresteerd worden zonder voorafgaand overleg met het lokale Nederlandse bestuur en de politie. De instructie eindigde met de opdracht voor het leger het maatschappelijke en religieuze leven in de door de Darul Islam-beweging getroffen gemeenschappen weer op gang te helpen. Hoe de bevolking precies moest worden geholpen werd echter niet vermeld.³⁸

Guerrillabestrijding

De omstandigheden mochten sinds midden 1947 dan veranderd zijn, het naar militairen gecommuniceerde doel van het optreden bleef hetzelfde, evenals het bijbehorende taalgebruik. *Aanwijzingen optreden* omschreef de Nederlandse taak in de inmiddels klassieke bewoordingen als 'het scheppen/handhaven van veiligheid en recht in deze gebieden'. Dit betekende het beschermen van de vreedzame bevolking door 'het krachtig optreden tegen kwaadwillige elementen'. Het doel was de tegenstander 'te doden (vaak gebruikte term "neer te leggen") dan wel gevangen te nemen' en de wapens en andere hulpmiddelen te confisqueren. 'Van een op deze wijze vernietigde bende zullen wij nooit meer last hebben.' Wel werd erkend dat succes zelden volledig was in deze oorlogvoering: delen van de vijandelijke groep konden ontkomen en zich later weer groeperen. Deze conclusie leidde echter niet tot nieuwe inzichten, maar juist tot intensivering van de bestaande: 'daarom moet men er steeds naar streven de tegenstander te vernietigen'.³⁹

Guerrilla werd gezien als een tactisch probleem dat om een tactische oplossing vroeg. Guerrilla als strategie en conflictvorm, het voeren van een strijd met militaire en politieke middelen op subversieve wijze, kwam niet of nauwelijks aan bod in de voorschriften. Aan Indonesische zijde was dat wel het geval. Met name Tan Malakka's *Sang Gerilja dan Gerpolek* (Over de tactiek van de guerrilla's) geeft ondanks de titel een (marxistische) totaalvisie op de te voeren guerrillastrijd. De latere werken van generaal Nasution getuigen ook van een duidelijk inzicht op dit gebied.⁴⁰

Een van de weinige uitzonderingen was TC 20 van Van Arcken. Daarin noemde hij de sinds Operatie Product gevoerde strategie en de daaruit voortvloeiende tactiek 'in strijd met de beginselen der gevechtsvoering'. Hij doelde hiermee op het wegens 'politieke bemoeienis' voortijdig beëindigen van Operatie Product en de operationele beperkingen die de demarcatielijnen van na het Renville-akkoord met zich meebrachten. Van Arcken hekelde de politieke beperkingen op militaire overwegingen en meende ook dat doorstoten naar Djokjakarta de oorlog kon doen beslissen. Desondanks was hij zich ervan bewust dat een guerrillaoorlog een strijd om de langste adem was. 'Het consolideren van ons gezag in veroverd gebied is geen kwestie van enige weken maar van maanden, soms zelfs jaren.'⁴¹

Gebiedsbeheersing werd nog altijd primair in militaire termen geduid: 'Zolang de infanterist het gebied niet beheerst, krijgt de terrorist zijn kans met gevolg: overvallen, beschietingen, ontvoeringen, moord, rampok, sabotage, brandstichting, enz. enz.', aldus Van Arcken. Bij een nieuwe grote actie moest het leger voorbereid zijn op 'een goed voorbereide en georganiseerde guerilla-activiteit'. Mogelijk was dat een sneer naar de legerleiding voor de gebrekkige voorbereiding op een eventuele guerrillastrijd tijdens Operatie Product. Scheepens benadrukte in OA 73 dat de troepen zich dienden 'aan te passen aan de *guerilla-tactiek* van hun tegenstanders'. Dit was een nuttige aanwijzing, maar geen baanbrekend nieuw inzicht. Het *VPTL* ging ook al uit van patrouilles, hinderlagen en verrassend optreden.⁴²

De juiste vorm van optreden bleef het offensief. Door de vele extra vierkante kilometers te bezetten gebied was het aantal beveiligingstaken exponentieel gestegen, maar ook bij beveiliging en defensief optreden moesten de troepen actief blijven. 'Bij elk defensief optreden moet op de voorgrond staan dat de troep zich nooit mag bepalen tot het afslaan van aanvallen met vuur. Steeds moet getracht worden door offensieve acties, patrouilles e.a. het defensief op actieve wijze te voeren', aldus Van Arcken.⁴³ Een van zijn tactische voorstellen was de oprichting van 'mobiele gevechtsgroepen', die niet afhankelijk waren van aanvoer via het wegennet in moeilijk terrein. Dat zou de Nederlandse kansen in de guerrillastrijd aanzienlijk vergroten. Aanvoer en ondersteuning vanuit de lucht leek hem veelbelovend en ook

noodzakelijk, omdat op veel plekken de artillerie en pantserwagens maar moeilijk konden opereren. In feite was dit het beproefde concept met moderne middelen.⁴⁴

In verschillende artikelen in de *Militaire Spectator* is een versmelting te zien van koloniale en contemporaine regulier militaire ideeën over offensief optreden. Ritmeester KNIL C.A. Heshusius benadrukte het koloniale element: ‘De tegenstander zal geen succes worden gegund, waarbij eerste vereiste is, dat niet gewiefeld mag worden, daar weifelen bij de Oosterling in het bijzonder gelijk staat met zwakte onzerzijds,’ Krachtig en snel optreden brak het kwetsbaar geachte vijandelijke moreel en hield de indruk van Europese militaire superioriteit overeind. Maar volgens majoor G.J. van Buuren sprak het ‘welhaast vanzelf, dat ook bij de huidige opleiding van de soldaat van deze [Tweede Wereldoorlog] ervaringen dient te worden uitgegaan. Waar bij de opleiding voor 1940 veelal de nadruk op het “defensief” werd gelegd, is het voor de opleiding thans een eerste vereiste bij de soldaat een “offensieve geest” aan te kweken.’ Ook het belang van het ‘rusteloze achtervolgen’ van de tegenstander door offensieve patrouilles werd mede gestaafd door de ervaring uit de recente geallieerde strijd en de strijd tegen de Japanners.⁴⁵

Indicatief voor de strikt militaire focus bij de bestrijding van de guerrilla is dat de voornaamste discussies die in het archief werden teruggevonden betrekking hadden op de juiste formatie voor secties en pelotons. Volledig open formaties waren door het dichte terrein vaak niet haalbaar of wenselijk. Het vechten in dichtbegroeid terrein werd in de opleiding vergeleken met gevechtsacties bij nacht. Tegelijkertijd waren er met name op Java ook tal van open en/of overzichtelijke plaatsen, zoals de sawa’s en de strak aangelegde rubberbossen, waar een minder gesloten formatie sterk aan te raden was.⁴⁶

Naast patrouilleren behandelde oA 73 vijf vormen van tactisch optreden in de ‘kleine oorlog’ waarop geoefend moest worden door de troepen in opleiding: het doorzoeken van kampongs, het doorzoeken van individuele huizen, het leggen en uitvoeren van hinderlagen, optreden tegen sluipschutters en konvooibeveiliging. Voor het doorzoeken van kampongs volgden oA 73 en *Aanwijzingen voor optreden* nog steeds het *VPTL*-model: een kampong moest zo rustig en systematisch mogelijk doorzocht te worden. In de praktijk lag de nadruk op snelheid en vuuroverwicht omdat de eigen veiligheid en het vernietigen van de tegenstander, die immers modern bewapend kon zijn en bij een langzame doorzoeking zou kunnen ontkomen, belangrijker werd gevonden. Alleen Van Arcken noemde deze ‘moderne’ methode.⁴⁷

Geweldsinstructies en zware wapens

Specifieke geweldsinstructies, met de behandeling van situaties waarin wel en waarin niet geweld mocht worden gebruikt, ontbraken grotendeels in de voorschriften van na 1947. *Aanwijzingen voor optreden* riep in de trant van het *VPTL* op tot beheerst gedrag. De ideale manier van patrouilleren werd vergeleken met het bewegen en handelen van een tijger, '[m]aar vergeet nooit: de tijger is een dier, dat wordt geleid door zijn driften en natuurlijke neigingen. Doch gij zijt mens, begiftigd met rede en verstand. Daarom patrouille, blijft beheerst in uw optreden, weest nooit wreed, weest menselijk.' Heel concreet werden dergelijke richtlijnen echter niet.⁴⁸

Een opvallende ommissie in praktisch ieder voorschrift is de behandeling van proportionaliteit van geweld. Het thema kwam alleen in tactische en technische zin aan bod: stonden de ingezette middelen in verhouding tot het doel en werd er niet te veel munitie verspeeld? De relatie tussen het eigen geweldgebruik en onbedoelde slachtoffers en nevenschade kwam niet aan de orde. Van Arcken merkte nog wel op dat het in de opleiding in Nederland aangeleerde munitiegebruik te hoog was voor de strijd in Indonesië, maar ook bij hem bleef het een technisch en tactisch probleem. En hoewel hij een zuinig munitieverbruik voorstond had hij wel enig begrip voor enthousiast rondschieterende militairen: 'Ook zal het soms uit moreel oogpunt gewenst zijn te vuren, zonder dat men een lonend doel ziet, dus om den man de idee te geven dat hij wat terugdoet en niet uitsluitend passief is, of wel om den vijand af te schrikken.' De gevolgen van dit gedrag voor mogelijke omstanders bleven onbesproken.⁴⁹

Een van de weinige expliciete geweldsinstructies is te vinden in OA 73. Bij het doorzoeken van een kampong waar weerstand verwacht kon worden, moest een gedeelte van de militairen met pistoolmitrailleurs langs de rand van de kampong oprukken, om '(met inachtneming van de veiligheidsgrenzen) in eerste instantie het vuur te openen op verzetslieden, die uit het object trachten te vluchten'. De 'veiligheidsgrenzen' moesten slachtoffers door *eigen* vuur voorkomen. Waar het *VPTL* nog inging op de mogelijkheid dat de vijand zich kon overgeven, schreef OA 73 'eerst schieten, dan vragen' voor. Ook in Voorlopig Voorschrift KL nr. 1524 was de instructie om bij gevechten op korte afstand te schieten om te doden, omdat 'een andere handelswijze niet mogelijk is en ook niet wordt verwacht'.⁵⁰

De primaire overweging rond geweldgebruik bleef de eigen veiligheid. Volgens OA 73 moest bij al het tactisch optreden 'in de eerste plaats de eigen veiligheid in het oog (...) worden gehouden'. De infanterist werd geleerd om bij de aanval onmiddellijk halt te houden en dekking te zoeken zodra hij onder vuur kwam. Volgens verschillende officieren ging dit ten koste van de gevechtswaarde: 'Natuurlijk moet de infanterist leren zich te dekken en te camoufleren, maar

zodra hij onder rechtstreeks vuur komt, moet “dekking” ondergeschikt zijn aan “vuuropstelling”, aldus een kritische officier in de *Militaire Spectator*.⁵¹

De belangrijkste ondersteuning voor troepen die in de aanval gingen of knel zaten was en bleef de artillerie. De algemene lijn in de voorschriften was om de zware infanteriewapens primair defensief te gebruiken. De ideale taakverdeling was een zo licht mogelijk bewapende infanterie die niet werd gehinderd door zware mortieren en mitrailleurs en daardoor snel kon handelen, terwijl ze van vuursteun was verzekerd door het gebruik van artillerie. De toename van grootschalige zuiveringsacties en de noodzaak om het tekort aan mankracht te compenseren met vuurkracht leidden ertoe dat de mitrailleurs en mortieren weer vaker offensief ingezet werden. Van het geëxperimenteer met artillerie bij de guerrillabestrijding, zoals de eerdergenoemde acties waarbij artillerie infanterie moest vervangen, was in de voorschriften echter maar weinig terug te zien. Het concept werd wel verspreid door het artikel hierover in de *Militaire Spectator*, maar dat verscheen pas in april 1949.⁵²

De *Aanwijzingen omtrent het optreden van de artillerie* van het DCO uit februari en september 1947 gaven wel mogelijke oplossingen voor tactische problemen, maar lieten de beslissing om artillerie in te zetten grotendeels aan de lokale commandant over. Ook volgens van Arcken was de sleutel tot juist artilleriegebruik steeds de afweging tussen ‘het voordeel van de demoralisering’ en ‘het nadeel van ontijdige alarmering’. Nu was het ook niet eenvoudig om richtlijnen te geven; de ervaring met artillerie-inzet was niet alleen heel anders dan het ideaal, maar ook erg divers geweest. De algemene conclusie was dat er in de strijd tegen de Indonesische strijdorganisaties minder mogelijkheden waren voor de fysieke vernietigende uitwerking van het vuur, terwijl de demoraliserende uitwerking juist groter was dan in een reguliere oorlog. Dit was een knieval voor de realiteit. Het ideaal van de artillerie-inzet was en bleef ‘de vijand te vernietigen en zijn materieel te vernielen’, aldus de aanwijzingen van september 1947.⁵³

De voorschriften waarschuwden wel voor een te zwaar leunen op de artillerie; de infanterie moest er niet te afhankelijk van worden. Hoewel Van Arcken daar ook op wees (‘beslissend resultaat levert alleen het werk van de tirailleur’), vond hij dat de scheiding tussen infanterie- en artillerietaken te arbitrair werd gelegd: ‘In de moderne tactiek betreffende het gebruik der wapens in onderling verband, wordt als norm aangenomen, dat de artillerie pas ingezet wordt als de infanterie het met haar zware wapens niet af kan. Deze norm gaat in Indië niet geheel op.’ Hij bedoelde hiermee dat de artillerie sneller dan in gewone oorlogvoering werd ingezet (zij het op veel kleinere schaal), vanwege het demoraliserende effect op de tegenstander en het tekort aan infanterie.⁵⁴

De instructies voor het gebruik van pantserwagens en tanks lagen voor de hand: ze hadden alleen effect als de wegen toegankelijk waren en intensief werd samengewerkt met de infanterie. Van Arcken schreef voor de lichte en zware mitrailleurs aan boord te gebruiken tegen levende, ongedekte doelen. Het kanon moest gereserveerd blijven voor doelen in dekking en vijandelijke voertuigen, en niet gebruikt worden als een soort ad hoc rijdende artillerie, iets waar Van Arcken zich aan ergerde. Het doel was de vijand te vernietigen, maar ook de demoraliserende werking op de vijand werd onderstreept. Ritmeester KNIL Heshusius schreef hierover in de *Militaire Spectator*: ‘Een, in gunstige omstandigheden, continu voortsnellen van de spits zal zijn morele effect op de Oosterling niet missen. Snelheid betekent in zijn ogen: kracht en een tentoonspreiden van kracht geeft soms onverwachte successen.’ Opmerkelijk was publicatie 49 van het Wapenkantoor Pantsertroepen van het DCO: *Wat ieder pantser-soldaat van de pantserstroepen moet weten*, de vertaling van een uit de Tweede Wereldoorlog stammend Duits pamflet waarin ‘op humoristische wijze, enkele zeer belangrijke tactische zaken, eenvoudig uiteen worden gezet’. Ook onder de tropenzon oefenden de *Blitzkrieg* en zijn *Panzers* hun aantrekkingskracht uit.⁵⁵

Conclusie

De heftige periode tussen het einde van Operatie Product en het begin van Operatie Kraai trok geen diepe sporen op het gebied van de opleidingen en de doctrine. De organisatie van de opleidingen werd enigszins verbeterd en er werden pogingen gedaan om de tegenvallende resultaten van een in beginsel goed geachte opleiding op te krikken, met wisselend succes. Deze aanpassingen werden niet ingegeven door een analyse van de veranderde militaire situatie in Indonesië. Het KNIL kampte met een groot gebrek aan mankracht en werd in beslag genomen door het werven en scholen van nieuw personeel. De KL moest in allerlei officieren en onderofficieren zien aan te trekken en op te leiden. Bij beide legers bleven de opleidingen noodgedwongen kort. Het gevolg was dat de effectiviteit van eenheden onder druk kwam te staan. De hevige guerrillastrijd van na augustus 1947 en de hernieuwde opleving ervan in de loop van 1948 betekenden dat veel nieuwe eenheden (en dan met name die op Java) niet meer de tijd hadden om in relatieve rust ingewerkt te worden en de tekorten van de opleiding nog enigszins goed te maken.

In de Indonesië-specifieke voorschriften en het onderwijsmateriaal die tussen het einde van Operatie Product en het begin van Operatie Kraai verschenen, was weinig terug te vinden van de opschaling en intensivering van de inzet. Mogelijk kwam dit omdat, door de

wapenstilstanden in november 1947 en een nieuw akkoord in februari 1948, de ervaring te kort was om er echt van te leren. Belangrijker was echter dat de legerleiding en officieren in het veld vasthielden aan de bestaande conceptuele kaders. De krijgsmacht hield voor het tactisch optreden vast aan de beginselen van het *VP TL* zoals gecontinueerd in de Indonesië-specifieke voorschriften in combinatie met de standaard tactische voorschriften. Deze voorschriften gaven al de nodige ruimte om wanneer gewenst harder of intensiever op te treden. Waar nodig gevonden werden ze aangescherpt en aangevuld met wat praktische tips, maar baanbrekend waren die niet. Daar kwam bij dat de ideeën over de bevolking en de tegenstander zich amper ontwikkelden – feitelijk verdween de bevolking nog meer naar de achtergrond. In geweldsinstructies, voor zover die al gegeven werden, lag de nadruk op het effect dat het gebruikte geweld had op de tegenstander, op de bevoorrading en op de cohesie van de groep militairen in kwestie, maar niet op eventuele nevenschade.

Toch hebben De Moor en Limpach niet helemaal gelijk wanneer zij stellen dat de legerleiding het *VP TL* omarmde en daarmee leunde op ontoereikende en verouderde koloniale tactieken. Het *VP TL* had een minder centrale rol dan zij beweren. De legerleiding en ook militairen in het veld hadden door dat het verouderd was. (Van Doorn en Hendrix stipten dit al kort aan. Zij nemen hiermee een genuanceerdere positie in dan de historici na hen.) En de tactische aanvullingen die de Nederlandse strijdkrachten uitgaven zijn in het licht van de *counterinsurgency*-theorie van de jaren vijftig en later allicht ontoereikend te noemen, maar tijdens de oorlog in Indonesië waren de onderliggende concepten nog heel gangbaar. Het gebrek aan effectiviteit van het Nederlandse optreden werd dan ook niet zozeer veroorzaakt door het volgen van voorschriften in het *VP TL*, maar door de sterke focus op de vernietiging van de tegenstander, de blinde vlek voor de bevolking en het ontbreken van een conceptualisering van het strijdniveau dat tussen het *VP TL* en de reguliere standaardvoorschriften in lag.⁵⁶

De periode tussen augustus 1947 en december 1948 legde dan ook de gebrekkige samenwerking tussen de civiele en militaire autoriteiten bloot, en toonde de botsing tussen de militaire en civiele component van pacificatie. Dit manco is terug te zien in de voorschriften en het onderwijsmateriaal. Het onderscheid tussen ‘pacificatiewerk’ en ‘onmiddellijke oorlogshandelingen’ werd wel gemaakt, maar alleen in algemene zin. Voor het infanterieoptreden werd amper een verschil in aanpak voorgeschreven, en als het al gebeurde lag de nadruk sterk op het militair handelen. De civiele component raakte in de guerrillastrijd na Operatie Product steeds verder op de achtergrond.⁵⁷

De ontwikkelingen in de praktijk brachten wel discussies over de tactische doctrine teweeg, zoals over de ideale grootte van een patrouille, de aan te nemen formaties, de precieze

verhouding tussen reguliere oorlogvoering en guerrillastrijd, en de verschillende fasen van pacificatie. Maar opvallender zijn de thema's die *geen* onderwerp van discussie waren en waarover kennelijk brede consensus heerste: het hoge geweldsniveau, de relatief hoge acceptatie van nevenschade, de a priori verdenking van burgers in gevechtszones, het vooropstaan van de eigen veiligheid, het laatdunkende vijandbeeld en ten slotte de mogelijk negatieve gevolgen van de delegering van bevoegdheden en verantwoordelijkheden naar lagere niveaus.⁵⁸

Dit alles betekende dat het leger Operatie Kraai en de daaropvolgende guerrilla zou ingaan met bijna hetzelfde mentale raamwerk waarbinnen het conflict in eerste instantie in 1945 en 1946 was geduid.

Hoofdstuk 6

Bloedig eindspel. Guerrillastrijd december 1948 – augustus 1949.

‘Op 19 december 1948 geschiedde het, dat de Nederlanders het tijdstip gunstig achtten om de Republiek Indonesia te vernietigen...’, aldus T.B. Simatupang in zijn indrukwekkende verslag over het laatste oorlogsjaar. Die dag ging met Operatie Kraai voor de tweede keer een groot Nederlands militair offensief van start. Net als Operatie Product midden 1947 draaide Operatie Kraai echter uit op een mislukking en werd ze gevolgd door een hevige guerrillastrijd.¹

1949 werd voor Nederland het rampjaar van de Indonesische dekolonisatieoorlog. Het politieke beleid – gericht op dekolonisatie op Nederlandse voorwaarden – mislukte dramatisch, en de legerleiding moest onder ogen zien dat de gedroomde strategie niet haalbaar bleek, de politieke top een andere richting insloeg dan de militaire, en de coalitie tussen het lokale militaire en civiele gezag een fictie bleek. Voor de militairen op de grond was het minstens zo dramatisch: de guerrillaoorlog escaleerde en de eigen verliezen stegen rap.

Maar ook voor de Republiek was het een loodzwaar jaar. Aan het eind van het jaar triomfeerde ze weliswaar met de volledige soevereiniteit over de archipel (minus Nieuw-Guinea), maar de weg naar die overwinning was lang en pijnlijk geweest. De TNI, de andere strijdorganisaties en de bevolking betaalden een hele hoge prijs. Meer dan de helft van de Indonesische slachtoffers (zoals geteld door de Nederlandse strijdkrachten) viel in de negen maanden tussen het begin van Operatie Kraai in december 1948 en de wapenstilstand van augustus 1949.

In dit hoofdstuk wordt bestudeerd hoe de Nederlandse strijdkrachten zich op tactisch niveau, zowel conceptueel als in de praktijk, staande probeerden te houden in de steeds moeilijker te bedwingen guerrillastrijd en welke gevolgen dit had voor het militair geweldgebruik.

Strategische context

Met Operatie Kraai hoopte de legerleiding drie strategische doelen te verwezenlijken: de uitschakeling van de Republikeinse militaire en politieke top, de bezetting van de militaire, politieke en economische knooppunten, en de vernietiging van de TNI. Deze strategie faalde. Weliswaar werd de politieke top gevangengenomen, kwamen heel Java en delen van Sumatra onder Nederlandse bezetting en kreeg de TNI wederom zware klappen te verduren, maar

ondergronds overleefde de Republiek. Na de beëindiging van de operatie begin januari 1949 voerden de uiteengeslagen TNI-eenheden, politieke militias, religieuze strijdgroepen en lokale verzetsgroepen een nog heviger guerrillastrijd dan daarvoor. En door het militair ingrijpen verspeelde Nederland zijn laatste politieke krediet in de Verenigde Naties.²

Anders dan de legerleiding zag de Nederlandse regering vrijwel direct na Operatie Kraai in dat de strijd militair niet meer te beslissen was. Onder zware internationale druk opende ze in het voorjaar van 1949 weer de diplomatieke onderhandelingen met de Republiek. Dat leidde op 7 mei tot het Van Roijen-Roem-akkoord, waarin werd besloten tot een toekomstige wapenstilstand, soevereiniteitsoverdracht en een Ronde Tafel Conferentie (RTC) om de dekolonisatie definitief te regelen. De gevangengenomen Republikeinse leiders moesten worden vrijgelaten en Djokjakarta zou worden ontruimd en weer in Republikeinse handen gegeven worden.³

De militaire strijd in 1949 kan verdeeld worden in de periode voor en na het Van Roijen-Roem-akkoord. Van januari tot 7 mei geloofde de legerleiding nog in de mogelijkheid van militair succes, al dan niet tegen beter weten in. Deze periode kenmerkte zich door een zeer actief optreden tegen steeds kleiner wordende vijandelijke concentraties middels gerichte operaties en grote zuiveringsacties. Na 7 mei verdween het perspectief op militair succes. Het akkoord was een zware klap voor de legerleiding en veel militairen. Overwerkt en gedesillusioniseerd overleed generaal Spoor op 25 mei 1949 aan hartfalen. Hij werd opgevolgd door zijn naaste medewerker en chef van de Generale Staf generaal Buurman van Vreeden.⁴

In de maanden mei tot en met half augustus werd het optreden voor veel Nederlandse militairen doelloos. Het bleek niet mogelijk de guerrilla de baas te worden en het eigen gebied te pacificeren. Demoralisering sloeg wild om zich heen. Maar ondanks de belabberde militaire situatie en het feit dat Den Haag geen geloof meer hechtte aan militaire oplossingen, ging de legerleiding stug door, tegen beter weten in. Doorgaan was volgens de legerleiding nodig voor de eigen veiligheid, en moest voorkomen dat de tegenstander door militair succes een nog betere onderhandelingspositie zou krijgen. Zo kon het dat Buurman van Vreeden zich nog tijdens de RTC, die ruim een week na de wapenstilstand op 15 augustus begon, hard maakte voor hernieuwd militair ingrijpen. En hoewel er toen op kleine schaal nog gevochten werd tegen enkele Indonesische strijdorganisaties die de wapenstilstand en de Republikeinse regering niet erkenden, zou de strijd met de TNI niet meer oplaaien. Op 27 december 1949 werd ten slotte de soevereiniteit van Indonesië formeel overgedragen. Indonesië was nu volledig onafhankelijk. De oorlog was voorbij en verloren.⁵

Groen geeft drie hoofdverklaringen voor het falen van de Nederlandse militaire strategie: de aanname dat met de uitschakeling van de Republikeinse politieke top het verzet als een kaartenhuis zou instorten; de focus op aanwijsbare militaire doelen (uitschakelen van de leiders en het bezetten van militair-strategische sleutelposities) in plaats van op een effectieve guerrillabestrijding, en de overschatting van de eigen militaire kracht en van de steun van de bevolking voor het Nederlandse beleid. Kortom, ‘de Nederlandse strategie was te weinig toegesneden op de guerrillaplannen van de tegenstander’, aldus Groen.⁶

Voor de legerleiding gingen de politieke ontwikkelingen te snel en waren de eigen standpunten te diepgeworteld om nog voor de wapenstilstand met een nieuwe strategie te komen, voor zover dat überhaupt zinvol was geweest. Hoewel Spoor en Buurman van Vreeden en hun naaste medewerkers wellicht andere keuzes hadden kunnen maken, is het moeilijk voorstelbaar dat Nederland beslissend militair succes had kunnen boeken. Het vasthouden aan het vernietigingsconcept en het tekort aan troepen maakten dat al heel erg moeilijk, maar de taaie Indonesische tegenstand en de internationale druk maakten het praktisch onmogelijk. Achteraf gezien voerde Nederland een oorlog die niet te winnen was, een conclusie die geldt voor veel vergelijkbare oorlogen in de eerste twee decennia na de Tweede Wereldoorlog. De machtsbalans tussen koloniale mogendheden en hun naar onafhankelijkheid strevende onderdanen was definitief omgeslagen in het voordeel van de laatsten.⁷

Oplossing voor het guerrillaprobleem: vernietiging en pacificatie

Tijdens de voorbereiding van Operatie Kraai was er, net als in het voorjaar van 1947, niet veel aandacht besteed aan de pacificatie die moest volgen op het grootschalige militaire optreden. Maar toen het offensief mislukte en de Republiek terugviel op een guerrillastrijd, werd een heldere aanpak voor de pacificatie van Java en de bezette delen van Sumatra urgent.

Op de laatste dag van januari 1949 deed generaal Spoor het pacificatieschema *Systeem van beveiliging in onrustige gebieden op Java en Sumatra* uitgaan. In de voorbije drie jaren waren er op brigade- en divisieniveau al instructies en schema's gegeven voor de pacificatie, maar dit was de eerste keer dat het op legerniveau gebeurde. Spoor stelde in zijn schema geen radicaal nieuwe aanpak voor; de situatie was niet wezenlijk anders dan voor december 1948, ‘zij het [toen] van minder uitgebreide aard’. De eerste pagina's gebruikte hij voor een verdediging van de tot dan toe gevolgde strategie. Met gevoel voor understatement verklaarde de legercommandant vervolgens dat het ‘geen verwondering’ hoefde te baren dat ‘het in de nieuwe bevrijde gebieden’, zo kort na het beëindigen van Operatie Kraai, ‘nog geenszins overal

pais en vree' was. Nu was het de taak het resterende 'bendewezen' te beteugelen. Ditmaal zonder understatement stelde Spoor dat die beteugeling tot de moeilijkste taken van het leger behoorde. De opnieuw toegenomen omvang van het eigen gebied en het gelijk blijven van de omvang van de troepenmacht vroegen om een 'doelmatiger' optreden. In lijn met zijn pacificatieplan uit 1948 moest dit bereikt worden door op lokaal niveau samen met het burgerlijk bestuur een 'pacificatieplan' op te stellen en nauwer samen te werken met het (uit te bouwen) politieapparaat. Het militaire optreden moest zo offensief mogelijk zijn: vanuit een al gepacificeerde kern moesten de troepen het omliggende gebied in trekken. Was dat eenmaal ontdaan van tegenstanders, dan sprong men verder naar een volgend gebied, et cetera.⁸

Spoor begreep dat de ontwikkelingen op de grond aanleiding tot wijziging van het concept konden geven. Hij vroeg de Territoriale tevens Troepen Commando's (TtTC's) om een reactie, 'voor aanvulling en verbetering van de hier neergelegde beginselen'. De drie troepencommandanten op Java bevestigden de validiteit van Spoors schema – zij pasten die aanpak al lang toe in hun resorts lieten ze fijntjes weten – en benadrukten het belang van een goede samenwerking met het civiele bestuur. Het ging hun daarbij niet alleen om informatie-uitwisseling en de inzet van de politie, maar ook om een valide politiek alternatief voor de Republiek en het zo mogelijk gelijktijdig laten plaatsvinden van militaire pacificatie en civiele wederopbouw. Een bevolkingsgerichte aanpak had alleen zin als het leger en de Nederlandse staat politiek wat te bieden hadden aan de Indonesische bevolking.⁹

Kolonel KNIL F. Mollinger van Zuid-Sumatra en kolonel KNIL J.J.C. van Erp van Midden-Sumatra daartegen stelden dat Spoors aanpak niet uitvoerbaar was in hun resorts. Beide commandanten benadrukten de tegenvallende resultaten van Operatie Kraai op Sumatra; ze waren er niet in geslaagd het hele eiland te bezetten. Mollinger was pessimistisch over de gevolgen: 'Het militaire aspect [van de pacificatie] heeft daardoor meer het karakter gekregen van een aantal gezuiverde gebieden, waaruit getracht wordt de vijand te weren, terwijl buiten deze gebieden de vijand zich ongestoord kan organiseren en leiding geven aan militaire of politieke (propaganda) acties, gericht tegen door Nederlandse troepen bezette gebieden.' Een volwaardige pacificatie was volgens Mollinger niet mogelijk; het afslaan van vijandelijke infiltraties en de selectieve zuivering van het enorme achterland was het hoogst haalbare. Dit betekende wel dat het initiatief aan de vijand werd 'prijsgegeven', maar een andere mogelijkheid zag hij niet nu Operatie Kraai er niet in was geslaagd de vijand te 'vernietigen' of hem minstens 'flinke klappen' toe te brengen. Van Erp kwam tot een vergelijkbare conclusie. Door de omvang van het gebied en het gebrek aan troepen was van een samenhangend militair

optreden geen sprake meer en de situatie was nog slechter dan vóór Operatie Kraai. ‘Een somber verhaal’, schreef Spoor in de kantlijn van Van Erps analyse.¹⁰

De commandanten op Sumatra werden door het mislukte beleid met hun neus op de feiten gedrukt. Steun van de bevolking en politieke propaganda waren cruciaal, maar onvoldoende verwerkt in de Nederlandse aanpak, terwijl de tegenstander er goed gebruik van wist te maken. Al snel na het einde van Operatie Kraai bleek dat de bevolking anders dan verwacht vaak helemaal niet stond te springen om terugkeer van het Nederlandse gezag. Wederom kolonel Van Erp, over Midden-Sumatra: ‘De bevolking dezer gebieden, welke toch reeds gedeeltelijk – vooral v.w.b. de intellectuelen – anti Nederlands is, ondervond onvoldoende steun tegen de terreur van de vijand en gleed naar diens zijde af. Het tempo werd nog versneld door de weifelende houding onzer politici.’ Van Erp schoof de schuld in de schoenen van de politiek en de vijandelijke ‘terreur’, maar zag ook in dat de perceptie van de bevolking heel anders was dan die van de Nederlandse strijdkrachten: voor hen was de Nederlandse actie geen ‘bevrijdingsoorlog’, maar een ‘bezettingsoorlog’.¹¹

Dat de tegenstander zeer effectief was in het bedrijven van politiek subversieve activiteiten en propaganda was geen nieuw inzicht. De Republiek en rivaliserende politieke en religieuze bewegingen waren al sinds 1948 bezig met het instellen van schaduwbesturen, het inzetten van de bevolking voor bevoorrading en inlichtingenvergaring en het doden of onder druk zetten van pro-Nederlandse lokale bestuurders. In de eerste acht maanden van 1949 werden volgens Nederlandse opgave alleen al 654 pro-Nederlandse volkshoofden en Indonesische ambtenaren vermoord en 1.026 ontvoerd. Aangezien vermoedelijk veel Indonesische bestuurders onder de dreiging van geweld voor lijfsbehoud kozen, is het aanneembaar dat de subversieve acties van de Republiek (en lokaal ook van de Darul Islam) wijd verspreid en succesvol waren.¹²

Militaire maatregelen prevaleren

Hoe moest in deze omstandigheden de pacificatie vorm krijgen? Op papier liet het pacificatieschema van 31 januari 1949 ruimte voor een gelijktijdige of in ieder geval zo snel mogelijke ‘civiele’ pacificatie en voor veel meer aandacht voor de burgerbevolking. Maar op het militair beleid en de uitvoering daarvan had het weinig effect; de vijandgerichte aanpak bleef dominant. Het gebrek aan troepen, te veel grondgebied, het verlies van initiatief, noodgedwongen defensief optreden, een weifelende of zelfs vijandige bevolking – ook voor de bataljons op Java zou dit al snel de ervaring worden. Het leger kreeg amper grip op de situatie

terwijl het burgerlijk bestuur niet over de benodigde veiligheid, middelen en personeel beschikte om op grote schaal zinnig bij te dragen aan de pacificatie.¹³

Tegelijkertijd behoorde de civiele pacificatie volgens Spoor 'niet tot het competentieveld van het militaire apparaat' en ook de door de krijgsmacht uitgevoerde pacificatietaken moest, zo benadrukte hij meermaals, 'zo spoedig mogelijk' door de politie worden overgenomen. Politiewerk was een 'oneigenlijke taak' voor het leger. De realiteit was dat veel gebieden nooit de rust zouden kennen om het met alleen politiebescherming af te kunnen, en dat het politieapparaat überhaupt te klein, onderbemand en ineffectief was een rol van belang te kunnen spelen. Niettemin bleef het leger naar de civiele autoriteiten wijzen voor het oppakken van deze taken. Omgekeerd moest het burgerlijk bestuur met lede ogen aanzien hoe de veiligheidssituatie verslechterde en het eigen werk steeds moeilijker werd.¹⁴

De haalbaarheid van de pacificatie kwam steeds meer onder druk te staan. Generaal-majoor W. Baay, de commandant van de A-Divisie, had in reactie op Spoors pacificatieschema van 31 januari gepleit voor een *gelijktijdige* civiele en militaire pacificatie, en herhaalde dit ook in latere instructies. Tijdens een bespreking met zijn brigadecommandanten begin mei 1949 was de conclusie echter dat 'de opbouw van het bestuursapparaat' heel belangrijk was, maar tevens moest worden beschouwd als 'de laatste factor nodig voor de totale pacificatie'. Maar ook *in opvolging van elkaar* werkte het niet. Militair gezien was de situatie begin mei 1949 in Oost-Java naar omstandigheden en in vergelijking met elders niet ongunstig. Baay en zijn officieren wisten echter niet goed wat ze met de situatie aan moesten. Zij hadden gedaan wat ze konden, de bal lag nu bij het civiele bestuur. Maar dat was hier nog lang niet klaar voor, waardoor de pacificatie niet kon worden afgerond: 'Zolang deze factor [de opbouw van het civiele bestuur en politie] nog niet is gerealiseerd zijn wij op een dood punt gekomen. Dat militair gezien de situatie geheel in handen is en wij niet meer kunnen spreken van militaire problemen is nu wel duidelijk.' Daarom besloten de officieren om zich maar verder te richten op de vernietiging van de laatste restanten van de vijandelijke eenheden.¹⁵

De vijandgerichte benadering, het geloof in de vernietiging van de tegenstander als voorwaarde voor een succesvolle pacificatie, de strenge competentieafbakening met het burgerlijk bestuur en ten slotte de groeiende onmin met de politiek bleven de strijdkrachten dus parten spelen. Dit leidde ertoe dat het toegenomen inzicht in de cruciale rol van de burgerbevolking niet resulteerde in een betere bescherming van burgers tegen vijandelijke aanvallen en bovenal niet tegen de neveneffecten van het eigen geweldgebruik.

De moeilijke guerrillastrijd maakte de neiging tot vernietiging nog sterker. Volgens een instructie voor de guerrillabestrijding van de T-Brigade van 17 februari 1949 vertoonde de strijd

vele kenmerken van een ‘totale oorlog’ en moesten harde maatregelen niet geschuwd worden. Zo moesten de voedsel- en medische voorraden van de vijand vernietigd worden. Dit zou de tegenstander dwingen ‘van het land’ te leven. ‘Op den duur zal dit voor die bevolking als een ondragelijke last worden gevoeld en zal zij er toe komen ons te helpen om dergelijke bendes te elimineren.’ Deze redenering, met een lange koloniale geschiedenis, kwam zeker in 1949 neer op wensdenken. Het leger bleef de kracht van de band tussen de guerrilla en de bevolking – vrijwillig of gedwongen – onderschatten.¹⁶

Een memorandum over de guerrillabestrijding van de staf van KNIL Inf. I, dat ook in Midden-Java gelegd was maar niet onder de T-Brigade viel, stelde dat die ‘dient te geschieden dmv. twee nauw met elkaar verbonden methoden: de politieke en de tactische’. Het voorop plaatsen van de politieke methode gaf blijk van een vrij zeldzaam inzicht binnen de Nederlandse strijdkrachten anno 1949, maar ook deze analyse leidde niet tot een meer bevolkingsgericht optreden: ‘Het simpele, doch niettemin ernstige feit doet zich dus voor, dat de guerilla praktisch uitsluitend moet worden bestreden door de (tactische) militaire methode zonder dat deze methode parallel loopt aan enige politieke methode.’ De militaire middelen moesten zoveel mogelijk worden uitgebuit: ‘Hoe weifelachtiger onze politieke koers is, hoe genadelozer onze troepen moeten optreden.’¹⁷

De strijdkrachten modderden voort op dezelfde weg als eerder in de hoop alsnog Java en Sumatra te onderwerpen en de Republiek te vernietigen. Het weer openen van het diplomatieke overleg bracht hier in eerste instantie geen verandering in. In een memorandum aan generaal Spoor stelde Buurman van Vreeden dat juist in het licht van de onderhandelingen actief opgetreden moest worden. Een van de grootste ‘fouten uit het verleden’ was het (laten) bestaan van Republikeinse verzetshaarden in Nederlands gebied in 1947 en 1948. Dit moest nu koste wat het kost voorkomen worden, zodat de Republiek tijdens de onderhandelingen geen been aan de grond zou krijgen. Vernietiging was en bleef het na te streven doel.¹⁸

Het onhaalbare doel van vernietiging en pacificatie

De resultaten van Operatie Kraai en het optreden tijdens de eerste maanden van 1949 waren niet ongunstig: de TNI was gedeeltelijk vernietigd en de resterende delen waren uiteengeslagen. Maar dit relatieve succes werd indirect een ruggensteun voor de guerrillastrategie van de Republiek. TNI-eenheden vielen uiteen in kleinere eenheden, die minder makkelijk op te sporen waren. Daarnaast werden de afgesneden TNI’ers door omstandigheden gedwongen nauwer samen te werken met lokale strijdorganisaties en de bevolking, wat het Nederlandse vermogen adequaat te reageren nog verder onder druk zette.¹⁹

Het grote gevaar dat in kleine guerrilla-eenheden school werd ernstig onderschat. Het kleinschalige opereren van de vijandelijke eenheden en hun vele aanvallen op civiele doelen werden als een teken van zwakte gezien: een volwaardige militaire eenheid zou het opnemen tegen een soortgelijke tegenstander en zich niet verlagen tot aanvallen op burgers en bestuur. Deze onderschatting hing nauw samen met de staatsrechtelijke en politieke visie op het conflict zoals die leefde onder veel hoge militairen. Feitelijk was de Republiek niet vernietigd met Operatie Kraai, maar op een abstract-juridisch niveau was ze dat wel: de Republiek had geen regering meer en geen grondgebied, zodat zij de facto niet meer kon bestaan. De TNI was hiermee automatisch ook geen krijgsmacht meer, maar een verzameling ‘benden’ die geen politiek bestaansrecht meer konden hebben nu hun staat niet meer bestond. Vermoedelijk deelden veel lagere officieren, onderofficieren en manschappen de visie van de legerleiding op de legitimiteit van de Republiek en de Nederlandse politieke koers.²⁰

Kapitein Groenwoud waarschuwde de officieren van de A-Divisie in ieder geval nog wel voor de effectiviteit van de kleinschalige vijandelijke acties: ‘[hieruit] moge de nodige ervaring worden opgedaan t.a.v. de guerilla-tactiek [*sic*], welke hier ten koste van ons zeer goed wordt uitgevoerd’. En volgens kapitein-vliegenier-KNIL A.G. Deibel waren ‘de pogingen tot het achterhalen en daarna vernietigen’ van de kleinere vijandelijke ‘benden’ in veel gevallen ‘vruchteloos’. De vijand bleef de Nederlandse troepen steeds een stapje voor. Het oorlogsdagboek van 8 RVA vermeldde, enigszins gefrustreerd, het falen van een tiental acties tegen grotere concentraties Darul Islam-strijders begin 1949: ‘Doordat de vijand toch uiteindelijk zijn heil altijd in de vlucht zocht, hoewel soms na hevige tegenstand, was het niet mogelijk hem definitief te vernietigen bij een dezer acties.’ De 4^e Infanterie Brigade moest noodgedwongen de ‘eerste krachten’ wijden aan ‘het openhouden van de wegen’ als gevolg van de vele mineringen, versperringen en vernielde bruggen.²¹

De guerrillabestrijding bleef een mengeling van patrouillegang, hinderlagen en grootschalige zuiveringsacties. Net als tijdens de laatste maanden van 1947 werd gebrek aan mankracht om alle gebieden effectief te bezetten en te patrouilleren gecompenseerd door het opschalen van het aantal grotere zuiveringsacties en een toegenomen leunen op de zware wapens. Tussen 1 januari en 8 augustus 1949 voerden Nederlandse troepen maar liefst 296 grote zuiveringsacties uit op Java en 80 op Sumatra, wat neerkomt op een gemiddelde van anderhalve grote zuiveringsactie per dag. Groot betekent in dit verband acties die het eigen bataljonsvak overstegen en door een hoger commando werden gecoördineerd. Het zwaartepunt lag in de eerste maanden van 1949, er waren nog relatief grote TNI concentraties die de dans waren ontsprongen tijdens Operatie Kraai. Maar ook nadat deze uiteengeslagen waren in kleinere

groepen, bleven grote zuiveringsacties een graag gebruikt middel. Zelfs in de laatste twee weken voor de wapenstilstand vonden er nog zes plaats.²²

Het troepentekort en de omvang van het te beheersen gebied deden ook een groot beroep op de overige mankracht. De twee batterijen van 2-12 RVA bijvoorbeeld deden niet alleen dienst als artillerie, maar werden ook ingezet voor (gemotoriseerde) patrouilles. Zelfs de afdelingsstaf had een patrouillegebied aangewezen gekregen. In samenwerking met KNIL Genie Veldcie. I en de ondernemingswacht van de rubberonderneming in Kroempoet werden soms iets grotere acties ondernomen; er kwam geen 'echte' infanterist aan te pas.²³

Tegelijkertijd werden de reserves op brigade- en divisieniveau weer belangrijk. Generaal KNIL J.K. Meyer, de commandant van de B-divisie in Midden-Java, beval begin 1949 zijn brigadecommandanten alle vindbare kleine losse eenheden bijeen te schrapen om op brigadeniveau steeds een reserve van het equivalent van een bataljon (700-800 man) te hebben voor grotere zuiveringsacties. Generaal Baay beval in maart nog eens tot de instelling van mobiele reserves van pelotonssterkte bij iedere infanteriecompagnie. Dit bleek niet haalbaar met het beschikbare personeel, zodat in mei de afzonderlijke reserves op brigadeniveau werden samengevoegd tot één reserve op divisieniveau, om in ieder geval op dat niveau nog over de nodige slagkracht te kunnen beschikken. Dit tekort aan manschappen en de concentratie van de weinige beschikbare troepen werkten het organiseren van grotere acties verder in de hand.²⁴

Ook werd opnieuw een beroep gedaan op de politie en op de Veiligheidsbataljons die onder auspiciën van de pro-Nederlandse deelstaten waren geworven. Ze werden ingezet voor bewakingstaken, om meer militairen vrij te maken voor het actief bestrijden van de vijand. Beide instituties bleken de (relatief militaire) taak echter vaak niet naar behoren uit te kunnen voeren wegens gebrekkige opleiding en bewapening en een dalend moreel, en ook de samenwerking met het leger liet te wensen over, waardoor hun inzet niet tot de gehoopte resultaten leidde.²⁵

In het voorjaar van 1949 probeerde de staf van de A-Divisie de pacificatie effectiever te maken door militaire posten (weer) te concentreren rondom belangrijke economische centra. Dit werd ingegeven door zowel de kwetsbaarheid van de veraf gelegen ondernemingen als door het idee dat dergelijke posten in de toekomst de uitvalsbasis konden worden voor het burgerlijk bestuur en op die manier bijdroegen aan het herstellen van het economisch leven. Hierdoor werd de eigen positie echter wel kwetsbaar, zoals ook in het memorandum over de guerrillastrijd van KNIL Inf. I. uit maart 1949 werd benadrukt:

‘Het is kenmerkend voor het tactische beeld, dat onze troepen, zolang zij nog geen vaste basis hebben en kris-kras door het terrein trekken, weinig last hebben en ondervinden van de guerilla’s. De moeilijkheden beginnen eerst wanneer vaste objecten worden bezet. Deze objecten en de verbindingslijnen daarheen, werken als een magneet op de guerilla’s. De benden kunnen op hun gemak allerlei snode plannen uitbroeden en uitvoeren, omdat zij immers zeker weten, dat onze troepen daar over een paar weken nog steeds in die vaste objecten zijn gelegd.’

De v-Brigade ging in juli 1949 over op een model met maar enkele grote detachementen in de hoop weer offensieve slagkracht te krijgen. Bij herhaling riepen commandanten op tot een meer offensieve aanpak van de pacificatie, maar dit was trekken aan een dood paard, helemaal na mei 1949 toen het enthousiasme voor gevaarlijk offensief optreden rap afnam.²⁶

Niet zonder reden werd de effectieve vijandelijke inlichtingenvergaring gezien als een van de belangrijkste redenen voor het afnemende effect van grote zuiveringsacties. Uit buitgemaakte documenten bleek dat de vijand vaak goed op de hoogte was van de locaties van Nederlandse eenheden en het patroon en de reikwijdte van hun patrouillegang. Tijdens een grote actie in maart in Trenggalek bijvoorbeeld troffen Nederlandse troepen overal bekendmakingen aan die de bevolking waarschuwden voor hun komst.²⁷

Maar de eigen inlichtingenanalyses speelden ook een rol. Volgens kapitein Groenwoud, hoofd inlichtingen bij de A-Divisie, was het in het machtsvacuüm na de vermeende implosie van de TNI ‘een Hobbesiaanse strijd’ van alles tegen iedereen: ‘Dit is een natuurlijke ontwikkeling, daar de liquidatie van de TNI tot gevolg heeft, dat de centrale leiding ontbreekt, de discipline verdwijnt en het [vijandelijke] militaire apparaat opgesplitst wordt in een groot aantal kleine bendes met eigen commandanten, die er alleen nog maar op uit zijn lokaal de macht in handen te krijgen en hun leven zo lang mogelijk trachten te rekken. Bijna automatisch werd in de analyses de link gelegd tussen het kleiner worden van vijandelijke eenheden en het verval van hun moreel. Maar van dat laatste was veel minder sprake dan Nederlandse militairen meenden. Groen stelt dat de mate van bevolkingssteun en de steeds gunstiger politieke vooruitzichten veel belangrijker waren voor het moreel van de Indonesische strijdorganisaties dan tijdelijke militaire tegenslagen.’²⁸

Volgens sommige officieren werden de pacificatiepogingen ook ondermijnd doordat de militairen te veel in de watten werden gelegd. Volgens onderluitenant M.H.G. Vermin, assistent-hoofd van het Kantoor Operatiën van het Hoofdkwartier van de Militaire Luchtvaart, moest de ‘moderne opvatting in het leger betreffende auto’s, welzijnsverzorging en post’

worden losgelaten. Contra guerrilla was terugkeer naar de basis: alleen dan zouden de troepen ‘de vij. benden rusteloos kunnen achter volgen [sic]’. In het memorandum over de guerrillastrijd van KNIL Inf. I werd eenzelfde punt gemaakt.²⁹

Dat de vijandelijke guerrillagroepen in de regel niet te vernietigen waren, leidde niet tot een andere aanpak. Het pessimistisch gestemde memorandum over de guerrillastrijd van KNIL Inf. I gaf als voornaamste tactische antwoord de harde ‘contra-guerilla’ door goedgetrainde, zeer bewegelijke troepen en het grootschalige ‘schoonvegen’ door grote ‘gevechtsgroepen’ van minstens een compagnie sterk. De commando’s en parachutisten van het Korps Speciale Troepen werden op deze manier tijdens grote zuiveringsacties veel ingezet in 1949, vaak in samenwerking met ‘gewone’ eenheden. Maar ook de groene en rode baretten konden het tij niet keren. Voor veel troepen werd vernietiging de theorie, en tijdelijk verjagen het hoogst haalbare in de praktijk. Maar de theorie bleef overeind. Deibel, die eerder schreef over de vruchteloze patrouillegang en zuiveringsacties, bleef erbij dat ‘wat echter beslist nodig is voor de bestrijding van het verzet, is dat men de kern van het kwaad uit de weg ruimt, radicaal en afschrikwekkend’. Met die instelling vochten de Nederlandse strijdkrachten door, tot aan de wapenstilstand van augustus 1949.³⁰

Escalatie in geweldgebruik 1949

De opschaling en intensivering van de inzet als het voornaamste Nederlandse antwoord op de guerrilla leidde tot een escalatie in het geweldgebruik; de voorschriften accommodeerden de een dergelijke intensivering zonder al te veel moeite. Daarnaast speelden operatievorm en vuurdiscipline, de aard van de guerrillastrijd, de relatie tussen geweldgebruik, moreel en risicomijding, en ten slotte het toegenomen gebruik van zware wapens een rol. 1949 illustreert als geen ander jaar de geweldontsporing zoals uiteengezet door Van Doorn en Hendrix.

Volgens Nederlandse opgave kwamen tussen het begin van Operatie Kraai en de wapenstilstand in augustus 1949 1.275 militairen in Nederlandse dienst om het leven; 50,47 procent van het totaal van 2.526 voor de hele oorlog. In deze periode stierven een geschatte 61.585 Indonesische tegenstanders als gevolg van Nederlands militair geweld; maar liefst 63 procent van het totaal van 97.421 Indonesische slachtoffers. De 9 maanden vanaf 18 december 1948 tot en met 15 augustus 1949 waren dus bloediger dan de 37 maanden daarvoor. Het wekt daarom geen verbazing dat 1949 ook het jaar is met de meeste gerapporteerde gevallen van extreem geweld en oorlogsmisdaden in het in *Soldaat in Indonesië* geanalyseerde corpus van

egodocumenten. In onderstaande tabellen zijn de verliescijfers (naar Nederlandse en Britse opgave) weergegeven ten opzichte van tijd en van elkaar.³¹

Nederlandse en Indonesische personele verliescijfers in verhouding					
Periode	Gesneuveld NL	Gesneuveld Ind.	Daggemiddelde NL	Daggemiddelde Ind.	Verhouding
11-10-45 tot 15-08-49 (1.405 dagen) (hele conflict)	2.526	97.421	1,79	69,33	1: 38,73
11-10-45 tot 19-07-47 (646 dagen) (tot Product)	485	12.313	0,75	19,06	1: 25,39
20-07-47 tot 04-08-47 (16 dagen) (Op. Product)	169	*742	10,56	46,38	1: 4,49
05-08-47 tot 18-12-48 (499 dagen) (einde Product tot Kraai)	597	22.776	1,19	45,64	1: 38,15
11-10-45 tot 18-12-48 (1.178 dagen) (begin conflict tot Kraai)	1.251	35.835	1,06	30,42	1: 28,64
19-12-48 tot 15-08-49 (240 dagen) (Kraai tot Wapenstilstand)	1.275	61.585	5,31	265,6	1: 48,30

*Opgave is hoogst incompleet; Groen schat 3.000.

Britse en Indonesische personele verliescijfers in verhouding³²					
Periode	Gesneuveld Brits	Gesneuveld Ind.	Daggemiddelde Brits	Daggemiddelde Ind.	Verhouding
29-09-45 tot 30-11-46 (428 dagen)	620	13.441	1,44	31,40	1: 21,7

Britse, Nederlandse en Indonesische personele verliescijfers in verhouding					
Periode	Gesneuveld B&NL	Gesneuveld Ind.	Gemiddelde per dag B&NL	Gemiddelde per dag Ind.	Verhouding
29-09-45 tot 15-08-49 (1.417 dagen)	3.146	110.862	2,22	78,24	1: 35,24

Dit overzicht laat zien dat de Nederlandse krijgsmacht in 1949 niet alleen in absolute, maar ook in relatieve zin veel meer Indonesische slachtoffers maakte dan eerder. Vanaf 11 november 1945 tot aan de vooravond van Operatie Kraai op 18 december 1948 werden voor iedere gesneuvelde Nederlandse militair 28,7 Indonesische tegenstanders gedood. In de periode van 19 december 1948 tot en met 15 augustus 1949 werden voor iedere gesneuvelde Nederlandse militair 48,3 Indonesische tegenstanders gedood.

Zoals in de inleiding uitgelegd, zijn de cijfers van de Indonesische verliezen niet eenduidig en geven zij een ondergrens aan. Wat dat betreft zal de verhouding tussen het aantal gesneuvelde Nederlandse militairen en Indonesische slachtoffers in werkelijkheid dus nog verder uit elkaar hebben gelegen. Maar de Nederlandse cijfers zijn ook niet volledig, aangezien politiemensen en hulptroepen zonder officieel KNIL-dienstverband er niet in zijn opgenomen.

De toename in geweldgebruik is ook terug te zien in de cijfers over de inzet van de zware wapens. In de zevenenhalve maand vanaf 1 januari tot en met 15 augustus 1949 verleende de ML-KNIL 1.040 keer steun aan de infanterie, een gemiddelde van 4,6 per dag. Ter vergelijking: in de hevige guerrillastrijd in de vijf maanden van augustus tot en met december 1947 was dit 301 keer, een gemiddelde van twee keer per dag. Uit onderstaande tabel blijkt dat de ML-KNIL in 1949, ondanks een gebrek aan geschoold (onderhouds)personeel en reservedelen, zeer actief was vergeleken bij de eerdere jaren.³³

Inzet Luchtstrijdkrachten (LSK) 1947-1949						
	Geplande operaties		Steun aan infanterie		Gecombineerd	
	Aantal	Daggemiddelde	Aantal	Daggemiddelde	Aantal	Daggemiddelde
08 - 12 1947	280	1,8	301	2,0	581	3,8
1948	90	0,2	238	0,7	328	0,9
01 - 08 1949	301	1,3	1.040	4,6	1.341	5,9

Ook de artillerie-inzet was in aantal dagen veruit het hoogst in 1949. Het verschil tussen 1947 en de acht maanden van 1949 moet in werkelijkheid nog groter zijn, omdat de gegevens voor 1947 completer zijn dan die voor 1949. Overigens was het aantal beschikbare vuurmonden ongeveer gelijk over de hele periode, maar de artillerie was in 1949 minder mobiel dan voorheen als gevolg van materiaal- en personeelstekorten.³⁴

Dagen dat artillerie in actie kwam 1947-1949³⁵		
Jaar	Dagen (cumulatief)	Daggemiddelde
1947	333	0,9
1948	96	0,3
1949 (eerste drie kwartalen)	394	1,7

Operatievorm en vuurdiscipline

Het gebrek aan vuurdiscipline baarde de legerleiding al sinds eind 1945 zorgen en de hevige tegenstand in 1949 maakte de neiging tot schieten alleen maar groter: voor de individuele militair was het risico op een vijandelijke hinderlaag of vuuroverval nu groter dan eerder. Net als andere commandanten waarschuwde generaal-majoor Baay zijn officieren meermaals voor het risico van meer slachtoffers door eigen vuur als soldaten steeds op eigen initiatief schoten, in plaats van de bevelen van hun (onder)officier af te wachten; maar liefst 25 procent van de gewonden zou het gevolg zijn van eigen vuur. Dat een dergelijk schietgraag gedrag ook het risico op burgerslachtoffers vergrootte vermeldde Baay niet.³⁶

De tactische operatievormen droegen eveneens bij aan het gebrek aan vuurdiscipline. Op het niveau van bewaking en patrouille was sprake van een vergaande decentralisatie van de bevelsstructuur, waardoor lagere eenheden een relatief grote autonomie en verantwoordelijkheid kregen. Onder anderen Van Doorn en Hendrix benadrukken het belang van deze ontwikkeling voor de ontsparing van het geweldgebruik: controle, aansturing en

overzicht van bovenaf ontbraken vaak. Waar een bataljonscommandant of compagniescommandant zou aansturen op matiging kon de patrouillecommandant zijn eigen keuzes maken in het veld. In het patrouillerapport moest het munitieverbruik vermeld worden, maar als er sprake was geweest van vijandelijke ‘weerstand’, was dit gebruik altijd gerechtvaardigd.³⁷

De bevelsstructuur bleef bij grotere zuiveringsacties vaak wel intact, maar dat weerhield de troepen niet van schietgraag optreden. In de zuiveringsacties zochten de militairen, anders dan bij bewakingsdiensten en routinepatrouilles, actief naar een tegenstander, gingen ze uit van gewapende tegenstand en grepen ze om die reden snel naar de wapens. Daar komt bij dat tijdens dergelijke operaties vaak zware wapens werden ingezet om het gebrek aan mankracht te compenseren. 5-6 RI (gelegerd in Midden-Java) had voor de zuivering van een dorp op 16 januari 1949 maar 15 infanteristen beschikbaar. In de buurt zou zich 100 man van de tegenstander schuilhouden. De 15 infanteristen konden echter ondersteund worden door enkele op carriers (kleine Britse halfrupsvoertuigen) gemonteerde mortieren. ‘De kampong werd behoorlijk bestookt met granaten en toen wij er in. Alles werd doorzocht en afgezocht, maar tevergeefs. Niets meer te vinden en volgens de bevolking was de hele bende vroeg in de morgen gevlucht in W. richting.’ Wederom geen reflectie op nevenschade en het risico op onbedoelde slachtoffers.³⁸

De aard van de guerrillastrijd

De aard van de guerrillastrijd – onverwachte aanvallen en een vaag onderscheid tussen burgers en strijders – voedde, samen met de gekozen tactische operatievormen, een stijgend geweldgebruik. Een goed voorbeeld biedt 5 RS. Dit bataljon dienstplichtigen was midden 1947 in Indonesië aangekomen en achtereenvolgens in Celebes en Midden-Java gelegerd. Een echte guerrillastrijd bleef het bataljon in eerste instantie bespaard. Tot de aanvang van Operatie Kraai had 5 RS drie militairen verloren, van wie geen als gevolg van vijandelijke activiteit. Bij de paar acties die het had uitgevoerd waren acht tegenstanders gedood. Maar vanaf Operatie Kraai veranderden de omstandigheden drastisch. De veteraan Jan Janssen herinnerde zich hoe hij en zijn medesoldaten na aankomst in Midden-Java in mei 1948 van een groepje KNIL’ers het advies ‘eerst schieten, dan praten’ hadden kregen. Dit advies hadden de mannen van 5 RS in eerste instantie naast zich neergelegd, maar na de eerste gruwelijke confrontatie met de guerrillastrijd na Operatie Kraai werd het plots omarmd:

Dat hebben we in een dag geleerd, het was niet leuk, of goed dat weten wij ook wel, maar als de vijand zo vecht dan doen wij het nog beter, dat waren onze gedachten, die hebben we ook ten uitvoer gebracht. Want als we er daarna een stelletje te pakken hadden, waren ze echt niet gelukkig neem dat maar van mij aan.... Hoe meer je er meemaakt zoveel te harder word je.’³⁹

Verliescijfers 5 RS van 18 december 1948 t/m 31 december 1949				
	Gesneuveld	Overleden	Gewond	Gedode tegenstanders
18.12.48-31.03.49	18	-	57	719
01.04.49-30.06.49	6	-	21	275
01.07.49-30.09.49	-	-	3	90
01.10.49-31.12.49	1	1	1	15
Totaal	25	1	82	1099

Naar opgave van 5 RS werden voor iedere gesneuvelde eigen militair bijna 44 tegenstanders gedood. Hoewel de precieze cijfers niet bekend zijn moet het eigen verlies aan doden en gewonden neerkomen op tussen de 13 en 15 procent van de totale eigen sterkte.⁴⁰

Volgens het memorandum van KNIL Inf. I was er vanwege de uitzichtloze politieke en militaire situatie geen ontkomen aan ‘bloedvergieten op vrij grote schaal’. Een scherp onderscheid tussen burger en vijandelijke strijder was niet te maken, ‘want dwingt men de troepen uitsluitend op guerrilla’s te vuren, dan zullen onze verliescijfers nog hoger worden’:

‘Doordat de guerilla’s zich in geen enkel opzicht onderscheiden van de burgers, tenzij zij toevallig gewapend worden aangetroffen, is de troep gedwongen zuiver uit lijfsbehoud, ook op de bevolking te vuren. Het is herhaalde malen voorgekomen, dat een patr. plotseling wordt beschoten door ogenschijnlijk vreedzame arbeidende landbouwers; zelfs doken tussen padiplantende vrouwen plotseling guerilla’s op. Onder die omstandigheden is het verklaarbaar, dat de troep geen risico’s neemt.’⁴¹

Een indicatie voor deze weinig ontziende aanpak is de verhouding tussen het aantal vijandelijke slachtoffers en het aantal buitgemaakte wapens. Volgens opgave op brigadeniveau en hoger

werden er tussen 19 december 1948 en augustus 1949 10.202 handvuurwapens (geweren, karabijnen, pistoolmitrailleurs, pistolen en revolvers) buitgemaakt. In dezelfde periode zouden 61.585 Indonesische tegenstanders zijn gedood.⁴²

De grote discrepantie in verliescijfers is ook terug te zien in de verslaglegging op lager niveau. Twee voorbeelden van infanteriebataljons: KNIL Inf. I verloor in de eerste twee kwartalen van 1949 39 doden, terwijl er ten minste 1.187 tegenstanders werden gedood. In de periode van 2 januari tot en met 10 mei 1949 werden door 3 RS en samenwerkende eenheden ten minste 126 tegenstanders gedood, tegenover 5 gesneuvelden aan de eigen kant. De discrepantie wordt nog groter als we bedenken dat relatief veel Nederlandse slachtoffers vielen als gevolg van mijnen en trekbommen, situaties waarin lang niet altijd sprake was van direct vijandcontact. De gevallen van direct contact met de tegenstander waren gemiddeld genomen dus nog eenzijdiger dan de cijfers suggereren. De verhouding is indicatief: veel gedode ‘tegenstanders’ waren vermoedelijk onbewapend – van wie weer een gedeelte burger was. Bekend is dat in veel eenheden van Indonesische strijdorganisaties een deel van het personeel ongewapend was.⁴³

Zoals alle guerrilla’s probeerden de Indonesische strijdorganisaties zoveel mogelijk wapens van gevallen en gewonden mee te nemen. Daardoor bleef het aantal buitgemaakte wapens altijd lager dan het aantal gedode tegenstanders. Daar staat tegenover dat een gedeelte van de wapens werd buitgemaakt bij de ontdekking van vijandelijke voorraadplaatsen, en dus ook niet in een rechtstreeks verband staat met het aantal gedode tegenstanders.⁴⁴

Binnen de Nederlands-Indische regering was er kritiek op de zo uiteenlopende verhouding tussen gedode tegenstanders en buitgemaakte wapens. De legerleiding wuifde deze kritiek weg met het argument dat de discrepantie nu eenmaal het gevolg was van de gebrekkige uitrusting en de gebrekkige strijdwijze van de Indonesische tegenstanders. Maar ze had ook niet het benodigde cijfermateriaal voorhanden om dieper op het probleem in te gaan; de Nederlandse verslaglegging maakte bijna nooit expliciet melding van gedode burgers. Het is allermist onredelijk om op basis hiervan te concluderen dat Nederlandse eenheden geregeld alle gemaakte slachtoffers als tegenstanders in de boeken zetten. Omdat de bronnen hierover zwijgen is niet te bepalen of dit alleen gebeurde voor gedode mannen, of dat ook vrouwen en kinderen werden meegeteld.⁴⁵

Op papier was het wel de bedoeling dat eenheden gedode burgers en nevenschade nauwkeurig bijhielden. Burgers hadden tijdens de dekolonisatieoorlog de mogelijkheid om een verzoek tot schadeloosstelling voor geleden schade in te dienen bij de Staat, ook namens of vanwege een omgekomen familielid. Om die reden hield de Nederlands-Indische regering, zij

het halfslachtig, sinds het einde van Operatie Product de omvang van de (economische) oorlogsschade bij. Met het oog op actuele en toekomstige aanvragen voor schadeloosstelling deed de legercommandant op 27 januari 1949 een instructie uitgaan:

Aangezien belanghebbenden veelal hun verzoek gronden op de enkele stelling, dat hun familieleden etc. zonder meer waren neergelegd of geëxecuteerd, doch volkomen onschuldig zouden zijn geweest, is het van groot belang, dat over zo volledig mogelijke inlichtingen kan worden beschikt; reeds teneinde te voorkomen, dat de Regering wordt opgelicht. Derhalve wordt verzocht, elk geval van deze aard – dus niet in geval van acties tegen duidelijk onderkenbare, georganiseerde benden of Republikeinse strijdorganisaties – duidelijk te vermelden in het gevechts- of patrouillerapport, waarbij in het bijzonder dient te worden gelet op de omstandigheid of door eigen onvoorzichtig optreden van de gedode of gesneuvelde het neerleggen noodzakelijk was i.v.m. eigen veiligheid.’⁴⁶

Oftewel, uit de vrees dat de staat zou worden ‘opgelicht’ bij aanvragen tot schadeloosstelling, en met het oog op gehoopte spoedig succesvolle pacificatie en het herstel van ‘orde en rust’, moesten burgerslachtoffers nauwkeurig worden bijgehouden. Veel effect had deze maatregel niet. Verwijzingen naar burgerslachtoffers bleven ook in actieverslagen van 1949 een zeldzaamheid.

Geweldgebruik, moreel en risicomijding

De doelloosheid van het optreden na Operatie Kraai en vervolgens het zicht op een spoedig einde van de strijd na de eerste onderhandelingsronde maakten dat militairen na mei 1949 minder bereid waren risico’s te nemen. Risicomijdend gedrag uitte zich op twee manieren: het gebruik van extra geweld om de eigen overlevingskansen te vergroten en het vermijden van vijandcontact. Bij de v-Brigade was de situatie begin juli 1949 beroerd:

‘Op inlichtingen betreffende de aanwezigheid van [vijandelijke groepen] wordt slechts zelden uitgerukt, de pat[rouille]gang is op enkele uitzonderingen na teruggelopen tot een kleine kring rondom het det[achment], op beschietingen wordt gereageerd door op uiterst royale wijze terug te vuren in stede van offensief hiertegen op te treden.’

Het gevolg was dat het initiatief bijna volledig bij de tegenstander kwam te liggen, wat weer tot een verdere neergang van het moreel leidde. Opmerkelijk genoeg deed dit de gangbare onderschatting van de tegenstander keren in een overschatting: ‘Uit verschillende verhalen blijkt een duidelijke overschatting van de tegenstander, welke dikwijls geschilderd wordt als een soort duivelskunstenaar.’⁴⁷

De meeste eenheden wisten zich staande te houden, al dan niet door hard van zich af te slaan. De cavaleristen van 3-2 RHvB waren verantwoordelijk voor moeilijke wegpatriouilles en werden veelvuldig geconfronteerd met mineringen. Het vrijhouden van de weg was gevaarlijk werk, met name voor de mannen die de mijnen en versperringen moesten ruimen. De vijand bleef meestal onzichtbaar, maar als hij zich toonde werd hij onmiddellijk bestookt met de snelvuurkanonnen en mitrailleurs van de pantserwagens en de beschikbare infanteriewapens. Het zekere voor het onzekere nemen betekende dat een verdenking van vijandelijke aanwezigheid al voldoende kon zijn. Tijdens een actie kwam een ploeg van 3-2 RHvB tot stilstand voor een net vernielde brug. ‘Bij voorbaat gaven we maar wat mortiervuur af op een kampong in het verlengde van de weg, want het was ons te stil.’ De verdenking bleek in dit geval terecht en er volgde een vuurgevecht. De tegenpartij trok uiteindelijk weg, waarna geprobeerd werd een gevonden trekbom onschadelijk te maken. De poging mislukte – vier militairen kwamen om het leven.⁴⁸

Deze en vergelijkbare druk kon te veel worden. Individuele militairen braken geregeld, maar soms stortte ook een hele groep militairen in. Een compagnie grenadiers, tijdelijk ondergebracht bij 5-6 RI, was begin 1949 door een combinatie van factoren ‘ingeklapt’. Begin juli was het overgrote deel van de eenheid ‘nog steeds niet over de morele depressie heen’, waardoor slechts een klein gedeelte van de mannen voor offensieve acties beschikbaar was. Ook 4 AVA had het zwaar. De militairen, die zowel als artillerist en infanterist werden ingezet, kregen geen grip op de guerrillastrijd en voelden zich tegen april 1949 machteloos. Toen een maand later bekend werd dat de OVW-eenheid snel zou repatriëren, wilde niemand meer risico lopen, zodat ‘van gevechtsmoraal in de zin van aanvalsgeest (...) weinig sprake meer’ was.⁴⁹

Het dalend moreel maakte de stap naar meer en zelfs extreem geweld soms gemakkelijker. Ontgoocheling en frustratie over de situatie konden makkelijk omslaan in desinteresse, een verband dat in verschillende studies wordt opgemerkt. Een goed voorbeeld van deze dynamiek is deze reflectie van een anonieme Brabantse militair op het optreden van de Speciale Troepen en dat van zijn eigen eenheid:

‘De mannen van Westerling hebben een spoor van bloed achtergelaten, ze waren meedogenloos. Ze omsingelden een kampong en joegen iedereen die erin zat, eruit. Die werden ter plekke allemaal neergeschoten. Op het laatst was het zo, dat ook wij niet erg selectief meer waren ten aanzien van wie schuldig was en wie niet.’

Keihard optreden waar de militair en zijn maten eerst nog met afschuw over spraken werd tegen het einde van het conflict voor sommigen kennelijk ook hun eigen *modus operandi*. De wil om het onderscheid te maken tussen strijder en burger verdween snel in Indonesië.⁵⁰

De marinier Schrijber herinnerde zich een vergelijkbare desinteresse in de manier van optreden van een detachement van 423 IB in Oost-Java, dat hij en zijn medemariniers kwamen aflossen in juli 1949:

‘[Luitenant Teeken, Schrijbers officier] was benieuwd hoe zijn collega van de landmacht [het patrouillewerk] had gedaan, maar kwam erachter dat die jongens niet verder dan hooguit vijftien kilometer buiten het kampement kwamen, in de richting van de kampong Prambon Wetan reden en dan met karabijnen, mitrailleurs en zelfs met mortieren gingen schieten op kampongs waar ze T.N.I.-ers vermoedden.’⁵¹

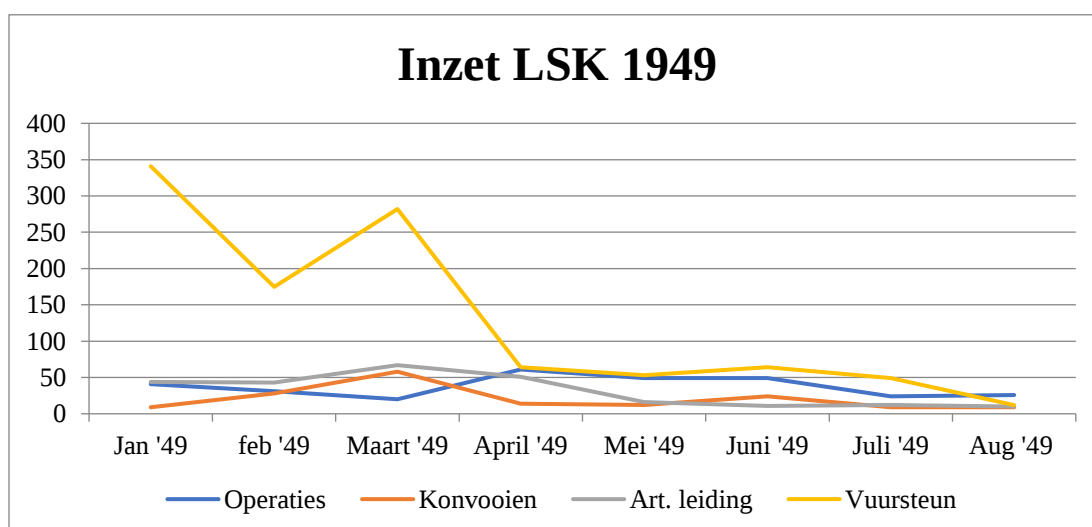
Escalatie en begrenzing in gebruik van artillerie en luchtstrijdkrachten

De zware wapens namen een bijzondere plaats in de Nederlandse guerrillabestrijding en de bijbehorende geweldsescalatie van 1949 in. Het jaar begon al stevig met Operatie Kraai en het leger ging op dezelfde voet verder bij de pacificatie daarna. Voor de Militaire Luchtvaart KNIL was 1949 verreweg het hevigste jaar. Op Java moest op onregelmatige tijden gepatrouilleerd worden door enkele jachtvliegtuigen in gebieden waar de eigen troepen niet konden komen. De piloten hadden steeds de opdracht ‘alles te beschieten wat als vijand wordt onderkend’. Het commando van de luchtstrijdkrachten was tevreden over deze methode.⁵²

Maar het was vooral de artillerie die zo werd ingezet. In februari en maart 1949 bijvoorbeeld bestookten 1-8 RVA en 3-8 RVA op gezette tijden sabotagegevoelige plekken langs wegen en sporen met granaten. De methode had effect: in de meeste gevallen bleef het zo te bewaken object sabotage-vrij. In de bronnen werd niets teruggevonden over waarschuwingen aan het adres van de plaatselijke bevolking. 2-2 AVA kreeg in het tweede kwartaal van 1949 meermaals de opdracht bepaalde vijandelijke concentraties, die vanwege de beperkte mankracht niet met infanterie konden worden aangegrepen, met artillerievuur uiteen te slaan.

Net na Operatie Kraai had de 4^e Infanterie Brigade zoveel werk dat 1-12 RVA, ingedeeld bij de brigade, de opdracht kreeg door afweervuur vijandelijke concentraties op afstand van de stad Kediri uiteen te slaan en de verbindingswegen naar Kertosono en Blitar open te houden. En naar eigen zeggen was het doel van de artillerie-inzet van 3-6 RVA, in deze periode ingedeeld bij de w-Brigade, het breken van het moreel van de tegenstander en ‘daardoor het voor de eigen infanterie (...) mogelijk maken om met zo weinig mogelijk eigen verliezen de gestelde doelen te bereiken’.⁵³

Het leger gebruikte zijn zware wapens (artillerie, luchtsteun en pantserwagens) in 1949 niet alleen ter compensatie van het troepentekort, maar meer en meer ook om de risico's voor infanteristen te beperken. Met het einde van de strijd in zicht na de onderhandelingen wilde iedereen graag heelhuids naar huis terugkeren. Dan waren de beschikbare middelen, zoals de ‘stoere pantserwagens’ die goed konden ‘terugschieten’, heel handig, aldus de tevreden auteur van het gedenkboek van de 4^e Infanterie Brigade. De opsteller van het oorlogsdagboek van 3-2 RVA stelde dat de waardering die zijn eenheid volgens hem verdiende pas in de laatste zware maanden kwam, toen het veelvuldig artilleriesteun verleende. De gedesillusioneerde Kolonel KNIL Van Langen, commandant van de T-Brigade, wilde na het Van Roijen-Roem-akkoord de risico's voor zijn mannen beperken. In een order van 9 mei 1949 stelde hij dat directe gevechtsaanrakingen in het te ontruimen gebied van Djokjakarta zoveel mogelijk vermeden moesten worden. Om de vijand op afstand te houden hield Van Langen artillerie, pantserwagens en de luchtsrijdkrachten gereed. Bij deze en soortgelijke maatregelen nam men het toegenomen risico op nevenschade op de koop toe.⁵⁴

Daarnaast werden de artillerie en luchtsrijdkrachten ook voor geplande operaties en steun aan benarde infanterie-eenheden gebruikt. Zo kreeg het onder grote druk staande KNIL Inf. I in de eerste twee kwartalen van 1949 ten minste elf keer artillerie- en tien keer luchtsteun, en over de hele linie voerden de luchtsrijdkrachten per dag gemiddeld 4,6 keer een sortie uit. In bovenstaande grafiek is de offensieve inzet van de ML-KNIL in 1949 weergegeven. De dicht bij elkaar liggende cijfers voor operaties en vuursteunsorties ter ondersteuning van de infanterie van april tot juli 1949 wijzen vermoedelijk op een betere planning van de inzet van de luchtsrijdkrachten: in plaats van op ad-hocbasis te worden aangevraagd werd de luchtsteun voor grotere zuiveringsacties ingepland. De daling van de inzet na maart 1949 laat zich verklaren uit de grote overbelasting en groeiende materiaalschaarste van de LSK, en het kleiner worden van de vijandelijke eenheden; het aantal voor luchtaanvallen geschikte doelen nam af. Ten slotte nam het aantal grote infanterieacties ook af nadat duidelijk werd dat de nieuwe onderhandelingen met de Republiek kans van slagen hadden.⁵⁵

Frappant genoeg waarschuwden sommige commandanten nog vaker dan in eerdere jaren voor een overmatig gebruik van de zware wapens. Deels brachten ze daarbij de beproefde argumenten naar voren: de infanterie zou relatief eenvoudige taken te makkelijk afschuiven op de artillerie en de LSK, te weinig offensieve actie laten volgen op een beschieting terwijl offensief optreden juist als zo belangrijk werd gezien, en een beperking van artillerie-inzet leverde overtollige kanonniers op die voor infanterietaken konden worden ingezet. Maar ook werd door sommigen openlijk erkend dat het gebruik van de zware wapens tot onbedoelde burgerslachtoffers leidde en dat dit ongewenst was in het licht van het toegenomen belang dat aan de steun van de bevolking werd gehecht. Generaal-majoor Baay klaagde tegenover zijn brigade- en bataljonscommandanten over te vaag omschreven aanvalsdoelen voor vliegtuigen, waardoor er ‘te vaak slachtoffers onder de bevolking’ vielen.⁵⁶

Sommige commandanten en militairen vonden artillerie ook een te zwaar middel. Begin januari 1949 werd de B-batterij van 1-12 RVA ingedeeld bij de X-Brigade. De brigade, die zonder artillerie zat, had de afgelopen maanden in relatieve rust doorgebracht en lag in januari nog grotendeels in federaal gebied. Als gevolg daarvan bestond er ‘een zekere weerstand tegen het gebruik van artillerie’ bij de X-Brigade ‘in deze periode’. Kennelijk konden de meningen snel bijgesteld worden: voor het einde van februari had de batterij al op negen dagen vuur afgegeven in dit relatief rustige gebied.⁵⁷

Een ‘natuurlijke’ begrenzing werd ten slotte veroorzaakt door het steeds kleiner worden van de vijandelijke guerrillaeenheden vanaf februari 1949, waardoor er minder lonende artilleriedoelen kwamen. In het eerste kwartaal kwam de artillerie 228 dagen in actie, in het

tweede 112 en in het derde 46. In het oorlogsdagboek van 3-6 RVA werd hierover het volgende opgetekend: ‘Deze beschietingen met artillerie worden echter steeds meer sporadisch, daar de tegenstanders in dit rayon zijn uiteengevallen in een aantal kleinere benden!’ Niettemin bleef het artilleriegebruik ook in de laatste dagen van het conflict hoog in vergelijking met eerder.⁵⁸

Conclusie

Het Nederlandse optreden werd in 1949 zowel in absolute als in relatieve zin dodelijker. Waar in de voorgaande jaren gemiddeld genomen voor iedere omgekomen Nederlandse militair bijna 38 Indonesische tegenstanders werden gedood, waren er dit van 19 december 1948 tot 15 augustus 1949 ongeveer 48. Daarnaast tonen de bronnen ook een piek in het aantal gevallen van extreem geweld en oorlogsmisdaden en het gebruik van de zware wapens.

Deze geweldsescalatie laat zich verklaren door de beleidsmatige opschaling van de eigen inzet (hierin geholpen door de ruimte die de bestaande voorschriften boden), de aard en het verloop van de guerrillaoorlog in 1949 en de effecten daarvan op het moreel van de troepen; uit frustratie en om verdere risico's te vermijden werd nog sneller naar de wapens gegrepen. De opschaling van de inzet uitte zich met name in het uitvoeren van grootschalige operaties in de hoop de vijand gevoelige klappen toe te brengen, ondanks de gebrekkige gebiedsbeheersing en het troepentekort. Het doel van de militaire inzet bleef de vernietiging van de vijand, ook al werd dit minder en minder haalbaar en hadden de legerleiding en de lagere militaire commando's in 1949 langzaam maar zeker meer oog gekregen voor de rol en het lijden van de burgerbevolking in de guerrillastrijd.

Dat dat gegroeide inzicht maar een heel beperkt effect had op de manier van optreden van het leger kent verschillende oorzaken. Allereerst kwam het inzicht erg laat, vermoedelijk te laat om het roer om te gooien. Daarnaast wist het leger ook niet goed wat het met het inzicht aan moest: keer op keer had het benadrukt dat de burgerbevolking als onderdeel van de civiele pacificatie het ‘probleem’ van de civiele autoriteiten was, en de samenwerking met die autoriteiten liep stroef. Ten slotte behield het leger het geloof dat de vernietiging van de vijand de noodzakelijke voorwaarde was voor een succesvolle militaire en civiele pacificatie, en hield het vast aan de vijandgerichte aanpak.

Al deze factoren werden versterkt door de interactie met de Indonesische tegenstanders. De al matige samenwerking met de civiele autoriteiten kwam zwaar onder druk te staan door de vele aanvallen op ambtenaren en de vijandelijke infiltratie in het lokale bestuurswezen. Door toegenomen vijandelijke guerrilla-activiteit had het leger het vervolgens te druk om zich op

andere taken te storten. Aldus in het nauw gedreven viel het eerder vaker dan minder terug op militaire oplossingen.

Het mocht uiteindelijk niet baten. Met de heropening van de onderhandelingen met de Republiek begin 1949 was de strategie van de Nederlands-Indische legerleiding definitief failliet. De militaire inzet was er daarna enkel nog op gericht de eigen onderhandelingspositie niet nog kwetsbaarder te maken. Voor veel officieren en soldaten werd lijfsbehoud de dominante factor. De gedroomde vernietiging van de tegenstander als functionerende staat en strijdmacht werd nooit bereikt. Maar de poging ertoe trok een diep spoor van vernieling door de Indonesische archipel.

Hoofdstuk 7

Doctrinaire zwanenzang, 1949.

4 AVA was al sinds juli 1946 in Midden-Sumatra en had vaak infanterietaken moeten vervullen. De pacificatietaak na Operatie Kraai rondom Fort de Kock op West-Sumatra viel de ovw-artilleristen echter zwaar. Op hun patrouilles werden ze steeds vaker geconfronteerd met een lastige tegenstander die effectief gebruik wist te maken van guerrillatactieken. Ondanks hun ruime ervaring ging de situatie hun krachten te boven, mede omdat ze ‘te weinig vaste richtlijnen omtrent optreden van de troep in het terrein tegenover guerrilla-activiteit’, aldus het oorlogsdagboek. Maar ook de politieke ontwikkelingen in het voorjaar van 1949 drukten op het moreel van de militairen; in het oorlogsdagboek druipt de frustratie van de pagina’s af.¹

De strijdkrachten waren conceptueel voorbereid op de twee uitersten van militaire inzet: politioneel-koloniale en reguliere oorlogvoering. De inzet in Indonesië vroeg voortdurend om een balanceren daartussen. Het standaard infanterieoptreden was leidend, aangevuld met de Indonesië-specifieke voorschriften uit de jaren 1945-1948 die voortbouwden op het *VPTL*, maar een volledig voorschrift voor het type optreden in Indonesië (heviger dan waar het *VPTL* van uitging, maar minder zwaar dan een reguliere oorlog) was niet voorhanden. Daardoor moesten militairen – of het nu om een brigadestafofficier of een pelotonscommandant ging – steeds zelf die balans zoeken. Dit vroeg de nodige kunde en flexibiliteit.

KNIL Inf. IV bijvoorbeeld was begin 1949 verantwoordelijk voor Malang en omgeving. De tegenstander probeerde de Nederlandse posten te isoleren door sabotageacties op bruggen uit te voeren en de verbindingswegen voortdurend te mineren. Ook de infiltratie in Malang zelf nam toe. KNIL Inf. IV voerde hierop de eigen patrouilleactiviteit tot het uiterste op en hield enkele grote zuiveringsacties. Deze *sweeps* hadden weinig effect door het moeilijke terrein en de effectieve vijandelijke inlichtingenvergaring. Daarom viel KNIL Inf. IV weer terug op kleine patrouilles die offensief het gebied doortrokken. Dit bleek te werken: de patrouilles konden ongezien voortbewegen en de vijand verrassen. Door de kleine omvang van de patrouilles durfde de vijand de confrontatie geregeld aan, waardoor KNIL Inf. IV alsnog de kans kreeg de vijand (beetje bij beetje) te vernietigen. In Malang waren grote doorzoekingsacties wel effectief en werd een groot deel van het vijandelijke ondergrondse netwerk opgerold. KNIL Inf. IV bezat het tactisch inzicht, de flexibiliteit en het zelfvertrouwen voor een dergelijke aanpak, maar veel eenheden hadden dit niet.²

De guerrillastrijd van 1949 maakte de behoefte aan betere instructies pijnlijk duidelijk. In dit laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de doctrineontwikkeling in 1949 aan de hand van *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949*, de laatste omvangrijke doctrinepublicatie, en een tweetal interne discussies over de juiste en ideale vorm van optreden.

Discussie bij het IIB

In het archief van het Indisch Instructie-Bataljon (IIB) ligt een correspondentie uit het voorjaar van 1949 tussen eerste luitenant KNIL Eddy Mahler, tijdelijk aangesteld als leraar IGO, en twee commandanten van de bataljonsstaf. Mahler, die bij de KNIL-infanterie op Java diende, was in mei 1948 voor ziekteverlof naar Nederland gestuurd en begin 1949 bij het IIB terechtgekomen. Het zat hem niet lekker dat zijn gevechtservaring op Java botste met wat hij de KL-rekruten moest leren. Hij stoorde zich met name aan de in zijn ogen foutieve nadruk op het optreden in groeps- in plaats van in pelotonsverband, en aan de aandacht die er nog altijd was voor vijandelijke aanvallen met het slag- en steekwapen. Hij stelde zijn ervaringen en kritiek op schrift en stuurde die naar de bataljonsstaf. Op Java was niet het optreden in de enkele groep maar in pelotonsverband de norm geworden, want veiliger en effectiever, aldus Mahler. ‘De nadruk hoort te vallen op het optreden van het peloton, en de opleiding van de enkele groep mag daartoe, m.i., slechts een inleiding vormen!’³

Hij kreeg antwoord van zijn commandant, luitenant-kolonel KNIL P.H. van der Meer, die troepencommandant op Java was geweest en sinds maart 1948 na ziekteverlof gedetacheerd bij het IIB. Van der Meer was ervaren en zou in 1950 nog worden onderscheiden voor zijn optreden in Indonesië. Hij reageerde beleefd maar afwijzend op Mahlers schrijven. Er zou wel degelijk ook in pelotonsverband worden geoefend. Het punt over de aanvallen met slag- en steekwapens was uit zijn verband gerukt. De Indische Gevechtsopleiding was een *aanvulling* op de reguliere opleiding, waarin uiteraard voldoende aandacht was voor een met moderne vuurwapens bewapende tegenstander. Op de suggestie van Mahler om onder de KNIL-officieren in Nederland een enquête te houden ter verbetering van de IGO ging Van der Meer niet in.⁴

Mahler liet het er niet bij zitten en kwam anderhalve maand later met een uitvoerige reactie. Hij bleef bij zijn kritiek, ondersteund met voorbeelden uit de opleiding zelf. ‘Het duidelijkst treden de door mij met “verouderd” geclassificeerde methoden naar voren, bij het optreden van het demonstratie-peloton.’ Hij doelde op het gebruik van gesloten formaties, de draagwijze der wapens, het onvoldoende benutten van verkenner, en dergelijke. Ook merkte hij op dat *mopping-up*, de in Indonesië veelgebruikte manier van terreindoorzoeking waarbij

snelheid en vuurkracht centraal stonden, niet voorkwam in de voorschriften. Daarnaast had Mahler nog commentaar op de voorgeschreven formaties en manieren van bewegen in specifieke situaties. Er zou in de IGO meer aandacht moeten zijn voor nachtelijke patrouilles en hinderlagen en het (tijdelijk) negeren van bepaalde vijandelijke weerstand.⁵

Hierop kreeg hij een reactie van kapitein KNIL H.R. van Ham, die eveneens na ziekteverlof bij het IIB geplaatst was, en daarvoor met KNIL Inf. VIII in de relatief rustige Riouwarchipel gelegerd was geweest. Volgens Van Ham was de nadruk op het optreden van een enkele groep juist belangrijk. Buitenposten die maar uit één peloton bestonden stuurden natuurlijk nooit patrouilles op pelotonsgrootte uit. Dit zou nu ook meer dan ooit spelen, omdat het leger ‘een veel groter gebied onder controle moet houden dan t.t.t. van de demarcatie-lyn periode’. Mahler was volgens Van Ham te veel gericht op het offensieve optreden uit de beginperiode ‘van Java’s herovering’. Inmiddels ‘keren we terug tot het politiek-politioneel optreden van voorheen’. Dit had ook tot gevolg dat ‘de tegenparty niet meer zonder meer als “Vyand” mag worden aangemerkt (b.v. neerschieten van de man. bevolking ener kampong in de zg. mopping-up operaties’.⁶

Van Ham meende dus nog in het late voorjaar van 1949 dat van offensieve militaire operaties geen sprake meer was en dat het militaire werk steeds politioneler – dat wil zeggen kleinschaliger en meer gericht op ordehandhaving – zou worden. Hoewel de kapitein praktijkervaring had, was hij kennelijk ver van de werkelijkheid geraakt. De Republiek mocht dan officieel onder de voet gelopen zijn, de oorlog was heviger dan ooit. Deze inschattingsfout was Van Ham overigens niet helemaal aan te rekenen. Het IIB werd namelijk niet meer goed op de hoogte gehouden van de laatste ontwikkelingen. De redenen zijn niet helemaal duidelijk, maar per september 1948 was het KNIL-hoofdkwartier in Indonesië gestopt met het rondsturen van de periodieke militaire overzichten naar bepaalde instanties in Nederland, waaronder het IIB. Van Ham gaf indirect toe dat zijn belangrijkste bron niet de militaire verslagen waren maar de krant: ‘Tenslotte staan in de krantenberichten byna uitsluitend patr. van minder dan 20 man vermeld.’⁷

Van Ham en Van der Meer dachten duidelijk nog in de twee uitersten van militaire inzet, terwijl Mahler meende dat een middenweg nodig was. Hij werd, zij het te laat, op zijn wenken bediend, want terwijl de Nederlandse en Indonesische diplomaten onder leiding van respectievelijk Jan Herman van Roijen en Mohammed Roem onderhandelden over een wapenstilstand werd aan de SROI te Bandoeng hard gewerkt aan een nieuwe, alomvattende tactische doctrine voor het militair optreden in Indonesië.

Gevechtshandleiding 1949

Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949, een fors werk in twee delen, kwam uit op 14 augustus, daags voor het ingaan van de wapenstilstand, het zou de laatste ‘Indische’ doctrinepublicatie zijn. Deel 1, ‘Militaire bezettingen in verzetsgebied’, gaf instructies voor bataljons-, compagnies- en pelotonscommandanten en inlichtingenofficieren over gebiedsbeheersing, waaronder het inrichten van posten en het functioneren van een inlichtingen- en veiligheidsdienst op bataljonsniveau en lager. Deel 2, ‘Optreden van afdelingen ter sterkte van ongeveer een peloton in verzetsgebied’, gaf een praktische uitwerking, zoals patrouilleren, optreden tegen de vijand en de behandeling van de bevolking.⁸

Gevechtshandleiding Indonesië was de codificatie van in de loop van 1949 verschenen orders en instructies van het DCO, de B-Divisie (de T-Brigade in het bijzonder) en de SROI-Bandoeng. Daarnaast steunde de handleiding op de eerder tijdens de dekolonisatieoorlog verschenen doctrine en, met name deel 2, op het *VPTL*. Maar terwijl de eerdere voorschriften praktisch alleen aandacht besteedden aan het (tactisch) optreden van kleine eenheden in patrouille- en gevechtssituaties, ging *Gevechtshandleiding Indonesië* ook in op gebiedsbeheersing op compagnies- en bataljonsniveau en op het inlichtingen- en veiligheidswerk. Door deze integrale aanpak kan *Gevechtshandleiding Indonesië* worden gezien als een modern *VPTL* en een eerste aanzet tot een complete doctrine. Een volledige doctrine was het nog niet, want een algemene visie of theoretisch concept over guerrillastrijd werd er niet in gegeven. Dit was mogelijk deels het gevolg van tijdgebrek; de publicatiedatum en het ontbreken van een inleiding bij de tekst pleiten hiervoor.

Guerrillabestrijding en gebiedsbeheersing

Gevechtshandleiding Indonesië beschreef een driestappenschema voor de pacificatie, in feite een verdere uitwerking van de laatste twee fasen van de oudere driestappenschema’s. De eerste fase kenmerkte zich door machtsvertoon, vertrouwen wekken bij de bevolking en de bescherming van ‘goedgezinden’ tegen ‘kwade elementen’ door met militaire middelen een gebied schoon te vegen en te houden. De tweede fase was de eigenlijke pacificatie, die bereikt werd door voorlichting, de instelling van burgerlijk bestuur, het (her)openen van wegen, de distributie van voedsel en medische diensten, en dergelijke. In de laatste fase ten slotte werd het eerder gedane werk geconsolideerd. De onduidelijke competentieafbakening tussen de militaire en civiele autoriteiten bleef bestaan en ook de vraag wat te doen als een van de componenten van de pacificatie mislukte of achterbleef bij de rest werd niet behandeld.⁹

Wel loste *Gevechtshandleiding Indonesië* grotendeels het schipperen tussen politieel en regulier militair optreden op. De eerste drie hoofdstukken van deel 2 gingen in op de reguliere militaire opleiding en inzet voor een Europese oorlog. In het vierde hoofdstuk werden de principes daarvan ‘vertaald’ naar de Indonesische terreinomstandigheden. Deze gecombineerde behandeling had in alle eerdere publicaties ontbroken. Pas in het vijfde hoofdstuk van deel 2 kwam de guerrillastrijd zelf ter sprake. Het doel in die strijd bleef de vernietiging van de tegenstander. Zodra de mogelijkheid zich voordeed ‘de vijand afbreuk te doen’ moest een patrouille haar oorspronkelijke doel laten varen en aanvallen: ‘men moet de vijand zoeken, aangrijpen en vernietigen!!!!’¹⁰

De ‘volkomen beheersing’ van het gebied en de vernietiging van de vijand dienden bereikt te worden door de bekende combinatie van een intensieve patrouillegang en zuiveringsacties. De voorgeschreven methode van zuiveren bleef snel en doortastend *sweepen*, om daarna het terrein nog eens rustig te doorzoeken. De instructies voor zuiveringsacties, *sweeps* en kampongdoorzoekingen weerspiegelden duidelijk het gebrek aan mankracht. Bij een nijpend tekort kon men maar beter van omsingeling en *sweepen* afzien en in plaats daarvan hinderlagen leggen. Op een hoger niveau was er de mogelijkheid gevechtsgroepen vanuit verschillende richtingen convergerend te laten oprukken naar en door het actieterrein. Hoe het ook zij, troepentekort mocht onder geen beding afbreuk doen aan het offensieve optreden.¹¹

Ook *Gevechtshandleiding Indonesië* legde grote nadruk op het belang van het patrouillewerk – de grote zuiveringsacties waren geen substituut voor de geregelde patrouillegang gebleken. Een bijna anachronistische verwijzing naar de vooroorlogse toestand was ook opgenomen: ‘In volkomen rustige gebieden dan wel in gebieden waar, hoewel verzet niet is uitgesloten, de vijand over geen of zeer weinig vuurwapens beschikt en derhalve op een optreden met blanke wapens is aangewezen, zal de patrouille in gesloten formatie ageren (zie V.P.T.L. pt. 59)’. De opstellers waren kennelijk niet van mening dat deze zo bediscussieerde instructie volledig achterhaald was. Maar in het algemeen overheerste realiteitszin. In de streken waar het verzet heviger en beter bewapend was – praktisch overal op Java en Sumatra – moest een meer open formatie worden aangenomen en moesten patrouilles altijd de lichte mitrailleur meevoeren. Een andere duidelijke toevoeging op basis van de ervaringen in de dekolonisatieoorlog was deel 2, hoofdstuk 11, dat in zijn geheel gewijd was aan mineringen, landmijnen en boobytraps.¹²

Gevechtshandleiding Indonesië ging uit van de tijdens de dekolonisatieoorlog gegroeide praktijk van detachementen op ongeveer compagنيesterkte en kleinere posten. Het detachement was een versterkte positie met prikkeldraad en een 360 graden vrij schootsveld, indien gewenst

voorzien van mijnen en zoeklichten – idealiter in of nabij het bestuurlijke centrum geplaatst, ‘teneinde tot een nauwere samenwerking met het B(innenlands) B(estuur) te komen’. Mede met het oog op de indruk die zo’n detachement op de bevolking zou maken werd aangeraden het als een versterkt onderkomen te gebruiken in plaats van als een ontoegankelijke en onneembare vesting – iets wat in 1949 juist vaak het geval was geweest. Commandanten werden op het hart gedrukt niet alle beschikbare militairen over het detachement en zijn buitenposten te verdelen, maar er altijd enkele achter de hand te houden als reserve – ook hierin trok het troepentekort zijn spoor in de *Gevechtshandleiding*.¹³

Inlichtingen

Inlichtingenvergaring was in *Gevechtshandleiding Indonesië* een essentieel onderdeel van een succesvolle pacificatie. De voorschriften op dit gebied lijken vooral te zijn gebaseerd op de collegedictaten van Van Arcken uit begin 1948, maar weerspiegelden ook de problemen in de praktijk gedurende 1949. Operaties moesten inlichtingen-gedreven zijn. De nadruk lag op verwerking en analyse op hoger niveau. Detachementscommandanten stelden periodieke overzichten op over militaire en politiek-economische ontwikkelingen. De bataljonscommandant, zijn inlichtingenofficier (IO) en zijn kleine staf verzamelden de rapporten en stuurden deze door naar de inlichtingenafdeling op brigadeniveau. Die ordende en verwerkte het materiaal en stuurde het verder door naar boven, terwijl nuttige informatie voor de eigen bataljons weer naar beneden werden gestuurd.¹⁴

Inlichtingenpersoneel moest weliswaar goed contact onderhouden met het lokale burgerlijk bestuur maar de taak van de bataljons-IO en zijn ondergeschikten lag ‘geheel op militair terrein’. Informatie van andere dan militaire aard moest zo snel mogelijk doorgespeeld worden naar ‘de geëigende instanties’, zoals de inlichtingenafdelingen op brigadeniveau en de (militaire) politie. Gevangenen mochten alleen kort worden verhoord en moesten daarna worden doorgestuurd. Op die manier moest voorkomen worden dat de IO ‘ingrijpt in zaken, waarmede hij niet te maken heeft, en waarin hij de “brede kijk” mist’.¹⁵

Gevechtshandleiding Indonesië maakte een onderscheid tussen ondervragingen tijdens acties en daarbuiten. Tijdens acties ‘heeft de militaire commandant de volledige bevoegdheid’, waardoor hij ‘dus veel vrijer [is] bij het houden van onderzoeken’. Dit was ‘een tactische noodzakelijkheid’ omdat van het resultaat het succes van de actie en de eigen mensenlevens kon afhangen. Verhoren buiten militaire acties moesten echter ‘gehouden worden volgens de daarvoor geldende wettelijke bepalingen’. Inlichtingenpersoneel moest bij het verhoren van

politieke gevangenen ‘uiterst voorzichtig zijn’, omdat ‘zich allerlei instanties met deze verhoren bemoeien, ook al hebben de arrestaties in het actiegebied plaats’. Hoewel de instructie letterlijk stelde dat de te verhoren personen nooit ‘ruw’ behandeld moesten worden, is de geest van de tekst er een van noodzakelijk geacht hard optreden.¹⁶

Geweldgebruik en zware wapens

De instructies voor het geweldgebruik van de infanterie en de ondersteunende zware wapens kwamen grotendeels overeen met de eerdere voorschriften. Vuurdiscipline bleef een belangrijk thema, dat op verschillende plaatsen terugkomt in *Gevechtshandleiding Indonesië*. In hoofdstuk 8 van deel 2, dat er volledig aan was gewijd, werd het belang van vuurdiscipline behandeld in de context van de effectiviteit van het tactisch optreden en het tegengaan van munitieverspilling. De opstellers erkenden wel dat het enkel vuren op bevel van de (onder)officier, het ideaal van de reguliere voorschriften en de opleiding, in de guerrillastrijd vrij lastig was vol te houden. Opende een militair het vuur, dan was het hek van de dam: ‘SCHIETEN IS BESMETTELIJK’. Zoals gebruikelijk werd nadrukkelijk gewezen op het risico van slachtoffers door eigen vuur. In het verlengde van vuurdiscipline besteedde *Gevechtshandleiding Indonesië* aandacht aan het goed inschatten van de vijandelijke weerstand. Deze werd vaak te zwaar ingeschat, omdat men afging op het volume en niet op het effect van het vijandelijk vuur. Daardoor werd te veel geschoten en te veel gebruikgemaakt van zware wapens.¹⁷

Het zekere voor het onzekere nemen was beleid in *Gevechtshandleiding Indonesië*. De prioriteit lag bij de eigen veiligheid en het uitschakelen van de tegenstander. Dat gold nadrukkelijk voor het omsingelen van huizen waarin verdachten zich ophielden. Zij moesten, zoals ook het *VPTL* al voorschreef, in hun eigen taal worden gesommeerd zich over te geven. Deden ze dat niet, stelden ze eisen of vuurden ze, dan moest de commandant ‘onmiddellijk door de woning laten schieten’, en wel ‘systematisch, laagsgewijze tot in de nok van het dak’. Dit kon met de automatische wapens en granaten. ‘Het gebruik van brandstichtende munitie is echter verboden, indien het vermoeden bestaat, dat zich in de woning belangrijke documenten bevinden.’¹⁸

Bij zuiveringsacties, omsingelen en kampongdoorzoeken moest ernaar ‘worden gestreefd vluchtende verzetslieden uit het bedekte terrein naar het open terrein te jagen alsmede van hoger gelegen terreindelen naar lager gelegene’, om zo de grootste kans op vernietiging te bewerkstelligen. Sowieso moest een eenheid bij een zuiveringsactie altijd op weerstand rekenen (niet alleen omdat die er daadwerkelijk kon zijn, maar ook om een goede kijk op het terrein, het aannemen van de juiste formaties en een soepele bevelstechniek te blijven oefenen).

Gevechtshandleiding Indonesië ging met deze instructies verder dan eerdere voorschriften en benaderde zo meer de praktijk.¹⁹

De inzet van zware wapens kwam alleen terloops ter sprake. Dit is frappant gezien het in 1949 sterk toegenomen gebruik en de ruime behandeling daarvan in Van Arckens TC 20. Wel werd verwezen naar relevante eerdere voorschriften. *Gevechtshandleiding Indonesië* schreef voor om de reserves (indien aanwezig) op compagnieniveau en hoger te versterken met mitrailleurs of mortieren. Bij gebrek aan genoeg infanterie kon de verdediging van de eigen posten worden gecompenseerd met artillerie en mortieren. Voor acties en patrouilles in streken ‘waar veel kans is op gevechtsaanraking met sterkere en goed bewapende benden’ werd aangeraden om op voorhand artillerie- of luchtsteun aan te vragen; de infanterie kon de eigen mortieren dan thuis laten. Munitieverbruik moest om tactische en logistieke redenen beheerst zijn.²⁰

Burgerbevolking

Een van de grootste verschillen met de eerdere publicaties is dat *Gevechtshandleiding Indonesië* veel meer aandacht had voor het lot en belang van de burgerbevolking. ‘ALLE COMMANDANTEN DIENEN ERVAN DOORDRONGEN TE ZIJN, DAT DE BURGERBEVOLKING ONTZIEN DIENT TE WORDEN’, was de opdracht in niet mis te verstane kapitalen. Met klem werd gewezen op de noodzaak een intensieve samenwerking en kennisuitwisseling met het burgerlijk bestuur te organiseren en snel op hulpverzoeken van de bevolking te reageren. Bij het inrichten van detachementen, posten en tijdelijke bivakken moest meer dan in het verleden rekening gehouden worden met de veiligheid van de omwonenden. Om ‘verliezen onder de burgerbevolking te voorkomen’ moesten mijnenvelden duidelijk gemarkeerd worden, en boobytraps konden beter niet worden aangebracht of anders zo snel mogelijk weer verwijderd worden.²¹

Maar ook buiten de directe omgeving van het kampement moest de militair bevolkingsgericht zijn. Uiteraard ‘zonder haar veiligheid te veronachtzamen’ moest een patrouille zoveel mogelijk ‘contact opnemen met de bevolking, vriendelijk zijn tegenover de inwoners, kinderen aanhalen, enkele sigaretten uitdelen, het door de troep gekochte (klappers) ook betalen, belangstelling tonen voor hun werkzaamheden en bezittingen.’ De ironie van de laatste opmerking lijkt aan de samenstellers te zijn ontsnapt. Hoe dan ook, dit was een werkelijk begin van een bevolkingsgerichte aanpak, die concreter was dan het aloude ‘eerbiedigen’ van de lokale zeden en mores. Niet dat die lijn verdwenen was. Hoofdstuk 13 van deel 2 van *Gevechtshandleiding Indonesië* was grotendeels een kopie van hoofdstuk 5 van het *VPTL*,

‘optreden tegenover de bevolking’. Ook de volgende drie hoofdstukken gingen in op de omgang met de bevolking. De opstellers waren realistisch; een bevolkingsgerichte aanpak vergde veel tijd en geduld:

‘Uiteraard mogen een welwillende houding en tegemoetkoming aan de bevolking nimmer de veiligheid en rust in gevaar brengen. Dat een en ander zeer veel vergt van tact en optreden van de eigen troepen behoeft dan ook geen betoog en [dus] zullen officieren de nodige voorlichting op dit gebied dienen te geven.’²²

Maar de schaduw van de harde guerrillaoorlog was nooit ver weg. In dezelfde hoofdstukken waar de contouren van een nieuwe bevolkingsgerichte aanpak werden afgetekend, waren de grenzen daarvan heel duidelijk zichtbaar. Er werden bijvoorbeeld ook instructies gegeven voor het bestrijden met scherpe munitie van grote, agressieve volksmassa’s tijdens de ramadan. Burgers bleven op voorhand verdacht en verraad lag altijd op de loer.²³

Er mocht dan wel meer aandacht zijn voor de burgerbevolking, de geweldsinstructies waren op dit punt niet veranderd. De *Gevechtshandleiding* noemde bij de behandeling van zuiveringen, kampong- en huisdoorzoekingen, en het gebruik van zware wapens verschillende geweldbeperkende factoren. De eventuele aanwezigheid van burgers behoorde daar echter niet toe. Hiermee wordt een van de grootste problemen van de *Gevechtshandleiding Indonesië anno 1949* en in het algemeen het hele Nederlandse optreden in 1949, zichtbaar: de spanning tussen de gekozen militaire methoden en de wens om de burgerbevolking te ontzien werd mondjesmaat erkend, maar het probleem waaruit die spanning voortkwam kon niet worden opgelost.

Een luchtmarechaussee?

Ter afsluiting dient een discussie die de kern van de in dit hoofdstuk en de vorige hoofdstukken behandelde thematiek omvat. In februari 1949 stelde kapitein-vliegenier-waarnemer KNIL August Deibel, een squadroncommandant op Sumatra, zijn ideeën op schrift over ‘het bestrijden van ongeregelde benden met behulp van LSK ten behoeve van orde en rust in Indonesië’. Dit stuk en de reacties erop illustreren treffend het doctrinaire spanningsveld waarin de Nederlandse krijgsmacht in Indonesië zich tussen 1945 en 1950 bevond: koloniale versus Europese ideeën, reguliere en irreguliere militaire methoden en de verhouding tussen oude praktijken en nieuwe technologieën. Daarnaast geeft de discussie een goed inzicht in de manier waarop de

Nederlandse krijgsmacht als organisatie leerde en hoe nieuwe ideeën en kennis zich verspreidden.²⁴

Deibel zag drie hoofdproblemen voor de krijgsmacht: bij zuiveringsacties was tactische verrassing bijna nooit te realiseren, er waren te weinig troepen om het gebied te beheersen en adequaat op inlichtingen te kunnen reageren, en de tegenstander dreigde zo langzaam maar zeker zijn angst voor het Nederlandse luchtwapen te verliezen. (Deibel was een vliegenier, een infanterieofficier zou allicht tot een ander derde hoofdprobleem zijn gekomen.) Deze problemen konden het hoofd worden geboden met de oprichting van een ‘luchtmarechaussee’.²⁵

Kort gezegd stelde Deibel voor om speciale infanterie-eenheden per vliegtuig te laten droppen, om zo tactische verrassing en adequaat reageren weer mogelijk te maken. Nu waren er bij de Speciale Troepen al parachutisten, maar zij vormden een strategische eenheid die rechtstreeks onder de Generale Staf stond. Deibel wilde dat ‘ieder gebied’ (hij specificeerde dit niet) over een parachutistenafdeling kon beschikken. Dit zou een radicaal andere gebiedsbeheersing tot gevolg hebben. Voortaan zouden alleen de grote plaatsen nog bezet hoeven worden. Met regionale paracompanieën, een uitstekend informatienetwerk en een goede samenwerking met de politie zou de tegenstander ‘tot in het diepste binnenland toe’ nergens meer veilig zijn. Het idee dat de tegenstander ‘elk ogenblik kan verwachten zijn kampong in 10 minuten tijd omsingeld te vinden, moet zodanig op het moreel van elke bende werken, dat het gebied in korte tijd rustig is. Met de goede kans de grote leiders zelve te pakken te krijgen’, aldus Deibel. De squadroncommandant herintroduceerde hier in feite de aanpak van het Korps Marechaussee eind negentiende en begin twintigste eeuw maar dan met moderne techniek. Interessant genoeg was deze link tussen oude successen en moderne technologie eerder al gelegd door generaal Spoor, die de para’s van de Speciale Troepen soms aanduidde als een ‘luchtmarechaussee’.²⁶

Het discussiestuk van Deibel werd in eerste instantie in kleine kring besproken en van commentaar voorzien. De interesse in de geponeerde ideeën bleek zo groot dat het Kantoor Inlichtingen van het Hoofdkwartier van de Militaire Luchtvaart het stuk plus het commentaar daarop uitgaf. Publicatie nr. 127.5 *Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar* werd begin juli 1949 verspreid onder de instanties en personen die ook de kwartaaloverzichten van de luchtmachtinzet ontvingen. Omdat eerdere discussies over de doctrine vooral interne aangelegenheden waren, vormden Deibels stuk en de reacties daarop de breedst gedeelde doctrinaire opinie-uitwisseling tijdens de dekolonisatieoorlog.

De oorspronkelijke commentatoren waren stafofficier Luchtvaartzaken luitenant-kolonel KNIL J.W. Gerharz, chef-staf der Zeemacht in het Oosten kapitein-ter-zee A. de Booy,

TtTC Midden-Java generaal-majoor KNIL Meyer, waarnemend directeur DCO kolonel KNIL H.A. Reemer, commandant Opleidingscommando majoor-vliegenier-waarnemer KNIL A.L. Cox, commandant-ML Midden-Java kapitein A. van Aarem, en assistent-hoofd Kantoor Operatiën HK-ML onderluitenant-vliegenier-waarnemer KNIL Vermin. Het redactiewerk viel toe aan eerste luitenant-waarnemer-ML L. Dornseiff, hoofd inlichtingen ML. Latere commentaren waren afkomstig van hoofd Kabinet Dienst Centrale Militaire Inlichtingen kapitein KNIL J.A. Gulden, commandant Regiment Speciale Troepen luitenant-kolonel Borghouts en (de nieuwe) stafofficier Luchtvaartzaken luitenant-kolonel KNIL G.R. Wartena.

Het is niet duidelijk of Deibel deze personen zelf benaderde of dat het stuk eerst onder de aandacht kwam bij iemand van de staf van het HK-ML, die vervolgens de verspreiding en discussie initieerde. Deibel zal in ieder geval Gerharz en mogelijk ook Borghouts, Cox, Dornseiff, Reemer en Vermin gekend hebben. Bijna alle commentatoren hadden een directe band met de paratroepen van de Speciale Troepen of meer algemeen de organisatie van luchtoperaties. Alleen generaal-majoor KNIL Meyer en kapitein-ter-zee De Booy stonden wat verder af van deze paraluchtmachtkring. Meest waarschijnlijk is dat Meyer gevraagd werd door commandant-ML Van Aarem of dat hij uit eigen beweging commentaar inzond. Meyer had zich al vaker beziggehouden met doctrinevorming. De T-Brigade en de B-Divisie waarover hij achtereenvolgens het bevel voerde, speelden een belangrijke rol bij de totstandkoming van nieuwe doctrine en instructies. De discussie werd dus door één enkele officier gestart en vond vooral plaats tussen officieren die elkaar al kenden. Dit doet denken aan de manier waarop Van Arcken kennis vergaarde voor zijn collegestof, de latere Trainingscircular nr. 20. Ook toen was de rol van individuen cruciaal, en hielden de officiële instanties zich afzijdig.²⁷

Publicatie nr. 127.5 trok de nodige aandacht. Nieuw commentaar druppelde binnen, en de parachutisten van de Speciale Troepen hielden alvast een reeks oefeningen op basis van Deibels voorstel. Dit gaf Dornseiff reden om eind november 1949 de vervolgpublishatie nr. 127.6 *'Luchtmarechaussee: verder commentaar'* te publiceren. Hierin kwamen ook de mogelijkheden van 'het nieuwe wapen: de hélicoptère' aan bod. In plaats van militairen per parachute te droppen zouden ze in de toekomst ook per helikopter kunnen worden afgezet (en opgehaald). Daarom voegde Dornseiff een artikel uit het blad *American helicopter* van juli 1949 toe, over een helikopterdemostratie van het Amerikaanse Marine Corps in de context van reguliere oorlogvoering.²⁸

De meeste commentatoren waren in meer of mindere mate wel gecharmeerd van Deibels voorstel, maar zagen te veel uitvoeringsproblemen; naast technische zaken vooral de beoogde snelheid, de bevoorradings van de troepen na landing, en de potentiële steun van of

samenwerking met de grondtroepen. Meyer zag kansen, mits de para's naast 'marechausseewerk' ook voor reguliere operaties inzetbaar waren. Dit was behalve efficiënt waarschijnlijk ook een afspiegeling van Meyers ervaring: de guerrillastrijd in zijn resort Midden-Java was bijzonder hevig, waarbij de Nederlandse troepen vaak moesten terugvallen op regulier militair optreden en weinig toekwamen aan de civiele kant van de pacificatie. Een aantal maal waren de para's van de Speciale Troepen onder zijn commando ingezet.²⁹

Reemer meende dat parachutisten het beste als een *strategisch* wapen konden worden gebruikt. Voor het marechausseewerk was nauw contact met de bevolking nodig, iets wat snel gedropte en weer snel geëvacueerde paratroepen moeilijk konden opbouwen. Volgens Reemer konden para's wel als cruciale strategische aanvulling op acties dienen, bijvoorbeeld voor 'verrassende acties op leiders en commandoposten'. Maar behalve voor een snelle verplaatsing van troepen en geweldstoepassing bij speciale acties was er voor paratroepen geen rol weggelegd in de pacificatie van Indonesië. Reemer deed hier geen nieuwe inzichten; vanaf het begin had hij deze strategische, commando-achtige inzet als de juiste rol voor de Speciale Troepen gezien.³⁰

Gulden benadrukte het inlichtingenprobleem: verkregen gegevens waren op zijn gunstigst enige uren, maar vaker enige dagen oud. Alleen als iedere militaire post over een directe radioverbinding zou beschikken zou het plan haalbaar zijn. Voor Borghouts stond het vast dat de luchtmarechaussee een te kostbaar instrument zou blijken om op ieder veelbelovend inlichtingenbericht afgestuurd te worden. In de praktijk zou ze alleen voor de spreekwoordelijke gouden tips worden gebruikt. Daarom was het volgens hem een illusie te denken dat de luchtmarechaussee het troepentekort zou kunnen opvangen. Deze 'kostbaarheid' van de Speciale Troepen in de laatste maanden van de oorlog was voortdurend een punt van zorg voor Borghouts, die de inzet van zijn elitetroepen bij gewone zuiveringsacties een verspilling vond.³¹

Cox daarentegen vond een luchtmarechaussee 'een zeer gunstige oplossing voor het bestrijden van de guerrilla-tactiek' en legde nadrukkelijk het verband met het Korps Marechaussee uit de dagen van Van Heutsz. Hij behoorde duidelijk tot de school die meende dat de oude Atjeh-succesformule met de toevoeging van moderne techniek opnieuw succes zou kunnen brengen.³²

Van Aarem deed Deibels vrees dat de vijand binnenkort zijn angst voor het luchtwapen zou verliezen. Dit vroeg om een nieuwe manier van denken over de inzet van vliegtuigen. De 'zware' toestellen moesten gebruikt blijven worden voor aanvallen op vijandelijke concentraties. Lichte vliegtuigen konden worden ingezet voor 'politie-taken', net zoals 'reeds lang' de 'vooruitstrevende landen' dat deden. Daarmee doelde hij vermoedelijk

op Britse, Franse en mogelijk ook Spaanse en Italiaanse experimenten met vliegtuigen in de guerrillabestrijding en imperiale controle in het interbellum. De vliegtuigen van het KNIL waren vóór de Tweede Wereldoorlog nooit in een politionele rol gebruikt. Vermin was een voorstander van de door Van Aarem voorgestelde ‘politionele’ methode, zij het uitgevoerd zoals in de reguliere oorlogvoering: hij wilde vliegtuigen in vaste gebiedsstroken laten patrouilleren om alles wat als vijandelijk kon worden geïdentificeerd te vernietigen. De Booy en Borghouts zagen bij de politionele rol van de luchtmacht vooral mogelijkheden voor de helikopter.³³

De publicatie van het laatste commentaar in november 1949 markeert het einde van de doctrinevorming over de tactische oorlogvoering in Indonesië. De soevereiniteitsoverdracht was in zicht en hernieuwd militair ingrijpen was definitief van de baan. Dornseiff begreep dat het leger binnenkort naar huis kon, er geen helikopters voor het KNIL zouden worden aangeschaft en een Korps Luchtmarechaussee niet het licht zou zien. Toch was het volgens hem ‘voor een algemeen militair inzicht nuttig na te gaan, in welke mate nieuwe vindingen als het hefschroefvliegtuig voor de hedendaagse oorlogvoering bruikbaar dan wel onontbeerlijk zijn’. Veenendaal sprak een vergelijkbare hoop uit in een artikel over de IGO dat nog in 1950 in de *Militaire Spectator* verscheen:

‘De gewijzigde Inzichten t.a.v. de uitzending naar Indonesië kunnen de vraag wettigen of dit artikel nog wel betekenis heeft. Desondanks wordt gemeend, dat zeer veel van het in dit artikel besprokene ook in de toekomst voor de KL van grote waarde zal blijven, zodat van de ervaring, opgedaan in Indonesië of tijdens de [IGO] in Nederland bij gevechten of oefeningen in bossen of zeer bedekte terreinen, omsingelen van huizen, enz. veel profijt kan worden getrokken.’³⁴

De hoop van Dornseiff en Veenendaal bleek ijdel. De blik van de Nederlandse strijdkrachten bleef op het oosten gericht, maar rustte nu op de Noord-Duitse laagvlakte. De Marine had vanwege Nieuw-Guinea en de Caribische delen van het Koninkrijk nog een andere focus, maar de vrees voor de Russen beheerste de rest van de krijgsmacht. Als gevolg van de Koude Oorlog zouden de organisatie en doctrine voortaan vorm krijgen in het licht van grootschalige conventionele oorlogvoering in NAVO-verband. De inzichten uit de inzet tegen een hardnekkige guerrillategenstander bleven achter om vergeten te worden.

Conclusie

Het ontbrak de Nederlandse strijdkrachten na het mislukken van Spoors strategie begin 1949 aan de tijd voor de ontwikkeling van een strategisch en tactisch alternatief. De nieuwe ervaringen in 1949 dwongen wel tot codificatie en een herziening van de bestaande instructies, culminerend in *Gevechtshandleiding Indonesië anno 1949*. De handleiding, die de potentie had een nieuw *VPTL* te zijn, kwam echter te laat af om nog tijdens het conflict gebruikt te kunnen worden. Uit de inhoud valt op te maken dat de Nederlandse krijgsmacht in Indonesië uiteindelijk wel degelijk leerde van de ervaringen. De omvang en de aard van die getrokken lessen werden echter beperkt door de heersende militaire conventies. Met name de vijandgerichte aanpak en het daaraan gerelateerde vernietigingsparadigma bleken heel stevig verankerd.

Er waren wel inzichten die ervan afweken of daarmee een eerste begin maakten. Zo werd anders dan in eerdere instructies uitvoerig stilgestaan bij het lot en het belang van de burgerbevolking in de guerrillaoorlog. De spanning tussen de gekozen militaire aanpak en de nadelige effecten die deze had op de bevolking werd erkend. Maar een echte oplossing werd niet aangedragen. Het was een dilemma waar de krijgsmacht noch in theorie noch in praktijk een uitweg voor zag.

Dit komt duidelijk naar voren in de discussie over nut en noodzaak van een luchtmarechaussee. De beperkingen van het militair optreden, de noodzaak van een betere bescherming van de bevolking en de politieke aard van de vijandelijke guerrillastrijd werden erkend. Maar in hun zoektocht naar oplossingen voor het guerrillaprobleem vonden militairen uiteindelijk hoofdzakelijk militaire, technische oplossingen. Meer dan politiek en propaganda werden parachutisten en helikopters als het antwoord gezien.

Conclusie en slotbeschouwing

De inleiding van dit proefschrift ving aan met de zaak van tweede luitenant KNIL Kaarsemaker. Hij werd in november 1946 verhoord door de militaire justitie omdat bij een actie onder zijn bevel enkele burgerdoden waren gevallen. Kaarsemaker werd uiteindelijk niet vervolgd. Zeker sinds Limpachs recente studie *De brandende kampongs van generaal Spoor* is bekend dat het militair-justitiële apparaat al dan niet bewust veel steken liet vallen in de controle op het onderzoek naar en de bestrafing van misdaden. In dit geval lijkt er echter weinig mis te zijn gegaan. Kaarsemaker en zijn mannen hadden, met een beroep op militaire noodzakelijkheid, gehandeld zoals van hen werd verwacht. Hun optreden die bewuste novembernacht was typisch voor het Nederlandse militaire optreden in Indonesië, dat verhoudingsgewijs in veel Indonesische slachtoffers resulteerde. Uit de wens dit optreden en die slachtofferaantallen beter te begrijpen ontstonden de vragen hoe de Nederlandse strijdkrachten tussen 1945 en 1949 het tactisch militair optreden in Indonesië begrepen en vormgaven, en in hoeverre dit het zeer gewelddadige karakter van de oorlog mede kan verklaren, inclusief die grote discrepantie tussen de Nederlandse en Indonesische slachtofferaantallen.

Veel studies over de dekolonisatieoorlog in Indonesië richten zich op ‘extreem geweld’ en oorlogsmisdaden. Deze focus is al terug te vinden bij Van Doorn en Hendrix, die in hun historisch-sociologische studie *Ontsporing van geweld* stelden dat de Nederlandse strijdkrachten de grip op de eigen inzet verloren en dat als gevolg daarvan het geweldgebruik ontspoorde. Onderzoek sindsdien benadrukt het Nederlandse optreden en de daarbij behorende misdaden steeds sterker als het gevolg van bewuste keuzes. Limpach concludeert in *De brandende kampongs van generaal Spoor* dat de militaire en ook de politieke top grof geweld accepteerden of door de vingers zagen in het najagen van de eigen strategische doelen.

Hoewel de executie van summier verhoorde dorpelingen en het martelen van gevangenen tijdens verhoren voorbeelden zijn die eruit springen als we spreken over de gewelddadigheid van deze oorlog, richt dit proefschrift zich op het reguliere, ‘normale’ militaire optreden. Daarvoor is de actie van luitenant Kaarsemaker typerender. Patrouilles waren overal in de archipel dagelijkse kost. Gevechtsaanrakingen waren daarbij frequent – in Java praktisch dagelijks. Grootschaliger optreden, zoals zuiveringen in compagnie- of bataljonsterkte, vond geregeld plaats – in de meest intensieve maanden van het conflict ook vrijwel dagelijks.

Conflictanalyse en strategie

De Nederlandse strijdkrachten interpreteerden de guerrillastrijd binnen het conceptuele kader van de koloniale oorlogen uit het verleden, gezagsherstel met militaire middelen, en de recente ervaring van de Tweede Wereldoorlog. Deze vaststelling is niet nieuw, en komt prominent naar voren in *Marsroutes en dwaalsporen* van Groen. Wat deze studie toevoegt is een analyse van de uitwerking hiervan op de tactische doctrine en het tactisch optreden, en een sterkere nadruk op de rol van de KL, naast die van het KNIL.

Tegenwoordig zou de krijgsmacht het type conflict dat in Indonesië werd uitgevochten definiëren als een *insurgency* en de Nederlandse inzet als een *counterinsurgency*. Centraal in deze moderne conceptualisering van grootschalige guerrillastrijd en zijn bestrijding staat het inzicht dat een dergelijke strijd in de kern politiek van aard is en dat militaire middelen alleen niet genoeg zijn om te winnen. Maar *counterinsurgency* bestond nog niet als analytisch concept tijdens de dekolonisatie van Indonesië. Achteraf gezien moesten de Nederlandse strijdkrachten, in opdracht van de Nederlandse regering die evenmin de tekenen des tijds verstond, een probleem aanpakken dat ze maar in beperkte mate konden conceptualiseren.

Vanuit het Nederlandse militaire perspectief was de situatie in Indonesië een opstand tegen het wettige Nederlandse gezag die neergeslagen moest worden. Guerrillastrijd was het KNIL genoegzaam bekend uit de koloniale campagnes van eind negentiende en begin twintigste eeuw. De strijd tussen 1945 en 1949 was echter veel beter georganiseerd, had een veel sterkere politieke agenda en was veel wijder verspreid over de archipel. Ook was de tegenstander beter bewapend; als gevolg van de Tweede Wereldoorlog was Indonesië in augustus 1945 bezaaid met Japanse, Britse en vooroorlogse Nederlandse wapens.

De krijgsmacht probeerde tot eind 1948 de Indonesische archipel weer onder Nederlands gezag te brengen door middel van het vooroorlogse ideaal van pacificatie: de vijandelijke troepenconcentraties in een gebied verslaan, dan de economische en sociale sleutelposities bezetten en het omliggende gebied door patrouilles zuiveren. De patrouilles spoorden vervolgens de resten van de vijandelijke troepen op, wat de bevolking een gevoel van veiligheid zou geven en onder de indruk zou brengen van de Nederlandse overmacht. Was het brengen van 'orde en rust' gerealiseerd, dan kon het burgerlijk bestuur weer worden opgezet.

Voor de Nederlandse regering was de militaire inzet een middel om de Nederlandse belangen in Indonesië veilig te stellen en de uiteindelijk wel aanvaarde dekolonisatie op Nederlandse voorwaarden te laten plaatsvinden. De strategie die de legertop van het KNIL vervolgens op basis hiervan ontwikkelde was ambitieus maar kortzichtig. Het verslaan van de

guerrillagroepen werd gezien als de noodzakelijke voorwaarde voor de te zetten politieke stappen. Dat verslaan kon volgens generaal Spoor cum suis alleen door de militaire en politieke top van de Indonesische Republiek uit te schakelen – iets wat hij al sinds voorjaar 1946 wilde, maar pas met Operatie Kraai eind 1948 mocht proberen te verwezenlijken.

Deze strategie bleek niet haalbaar in het licht van de politieke, diplomatieke en economische machtsverhoudingen waarbinnen Nederland moest opereren. Maar ook als die verhoudingen anders gelegen hadden is het zeer de vraag of zij gelukt zou zijn. Bestudering van de tactische uitwerking van de strategie toont de onhaalbaarheid hiervan aan. De guerrillastrijd van de tegenstander en de ondermijning van het wankelende Nederlandse bestuur waren heel moeilijk te bestrijden met de beschikbare middelen en concepten. Uiteindelijk bleek begin 1949, na meer dan drie jaar strijd en twee grote Nederlandse militaire offensieven, de aanname achter de uitschakeling van de vijandelijke top een illusie. De eenheden van Indonesische strijdorganisaties vochten, in kleine verbanden, ook zonder directe politieke of militaire aansturing van bovenaf door.

Lerend vermogen – organisatorisch en didactisch

Vanaf het begin was duidelijk dat de troepen naast de standaard tactische instructies aanvullende instructies over het optreden in de Indonesische omstandigheden (de guerrillastrijd en het terrein) nodig hadden. De logische kandidaat hiervoor was het *VPTL*, maar al snel werd ingezien dat dit voorschrift uit 1929 geactualiseerd moest worden. Op organisatorisch vlak was het collectief leren van de recente tactische ervaringen bij de militaire instanties in zowel Indonesië als Nederland redelijk goed geregeld. De betreffende autoriteiten in Nederland (het IIB en de Generale Staf) en Indonesië (het DCO, de SROI en de Generale Staf) stemden hun publicaties op elkaar af, waardoor onnodige overlap of onwenselijke verschillen grotendeels vermeden werden.

Voordat er voorschriften geproduceerd konden worden moesten de tactische ervaringen gecodificeerd worden. Hierin speelden de brigade- en divisiestaven in Indonesië een grote rol, met name de B-Divisie en de T-Brigade. Hun commandanten, of stafofficieren daar, lijken meer dan gemiddeld geïnteresseerd te zijn geweest in de codificatie en kennisproductie. Dit laatste geldt ook voor de staf van de SROI in Bandoeng. Ten minste twee van de docenten schreven – mogelijk op eigen initiatief – nieuwe voorschriften (Scheepens OA 73 en Van Arcken TC 20).

Van veel voorschriften is niet bekend hoe ze tot stand kwamen en wie de initiatiefnemers en opstellers waren. Waarschijnlijk ging aan de publicatie een proces van recensie, redactie en

autorisatie vooraf, aangezien de meeste voorschriften veel eerder zijn geschreven dan de datum van uitgifte, maar concreet bewijs is hier niet voor. Wel is zeker dat er discussies plaatsvonden, getuige onder meer de artikelen in de *Militaire Spectator* en de interne discussies over de opleidingen in Nederland en de oprichting van een luchtmarechaussee.

De meeste voorschriften werden gepubliceerd in 1946: de situatie in Indonesië was nieuw en vroeg om materiaal dat concreter en toegespitster was dan het *VPTL* en de standaard tactische voorschriften. De nieuw geworven militairen in het moederland maar ook veel KNIL'ers hadden geen directe ervaring met de bestrijding van guerrilla's en antiekoloniale opstand en moesten het vak 'uit het boekje' leren. Maar ook in de loop van 1947 tot en met augustus 1949 werden nieuwe voorschriften uitgegeven en bij de opleidingen in gebruik genomen.

Die opleidingen zelf kenden de nodige problemen, waar slechts langzaam en met moeite enige verbetering in kon worden gebracht. Dit betrof zowel de reguliere opleiding als de aanvullende, op de inzet in Indonesië gerichte cursussen. De voornaamste oorzaak was de enorme tijdsdruk. Omdat de troepen zo snel mogelijk moesten worden ingezet, werd zowel in Nederland als Indonesië de reguliere opleiding ingekort en versimpeld. Naast tijdgebrek bleken tekorten aan goed oefenmateriaal moeilijk weg te werken, en liet de kwaliteit van de docenten te wensen over. De eerste uitgezonden troepen kregen nog een inwerkperiode in Malakka of Indonesië waarin ze enigszins werden bijgespijkerd, de latere troepen konden profiteren van de hervormingen die in de opleidingen werden doorgevoerd, maar het niveau bleef in het algemeen onder de maat.

Naast de reguliere opleiding ontvingen de eenheden van de KL en de KM ook aanvullende, op de inzet in Indonesië gerichte cursussen. Deze 'Indische Voorbereiding' leed eveneens onder het tekort aan tijd, materialen en goede docenten. De meeste moeite werd gestoken in de Indische Gevechtsopleiding, waarin officieren en onderofficieren eerst afzonderlijk en later met hun manschappen tactische situaties in een Indonesische context oefenden. De Indische Voorlichting, bestaande uit politieke voorlichting en lessen Maleis, land- en volkenkunde, was slecht georganiseerd en inhoudelijk soms tegenstrijdig; dit bleef zo ondanks verschillende pogingen tot hervorming.

De effecten van de gebreken bij de opleiding voor het geweldgebruik in Indonesië zijn moeilijk te bepalen. Zou een langere en betere opleiding hebben geleid tot een beheerster geweldgebruik? In de reguliere opleiding was de extra tijd waarschijnlijk besteed aan onderdelen die nu niet aan bod kwamen, zoals optreden in groot verband in een regulier gevecht. Maar ook meer tijd voor de Indische Gevechtsopleiding zou vermoedelijk niet hebben geleid

tot minder geweldgebruik, gezien de aard van de voorschriften waar die op gebaseerd was. Een goede en uitgebreide Indische Voorlichting had de militairen wellicht kunnen doordringen van het belang van de burgerbevolking, maar dit was nu net een van de meest stiefmoederlijk bedeelde onderdelen van de gehele opleiding. Voor (onder)officieren zou een langere reguliere opleiding mogelijk wel een duidelijk verschil hebben gemaakt. Zij kregen in Indonesië vaak verantwoordelijkheden (ver) boven hun rang en moesten hun manschappen door de moeilijke guerrillastrijd leiden. Een langere opleiding had wellicht competentere leiders opgeleverd die met meer vertrouwen en inzicht en meer grip op hun mannen de strijd hadden kunnen aangaan.

Lerend vermogen – inhoudelijk

De Nederlandse krijgsmacht in Indonesië vocht uiteindelijk een oorlog uit die het maar moeilijk kon begrijpen. De gebrekkige conceptualisering van de strijd stond een poging van de tactische ervaringen te leren en het leerproces te verbeteren op zichzelf niet in de weg, maar had wel veel gevolgen voor de reikwijdte van de getrokken lessen. Eind 1945 moesten de Nederlandse strijdmachten concluderen dat het conflict veel heviger was dan verwacht en dat een zwaardere bewapening nodig was om de vijand de baas te worden. De les die ze hieruit trokken, en die van grote invloed was op de tactische ontwikkeling en het geweldgebruik, was dat de strijd vanaf dat moment vroeg om een vorm van optreden ergens tussen de uitersten van een positionele en een regulier militaire inzet. Het precieze antwoord was afhankelijk van tijd en plaats, maar in zijn algemeenheid betekende het een opschaling van de inzet. Hoewel er in de praktijk sprake kon zijn van een botsing tussen de denkwerelden en de methoden van de KL, de KM en het KNIL, konden ze conceptueel goed op elkaar inspelen: het concept van ordehandhaving met militaire middelen was de Nederlandse krijgsmacht niet vreemd, en omgekeerd was het KNIL vertrouwd met de moderne reguliere oorlogvoering. Op het gebied van opleiding en doctrinevorming was er dan ook synergie.

In de opleiding en het voorgeschreven optreden waren de standaard tactische voorschriften het uitgangspunt, waarop het *VPTL* en de latere Indonesië-specifieke voorschriften een *aanvulling* vormden. Als de tactische situatie erom vroeg kon de commandant terugvallen op de standaard tactische concepten voor bijvoorbeeld de bestorming van een vijandelijke positie. Dit schakelen tussen verschillende typen van optreden (en de bijbehorende niveaus van geweldsintensiteit) vroeg om de nodige tactische flexibiliteit van officieren en manschappen. De militaire autoriteiten in zowel kolonie als moederland meenden dat de troepen daartoe voldoende in staat waren. De troepen daarentegen vroegen om duidelijkere tactische richtlijnen,

vooral toen de guerrillastrijd eind 1947 en later weer in 1949 steeds heviger werd. TC 20 en *Gevechtshandleiding Indonesië* uit 1949 gingen veel uitvoeriger dan hun voorgangers in op de verschillende aspecten van de tactische inzet, en lijken door hun behandeling van vaak gemaakte tactische fouten en, in het geval van *Gevechtshandleiding Indonesië*, aandacht voor het lot van non-combattanten, een stap dichterbij de praktijkervaring te hebben gestaan. Beide voorschriften kwamen echter te laat uit om veel effect te hebben op het optreden.

En al waren deze voorschriften eerder gekomen, dan nog was hun effect beperkt geweest. Want hoewel de verantwoordelijke autoriteiten probeerden de troepen bij de tijd te houden veranderde er inhoudelijk weinig aan de voorschriften. Het *VP TL* werd weliswaar al vroeg als enigszins achterhaald gezien. Dit had echter vooral betrekking op de bewapening van de tegenstander en de schaal en omvang van het conflict waar het voorschrift van uitging. De aanvullende voorschriften van 1945-1949 boden tactische nuances, maar geen nieuwe aanpak. Het inhoudelijke leidmotief bleef gehandhaafd tot en met de laatste voorschriften in 1949. In zekere zin onderstreept het constant blijven van de inhoud ook het belang ervan: verschillende auteurs kwamen tot dezelfde inzichten en vonden dezelfde zaken belangrijk. Dit suggereert dat de onderliggende ideeën breed gedeeld werden binnen de strijdkrachten. Die ideeën geven blijk van een cultuur van vijandgerichtheid, een geloof in militaire oplossingen en offensief optreden, een impliciete – maar soms ook expliciete – veronachtzaming van de burgerbevolking en de absolute prioritering van militair-tactische overwegingen. De doctrineontwikkeling is daarmee een spiegel van de conceptuele ontwikkeling die de Nederlandse strijdkrachten doormaakten – hoe inhoudelijk beperkt die ontwikkeling ook was.

Het vermogen tot leren begrensd

De belangrijkste conceptuele lessen die uiteindelijk in 1948 en vooral in 1949 getrokken werden, betroffen het belang van de steun van de burgerbevolking, de noodzaak van een betere samenwerking met het burgerlijk bestuur en de politieke dimensie van het conflict. Deze lessen waren pijnlijk, omdat ze de beperkingen van het vigerende militaire en koloniale denkkader blootlegden. In TC 20 en ook in *Gevechtshandleiding Indonesië* staan de oude en nieuwe inzichten nog naast elkaar. Het ontbrak aan tijd en ook intellectuele ruimte om tot een nieuwe en volledige doctrine voor guerrillabestrijding te komen.

Het verwerven van nieuwe inzichten over het conflict was niet alleen moeilijk vanwege onvolkomenheden op het gebied van organisatie en opleiding, of vanwege specifieke omstandigheden in Indonesië. Het was vooral zo moeilijk omdat men vast zat in eigen

denkpatronen en aannames. De realiteit van een succesvolle, relatief goed aangestuurde guerrilla door de Republiek en de ambivalente houding van het gros van de bevolking werd onvoldoende erkend. Een leger dat er zo van overtuigd was dat het conflict primair een militaire oplossing nodig had en dat zo weinig oog had voor de sociaal-culturele, politieke en economische dynamiek van het conflict en voor de rol van de burgerbevolking, een leger dat zo overtuigd was van de eigen militair-technische superioriteit en dat de tegenstander vanuit militair-culturele en sociaal-koloniale ideeën onderschatte, zo'n leger kon maar heel moeilijk op andere ideeën gebracht worden. Groen toonde de gevolgen hiervan aan voor het strategisch beleid. Dit proefschrift toont hoe dit alles diep verweven was met de organisatiecultuur van de Nederlandse strijdkrachten, en de gevolgen die dit had voor het tactisch optreden.

In de context van deze studie kunnen zowel de ervaring van de Tweede Wereldoorlog als de confrontatie met de Indonesische revolutie als een organisatieschok voor de Nederlandse strijdkrachten worden gezien worden. Volgens de Amerikaanse historicus John A. Lynn kan een leger zich na een dergelijke schok herpakken door hetzij de eigen ideeën (en organisatievormen) bij testellen in het licht van de nieuwe ervaring, hetzij de nieuwe ervaring zo te interpreteren en verwoorden dat deze toch nog in lijn kan worden gebracht met de bestaande denkbeelden. Dat laatste is wat de Nederlandse strijdkrachten deden. De kracht van het Indonesisch nationalisme en de politieke motivatie van de guerrillastrijd kregen geen ingang in de denkwijze van de Nederlandse militairen. Daardoor werd de strijd in Indonesië bijna tot het laatste moment in traditionele termen van koloniale pacificatie en regulier militair optreden gezien en op traditionele, militaire en vijandgerichte wijze bestreden, een oud paradigma dat ontoereikend was om grip te krijgen op tactische en politieke uitdagingen die de strijd in Indonesië stelde.¹

Intensivering en opschaling

Het gevolg hiervan was dat het tactische repertoire hetzelfde bleef, en dat groeiende problemen werden bestreden met een intensivering en opschaling van de bestaande middelen en methoden. Gebiedsuitbreiding met als gevolg toenemend troepentekort en effectief guerrillaoptreden van de Indonesische tegenstanders, en de eigen denkpatronen zorgden ervoor dat de Nederlandse strijdkrachten meer en meer hun toevlucht namen tot zware wapens en grootschalige zuiveringsacties, met name in 1949, het gewelddadige hoogtepunt van de oorlog in Indonesië. De oplopende Indonesische verliescijfers en inzetcijfers van de artillerie en de Luchtsrijdkrachten voor de eerste maanden van 1949 getuigen ook van een toenemende

intensiteit. Het keiharde optreden van Nederlandse zijde was dus niet slechts het gevolg van de directe omstandigheden op de grond en de besluiten op hoog politiek en diplomatiek niveau, maar nadrukkelijk ook van de manier van tactisch optreden.

Geweldgebruik en slachtoffers

De geschetste conceptuele en praktische ontwikkelingen hadden concrete gevolgen voor het geweldgebruik. De voorschriften, van het vooroorlogse *VPTL* tot de twee laatste uit 1949, gaven algemene kaders, geen dwingende *rules of engagement*. Nu leert de geschiedenis dat stringente geweldsinstructies lang niet altijd hun gewenste effect hebben. Maar de afwezigheid ervan garandeerde in ieder geval dat de bandbreedte voor het te gebruiken geweld relatief breed en aan eigen interpretatie onderhevig was. Het in de voorschriften beschreven optreden kwam niet altijd een-op-een overeen met wat er in het veld gebeurde, maar bood wel het conceptuele kader van waaruit het optreden in de praktijk vorm kreeg. Het voorgeschreven geweldgebruik in het vooroorlogse *VPTL* was al ruim en weinig begrensd, in de tijdens de oorlog in Indonesië gepubliceerde tactische voorschriften was het nog ruimer en bleven de begrenzingen minstens zo vaag. Waar het *VPTL* bijvoorbeeld nog voorschreef dat een doorzoeking of omsingeling van een verdachte locatie rustig en relatief voorzichtig moest plaatsvinden, lag de nadruk in de latere voorschriften op snelheid en tactische effectiviteit.

Een ruim en weinig begrensd voorgeschreven geweldgebruik kon in combinatie met het rigide vijandbeeld ook de toepassing van ‘extreem geweld’ stimuleren, waardoor de grenzen tussen ‘normaal’ en ‘extreem’ konden vervagen voor militairen in het veld. In de Inleiding is al geconstateerd dat veel van Limpachs ‘geweld bevorderende’ factoren voor extreem geweld ook van toepassing waren op de ‘normale’ oorlogvoering.

Dit betekent niet dat het geweld altijd onbegrensd was, maar de grenzen waren vaak onduidelijk, poreus of rekbaar. De Nederlandse strijdkrachten wilden het geweld vooral beperken om geen slachtoffers in de eigen gelederen te maken en om munitie te besparen. Er was wel het besef dat extreem geweld averechts kon werken, en dat het goed behandelen en beschermen van de bevolking kon bijdragen aan het bereiken van de strategische doelen, maar dit inzicht had weinig of geen invloed op het militaire optreden. In de meeste voorschriften werd wel aandacht besteed aan de gewenste behandeling van de bevolking maar bijna altijd in een aparte paragraaf en praktisch nooit in verband met de geweldsinstructies. Aangezien het onderscheid tussen combattant en non-combattant in deze oorlog moeilijk te maken was en veel

burgers het slachtoffer werden van de militaire inzet, is dit een opmerkelijke en schrijnende omissie te noemen.

De voornaamste oorzaak hiervoor moet gezocht worden in de prioritering van de directe tactische overwegingen boven alle andere – dat wat Kaarsemaker ‘militaire noodzaak’ noemde –, de bijbehorende risicomijding, de sterke vijandgerichtheid en de hoge acceptatie van ‘nevenschade’, lees: Indonesische burgerslachtoffers en ook materiële schade aan Indonesische zijde. Het doel van deze tactische prioritering, de vernietiging van de vijand, sloot het beste aan bij de vigerende concepten over ordehandhaving met militaire middelen (‘de wil tot onderdrukken’) en succes in een guerrillaoorlog (offensief en resoluut optreden) en was in lijn met ‘eigen veiligheid eerst’ en het geringschattende oordeel over de tegenstander. Het zou een echt andere conceptualisering van het conflict en de tactische doorwerking daarvan hebben vereist om de uitgesproken waarde van de bescherming van de bevolking de overhand te laten krijgen.

Juist de ‘alledaagse’ gewelddadigheid van acties zoals die van Kaarsemaker hield het meeste risico’s in voor Indonesische burgers. De burgerslachtoffers waren mannen, vrouwen en kinderen in de buurt van het gevechtsterrein die, bedoeld of onbedoeld, door Nederlands wapengeweld omkwamen of verwond werden. Het waren mensen die het slachtoffer werden van luchtaanvallen of artilleriebeschietingen; het waren reizigers die, op het verkeerde moment op de verkeerde plaats, in een Nederlandse hinderlaag liepen; het waren kampongbewoners wier dorp wegens de vermeende of vastgestelde aanwezigheid van guerrillastrijders onder vuur werd genomen alvorens gezuiverd te worden; het waren bewoners die hiervoor wegvlochtend op een Nederlandse afsluitingslinie stuitten en als verdachten onder vuur werden genomen; of het waren burgers die de dood vonden omdat Nederlandse troepen het onderscheid tussen guerrilla en burger zo moeilijk konden maken en daardoor liever het zekere voor het onzekere namen. In deze oorlog in de schaduw leek geweld een van de weinige zaken die houvast bood aan de Nederlandse militairen. Voor Indonesische burgers was de gewelddadigheid van het Nederlandse optreden een van hun weinige zekerheden.

De discrepantie in slachtofferaantallen en verklaringen daarvoor

Tegenover de minimaal 100.000 Indonesische slachtoffers van het Nederlandse optreden staan ‘slechts’ 4.751 militairen, van wie er 2.526 het leven lieten als gevolg van gevechtshandelingen. Dat de strijd zo disproportioneel dodelijk was voor de Indonesische ‘tegenstander’ kent verschillende verklaringen, welke zijn in te delen in drie categorieën: het Nederlandse optreden

zelf, de sociale en geografische context waarbinnen de strijd plaatsvond, en het optreden van de Indonesische tegenstander.

De relevante factoren uit het Nederlandse optreden waren de harde (koloniale) ordehandhavingspraktijk, een sterke vijandgerichtheid, de middelen en methodes van reguliere oorlogvoering en een hoge acceptatie van nevenschade. Deze factoren kwamen bij elkaar in een onoverzichtelijke guerrillaoorlog die werd uitgevochten in een gedeeltelijk dichtbevolkt gebied. In het licht van deze studie staan de eerste twee categorieën centraal. Het optreden van de Indonesische strijdorganisaties vraagt om een eigen onderzoek. Enkele zaken kunnen echter niet onbenoemd blijven.

Vis-à-vis de Nederlandse strijdkrachten hadden de Indonesische strijdorganisaties minder gewelddadig potentieel en minder overlevingskansen. Ze waren slechter opgeleid, bewapend en georganiseerd, en wendden een deel van hun beperkte middelen ook nog eens aan voor de interne Indonesische strijd. Ze voerden in 1945 en 1946 vaak massa-aanvallen uit, die hun weinig succes opleverden maar wel veel slachtoffers kostten. Het Indonesisch optreden werd in de loop der jaren wel doeltreffender, maar de verhouding bleef erg ongelijk.²

Het pijnlijkste element uit deze verklaringen voor de discrepantie is dat veel van de door de Nederlandse troepen gedode ‘tegenstanders’ hoogstwaarschijnlijk non-combattanten waren. Zich schuilhoudende of wegvlochtende burgers schoten niet terug. Maar als ze omkwamen door Nederlands vuur werden ze vaak wel meegeteld als gedode tegenstanders – aparte tellingen van burgerslachtoffers gemaakt tijdens acties waren officieel verplicht, maar werden in de praktijk niet gemaakt. De vaak gebrekkige vijandelijke uitrusting, waardoor niet iedere strijder over een wapen beschikte, het vijandelijke gebruik zich schuil te houden en ook te opereren tussen de bevolking, alsmede het Nederlandse onvermogen en ook de onwil om in dergelijke situaties het onderscheid tussen combattant en non-combattant te maken, resulteerden erin dat het tellen achteraf eenvoudig werd aangepakt: iedereen die voor gedode vijand kon doorgaan werd als zodanig geregistreerd. Het bronnenmateriaal geeft geen indicatie of en hoe gedode vrouwen en kinderen werden meegeteld. Hun afwezigheid in de militaire bronnen onderstreept de desinteresse die de Nederlandse militaire organisatie aan de dag legde voor burgerslachtoffers.

Het aantal en daarmee aandeel van non-combattanten in de totale Indonesische verliescijfers is derhalve onbekend. Maar getuige de grote discrepantie tussen de Nederlandse en Indonesische verliescijfers (naar Nederlandse opgave) en tussen de aantallen gedode tegenstanders en buitgemaakte wapens, de aard van guerrillaoorlog in het algemeen en van het Nederlandse tactische optreden in het bijzonder, de dichtbevolktheid van Java, de Indonesische schattingen van de oorlogsslachtoffers, en de verliescijfers en hun verhoudingen in

vergelijkbare conflicten in de twintigste eeuw, is het zeer waarschijnlijk dat een aanzienlijk gedeelte van de minimaal 100.000 Indonesische slachtoffers uit non-combattanten heeft bestaan.

Nederlands optreden in vergelijkend perspectief

In de inleiding van deze studie werden de verliescijfers en bijbehorende verhoudingen gegeven voor de met de oorlog in Indonesië vergelijkbare Franse dekolonisatieoorlogen in Indochina (1945-1954), Madagascar (1947-1948) en Algerije (1954-1962), en de Britse in Maleisië (1948-1960) en Kenia (1952-1960). Al deze conflicten vallen in de schemerzone tussen ‘klassieke’ koloniale guerrillabestrijding en de ontwikkeling van ‘moderne’ COIN-theorie. Hier worden de tactische vormen van optreden en het gebruik van zware wapens, de conceptualisering van de strijd en het leerproces in deze conflicten met elkaar vergeleken.³

Tactische vormen en geweldgebruik

De tactische problemen waarmee de Nederlandse strijdkrachten zich geconfronteerd zagen zijn te vinden in de meeste dekolonisatieoorlogen in deze periode. De vraag is hier in hoeverre de krijgsmachten in kwestie om historische, organisatorische of conflict-eigen redenen een voorkeur hadden voor specifieke tactieken, of door de omstandigheden hiertoe gedwongen werden.⁴

Opvallende constanten in al deze conflicten waren een zeer moeilijke gebiedsbeheersing als gevolg van effectief vijandelijk guerrilla-optreden en de beperkte eigen middelen. Ook de oplossingen voor deze tactische problemen waren vaak hetzelfde: intensief patrouilleren, omsingeling en zuivering, opschaling van de inzet, toenemend gebruik van zware wapens en op de vijandelijke top gerichte grote acties.

Geen van de koloniale mogendheden bevond zich in een riant positie in de zomer van 1945. De Nederlandse en Franse strijdkrachten waren er echter aanzienlijk slechter aan toe dan de Britse. De wederopbouw van de krijgsmacht moest hand in hand gaan met de wederopbouw van het eigen land, wat voor de nodige beperkingen en vertragingen zorgde. Tegelijkertijd waren de eigen Zuidoost-Aziatische koloniën nog in Japanse handen. Voor beide landen begonnen de Aziatische dekolonisatieoorlogen als een poging tot herstel van de koloniale orde van voor de Tweede Wereldoorlog. Beide landen worstelden gedurende de oorlogen met de lastige wederopbouw van de strijdkrachten en de moeizame imperiale terugkeer. De Britten hadden in dit opzicht minder problemen.

De strijd in Indochina werd gevoerd door Franse beroepsmilitairen en koloniale troepen, want anders dan Nederland stuurde Frankrijk geen dienstplichtigen naar Zuidoost-Azië. De problemen rondom opleiding, uitrusting en bevoorrading waren er niet minder om. Het lukte niet om de kwaliteit van deze troepen op peil te houden. Daarnaast was ook het kwantitatieve overwicht op de tegenstander beperkt, om uiteindelijk zelfs te verdwijnen. Waar de Nederlandse strijdkrachten vaak nog enige offensieve capaciteit behielden en lokaal in ieder geval konden proberen het initiatief te behouden of te herwinnen, was het Franse optreden door deze problemen noodgedwongen sterk defensief en centreerde het zich meestal rondom versterkte posten. De Vietminh, die beter was bewapend dan menige antikoloniale strijdmacht, viel deze posten geregeld aan. Die konden het meestal wel enige tijd uithouden, maar misten de mankracht om de belegeraars te verdrijven. Daarvoor waren centraal georganiseerde mobiele ontzettingstroepen nodig; dergelijke eenheden werden op weg naar de omsingelde post echter vaak in een hinderlaag gelokt door de Vietminh. Net als voor de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië werd het gebruik van zware wapens daarom steeds aantrekkelijker voor de Fransen. Vanwege het gebrek aan mankracht en de statische aard van de verdediging werden deze wapens ook voor de afweer tegen kleine guerrilla-aanvallen gebruikt. Berucht is het gebruik van napalm. En net als in Indonesië werd de afhankelijkheid van zware wapens nog sterker tegen het einde van het uitzichtloze conflict.⁵

De opstand in Madagaskar was ondanks het uitgestrekte gebied beter beheersbaar. De verschillen in tactische competenties en bewapening waren zo groot dat de Franse legermacht, nooit groter dan 30.000 man, de rebellenmacht in anderhalf jaar tijd kon verslaan. Tactisch gezien vormde het neerslaan van het verzet in Madagascar de grootste overeenkomsten met de vooroorlogse koloniale campagnes.⁶

In Algerije konden wel dienstplichtigen worden ingezet omdat deze kolonie formeel onderdeel van Frankrijk was. Toch kampten de Franse strijdkrachten ook in Algerije met een mankrachtprobleem bij de gebiedsbeheersing. Uiteindelijk werden dienstplichtigen vooral ingezet voor statische defensieve taken, terwijl elite-eenheden, al dan niet vervoerd per helikopter, actief achter de vijand aangingen. Hoewel niet op de schaal als in Indochina maakten de Fransen ook in Algerije veelvuldig gebruik van zware wapens. De elite-eenheden waren vaak relatief licht bewapend, en als ze in het nauw kwamen werden ze ontzet met luchtsteun en artillerievuur. Maar ook gewone eenheden vroegen er geregeld om. Op tactisch gebied traden de Fransen flexibeler en doeltreffender op dan in Indochina, maar in strategisch en politiek opzicht was deze *guerre sale* al net zo'n mislukking.⁷

De Britse strijdkrachten moesten het in Maleisië de eerste jaren met te weinig troepen in een te groot gebied opnemen tegen de communistische guerrillabeweging MNLA. Ze gebruikten de bekende methode van *cordon and search*, trokken *sweepend* door grote gebieden en schoten geregeld op alles wat verdacht was. Maar na verloop van tijd hadden de Britten een sterk numeriek overwicht. Niet onbelangrijk was dat een groot gedeelte van de Britse strijdmacht bestond uit politiepersoneel. Bovendien brachten ze zo'n 500.000 boeren gedwongen onder in bewaakte 'nieuwe dorpen' en deporteerden ze 10.000 van communistische sympathie verdachte Maleisische Chinezen naar de Volksrepubliek China. Tegelijkertijd werd veel werk gestoken in amnestieprojecten om guerrillastrijders te verleiden te strijd op te geven. Door deze maatregelen isoleerden de Britten de MNLA van hun steun onder de bevolking en joegen ze de militair al verzwakte guerrilla's meer en meer de jungle in. Ondanks deze voor de Britten gunstige omstandigheden kostte het jaren voordat de laatste guerrilla's verslagen waren.⁸

De bestrijding van de antikoloniale opstand in Kenia kende op tactisch gebied enkele belangrijke overeenkomsten met die in Maleisië. Uiteindelijk waren er meer veiligheidstroepen dan Mau Mau-rebellen. De veiligheidstroepen bestonden voor een belangrijk deel uit politie en lokaal geworven milities. Als gevolg van de terreinomstandigheden en door gebruik te maken van tegenstellingen binnen de bevolking konden de Britten ook hier de guerrilla's in de bossen terugdringen, omsingelen en verslaan. Het neerslaan van de opstand werd echter ook geholpen doordat de koloniale autoriteiten zich van hun meest repressieve kant lieten zien, veel sterker dan in Maleisië.⁹

Bijna al de behandelde dekolonisatieoorlogen staan bekend als bloedig en vuil. De historiografie en publieke herinnering van elk conflict kennen een eigen focus, maar grote aantallen burgerslachtoffers vormen een rode draad. De hoge acceptatie van nevenschade en een gebrekkige interesse het onderscheid tussen combattant en non-combattant helder te krijgen zijn dan ook overal terug te vinden. De dynamiek op dit vlak was in Indochina en later in Algerije erg vergelijkbaar met wat er in Indonesië gebeurde. De Fransen beseften langzaam maar zeker dat er een hoge civiele en politieke prijs werd betaald voor de gekozen tactische middelen. Dit leidde echter nauwelijks tot een wijziging van beleid. In een officiële reflectie op de inzet in Indochina schreef een artillerieofficier dat politieke overwegingen de strijdkrachten soms dwongen 'de vernietiging van burgerlijke bestaansmiddelen en bewoonde gebieden' te vermijden. Daardoor konden de troepen niet het ondersteunende vuur inzetten dat 'zowel het meest effectief als destructief' was. De redenering was hier dus niet dat de omstandigheden de Fransen soms dwongen om nietsontziend op te treden, maar dat de omstandigheden hen soms

dwongen af te zien van een dergelijke manier van optreden. De bescherming van de eigen troepen en korte termijn tactisch succes voerden de boventoon. Toenemend inzicht over het belang van het politieke karakter van het antikoloniale verzet leidde in Algerije wel tot een meer bevolkingsgerichte aanpak, maar dit ontaardde in grootschalige gedwongen verhuizingen en martelpraktijken als afschikking en middel tot inlichtingenvergaring.¹⁰

Dat het Britse optreden in Maleisië wat burgerslachtoffers betreft niet zo uit de hand liep als in de andere conflicten was eerder een gunstige bijkomstigheid dan het gevolg van doelbewust beleid op dit vlak. De strijd vond grotendeels plaats in een afgelegen, dunbevolkt gebied – deels het gevolg van de gedwongen verhuizingen. Hierdoor was het onderscheid tussen combattant en non-combattant iets minder problematisch dan elders. Het optreden in Kenia, en het eerdere optreden in Indonesië en Indochina eind 1945 en begin 1946, waar geregeld zware wapens gebruikt werden in het volle bewustzijn dat dit de nodige burgerslachtoffers met zich mee zou brengen, waren meer in lijn met de andere dekolonisatieoorlogen in deze periode. Een nieuw onderzoek toont aan dat het Britse optreden tijdens koloniale *emergencies* in zijn algemeenheid (en dus ook in Maleisië) harder en minder beheerst was dan eerder gedacht.¹¹

Conceptualisering en het leerproces

Ook het trage tempo van het leerproces binnen de Nederlandse strijdkrachten was geen uitzondering. In Indochina hadden de Fransen grote moeite de reguliere en koloniale doctrinaire uitgangspunten aan te passen en tot een nieuwe coherente doctrine te komen. Het mankrachtprobleem speelde ook hierbij een grote rol. Hoge verliezen en een groot personeelsverloop stonden een toepassing van geleerde (tactische) lessen ook in de weg. Inzicht in de politieke aard van de strijd werd gedurende de loop van het conflict wel verkregen, maar het ontbrak de Franse strijdkrachten aan de middelen om hier veel mee te doen.¹²

Nederland verloor met Indonesië zijn voornaamste kolonie en daarmee ook de noodzaak om de krijgsmacht voor te bereiden op guerrillabestrijding. Frankrijk en Groot-Britannië werden door hun grotere koloniale rijk, langere dekolonisatie en wereldwijde betrokkenheid bij de Koude Oorlog in staat gesteld uit recente campagnes te leren en deze elders toe te passen. Tijdens de oorlog in Indochina lukte dit niet, maar snel daarna trokken de Franse strijdkrachten vergaande lessen uit hun ervaringen daar en brachten die in praktijk in Algerije. De focus bleef echter gericht op tactisch succes. In een officiële militaire analyse van de strijd in Indochina verwoordde een officier het als volgt: ‘Slechts de operaties die de uitroeiing van de vijand in een bepaald gebied tot doel hebben, kunnen aan de activazijde van de balans worden geplaatst.’ Dergelijke operaties, resulterend in het verwijderen van het ‘gangreneuze weefsel’, zorgden

voor ‘de ware pacificatie’. Sommige officieren, diep onder de indruk van het succes van de Vietminh, probeerden de communistische methode van verzet te imiteren – de meedogenloosheid, de ideologische interpretatie (zij het van tegenovergestelde kleur) en het doorzettingsvermogen van de tegenstander – maar waren niet in staat de aantrekkingskracht van de boodschap van de Vietminh op de Indochinese bevolking te vertalen naar een Franse boodschap voor Algerije. Deze *guerre révolutionnaire* werd een grote mislukking. Tactisch succes kon strategisch falen niet compenseren.¹³

Het lerend vermogen werd niet alleen begrensd door de achteraf gezien weinig succesvolle strategieën, maar bovenal door het dominante koloniale discours over ordehandhaving en guerrillabestrijding. Het lukte de Nederlandse en Franse strijdkrachten niet of nauwelijks om dit discours te doorbreken. Het lukte de Britten in Maleisië wel, maar dit was te danken aan de unieke omstandigheden daar; tijdens het grotendeels gelijktijdige optreden in Kenia was dit discours ook binnen de Britse strijdkrachten nog overheersend.¹⁴

Niettegenstaande de verschillen vallen vooral de overkomsten tussen de dekolonisatieoorlogen op: ‘het herstellen van orde en rust’, ‘imperial policing’ en ‘la pacification’ nam vaak de vorm aan van keihard, vijandgericht optreden in reguliere gevechtssituaties, inclusief extreem geweld tegen weerlozen. Deze harde lijn was niet alleen de reactie op hevig vijandelijk verzet, maar nadrukkelijk ook een gevolg van de keuzes in Den Haag, Londen en Parijs om het proces van dekolonisatie met militaire middelen in de gewenste banen te leiden. In het geval van Nederland in Indonesië en Frankrijk in Indochina kwam dit dicht bij een poging tot koloniale herovering. De koloniale wereld was in 1945 radicaal veranderd, maar het denken en handelen van westerse krijgsmachten had zich nog niet aan de nieuwe omstandigheden aangepast. Het samenkomen van de koloniale traditie van gewelddadigheid en het gebruik van de modernste wapens waren haast een recept voor het maken van veel burgerslachtoffers. De verschillende conflictomstandigheden geven iedere casus zijn eigen context voor burgerslachtoffers. Maar uiteindelijk waren de wil tot onderdrukken en de bereidheid burgerslachtoffers te maken diep verankerd in het denken en optreden van alle imperiale krijgsmachten, en daarmee een belangrijke oorzaak van het aantal burgerslachtoffers in al deze conflicten. Het Nederlandse optreden in Indonesië past zodoende in een brede tendens.¹⁵

Ten slotte

Het optreden van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië was verwoestend. Het tactisch optreden werd sterk gestuurd door de organisatiecultuur, de gebrekkige opleidingen en het doctrinaire kader dat geen goed begrip ontwikkelde voor een contraguerrillastrijd die zich tactisch begaf tussen het vooroorlogse ideaal van het *VPTL* en reguliere oorlogvoering. Tot diep in 1949 bleef het devies ‘zoeken, aangrijpen en vernietigen’, waarbij de strijdkrachten maar weinig oog hadden voor de politieke context van het conflict en voor de destructieve gevolgen van de strijd voor de burgerbevolking. Die gevolgen werden pas laat onder ogen gezien, maar toen was er geen tijd meer om de manier van optreden nog wezenlijk te wijzigen.¹⁶

Ten diepste was het verwoestende optreden het gevolg van het vasthouden aan een opvatting over oorlog, het neerslaan van opstand en guerrillabestrijding die slecht aansloot op de werkelijkheid van het Indonesië sinds 17 augustus 1945. Guerrillastrijd is oorlog in de schaduw, zoals Robert Asprey schreef. Schaduw toont de contouren, maar verhult wat daarbinnen ligt. Wat het Nederlandse tactische optreden en geweldgebruik betreft, en de vele Indonesische slachtoffers die hiervan het tragische gevolg waren, heeft de schaduw zich door deze studie hopelijk verder teruggetrokken.

Samenvatting

Deze studie analyseert het Nederlandse militaire optreden in Indonesië tijdens de dekolonisatieoorlog van 1945-1949. De leidende vragen hierbij zijn hoe de Nederlandse strijdkrachten het eigen tactisch militair optreden begrepen en vormgaven, en in hoeverre dit het zeer gewelddadige karakter van de oorlog mede kan verklaren. Anders dan bij veel eerdere studies staat in deze studie het militaire optreden in brede zin, en niet uitsluitend het extreme geweld centraal.

Hoofdstuk een behandelt de doctrinaire en organisatorische achtergrond en uitgangspunten van de Nederlandse krijgsmacht aan de vooravond van de dekolonisatieoorlog. De hierop aansluitende hoofdstukken volgen het conflict grotendeels in chronologische volgorde, waarbij deze afwisselend de aandacht richten op de Nederlandse conflictanalyse en de feitelijke militaire operaties enerzijds, en de ontwikkeling van de militaire opleidingen en de tactische doctrine anderzijds. In de conclusies worden deze thema's bij elkaar gebracht en worden de bevindingen ook in een internationaal-vergelijkend perspectief geplaatst.

De Nederlandse strijdkrachten interpreteerden de gewapende opstand en de guerrillastrijd in Indonesië binnen het conceptuele kader van de koloniale oorlogen uit het verleden, van gezagsherstel met militaire middelen, en van reguliere oorlogvoering. Het verslaan van de Indonesische guerrillagroepen werd gezien als de noodzakelijke voorwaarde voor de te zetten politieke stappen. Dat verslaan kon volgens de legerleiding alleen door de militaire en politieke top van de Indonesische Republiek uit te schakelen – iets wat men al sinds voorjaar 1946 wilde, maar pas eind 1948 met Operatie Kraai mocht proberen te verwezenlijken.

Deze strategie bleek niet haalbaar in het licht van de politieke, diplomatieke en economische machtsverhoudingen waarbinnen Nederland moest opereren. Maar ook als die verhoudingen anders gelegen hadden, is het maar zeer de vraag of zij gelukt zou zijn. Bestudering van de tactische uitwerking van de strategie toont de onhaalbaarheid hiervan aan. De guerrillastrijd van de tegenstander en de ondermijning van het wankel Nederlandse bestuur waren heel moeilijk te bestrijden met de beschikbare middelen en concepten. Uiteindelijk bleek begin 1949, na meer dan drie jaar strijd en twee grote Nederlandse militaire offensieven, dat de Nederlandse aanpak was gestoeld op een illusie.

Vanaf het allereerste begin had de Nederlandse tactische inzet de volgende kenmerken: het optreden was hard, militaire oplossingen genoten de absolute prioriteit, de burgerbevolking werd snel gewantrouwd en het risico op burgerslachtoffers en nevenschade werd

veronachtzaamd. Dit betekent niet dat de legerleiding en de lagere bevelhebbers deze risico's geheel negeerden. Het betekent wél dat eventuele geweldsbeheersende maatregelen om burgerslachtoffers en nevenschade te voorkomen of te beperken heel vaak het onderspit moesten delven.

De formele basis voor het tactische optreden was te vinden in een reeks voorschriften. Dit waren de reguliere handleiding voor tactisch optreden, aangevuld met op de situatie in Indonesië toegespitst materiaal. Laatste betrof in eerste instantie het koloniale *Voorschrift voor Uitoefening van de Politiek-Politoneele Taak van het Leger (VPTL)* uit 1928. Nog voor het einde van 1945 werd ingezien dat dit voorschrift niet helemaal meer aansloot op de huidige situatie en als gevolg aan actualisering toe was. Vanuit het perspectief van de legerleiding schipperde het optreden in Indonesië steeds ergens tussen de politonele context van het vooroorlogse *VPTL* en reguliere militaire inzet tegen een minder goed bewapende en uitgeruste tegenstander anderzijds. Gedurende de loop van het conflict in Indonesië sloeg de balans steeds meer door in de richting van de laatste.

Tussen begin 1946 en zomer 1949 verschenen tientallen aanvullende voorschriften en oefenaanwijzingen, bedoeld om het standaardoptreden naar de Indonesische context te 'vertalen' en als actualisering van het *VPTL*. De geleerde lessen die in de nieuwe voorschriften naar voren kwamen, speelden zich hoofdzakelijk af op het laagste, technische en tactische niveau. Tot radicaal nieuwe inzichten kwam het echter niet. De omvang en de aard van de getrokken lessen werden beperkt door de heersende militaire conventies. Met name de vijandgerichte aanpak en het daaraan gerelateerde vernietigingsparadigma bleken heel stevig verankerd. In het verlengde van deze beperkte ontwikkeling, en als gevolg van een voortdurend tijdgebrek bleef gedurende de gehele oorlog ook de opleiding van nieuwe militairen gebrekkig – maar naar het oordeel van de militaire autoriteiten in Nederland en Indonesië toch voldoende. Het gevolg van deze ontwikkelingen was dat het Nederlandse tactische repertoire grotendeels hetzelfde bleef, en dat groeiende problemen werden bestreden met een intensivering en opschaling van de bestaande middelen en methoden. De voorschriften en de organisatiecultuur van de krijgsmacht boden hier ook alle ruimte voor.

Een ruim en weinig begrensd voorgeschreven geweldgebruik kon in combinatie met het rigide vijandbeeld ook de toepassing van 'extreem geweld' stimuleren, waardoor de grenzen tussen 'normaal' en 'extreem' konden vervagen voor militairen in het veld. Dit betekent niet dat het geweld altijd onbegrensd was, maar de grenzen waren vaak onduidelijk, poreus of rekbaar. De Nederlandse strijdkrachten wilden het geweld vooral beperken om geen slachtoffers in de eigen gelederen te maken en om munitie te besparen. Er was wel enig besef

dat het harde optreden averechts kon werken, en dat het goed behandelen en beschermen van de bevolking kon bijdragen aan het bereiken van de strategische doelen, maar dit inzicht had weinig of geen invloed op het militaire optreden.

De omvang, effectiviteit, vasthoudendheid en wijdverbreidheid van de door de Indonesische strijdorganisaties gevoerde guerrillastrijd eind 1947 en later in 1948 en 1949 kwamen als een schok voor de legerleiding, maar leidden niet tot een wezenlijke wijziging van de eigen conflictanalyse, strategie en tactiek. De vernietiging van de vijand was en bleef het doel van de krijgsmacht en de voorwaarde voor een succesvolle pacificatie. Pas in de loop van 1949 werden de eerste contouren zichtbaar van wat een andere analyse van het conflict zou kunnen worden, met bijbehorende nieuwe tactische instructies. De spanning tussen de gekozen militaire aanpak en de nadelige effecten die deze had op de bevolking werd nu erkend. Maar een echte oplossing werd niet aangedragen. Het was een dilemma waar de krijgsmacht noch in theorie noch in praktijk een uitweg voor zag. Het keiharde optreden van Nederlandse zijde gedurende de dekolonisatieoorlog was dus niet slechts het gevolg van de directe omstandigheden op de grond en de besluiten op hoog politiek en diplomatiek niveau, maar nadrukkelijk ook van de manier waarop de Nederlandse krijgsmacht het conflict begreep en op tactisch niveau vorm gaf.

Tegenover een geschatte 100.000 Indonesische slachtoffers van het Nederlandse optreden staan ‘slechts’ 4.751 Nederlandse militairen, van wie er 2.526 het leven lieten als gevolg van gevechtshandelingen. Dat de strijd zo disproportioneel dodelijk was voor de Indonesische tegenstander kent verschillende verklaringen, welke zijn in te delen in drie categorieën: het Nederlandse optreden zelf, de sociale en geografische context waarbinnen de strijd plaatsvond, en het optreden van de Indonesische tegenstander.

Het pijnlijkste element uit deze verklaringen voor de discrepantie is dat veel van de door de Nederlandse troepen gedode ‘tegenstanders’ hoogstwaarschijnlijk non-combattanten waren. Zich schuilhoudende of wegvlochtende burgers schoten niet terug. Maar als ze omkwamen door Nederlands vuur werden ze vaak wel meegeteld als gedode tegenstanders. Het aantal en daarmee aandeel van non-combattanten in de totale Indonesische verliescijfers is derhalve onbekend. Maar getuige de grote discrepantie tussen de Nederlandse en Indonesische verliescijfers (naar Nederlandse opgave) en tussen de aantallen gedode tegenstanders en buitgemaakte wapens, de aard van guerrillaoorlog in het algemeen en van het Nederlandse tactische optreden in het bijzonder, de dichtbevolktheid van Java en de Indonesische schattingen van de oorlogsslachtoffers, is het zeer waarschijnlijk dat een aanzienlijk gedeelte van de minimaal 100.000 Indonesische slachtoffers uit non-combattanten heeft bestaan.

De grote discrepantie in slachtofferaantallen is ook wat opvalt wanneer het Nederlandse optreden wordt vergeleken met dat van andere koloniale mogendheden in deze periode. De koloniale wereld was in 1945 radicaal veranderd, maar het denken en handelen van de westerse krijgsmachten had zich nog niet aan de nieuwe omstandigheden aangepast. Het samenkomen van de koloniale traditie van gewelddadig ingrijpen en het gebruik van de modernste wapens waren een recept voor het maken van veel burgerslachtoffers. De verschillende conflictomstandigheden geven iedere casus zijn eigen context voor burgerslachtoffers. Maar uiteindelijk waren de wil tot onderdrukken en de bereidheid burgerslachtoffers te maken diep verankerd in het denken en optreden van alle imperiale krijgsmachten, en daarmee een belangrijke oorzaak van het aantal burgerslachtoffers in al deze conflicten. Het Nederlandse optreden in Indonesië kende verschillende eigenenaardigheden, maar uiteindelijk maakte het onderdeel uit van een brede imperiale tendens.

Summary

This study analyses the Dutch military's tactical conduct in Indonesia during the decolonization war of 1945-1949. Its principal questions are how the Dutch armed forces understood and shaped their tactical military conduct in Indonesia, and to what extent this can help explain the extremely violent nature of the war. Unlike many previous studies, this investigation focuses on the full spectrum of military action, and not just on its most extreme expressions.

Chapter one deals with the doctrinal and organizational background and initial planning of the Dutch armed forces on the eve of the decolonization war. The subsequent chapters largely follow the conflict in chronological order, with the chapters alternating between a focus on actual military operations and the military's conflict analysis on the one hand, and the development of training and tactical doctrine on the other. These themes are woven together in the conclusion, where the findings are also placed in an international comparative perspective.

The Dutch armed forces interpreted the armed resistance and guerrilla struggle in Indonesia within the conceptual framework of past colonial wars, of the restoration of authority by military means, and of regular warfare. Defeating the Indonesian guerrilla forces was seen as the necessary precondition for a political solution to the problem of decolonization. According to the army high command, the goal of defeating the enemy could only be achieved by eliminating the military and political leadership of the Indonesian Republic – something it had wanted to pursue since spring 1946, but which it was only allowed to attempt with 'Operation Kraai' ('Operation Crow') at the end of 1948.

This strategy proved unfeasible in the light of the political, diplomatic and economic balance of power within which the Netherlands had to operate. But even if scales had been weighted differently, it is highly questionable whether the Dutch strategy would have succeeded. A close study of the tactical implementation of the strategy shows its unfeasibility. The available resources and concepts made it very difficult to effectively combat the Indonesian guerrilla. Early in 1949, after the end of 'Operation Kraai' and three long years of anti-guerrilla operations, it was obvious that the Dutch approach had been based on an illusion.

From the very beginning in October 1945, Dutch military conduct in Indonesia was characterised by harsh repressive action, the absolute prioritisation of military solutions, mistrust of the Indonesian civilian population and the disregard of the risk of civilian casualties and collateral damage. This does not mean that the army high command and field officers

ignored these risks entirely. It does mean, however, that measures to control violence in order to prevent or limit civilian casualties and collateral damage were given low priority.

The formal basis for the army's tactical conduct was found in a series of manuals. Initially, these consisted of the standard, regular tactical regulations, and the pre-war colonial *Voorschrift voor Uitoefening van de Politiek-Politieoneele Taak van het Leger - Precepts for the Politico-Policing task of the Army (VPTL)* from 1928. Before the end of 1945, the military authorities knew the *VPTL* to be somewhat out of tune with the current situation and developments in Indonesia. From the perspective of the army, operations in Indonesia fluctuated on a spectrum between the colonial policing context of the pre-war *VPTL* on the one end, and regular military conduct against a less well-armed and equipped opponent on the other. During the conflict in Indonesia, the balance increasingly tilted towards the latter.

Dozens of new, Indonesia-specific tactical manuals and training instructions were issued between early 1946 and summer 1949, their aim being to 'translate' the standard tactical procedures to the Indonesian context, and to provide an update to the pre-war *VPTL*. The lessons learned in the new regulations mainly applied to the lowest technical and tactical levels. Radical new insights were not developed, largely as a result of the prevailing conflict analysis. In particular, the enemy-oriented approach and the related 'destruction paradigm' were too well entrenched to allow for a truly new approach. Partly resulting from the prevailing analysis, and partly the result of a constant lack of time, the training of new soldiers also remained inadequate. The problems were recognized, but the military authorities in both the Netherlands and the colony considered the level of training that was achieved to be sufficient. As a result of these developments, the army's tactical repertoire remained largely the same – tactical challenges and problems were dealt with by use of more large-scale operations and an increasing reliance on firepower. This *modus operandi* found backing in both the existing and new tactical regulations and the army's organizational culture.

For soldiers on the ground, the broadly permissive and ill-defined use of force, in combination with the rigid view of the enemy, could also stimulate the use of 'extreme violence', further blurring the boundaries between 'normal' and 'extreme'. This does not mean that the application of violence was always boundless and unlimited, but the boundaries were often unclear, porous or elastic. The Dutch armed forces' main interest in wanting to limit the use of force was to avoid friendly fire incidents and preserve ammunition. The army high command was to a certain extent alert to the danger that its forceful and harsh conduct could backfire, while also appreciating that treating and protecting the population well could help achieve strategic goals. But this had little or no impact on actual military action.

The magnitude, effectiveness and tenacity of the guerrilla waged by the Indonesian forces in late 1947 and again later in 1948 and 1949 came as a shock to the army high command, but did not bring about significant changes to the army's conflict analysis, strategy and tactics. The destruction of the enemy remained the army's goal and the necessary precondition to a successful pacification. It was only during 1949 that the first outline of what could become a different analysis of the conflict, with accompanying new tactical instructions, became visible. The tension between the chosen military approach and the adverse effects it had on the population was finally recognized. But no real solution was proposed. It was a dilemma from which the army saw no escape either in theory or in practice. The army's forceful and harsh mode of conduct during the war was therefore not simply the result of situational force majeure or the political and diplomatic developments; it was also born from the way in which the Dutch armed forces understood the conflict.

Compared to an estimated 100,000 Indonesian casualties of the Dutch military action, 'only' 4,751 Dutch soldiers lost their lives, of which 2,526 were killed as a result of enemy action. The fact that the war was so disproportionately deadly for the Indonesian adversary has various explanations, which can be divided into three categories: Dutch conduct, the social and geographical context in which the fighting took place, and the actions of the Indonesian adversary.

The most painful element of these explanations for the discrepancy is that many of the 'adversaries' killed by the Dutch troops were most likely non-combatants. Civilians hiding or fleeing did not fire back. But if they were killed by Dutch fire, they were often counted as enemy dead. The precise number, and thus the exact share of non-combatants in the total Indonesian casualty figures, is therefore unknown. But, in light of the great discrepancy between the Dutch and Indonesian casualties (according to the Dutch sources) and between the numbers of enemy killed and weapons captured, the nature of guerrilla warfare in general and of Dutch tactical conduct in particular, and the dense population of Java and the Indonesian casualty estimates, it is likely that a significant part of the minimum of 100,000 Indonesian casualties were non-combatants.

The large discrepancy in casualty numbers also stands out when comparing the Dutch military efforts to those of other colonial powers in this period. The colonial world had changed radically in 1945, but the thinking and acting of the Western armed forces had not yet adapted to the new circumstances. The convergence between the colonial tradition of violent repression and the use of state-of-the-art weapons almost guaranteed civilian casualties. Different circumstances lend each decolonization war its own logic, but always with a large proportion

of civilian victims. Ultimately, however, the will to repress and the willingness to accept civilian casualties were deeply entrenched in the thinking and actions of all imperial armed forces, and thus a major contributing factor to the number of civilian casualties in all these conflicts. In the end, while Dutch operations and conduct in Indonesia had several peculiar features, they were very much part of a broad imperial trend.

Noten

Inleiding

¹ Robert B. Asprey, *War in the shadows. The guerrilla in history* (1975; herziene uitgave New York 1994).

² Nationaal Archief Den Haag (hierna: NA), 2.13.132, Archief van het Ministerie van Defensie, Archief van de Strijdkrachten in Nederlands-Indië 1941-1957 (hierna: SNI), inv.nr. 46, afschrift 'proces-verbaal inzake de actie in den nacht 16/17 Nov.', 25 november 1946; NA, SNI, inv.nr. 2257, oorlogsdagboek 3 RJ; Z.N., 'Korpsgeschiedenis van het 1ste Bataljon Infanterie van het KNIL', *Militaire Spectator* 116 (1947) 497-503, 502; 'Schermutselingen in Buitenzorg. Verklaringen van Indonesische en Nederlandsche zijde', *Het Dagblad. Uitgave van de Nederlandsche Dagbladpers te Batavia* (hierna: *Het Dagblad te Batavia*), 19 november 1946; 'Moordpartij in Buitenzorg. Wnd. burgemeester door Ned. soldaten doodgeschoten', *De Waarheid*, 18 november 1946; 'Incident te Buitenzorg', *Algemeen Handelsblad*, 18 november 1946; 'Incident te Batavia' [sic], *de Volkskrant*, 19 november 1946; Koninklijke Nederlandse Vereniging 'Ons Leger' (KNVOL), *Herinneringsalbum 1^e Infanterie Brigadegroep*, deel 1 (Leiden 1947) 12-14, 38. Voor de juridische sporen: NA, 2.10.17, archief van de Procureur-generaal Nederlands-Indië (hierna: PG), inv.nrs. 739-744 bevatten Nederlandse en Indonesische documentatie over dit en andere incidenten in Buitenzorg.

³ Z.N., 'Korpsgeschiedenis van het 1ste Bataljon Infanterie van het KNIL', *Militaire Spectator* 116 (1947) 497-503, 502; NA, SNI, inv.nr. 2257, oorlogsdagboek 3 RJ; NA, SNI, inv.nr. 137, operatief rapport KNIL-KL 15-21 november 1946. In de brontekst is verwarrend genoeg sprake van KNIL Inf. II, wat foutief is. Deze operationele rapporten werden onder andere verzonden naar de minister-president, de minister van Overzeese gebiedsdelen en de Generale Staf (GS) in Nederland.

⁴ NA, SNI, inv.nr. 137, operatief rapport KNIL-KL 15-21 november 1946. Voor de Nederlandse verliescijfers: J.J.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld. Het Nederlands-Indonesisch conflict* (1970; vierde, herziene druk Amsterdam 2012) 165. Voor de Indonesische verliescijfers naar Nederlandse opgave: NA, SNI, inv.nrs. 687, 1093, 1101, 1124, 1129, 1135, 1141, 1146, 1149, 1154, 1160, 1167, 1181; NA, 2.10.14, Archief van de Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij Gedeponeerde archieven, (1922) 1944-1950 (hierna: AS), inv.nrs. 3645-3647.

⁵ Christiaan Harinck, Nico van Horn en Bart Luttikhuis, 'Wie telt de Indonesische doden?', *De Groene Amsterdammer* (26 juli 2017) 12-15. Lou de Jong noemde in de epiloog van zijn *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12b (Leiden 1988), 865, noot 3, het aantal van 100.000 doden voor de Republikeinse strijdkrachten, overigens zonder aan te geven waarop dit getal gebaseerd was. Petra Groen noemt de mogelijkheid van overdrijving in slachtofferaantallen zonder hier verder op in te gaan: P.M.H. Groen, *Marsroutes en dwaalsporen: het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991). Jaap de Moor noemt een bandbreedte van 100.000-200.000 Indonesische slachtoffers: Jaap A. de Moor, 'Met klewang en karabijn: militaire geschiedenis van Nederlands-Indië 1815-1949', in: J.R. Bruijn en C.B. Wels, *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003) 199-244, 240. Inzake 'bodycount': Marilyn B. Young, *The Wars in Vietnam 1945-1990* (New York 1991) 186-187; Andrew F. Krepinevich, *The army and Vietnam* (Baltimore MD 1986) 203-205; John A. Nagl,

‘Counterinsurgency in Vietnam’, in: Daniel Marston en Cater Malkasian (red.), *Counterinsurgency in modern warfare* (tweede druk, Oxford 2010) 119-136, 126-128.

⁶ W. IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies* (Amsterdam 1984) 105-141; Groen, *Marsroutes*, 305, noot 118; Rémy Limpach, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016) 439-449; Bart Luttikhuis en C.H.C. Harinck, ‘Voorbij het koloniale perspectief. Indonesische bronnen en het onderzoek naar de oorlog in Indonesië’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 132:2 (2017) 51-76, 51-56, 59-63; Anne-Lot Hoek, ‘De verzwegen moordpartij in Palembang’, *Vrij Nederland* (juli 2017, online publicatie 4 augustus 2017); Ed Zijlemaker, *Indisch avontuur van een dienstplichtig soldaat 1945-1950* (Culemborg 2011) 88 (citaat aldaar).

⁷ Groen, *Marsroutes*, 249-251; Tom van den Berge, ‘Indonesisch geweld tegen de burgerbevolking in West-Java, 1945-1949. Een verkenning’, *Leidschrift* 31:3 (2016) 57-94, 70-71; Adrian Vickers, *A History of Modern Indonesia* (New York 2005) 100-101.

⁸ Gijs Beets, Evert van Imhoff en Corina Huisman, ‘Demografie van de Indische Nederlanders, 1930–2001’, *CBS Bevolkingstrends* 2003:1, 58-66.

⁹ Christopher A. Goscha, *Historical dictionary of the Indochina War (1945-1954). An international and interdisciplinary approach* (Kopenhagen 2011), ‘casualties’, 88-89.

¹⁰ Antony Clayton, *The wars of French decolonization* (Londen/New York 1994) 83, 85-86; Jacques Trochon, *L’insurrection malgache de 1947* (Fianarantsoa 1982) 70-73; Jean Fremigacci, ‘La vérité sur la grande révolte de Madagascar’, *L’Histoire* 318 (2007) 36-43.

¹¹ Peter McCutcheon, ‘Breaking the camel’s back. The departure from the philosophy of cultured force – The French counterinsurgency campaign in Algeria, 1954-1962’, in: Gregory Fremont-Barnes (red.), *A history of counterinsurgency*, deel 1: *From South Africa to Algeria, 1900-1954* (Santa Barbara CA 2015) 205-254, 206.

¹² David Anderson, *History of the hanged. Britain’s dirty war in Kenya and the end of Empire* (Londen 2005) 4; Daniel Branch, ‘The enemy within. Loyalists and the war against Mau Mau in Kenya’, *Journal of African History* 48 (2007) 291-315, 292; Asprey, *War*, 573.

¹³ Nederlands Instituut voor Militaire Historie & Stichting het Veteraneninstituut, *Het Nederlandse militaire optreden in Nederlands-Indië/Indonesië 1945-1950. Een bibliografisch overzicht* (2004, geactualiseerde uitgave Den Haag 2015); Bart Luttikhuis en C.H.C. Harinck, ‘Nothing to report? Challenging Dutch discourse on colonial counterinsurgency in Indonesia 1945-1949’, in: Philip Dewar en Amanda Nettelbeck (red.), *Violence, colonialism and empire in the modern world* (Londen 2018) 265-286, 265-269; Luttikhuis en Harinck, ‘Voorbij het koloniale perspectief’, 53-56; Remco Raben, ‘Epilogue. On genocide and mass violence in colonial Indonesia’, in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence, The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 329-347, 329-330.

¹⁴ *Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950*, ingeleid door Jan Bank (Den Haag 1995 [1969]); Wim van den Doel, ‘Linggadjati/Linggardjati. Het Nederlands-Indonesisch conflict’, in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) 182-195.

¹⁵ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*.

¹⁶ Kester Freriks, ‘Tempoe doeloe - ook een mooie tijd’, *NRC-Handelsblad*, 5 oktober 2018. Voor een overzicht van de wetenschappelijke en publieke discussie: Stef Scagliola, ‘Cleo’s “unfinished business”. Coming to terms

with Dutch war crimes in Indonesia's war of independence', in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 240-260, 244-254; Bart Luttikhuis, 'Juridisch afgedwongen excuses. Rawagedeh, Zuid-Celebes en de Nederlandse terughoudendheid', *BMGN* 129 (2014) 92-105; <https://www.ind45-50.org/en>.

¹⁷ Voor enkele recente studies: David French, 'Nasty not nice. British counter-insurgency doctrine and practice, 1945-1967', *Small Wars & Insurgencies* 23:4 (2012) 744-761, 749, 757; Huw Bennett, 'The other side of the COIN. Minimum and exemplary force in British Army counterinsurgency in Kenya', *Small Wars & Insurgencies* 18:4 (2015) 638-664, 647, 657-658; Martin S. Alexander en J.F.V. Keiger, 'France and the Algerian War, 1954-1962. Strategy, operations and diplomacy', *Journal of Strategic Studies* 25:2 (2002) 1-32, 1-4; Benjamin C. Brower, *A desert named peace. The violence of France's empire in the Algerian Sahara, 1844-1902* (New York 2009); Martin Thomas (red.), *The French colonial mind*, deel 2: *Violence, military encounters and colonialism* (Lincoln NE 2011); Neil Macmaster, 'The torture controversy (1998-2002): Towards a "new history" of the Algerian war?', *Modern & Contemporary France* 10:4 (2002) 449-459, 449-451, 456-457; Elisabeth Hull, *Absolute destruction. Military culture and the practices of war in imperial Germany* (Ithaca NY 2004); Nick Turse, *Kill anything that moves. The real American war in Vietnam* (New York 2013) 5-6, 13-14; Martin Thomas en Gareth Curless (red.), *Decolonization and conflict. Colonial comparisons and legacies* (Londen 2017). Voor de gewelddadigheid van kolonialisme in het algemeen: Frantz Fanon, *The wretched of the earth* (1961, Engelse vertaling van het Franse origineel 1963; paperbackeditie New York 1991) 36-40; Christophe Wasinski, 'La volonté de réprimer. Généologie transnationale de la contre-insurrection', *Cultures and Conflicts* 79-80 (2010) 161-180; Philip Dewer en Amanda Nettelbeck, "'Savage wars of peace": violence, colonialism and empire in the modern world', in: idem (red.), *Violence, colonialism and empire in the modern world* (Londen 2018) 1-22; Henk Schulte Nordholt, 'A genealogy of violence', in: in: Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad (red.), *Roots of Violence in Indonesia* (Leiden 2002) 33-61; Raben, 'Epilogue'.

¹⁸ Van Doorn en Hendrix citeren op het schutblad van *Ontsporing* Stanisław Jerzy Lec: 'Menschen haben Spätzündung: sie begreifen alles erst in der nächsten Generation.' Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden en hun verwerking* (Amsterdam 2002) 105-115, 133-137, 175, 358-361; Scagliola, 'Cleo's "unfinished business"', 255-257. Vergelijk: Paul Bijl, *Emerging memory. Photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Amsterdam 2015) 16-25, 135-182; Iris van Ooijen en Ilse Raaijmakers, 'Competitive or multidirectional memory? The interaction between postwar and postcolonial memory in the Netherlands', in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 308-328, 325-326.

¹⁹ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, *passim*, maar in het bijzonder 120-121, 168, 170-171, 182, 186, 196-197, 203-205, 206-207, 214, 215-216, 219, 221-222, 234-235, 320 (citaat aldaar).

²⁰ IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*; Jaap A. de Moor, *Westerling's oorlog. Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999).

²¹ De belangrijkste studies in dit verband zijn: D.C.L. Schoonoord, *De Mariniersbrigade 1943-1949. Wording en inzet in Indonesië* (('s Gravenhage 1988); G. Teitler en P.M.H. Groen (red.), *De politionele acties* (Amsterdam 1987); G. Teitler en Jan Hoffenaar (red.), *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990); Jan Hoffenaar en Ben Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994); Martin Elands, Richard van Gils en Ben Schoenmaker, *De geschiedenis van 1 Divisie '7 December' 1946-1996* (Den Haag 1996); H. Amersfoort (red.), *Een kwestie van vertrouwen. De geschiedenis van het*

opperbevel in Nederland en Nederlands-Indië (Den Haag 2001); Jaap A. de Moor, 'Afscheid van Indië? Counter-insurgency in Nederlands-Indië, 1816-1949', *Militaire Spectator* 177:3 (2008) 135-143; Jaap A. de Moor, *Generaal Spoor. Triomf en tragiek van een legercommandant* (Amsterdam 2011); Thijs Brocades Zaalberg, 'In de Oost 1946-1950', in: Ben Schoenmaker (red.), *200 jaar Koninklijke Landmacht: 1814-2014* (Amsterdam 2014) 138-159; Peter Romijn, 'Learning on "the job". Dutch war volunteers entering the Indonesian war of independence 1945-46', in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 91-110; Thijs Brocades Zaalberg, 'The civil and military dimensions of Dutch counter-insurgency on Java, 1947-49', *British Journal for Military History* 1:2 (2015) 67-83.

²² Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*; Gert Oostindie met medewerking van Ireen Hoogenboom en Jonathan Verwey, *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015) 31 (citaat aldaar); Bart Luttikhuis, 'Generating distrust through intelligence work. Psychological terror and the Dutch security services in Indonesia, 1945-1949', *War in History* 25:2 (2018) 151-171; Luttikhuis en Harinck, 'Voorbij het koloniale perspectief'; Anne-Lot Hoek, 'Bloedbaden op Bali', *Vrij Nederland* (16 november 2013), 31-35; Anne-Lot Hoek, 'Wij gaan het hier nog heel moeilijk krijgen', *NRC-Handelsblad*, 9-10 januari 2016, weekendbijlage, 22-23; Hoek, 'De verzwegen moordpartij'. Voor een uitvoeriger overzicht: Limpach, *De brandende kampongs*, 33-38; Martin Bossenbroek, *De wraak van Diponegoro. Begin en einde van Nederlands-Indië* (Amsterdam 2020); David van Reybrouck, *Revolusi* (Amsterdam 2020).

²³ Dirk Vlasblom, 'De oorlog die niet zo mocht heten', nawoord bij Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 323-339. Vlasboom baseerde zijn nawoord hoofdzakelijk op een lang gesprek met beide auteurs.

²⁴ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 186.

²⁵ Scagliola, *Last van de oorlog*, 125-126. De kwalificatie 'aan de verkeerde kant van de geschiedenis' is in deze context terug te voeren op een toespraak die toenmalig minister van buitenlandse zaken Ben Bot hield bij de 15 augustus-herdenking in Den Haag van 2005: 'Door de grootschalige inzet van militaire middelen kwam ons land als het ware aan de verkeerde kant van de geschiedenis te staan. Dit is buitengewoon wrang voor alle betrokkenen: voor de Nederlands-Indische gemeenschap, voor de Nederlandse militairen, maar in de eerste plaats voor de Indonesische bevolking zelf.' Oostindie gebruikte 'getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis' als ondertitel voor zijn boek *Soldaat in Indonesië*.

<http://archief.ntr.nl/nova/page/detail/nieuws/532/Volledige%20toespraak%20van%20minister%20Ben%20Bot.html>

²⁶ Limpach, *De brandende kampongs*, 45.

²⁷ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 186.

²⁸ Jeremy Black, *Introduction to global military history 1775-present* (Londen 2005) xviii.

²⁹ Limpach, *De brandende kampongs*, *passim*, maar in het bijzonder 671-736. Voor een goede samenvatting en concentratie van de oorzaken: Rémy Limpach, 'Extreem Nederlands militair geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog 1945-1949. "Brengun erover en zo gauw mogelijk naar Holland"', *Militaire Spectator* 185:10 (2016) 416-429.

³⁰ Raben, 'Epilogue', 344-345.

³¹ Jim Storr, *The hall of mirrors. War and warfare in the twentieth century* (Warrick 2018) 220, 254-255, 262.

³² Ibid.

³³ Koninklijke Landmacht, *Landoperaties. Doctrine publicatie 3.2* (2014) 1.13-1.14.

³⁴ John Gooch, 'Series editors preface', in: T. Harrison Place (red.), *Military training in the British army 1940-1944. From Dunkirk tot D-Day* (Londen 2000) vii; Hull, *Absolute destruction*, 96; R.H. Sandee en P.W.W. Wijninga, 'Lessen uit recente operaties', in: E.R. Muller e.a. (red.), *Krijgsmacht. Studies over de organisatie en het optreden* (Alphen a/d Rijn 2004) 715-740, 715-716; Andrew J. Birtle, *US Army counterinsurgency doctrine 1942-1976* (Washington 2006) 5; T.R. Moreman, *The Jungle, the Japanese and the British commonwealth armies at war 1941-1945. Fighting methods, doctrine and training for jungle warfare* (Londen 2005) 213-214.

³⁵ Huw Bennett, 'Minimum force in British counterinsurgency', *Small Wars & Insurgencies* 21:3 (2010) 459-475, 460. Een goed voorbeeld van een kritische behandeling van een doctrinair concept is de academische discussie over de Britse krijgsmacht en het gebruik van 'minimum force' (dit is ook de context waarin Bennets opmerking hoort). Thomas R. Mockaitis, 'The minimum force debate. Contemporary sensibilities meet imperial practice', *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2012) 762-780.

³⁶ Allan R. Millet, Williamson Murray en Kenneth H. Watman, 'The effectiveness of military organizations', in: Allan R. Millet en Williamson Murray, *Military effectiveness*, deel 1: *The First World War* (Boston MA 1988) 1-30, 24-25; Karen O. Dunivin, 'Military culture. Change and continuity', *Armed Forces & Society* 20:4 (1994) 531-547, 532-553; Martin van Creveld, *The culture of war* (New York 2008) 63, 129, 130-131; Christian Gerlach, *Extremely violent societies. Mass violence in the twentieth-century world* (Cambridge 2010) 30-32; Sandee en Wijninga, 'Lessen', 716; Douglass C. North, John Joseph Wallis en Barry R. Weingast, *Violence and social orders. A conceptual framework for interpreting recorded human history* (Cambridge 2009) 14-16.

³⁷ De gebruikte definitie van cultuur is grotendeels gebaseerd op die van Peter Peter H. Wilson, 'Defining military culture', *The Journal of Military History* 72:1 (2008) 11-41, 14, en Patrick Porter, *Military orientalism. Eastern war through Western eyes* (Londen 2009) 15; Peter Burke, *What is cultural history?* (Cambridge 2004) 3, 98; Pamela Ballinger, 'How to detect culture and its effects', in: Robert E. Goodin en Charles Tilly (red.), *The Oxford handbook of contextual political analysis* (Oxford 2006) 341-359, 342; Anna Green, *Cultural history* (Houndsmills 2008) 2-3, 6, 17-18, 27, 63. Voor (militaire) organisatiecultuur: Edgar H. Schein, *Organizational culture and leadership* (San Francisco 1992); Krepinevich, *The army*, 4-5; John A. Lynn, *Battle. A history of combat and culture from ancient Greece to modern America* (2003; paperbackeditie 2008), xx; Hull, *Absolute destruction*, 2; Black, *Introduction*, 276; Wayne E. Lee, 'Warfare and culture', in: Wayne E. Lee (red.), *Warfare and culture in world history* (New York 2011) 1-13, 4, 7-8; Mark Grimsley, 'Success and failure in civil war armies. Clues from organizational culture', in: Lee, *Warfare and culture in world history*, 115-142, 117-118.

³⁸ Grimsley, 'Success', 120.

³⁹ Lynn, *Battle*, xx, 360-361.

⁴⁰ V.G. Kiernan, *European empires from conquest to collapse* (Londen 1982), 194-200; Jeremy Black, *Avoiding Armageddon. From the Great War to the fall of France 1918-1940* (Londen 2012) 46-55, 59-62, 188-200.

⁴¹ Jan C. Jansen en Jürgen Osterhammel, *Decolonization. A short history* (Princeton NJ 2017) 68-70, 81-89, 157.

⁴² Ian F.W. Beckett, *Modern insurgencies and counter-insurgencies* (Londen 2001) 14-20; Charles Townshend, 'People's war', in: idem (red.), *The Oxford history of modern war* (Oxford 2005) 186-190; John J. McCuen, *The art of counter-revolutionary war* (Londen 1966, heruitgave 1969) 28; Daniel R. Headrick, *Power over peoples. Technology, environments, and Western imperialism, 1400 to the present* (Princeton NJ 2009) 257-302; Kiernan,

European empires, 32-36, 123-129; Ellis, *A short history of guerrilla warfare* (Londen 1975) 92-97, 104-109, 110-122; Asprey, *War*, 114-127.

⁴³ Jac Weller, *Fire and movement. Bargain-basement warfare in the Far East* (New York 1967) 13-18; Ellis, *A short history*, 13-18; Krepinevich, *The army*, 7-16; John Shy en Thomas W. Collier, 'Revolutionary war', in: Peter Paret (red.), *Makers of modern strategy. From Machiavelli to the nuclear age* (Princeton NJ 1986) 815-862, 815, 817, 822-823, 838-839, 857; Christian Olsson, 'De la pacification colonial aux opérations extérieures: retour sur la généalogie des "coeurs et des esprits"', *Questions de Recherche / Research in Question* 39 (2012) 1-33, 18-21.

⁴⁴ De vroege klassiekers in dit genre zijn Robert Thompson, *Defeating Communist Insurgency* (Londen 1966) en John J. McCuen, *The art of counter-revolutionary war* (Londen 1966) over de Britse ervaring in Maleisië en David Galula, *Counter-insurgency. Theory and practise* (Westport 1964) over de Franse ervaring in Algerije.

⁴⁵ Voor een introductie: Beckett, *Modern insurgencies*; Daniel Marston en Cater Malkasian (red.), *Counterinsurgency in modern warfare* (tweede druk, Oxford 2010); Greogry Fremont-Barnes (red.), *A History of Counterinsurgency* (twee delen) (Santa Barbara CA, 2015); Beatrice Heuser en Eitan Samir (red.), *Insurgencies and counterinsurgencies: national styles and strategic cultures* (Cambridge 2016). Voor een historiografisch overzicht: Martin Bürgin, 'From the classics to cultural history: perspectives for insurgency und and counterinsurgency research', in: Thijs Brocades Zaalberg, Jan Hoffenaar en Alan Lemmers (red.), *Insurgency and counterinsurgency. Irregular warfare from 1800 to the present* (Den Haag 2011) 245-255; Ian F.W. Beckett, 'British counter-insurgency. A historiographical reflection', *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2012) 781-798; Sibylle Scheipers, 'Counterinsurgency or irregular warfare? Historiography and the study of 'small wars'', *Small Wars & Insurgencies* 25:5-6 (2014) 879-899.

⁴⁶ Voor de duiding van de jaren 1945-1962 als een overgangperiode in de ontwikkeling van het militaire denken over opstand en de bestrijding ervan: Frank G. Hoffman, 'Neo-classical counter-insurgency?', *Journal of the US Army War College* 37:2 (2007) 71-87, 71-73; Olsson, 'De la pacification colonial', 18-21; Michael Burleigh, *Small wars, far away places. The genesis of the modern world 1945-65* (Oxford 2013) 1, 5-9; Élie Tenenbaum, 'Beyond national styles. Towards a connected history of Cold War counterinsurgency', in: Heuser en Samir (red.), *Insurgencies*, 313-331, 313-314, 316-321. Voor een bespreking van de problematiek van het gebruik van COIN voor historische en hedendaagse analyses: Azeem Ibrahim, 'Conceptualisation of guerrilla warfare', *Small Wars & Insurgencies* 15:3 (2004) 112-124; Jeremy Black, *Rethinking military history* (Londen 2004) 19; Jonathan E. Gumz, 'Reframing the historical problematic of insurgency. How the professional military literature created a new history and missed the past', *Journal of Strategic Studies* 32:4 (2009) 553-588; Douglas Porch, 'The dangerous myths and dubious promise of COIN', *Small Wars & Insurgencies* 22:2 (2011) 239-257; Sebastian L.V. Gorka en David Kilcullen, 'An actor-centric theory of war. Understanding the difference between COIN and counterinsurgency', *Joint Force Quarterly* 60:1 (2011) 14-18; Paul Dixon, 'The future of counterinsurgency? The crisis of classical theories', in: Fremont-Barnes, *A history of counterinsurgency*, deel 1, 423-440, *passim*. Voor de koloniale context waarin COIN ontstond, zie: Alex Marshall, 'Imperial nostalgia, the liberal lie, and the perils of postmodern counterinsurgency', *Small Wars & Insurgencies* 21:2 (2010) 233-258; Olsson, 'De la pacification colonial'; Paul K. MacDonald, "'Retribution must succeed rebellion". The colonial origins of counterinsurgency failure', *International Organization* 67:2 (2013) 253-286; Porter, *Military orientalism*, 73-75.

⁴⁷ Robert M. Cassidy, *Counterinsurgency and the global war on terror. Military culture and irregular conflict* (Stanford CA 2006; paperbackeditie 2008) *passim*, maar in het bijzonder de schematisering op p. 23; Thijs Brocades Zaalberg, 'Hearts and minds of "search and destroy"? Leren van klassieke counter-insurgency', *Militaire Spectator* 176:7/8 (2007) 288-301, 292-300; Martijn Kitzen, 'Western military culture and counterinsurgency. An ambiguous reality', *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, 40:1 (2012) 1-24, *passim*; Beatrice Heuser en Eitan Shamir, 'Universal toolbox, national styles or divergence of civilisations?', in: Heuser en Samir (red.), *Insurgencies*, 332-370, 354, 357; Marina Miron, 'On irregular wars, insurgencies and how to counter them: enemy-centric and population-centric approaches in comparative perspective', *Revista Científica General José María Córdova / Colombian Journal of Military and Strategic Studies* 17:27 (2019) 457-480, 459-460.

⁴⁸ Marston en Malkasian, *Counterinsurgency*, 13-19; Shy en Collier, 'Revolutionary war', 845-846; Birtle, *U.S. Army counterinsurgency*, 4, 8-9, 12-13; Scheipers, 'Counterinsurgency', 881-884, 890-892; Eqbal Ahmad, 'Revolutionary warfare and counterinsurgency', in: Gérard Chaliand (red.), *Guerrilla strategies. An historical anthology from the long march to Afghanistan* (Berkeley CA 1982) 241-262, 246; De Moor, *Westerling's oorlog*, 25-30; Cassidy, *Counterinsurgency*, 23, 150-151, 156; Gregory A. Daddis, *No sure victory. Measuring U.S. Army effectiveness and progress in the Vietnam War* (Oxford 2011) 223; Gorka en Kilcullen, 'An actor-centric theory', *passim*.

⁴⁹ Zoals zoveel in de Nederlandse strijdkrachten net na de Tweede Wereldoorlog was deze bewapening en organisatie geheel op Britse leest geschoeid. De naar Amerikaanse snit georganiseerde Marinier Brigade week hier enigszins vanaf, maar de principes waren hetzelfde. Voor de relatieve effectiviteit van de Britse infanteriewapens: NA UK, WO 291/476, 'Comparison of rifle, Bren and Sten'.

⁵⁰ Een van de weinige studies die op deze thematiek ingaat is Robert H. Scales jr., *Firepower in limited war* (1990; herziene paperbackeditie Novato CA 1995). Recentelijk verscheen ook Azarja Hermann en Brian McAllister Linn, "'Technisch geweld" in de Nederlands-Indonesische oorlog. Zware wapens in de periode van dekolonisatie', *BMGN* 135:2 (2020) 92-110. De vernietigende kracht van explosieve munitie zoals artillerie- en mortiergranaten bestaat uit de (luchtdrukverplaatsing van de) explosie zelf, en de scherfresten van de granaat die door de ontploffing alle kanten op geslingerd worden. Terreinomstandigheden die het effect van granaten kunnen versterken zijn rotsgrond en bos. Op een rotsgrond kan een granaat zich maar in beperkte mate in de grond boren, waardoor een groot gedeelte van de explosieve kracht zich zijwaarts verspreidt, over de oppervlakte. Het effect wordt nog verder versterkt doordat er nu niet alleen fragmenten van de granaat rondvliegen, maar ook vlijmscherpe rotsfragmenten. In een bos kunnen granaten al afgaan zodra ze boomtoppen raken, waardoor de straal waarbinnen de scherven neerwaarts verspreid worden groter is dan bij impact op de grond. Daarnaast vliegen er dan ook veel houtsplinters rond. National Archives, United Kingdom (hierna: NA UK), Archives of the War Office (hierna: WO) 291/138, 'Influence of ground cover on performance of HE projectile'; US Army, Field manual 3-97.6 *Mountain operations* (2000) 3-12. Ellis, *The sharp end*, 69.

⁵¹ Bruce Cronin, 'Reckless endangerment warfare. Civilian casualties and the collateral damage exception in international humanitarian law', *Journal of Peace Research* 50:2 (2013) 175-187, 176.

⁵² NA, 2.02.05.02, Archieven van de Raad van Ministers 1823-1990 (hierna: RvM); NA, 2.10.14 AS; NA, 2.10.49, Commissariaat Indische Zaken (hierna: CIZ); NA, 2.10.50, Archief van het Ministerie van Koloniën, Stamboek militairen KNIL 1815-1949 (hierna: SM-KNIL); NA, 2.12.19, Archief van het Ministerie van

Defensie, Marinestaf 1945-1948 (hierna: MS); NA, 2.12.56, Archief van het Ministerie van Marine, sinds 1959 van Defensie (Marine) (hierna: MvM); NA, 2.13.04, Archief van het Ministerie van Oorlog, Stamboek officieren KL en KKNIL (hierna: SO-KL-KNIL); NA, 2.13.72, Archief van de Commandant der Zeemacht in Nederlands-Indië, 1942-1950 (hierna: CZ); NA, 2.13.104, Archief van het Ministerie van Defensie, Staf Depot Nederlands-Indië (hierna: SD-NI); NA, 2.13.105, Archief van het Ministerie van Defensie, Missie Opzending Personeel Nederlands-Indië (hierna: MOP-NI); NA, 2.13.106, Archief van het Ministerie van Defensie, Indisch Instructie-Bataljon (hierna: IIB); NA, 2.13.132, SNI; NA, 2.13.182, Ministerie van Defensie: Legerraad (hierna: LR); NA, 2.13.188, Ministerie van Defensie, Kleine Archiefbestanden I (hierna: DKA-I); NA, 2.13.196, Ministerie van Defensie, Generale Staf / Staf van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten 1945-1972 (hierna: GS-NL); NA, 2.21.036.02, Collectie Buurman van Vreeden (hierna: BvV); Nederlands Instituut voor Militaire Historie (hierna: NIMH), 509; Dekolonisatie Nederlands-Indië (hierna: DNI); Museum Bronbeek (hierna: BRO), Collectie Voorschriften (hierna: VS); Nationaal Militair Museum (hierna: NMM); NA UK, Archives of the Foreign Office 371, Political Departments: General Correspondence from 1906-1966 (hierna: FO 371); NA UK, WO 172; British and Allied Land Forces, South East Asia: War Diaries, Second World War (hierna: WO 172); NA UK, WO, South East Asia Command: Military Headquarters Papers, Second World War (hierna: WO 203).

⁵³ Luttikhuis en Harinck, 'Vorbij het koloniale perspectief', 53-56, 74-75.

Hoofdstuk 1

¹ Ronald H. Spector, *In the ruins of empire. The Japanese surrender and the battle for postwar Asia* (2007; paperbackeditie New York 2008) 167-168.

² Op hoofdlijnen is de totstandkoming, totale sterkte en organisatie van de Nederlandse troepenmacht goed beschreven in de historiografie, evenals de grote politieke beslissingen. Zie bijvoorbeeld: J.F.R. van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog deel 2: De opbouw ten behoeve van de pacificatie van Nederlands-Indië 5 mei 1945-27 december 1949* (Den Haag 1959); De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 510-677 en deel 12, 710-713, 722-723, 748-756; Groen, *Marsroutes*, 17-76; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik*; J.J.P. de Jong, *De terugtocht. Nederland en de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 2015).

³ De overgave van de Japanse strijdkrachten buiten Japan vond pas plaats na de eerste officiële ondertekening. Louis Allen, *The end of the war in Asia* (Londen 1976) 197-199; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11b, 136-137; Max Hastings, *Retribution. The battle for Japan 1944-1945* (Londen 2008) 523, 535-536.

⁴ NA, RvM, inv.nr. 996, notulen RvO, 7, 15, 22 en 29 augustus en 5 september; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 435, 459 (de woorden van Logeman op p. 459) & deel 12b, 710-711; Groen, *Marsroutes*, 18-19. De Raad voor Algemene Oorlogvoering, kortweg de Raad voor Oorlogvoering (RvO), volgde in juli 1945 de Ministeriële Commissie Oorlogvoering op. Dat was het overlegorgaan van de betrokken ministers en de strijdkrachten, waar de relevante besluiten van de Ministerraad werden voorbereid en uitgewerkt. De RvO werd in juli 1946 omgedoopt tot de Raad voor Militaire Aangelegenheden van het Koninkrijk. Een jaar later werd het de Raad voor Zaken Overzee. De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 435, 459.

⁵ 'Nederland wacht op nieuws uit Indië', *Het Parool*, 28 augustus 1945, 1; NA, RvM, inv.nr. 996, notulen RvO, 7 augustus 1945, 4; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 559-561.

⁶ M.R.H. Calmeyer, *Herinneringen. Memoires van een christen, militair en politicus*. Ingeleid en bewerkt door J. Hoffenaar (Leiden 1997) 389; Groen, *Marsroutes*, 17-18; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik*, 19; Richard

B. Frank, *Downfall. The end of the imperial Japanese empire* (New York 1999) 321-322; De Moor, *Generaal Spoor*, 142-143, 149-153.

⁷ P.M.H. Groen, 'Prisoners of war, prisoners of peace. De opvang en repatriëring van krijgsgevangenen van het KNIL, augustus 1945-augustus 1946', in: Elly Touwen-Bouwsma en P.M.H. Groen, *Tussen Banzai en Bersiap. De afwikkeling van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië* (Den Haag 1996) 43-58, 43.

⁸ De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 333, 397; De Moor, *Generaal Spoor*, 156; J.J. Mortier, 'Het KNIL in Australië en West-Indië (Landstrijdkrachten)', in: P. van Meel (red.), *Gedenkschrift Koninklijk Nederlands-Indisch Leger 1830-1950* (Dordrecht 1990) 46-49, 47; H.E. Tessers, *Enige wetenswaardigheden over het KNIL en Nederlands-Indië tegen Japan* (z.p. 1976); Conrad E.L. Helfrich, *Memoires van C.E.L. Helfrich*, deel 2: *Glorie en tragedie* (Amsterdam 1950) 234; Groen, 'Prisoners', 43. De grootste bijdrage leverde het KNIL bij de ondersteuning van de Australische en Amerikaanse operaties in Noord-Borneo en Nieuw-Guinea in 1944/1945. Deze bijdrage werd geleverd in compagniesterkte door KNIL-infanteriebataljon 1 in Borneo en het Papoea-bataljon in Nieuw-Guinea. Daarnaast ressorteerde onder Brits commando op Ceylon het korps Insuline, dat enige commando-operaties uitvoerde.

⁹ De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 406-414; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik*, 15; Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 1-3.

¹⁰ NA, GS-NL, inv.nr. 2265, notulen Ministeriële Commissie Oorlogvoering van 6 juli 1945; B.C. Cats, *LIB's in de tropen. Een overzicht van het verblijf van onze oorlogsvrijwilligers bij de lichte infanteriebataljons in het voormalige Nederlands-Indië* (Maastricht 1961) 1, 3, 5-6; R.E. van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels. Oorlogsvrijwilligers bij de Koninklijke Marine 1944-1950* (Amsterdam 1993) 7, 26, 28; Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 14.

¹¹ Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 2-3, 12-14; Groen, *Marsroutes*, 19; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik*, 18. Voor de regeling tussen de Nederlandse regering en het geallieerd opperbevel in Europa (SHAEF): De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 448.

¹² Vereniging van onderofficieren van het KNIL 'Ons Aller Belang' (OAB), *Gedenkboek Ons Aller Belang 1902-1952* (z.p. 1953) 12.

¹³ De Moor, *Generaal Spoor*, 110-112. Voor de militaire voorbereidingen van het KNIL op de oorlog met Japan: De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11a, 600-646.

¹⁴ KNIL, *Voorschrift voor de uitoefening van de Politiek-politionele Taak van het Leger* (Bandoeng 1928, tweede druk 1929) (hierna: *VPTL*). Voor context en totstandkoming: G. Teitler, 'The mixed company. Fighting power and ethnic relations in the Dutch colonial army, 1890-1920', in: Karl Hack en Tobias Rettig (red.), *Colonial armies in southeast Asia* (Abbingdon 2006) 154-168, 164-165; Jaap A. de Moor, 'Afscheid van Indië? Counter-insurgency in Nederlands-Indië, 1816-1949', *Militaire Spectator* 177:3 (2008) 135-143, 140. Voor het citaat: OAB, *Gedenkboek*, 12.

¹⁵ *VPTL*, 11, 26, 34-35. Meer algemeen de hoofdstukken V-VIII, XII en XVI. Voor de juridische classificatie van de bevolking: C. Fasseur, 'Cornerstone and stumbling block. Racial classification and the late colonial state in Indonesia', in: Robert Cribb (red.), *The late colonial state in Indonesia. Political and economic foundations of the Netherlands Indies, 1880-1942* (Leiden 1994) 31-56; B. Luttikhuis, 'Beyond race. Constructions of "Europeanness" in late colonial legal practice in the Dutch East Indies', *European Review of History / Revue européenne d'histoire* 20:6 (2013) 539-558.

¹⁶ VPTL, 28, 31, 36-37, 63 (citaten aldaar); Porter, *Military orientalism*, 39-44.

¹⁷ VPTL, 12-19, 29, 30-31, 66, 123 (citaten op 31 en 123).

¹⁸ VPTL, 10-11, 26, 27, 31-33 (citaat optreden op p. 10. Het VPTL verwijst ter onderbouwing naar vijf voorbeelden uit het aanhangsel); Paul van 't Veer, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969) 260.

¹⁹ Jaap A. de Moor, 'Colonial warfare: theory and practice. The Dutch experience in Indonesia', *Journal of the Japan-Netherlands Institute* (1990) 98-114; S.J. de Groot, 'Gidsen, berichtbrengers, spionnen en krijgsgevangenen. Optreden in voormalig Nederlands-Indië, 1900-1949', *Militaire Spectator* 178:1 (2009) 43-55, 45-46; G. Teitler, 'Voorlopers van het VPTL, 1928-1829. Een terugblik', *Militaire Spectator* 170:5 (2001) 268-274; P.M.H. Groen, 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies, 1816-1941', in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 25-44, 39; Limpach, *De brandende kampongs*, 61.

²⁰ NA, GS-NL, inv.nr. 2588, KL, gewijzigde herdruk van Voorschrift nr. 1599 *Handleiding voor het beteugelen van woelingen* van 26 oktober 1946. Dit voorschrift werd voorafgegaan door de KL-voorschriften nr. 39 *Woelingen* en nr. 820, die eerst in Londen verschenen en na de bevrijding, enigszins gewijzigd, ook in Den Haag uitkwamen als voorlopige aanwijzing nr. 2. Dit laatste voorschrift werd geformaliseerd tot KL Voorschrift nr. 1599. De verschillen tussen de versies waren erg klein. Voor de naoorlogse organisatie en taakverdeling zie de vele instructies in deze gewijzigde herdruk.

²¹ VPTL, 11; NA, GS-NL, inv.nr. 2588, KL, Voorschrift nr. 1599, 11-12, 18, 26-27, 32.

²² NA, GS-NL, inv.nr. 2588, KL, Voorschrift nr. 1599, 3.

²³ Scheipers, 'Counterinsurgency', 879-899, 881-884, 890-892; Alan Kamber, *Dynamics of destruction: culture and mass killing in the First World War* (Oxford 2007) 72-75; Daniel Whittingham, "'Savage warfare': C.E. Callwell, the roots of counterinsurgency, and the nineteenth century context", *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2012) 591-607, 604; Wasinski, 'La volonté de réprimer', 161-165; Christian Olsson, "'Legitimate violence" in the prose of counterinsurgency: an impossible necessity?', *Alternatives: Global, Local, Political* 38:2 (2013) 155-171, 161.

²⁴ De verdragen: *Preambule van de Conventie (II) met betrekking tot de wetten en gebruiken van oorlog op land en zijn bijlage: reglementen betreffende de wetten en gebruiken van oorlog op land* (Den Haag, 18 oktober 1907); *Verdrag van Genève voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de strijdkrachten te velde*; *Verdrag betreffende de behandeling van krijgsgevangenen* (Genève 1929). Voor represailles: Kalshoven, *Belligerent reprisals*, 66-67; Karma Nabulsi, *Traditions of war. Occupation, resistance, and the law* (Oxford 1999) 29, 33; Shane Darcy, 'The evolution of the law of belligerent reprisals', *Military Law Review* 175 (2003), 187.

²⁵ Darcy, 'The evolution of the law', 184-251; Kalshoven, *Belligerent reprisals*, 64-67; Nabulsi, *Traditions of war*, 16-18, 29-30; Toni Pfanner, 'Military uniforms and the law of war', *RICR/IRRC*, 86:853 (2004) 93-124, 123; Wasinski, 'La volonté de réprimer', 161-165.

²⁶ NA, GS-NL, inv.nr. 2588, KL, Voorschrift nr. 1599, 5, 6, bijlage VI 'tekst van artikel 120 t/m 123 van het wetboek van strafvordering; binnentreden van woningen en betreden van enkele bijzondere plaatsen'; VPTL, 27, 32, 33, 123.

²⁷ McMillen, *The British occupation*, 2; Spector, *In the ruins*, 167-168; Groen, *Marsroutes*, 21.

²⁸ Groen, *Marsroutes*, 28-29; McMillen, *The British occupation*, 11-12.

²⁹ Zoekend via Delpher is in de Nederlandse en Nederlands-Indische pers tussen 17 augustus en 15 september bijvoorbeeld geen vermelding van ‘Soekarno’ te vinden. Tussen 16 en 18 september berichtten verschillende kranten over de onafhankelijkheidsverklaring.

³⁰ McMillen, *The British occupation*, 15; Groen, *Marsroutes*, 23-27; Anthony Reid, *The Indonesian national revolution 1945-1950* (Westport CT 1974) 45-47; Christopher Bayly en Tim Harper, *Forgotten wars. Freedom and revolution in Southeast Asia* (Cambridge MA 2007) 167, 169, 188; Helfrich, *Memoires*, 276; J.C. Bijkerk, *De laatste landvoogd. Van Mook en het einde van de Nederlandse invloed in Indië* (Alphen aan de Rijn 1982) 163, 169-171.

³¹ Reid, *The Indonesian national revolution*, hoofdstuk 2 en 4; William H. Frederick, ‘The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia’s national revolution (1945-1949). A brief “genocide” reconsidered’, in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 133-154; Mary Somers Heidhues, ‘Anti-Chinese violence in Java during the Indonesian revolution, 1945-1949’, in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 155-175, 157-159; Harry Poeze, ‘Walking the tightrope. Internal Indonesian conflict, 1945-1949’, in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 176-197, 178-187; Van den Berge, ‘Indonesisch geweld’, 58-59.

³² Mary C. van Delden, *Bersiap in Bandoeng. Een onderzoek naar geweld in de periode van 17 augustus 1945 tot 24 maart 1946* (z.p. 1989); Robert Cribb, *Gangsters and revolutionaries. The Jakarta People's Militia and the Indonesian revolution 1945* (Sydney 1991) 57-67; S.A. Lapré (in samenwerking met A.H. Nasution), *Het Andjing Nica Bataljon (KNIL) in Nederlands-Indië (1945-1950)* (Ermelo 1987) 14-15, 23; H.Th. Bussemaker, *Bersiap! Opstand in het paradijs. De Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946* (Zutphen 2013) 328-329; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12, 746-747.

³³ NA, SNI, inv.nr. 3, ‘Meedelingen van gegevens betrf. 24/25 en 25/26 november 1945’ (Britse verliescijfers aldaar); Limpach, *De br andende kampongs*, 244-245; Bayly en Harper, *Forgotten wars*, 146, 173; Bing Siong Han, ‘Captain Huyer and the massive Japanese arms transfer in East Java in October 1945’, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 159:2/3 (2003) 291-350, 312-313 (aldaar noot 52); Geraint Hughes, ‘A “post-war” war. The British occupation of French-Indochina, september 1945–march 1946’, *Small Wars & Insurgencies* 17:3 (2006) 263-286; McMillen, *The British occupation*, 29; Herman Burgers, *De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat* (tweede druk, Leiden 2010) 411-413.

³⁴ Zoals geciteerd in Bayly en Harper, *Forgotten wars*, 179.

³⁵ McMillen, *The British occupation*, 32-56; David Jordan, ‘“A particularly exacting operation”. British Forces and the Battle of Surabaya, November 1945’, *Small Wars & Insurgencies* 11:3 (2000) 89-114; Bayly en Harper, *Forgotten wars*, 179-181; Daniel Marston, *The Indian Army and the End of the Raj* (Cambridge 2014) 188-191; Burgers, *De garoeda*, 413-418; NA, MOP-NI, inv.nr. 1, *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* (1945) met begeleidende brief d.d. 26 januari 1946, 13.

³⁶ Bayly en Harper, *Forgotten wars*, 190; McMillen, *The British occupation*, 51; Marston, *The Indian Army*, 190; Groen, *Marsroutes*, 33-34, 37.

³⁷ Groen, *Marsroutes*, 29-32, 35-41; H.L. Zwitzer en G.A. Heshusius, *Het Koninklijk Nederlands Indisch Leger, 1830-1950. Een terugblik* (Den Haag 1977) 10, 163; De Moor, *Westerling's oorlog*, 130; Hans Meijer en Thijs Brocades Zaalberg, ‘De verloren slag om het moederland. De ervaringen van KNIL-militairen 1944-1951’, in: Hinke Piersma (red.), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen*

(Amsterdam 2001) 229-256, 236. De Moor noemt in *Generaal Spoor*, 175, het getal van 5000 KNIL'ers, verwijzend naar Groen, *Marsroutes*, 35. Groen noemt echter enkel losse getallen van afzonderlijke KNIL-detachementen. De optelsom daarvan is ongeveer 8000. Een preciezer getal is lastig te geven gezien de aard van de getallen en een eenheid die wel vermeld wordt, maar zonder aantal.

³⁸ NA, RvM, inv.nr. 996, notulen RvO, 12 september 1945. Niet iedereen stemde overigens in met dezelfde reden. Minister van Oorlog J. Meynen vond het vooral zonde van het geld dat al in de opleiding van de mariniers was gestoken.

³⁹ ALFSEA *Weekly Intelligence Review* nr. 52 (tot 28 september 1945), geciteerd in McMillen, *The British occupation*, 18; Abu Thalid Ahmad, 'The impact of the Japanese occupation on colonial and anti-colonial armies in Southeast Asia', in: Karl Hack en Tobias Rettig (red.), *Colonial armies in Southeast Asia* (Abbingdon 2006) 214-215, 217-219, 223-224, 234; Han, 'Captain Huyer' (in het bijzonder noot 50); Groen, *Marsroutes*, 31; A. van Liempt, *Nederland valt aan. Op weg naar oorlog met Indonesië 1945-1947* (Amsterdam, 2012) 13.

⁴⁰ NA, RvM, inv.nr. 996, vergaderstukken van 10 oktober, afschrift telegram BSO aan minister AOK, (z.d.) en notulen RvO, 17 oktober 1945, 4-6 (citaat Doorman aldaar). De LIB's waren wel al uitgerust met de bren-carrier rupsvoertuigen, de lichte 2-inch mortieren en enige vlammenwerpers, en kregen nu ook meer verbindingspersoneel toegewezen. N.B.: de Mariniersbrigade gebruikte als gevolg van de Amerikaanse opleiding soms wat andere aanduidingen dan de op Britse leest geschoeide KL.

⁴¹ UK-NA, FO 371/49461, BMM to NL, rapport nr. 8 (16 november-5 december 1945); Bayly en Harper, *Forgotten wars*, 190.

⁴² NA, RvM, inv.nr. 996, notulen RvO, 7 november 1945, 4.

⁴³ Herman Langeveld, *De man die in de put sprong. Willem Schermerhorn 1894-1977* (Amsterdam, 2014) 289; Jaap Hoogenboezem, *J. Kruls. Een politieke generaal* (Amsterdam 2010) 210-211.

⁴⁴ Hoogenboezem, *J. Kruls*, 210-213; J. Verkuyl, *Gedenken en verwachten. Memoires* (Kampen 1983) 139; Langeveld, *De man*, 289; G. Puchinger, *Is de gereformeerde wereld veranderd?* (Delft 1966), interview met J. Meynen 148-149, 152-154.

⁴⁵ NA, GS-NL, inv.nr. 2620, afschrift Van Mook aan het Ministerie van Overzeese Gebiedsdeelen. Datum origineel is onduidelijk, datum afschrift is 6 november 1945; UK-NA, FO 371/49461, kopie van benoemingsbrief aan majoor-generaal Clark, 23 augustus 1945. Clark zou spoedig worden opgevolgd door brigadier Gardham.

⁴⁶ NA, GS-NL, inv.nr. 2620, brigadier Gardham aan de minister van Oorlog, 7 november 1945, 'Appreciation of the situation regarding the provision of Dutch forces for the far east'; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, 'Report by Lt. Co. J.B.A. Gennie on proposed Dutch military organisation in N.E.I.', ongedateerd, vermoedelijk uit midden tot eind november 1945; Calmeyer, *Herinneringen*, 369.

⁴⁷ NA, GS-NL, 2620, 'Overzicht van Generaal Kruls van 20 november 1945 over de reeds in Nederland genomen maatregelen ter voorbereiding op de overname van het bestuur in Ned. Indië'; UK-NA, FO 371/49461, BMM to NL, rapport nr. 8 (16 november-15 december 1945).

⁴⁸ Voor een duidelijk voorbeeld hiervan: Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 140; H.L. Zwitzer (red.), 'Documenten betreffende de eerste politionele actie 20/21 juli-4 augustus 1947', *Bijdragen van de sectie Militaire geschiedenis* 14 (Den Haag 1983) 21; Jan Hoffenaar, Joep van Hoof en Jaap A. de Moor, *Vuur in beweging. 325 jaar veldartillerie 1677-2002* (Amsterdam 2002) 101. Het idee om Calmeyer naar Indonesië te

sturen werd voor het eerst geopperd door prins Bernhard op 6 november, waarna op 13 november het besluit volgde. Calmeyer, *Herinneringen*, 378, noot 73.

⁴⁹ NA, GS-NL, inv.nr. 2620, hoofdverbindingsofficier KL in Ned. Indië, rapport nr. 4, 20-21 november 1945, 2, en rapport nr. 6, 23 november 1945, bijlage III 'Nota betreffende de missie lt. kol. Van Langen', 3 (verwarrend genoeg zijn er twee bijlages bij rapport nummer 6 met het nummer 'III'); NA, BvV, inv.nr. 45, afschrift nota, 24 november 1945. Uhl vroeg om omgerekend vier mitrailleurs en twee 8 cm mortieren per compagnie infanterie. Daarnaast was er behoefte aan licht geschut van het kaliber tot 5 cm. De voorgestelde organisatie zou een afwijking van het Britse organisatiemodel betekenen, waarin de zware mitrailleurs op divisieniveau waren geconcentreerd in een apart mitrailleurbataljon. De onderdelen hiervan konden echter verdeeld worden over de infanteriebataljons en -compagnieën. De oorzaak van het gebrek aan interesse voor artillerie binnen de KNIL-top is niet helemaal duidelijk. Het KNIL bezat eind 1945 geen enkele artillerie-eenheid. Anders dan bijvoorbeeld het Brits-Indische leger had het KNIL gedurende de eerste veertig jaar van de twintigste eeuw amper gebruikgemaakt van artillerie bij het handhaven van de binnenlandse veiligheid. Ook het naoorlogse KNIL had daarmee nog niet veel ervaring; eigen artillerie was er nog niet en de Britse artillerie in Indonesië kwam eind 1945 vooral in actie in de bruggenhoofden van Soerabaja en Semarang, waar het KNIL toen niet gelegerd was.

⁵⁰ NA, MS, inv.nr. 22, rapport Calmeyer: A) algemeen verslag van Calmeyers reis; B) '(voorstel) organisatie voor de gezamenlijke landstrijdkrachten van het Koninkrijk in Nederlandsch-Indië zoals te verwezenlijken in loop 1946 (bijdrage KL)'; C) 'Een aanvangsopstelling van de gezamenlijke landstrijdkrachten van het koninkrijk in Nederlands-Indië'; D) 'Afzonderlijke nota over de voor onder C genoemde zaken benodigde materieel en geneeskundig personeel'; E) 'Nota samengesteld door Generaal-Majoor E. T. Kengen, Hoofd afd XII (Luchtvaart) van het D.v.O. na een bespreking van hem met Calmeyer, over de nodig geachte aanvullingen voor de ML-KNIL'; F) 'Opgave huidige sterkte en dislocaties'; G) 'Memorandum B.S.O. ingediend in Batavia 11 december 1945 op de conferentie daar olv generaal Dempsey, waarin de inzichten der legerleiding betreffende het gebruik der Nederlandse strijdkrachten zijn uitgestippeld' (Onderdeel B was het directe gevolg van de besprekingen op deze conferentie); H) 'Overzicht organisatie NEFIS', I) 2 verslagen (oktober en november) van troepencommando op Java; J) Nota van Calmeyer met door hem opgedane indrukken en verstrekte mededelingen, die niet aan bod komen in A t/m I.

⁵¹ NA, MS, inv.nr. 22, rapport Calmeyer, B en E; C.A. Heshusius, *KNIL-cavalerie 1814-1950. Geschiedenis van de cavalerie en de pantser troepen van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger* (z.p. z.d.) 81-85; H.J. Ansems, *Een jaar bij de W-Brigade* (z.p. 1947) 48; Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 328; J.A.C. Bartels, *Vier eeuwen Nederlandse cavalerie*, deel 2 (Amsterdam 1987) 23-26; Hoffenaar, Van Hoof en De Moor, *Vuur*, 103, 105-106. De J-Batterij van 5 AVA gebruikte in ieder geval in eerste instantie de wat oudere 18 ponder. NA, SNI, inv.nr. 3289, korpsgeschiedenis 5 AVA 1946.

Hoofdstuk 2

¹ Z.N., *Vademecum der U-brigade* (Padang 1948) 30; 'Klender haard van verzet', *Het Dagblad te Batavia*, 23 maart 1946; NA, SNI, inv.nr. 137, operatief rapport KNIL-KL 15-21 maart 1946, 1. II-14 RI was het OVW-bataljon dat betrokken was bij de 'Pesingaffaire'. Peter Romijn, 'Learning on "the Job". Dutch war volunteers entering the Indonesian war of independence, 1945-1946', in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 91-110, 102-105.

-
- ² NA, MOP-NI, inv.nr. 1, *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* (1945); Helfrich, *Memoires*, 276; McMillen, *The British occupation*, 20-22, 86-87; Marston, *The Indian Army*, 181; Van Delden, *Bersiap*, 106-140-145, 153; Cribb, *Gangsters*, 57-67; De Moor, *Generaal Spoor*, 177-178.
- ³ McMillen, *The British occupation*, 88; H.L. Zwitter, 'Oijen, Ludolph Hendrik van (1889-1953)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn/BWN/lemmata/bwn3/oijen> [12-11-2013], geraadpleegd op 21 juli 2018.
- ⁴ NA UK, WO 203/2665, Telegram HQ-ALFNEI to ALFSEA, 19 november 1945; NA UK, WO 203/6159, '23 Ind. Div in Java, Oct. '45-to Nov. '46', 8-9; Cribb, *Gangsters*; Burgers, *De garoeda*, 436.
- ⁵ NA, SNI, inv.nr. 3, afschrift 'Analyse van den militaire toestand', 26 oktober 1945; NA, SNI, inv.nr. 137, operatief rapport KNIL-KL 1-11 januari, 2; 'Korpsgeschiedenis van het 1ste Bataljon Infanterie van het KNIL', *Militaire Spectator* 116 (1947) 497-503, 498 (citaat aldaar). Vergelijk: NA, MOP-NI, inv.nr. 1, *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* (1945), 6-7, 13.
- ⁶ Helfrich, *Memoires*, deel 2, 276; F.L. Diekerhof, 'Hoofdstuk V. De Koninklijke Marine in samenwerking met het KNIL', in: F. Witkamp e.a. (red.), *Gedenkboek van het KNIL – vereniging van oud-onderofficieren van het Koninklijk Nederlands Indisch leger "Madjoe" 1911-1961* (Amersfoort 1961) 171-198, 191; McMillen, *The British occupation*, 87.
- ⁷ Groen, *Marsroutes*, 27, 35; Diekerhof, 'De Koninklijke Marine', 191; Lapré, *Andjing Nica*, 14-15; Van Delden, *Bersiap*, 120-121; McMillen, *The British occupation*, 85-86. De in Thailand en Singapore gelegen KNIL-manschappen werden ondergebracht in zes bataljons en twaalf losse compagnieën.
- ⁸ NA UK, WO 203/2730, 'Report 5th Indian Division in N.E.I. November 1945-May 1946', 6-7; NA, SNI, inv.nr. 3, 'Meedelingen van gegevens betrf. 24/25 en 25/26 november 1945'; Gerrit en Jan Kuipers, *Kennemers, Watermannen en Rijstvogels. De tropenjaren van vier broers uit Roelofarendsveen, oorlogsvrijwilligers in Nederlands-Indië, 1946-1948* (z.p. 2015) 197; Groen, *Marsroutes*, 35-41; Van Delden, *Bersiap*, 155-158, 168-170; McMillen, *The British occupation*, 25-26, 29.
- ⁹ NA, MOP-NI, inv.nr. 1, *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* (1945), 12-13.
- ¹⁰ Groen, *Marsroutes*, 46-71; NA, SNI, inv.nr. 1184, notulen van de vergaderingen van de Onderbevelhebber der Strijdkrachten in het Oosten van 16, 21 en 27 december 1945; NA, SNI, inv.nr. 4657, 'Overzicht van de gevechtshandelingen van 1 RI KNIL van 11-31 Oktober 1945'; NA, SNI, inv.nr. 3073, 'Memorandum van de regimentscommandant inzake acties gevoerd door 1 Regiment' (november 1945); NA, SNI, inv.nr. 3074, actieverslagen 1 RI KNIL, november en december 1945.
- ¹¹ P.M.H. Groen, 'Schilling, Wybrandus (1890-1958)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/schilling> [april 2015], geraadpleegd op 21 juli 2018; Groen, *Marsroutes*, 44, 46-48.
- ¹² Groen, *Marsroutes*, 69-60; De Moor, *Generaal Spoor*, 178-183; F.J.M. Otten, 'Buurman van Vreeden, Dirk Cornelis (1902-1964)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/buurman> [november 2013], geraadpleegd op 21 juli 2018.
- ¹³ NA, BvV, inv.nr. 73, 'Analyse betreffende de bezetting van Java en Palembang door uitsluitend Nederlandse troepen', 6 februari 1946; NA, BvV, inv.nr. 69, Buurman van Vreeden, 'Verloop van de sterkte van het leger in Indonesië'; NA UK, WO 203/6088, ALFSEA, 'Appreciation of the situation in the NEI at the end of May 1946';

Marston, *The Indian Army*, 196; Groen, *Marsroutes*, 56, 66-71. Voorjaar 1946 was de Nederlandse legermacht op Java 27 KL-, KNIL- en KM-infanteriebataljons sterk, waarschijnlijk zo'n 31.000 man. Over de loop van 1946 kwamen nog enkele OVW-eenheden aan en liep de totale legersterkte op tot 80.000 man. Maar vanaf de late zomer demobiliseerde ook een groot gedeelte van het dienstplichtige personeel van het KNIL. Pas in februari 1947, dankzij de aankomst van de 1e Divisie en de werving van nieuwe KNIL-militairen, werd de legersterkte van augustus 1946 weer gehaald.

¹⁴ Groen, *Marsroutes*, 66-67; De Moor, *Westerling's oorlog*, 136; Burgers, *De garoeda*, 449-456; McMillen, *The British occupation*, 89-91; De Jong, *De terugtocht*, 65-68, 72, 78.

¹⁵ McMillen, *The British occupation*, 89-91; De Moor, *Generaal Spoor*, 205-206; Van Delden, *Bersiap*, 155-158, 168-170; Romijn, 'Learning on "the job"', 103. Een van de eerste officieel geregistreerde acties op eigen initiatief betrof een overschrijding van de 5 kilometer actieradius rondom de eigen kampementen tijdens de achtervolging van een vijandelijke strijdgroep. In de verslaglegging werd de actie 'gerechtvaardigd' met tactische redenen. NA, SNI, inv.nr. 137, operatief rapport KNIL-KL 2-7 februari 1946, 2.

¹⁶ NA, SNI, inv.nr. 137, operatieve rapporten KNIL-KL 1946; NA, SNI, inv.nr. 187, operatieve rapporten KNIL-KL eerste helft 1947; Cees van Dijk, *Rebellion under the banner of Islam. The Darul Islam in Indonesia* (Den Haag 1981) 102; Cribb, *Gansters and revolutionaries, passim*.

¹⁷ Voor het gebruik van de term pacificatie, zie bijvoorbeeld: E. Mahler, *De Witte Karbouw. Herinneringen aan een oorlog in de tropen* (Breda 1992) 15; J.W. Hofwijk, *Blubber* (Heemstede 1948) 21.

¹⁸ Voor de Nederlandse opvatting hiervan en de praktische uitwerking, zie: recensie van F. Hellot's 'La pacification de Madagascar', *Militaire Spectator* (1900) 751-754; 'Uit de vakpers – maarschalk Lyautey', *Militaire Spectator* (1935) 368; *VPTL*, hoofdstukken XII-XIII; NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 4, 1 (zie ook hoofdstuk 3, noot 36); NA, SNI, inv.nr. 2790, hoofdkwartier U-Brigade, 'Overzicht van de toegepaste vechtwijze in het gebied rond Batavia', 1 oktober 1946, 2; Cats, *LIB's*, 14; Mahler, *De Witte Karbouw*, 51, 53, 55; Lapré, *Andjing Nica*, 15-22; L.R. Florentinus in: Lapré, *Andjing Nica*, 174-177, 175; *VPTL*, hoofdstukken XII-XIII. In strategische zin dringt zich de vergelijking op met het loslaten van de 'geconcentreerde linie' en het overgaan tot mobiele colonnes vanaf 1898. In tactische zin gaat die vergelijking vooral op voor de laatste fase van de pacificatie van Atjeh begin twintigste eeuw, de periode waarop het leeuwendeel van het *VPTL* is gebaseerd. Van 't Veer, *De Atjeh-oorlog*, 234-235, 260.

¹⁹ NA, SNI, inv.nr. 2790, hoofdkwartier U-Brigade, 'Overzicht van de toegepaste vechtwijze in het gebied rond Batavia', 1 oktober 1946, 4; NA, GS-NL, inv.nr. 2230, instructies voor commandant A-Divisie, 25 mei 1946; NA, SNI, inv.nr. 2338, C-Divisie, 'Tactische gegevens en aanwijzingen', 11; NA, BvV, inv.nr. 51, instructie TtTCn Sumatra, 20 december 1946 & instructie TtTCn Java, 20 maart 1947; H.J. van Veen, 'Stafdienst van een brigade stafkwartier KNIL', *Militaire Spectator* 117:9 (1948) 534-540; Anthony Brett-James, *Ball of fire. The Fifth Indian Division in the Second World War* (Aldershot 1951) 462; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 56; Hoek, 'Wij gaan het hier nog heel moeilijk krijgen', *passim*.

²⁰ Van Veen, 'Stafdienst', 534; C.G. Lems, 'Eerste dagen George Donald', in: S.J. Hameete (red.), *Mariniersbrigade. Uitgereikt ter gelegenheid van de herdenking 50 jaar Marbrig* (Rotterdam 1994) 36-47, 44; Van den Berge, 'Indonesisch geweld'; Poeze, 'Walking the tightrope', 183-185; IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*, 114.

²¹ NA, BvV, inv.nr. 51, instructie TtTCn Sumatra, 20 december 1946, 2; Van Veen, 'Stafdienst', 534; G.M. van Rossum, *Het vreemde leger* (z.p. 1985) 80 (citaat aldaar).

²² NA, SNI, inv.nr. 137, operatieve rapporten KNIL-KL 1946; NA, SNI, inv.nr. 187, operatieve rapporten KNIL-KL eerste helft 1947; UBL-KITLV, Archief IJzereef, inv.nr. 21, korpsgeschiedenis KNIL Inf. XV (citaat aldaar); John Anten met Jaap Anten, *Birma en Bali. Krijg en krijgsgevangenschap 1942-1947* (onuitgegeven memoires 2012) 45-46; Robinson, *The dark side*, 95-180; Hoek, 'Wij gaan het hier nog heel moeilijk krijgen', *passim*; Hoek, 'Bloedbaden op Bali', *passim*; Limpach, *De brandende kampongs*, 360-369, 380-384, 387-388. De korpsgeschiedenis van KNIL Inf. XV zoals te vinden in UBL-KITLV, Archief IJzereef, inv.nr. 21, is niet dezelfde als het 'geschiedkundig overzicht' in NA, SNI inv.nr. 3363. Met dank aan R. Frakking).

²³ Anderson, *Java*, 232-239; Ruth McVey, 'The post-revolutionary transformation of the Indonesian army', *Indonesia* 11 (1971) 131-176, 131-132; Harold Crouch, *The army and politics in Indonesia* (Ithaca NY 1978) 24-29; Nugroho Notosusanto, *The PETA during the Japanese occupation of Indonesia* (Waseda 1979) 188-192; David Jenkins, 'The evolution of Indonesian army doctrinal thinking. The concept of Dwifungsi', *Southeast Asian Journal of Social Science* 11:2 (1983) 15-30, 16-17; Zwitzer, *Documenten*, 40-47; Cribb, *Gangsters*, 93-96; B. Bouman, *Van driekleur tot rood-wit. De Indonesische officieren uit het KNIL 1900-1950* (Den Haag 1995) 224-234; Purbo S. Suwondo, *The genesis of the Indonesian National Army and some political implications*, publicatie t.b.v. het *International Seminar of the Institute of Netherlands History and the Royal Society of Historians of the Netherlands*, 27-29 maart 1996, 14-15, 28-30; Purbo S. Suwondo en Alwin Nurdin, *The Peta Army and the struggle for the independence of Indonesia 1908-1950* (derde druk, Bogor 2015).

²⁴ Benedict R.O'G. Anderson, *Java in a time of revolution. Occupation and resistance, 1944-1946* (Ithaca NY 1972) 1-15; Cribb, *Gangsters*, 70-83, 102-124; Van Dijk, *Rebellion*, 58-77, 353-357, 381-383, 391-396; Burgers, *De garoeda*, 404-405; George Donald Larson, *PETA. The early origins of the Indonesian army* [MA thesis, Honolulu 1970] 261-264; IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*, 94, 121; Robinson, *The dark side*, 97, 105-107, 110-114, 119-120.

²⁵ NA, SNI, inv.nr. 46, staf A-Divisie aan hoofdkwartier AFNEI, CGS KNIL, NEFIS en DCO, 'Appreciation of the situation in the Soerabaia area', 23 augustus 1946, 2, 15, 31, 32; NA, SNI, inv.nr. 66, 5th Parachute Brigade, 'Dossier of information of situation in Semarang', 19 maart 1946; NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 5, TA 6 en TA 11 (zie ook hoofdstuk 3, noot 36); NIMH, DNI, inv.nr. 409, reisverslag kolonel Engles, 26 september 1946, bijlage VII, 'The minutes of the meeting held on 3 august 1946 (reply and discussion of questions by British Military Mission to the Netherlands Government)', 3; NA UK, WO 203/2289, hoofdkwartier AFNEI, 'Indonesian Republican Army (TRI) in Java', medio maart 1946; Groen, *Marsroutes*, 79; Robert Cribb, 'Military strategy in the Indonesian revolution. Nasution's concept of total people's war in theory and practice', *War & Society* 19:2 (2001) 143-154, 147; Marston, *The Indian Army*, 186.

²⁶ NA, SNI, inv.nr. 2790, hoofdkwartier U-Brigade, 'Overzicht van de toegepaste vechtwijze in het gebied rond Batavia', 1 oktober 1946, 1-2; NA, SNI, inv.nr. 46, staf A-Divisie aan hoofdkwartier AFNEI, CGS KNIL, NEFIS en DCO, 'Appreciation of the situation in the Soerabaia area', 23 augustus 1946, 8; NA, SNI, inv.nr. 137, operatieve rapporten KNIL-KL 2-8 augustus, 9-15 augustus, 16-22 augustus, 23-29 augustus, en 30 augustus-5 september 1946. Aan de Indonesische offensieven is in de Nederlandse historiografie amper aandacht besteed. De enige auteur die (een gedeelte van) de offensieven echt behandelt is Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 113-118.

²⁷ NA, SNI, inv.nr. 46, staf A-Divisie aan hoofdkwartier AFNEI, CGS KNIL, NEFIS en DCO, 'Appreciation of the situation in the Soerabaia area', 23 augustus 1946, 16-17, 29-30, 32; NA, SNI, inv.nr. 1213, afschrift Spoor aan de minister-president, 'verliescijfers', 5 september 1946 (citaat aldaar). NA, IIB, inv.nr. 6, commandant A-Divisie aan CGS Batavia, 15 augustus 1946; NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 11, 1-2 (zie ook hoofdstuk 3, noot 36); Diekerhof, 'De Koninklijke Marine', 192.

²⁸ G.M. Kahin, *Nationalism and revolution in Indonesia* (Ithaca NY 1952) 196-198; Burgers, *De garoeda*, 431-433, 478-488; Tom van den Berge, *H.J. van Mook 1894-1965. Een vrij en gelukkig Indonesië. Biografie* (Amsterdam 2014) 225-234; De Jong, *De terugtocht*, 83-95.

²⁹ NA, BvV, inv.nr. 52, Spoor, 'Nederlandse troepensterkte in Ned. Indië', 8 mei 1947; NA, BvV, inv.nr. 73, Buurman van Vreeden, nota operaties Java, 3 augustus 1946.

³⁰ Cats, *LIB's*, 13; Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 127; F.J.M. Otten, 'Pinke, Albertus Samuel (1894-1966)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn1/pinke> [12-11-2013].

³¹ NA, SNI, inv.nr. 137, operatieve rapporten KNIL-KL 27 september-12 december 1946; 'Zuid-Celebes: het regent aanslagen', *Het Dagblad te Batavia*, 18 november 1946, 1; IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*, 90-94, 108-109, De Moor, *Westerling's oorlog*, 137-138.

³² 'Regeling op de staat van oorlog en de staat van beleg', 13 september 1939, *Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1939, nr. 582; 'Borneo en de Groote Oost – regeling staat van oorlog en van beleg', *Het Dagblad te Batavia*, 30 juli 1946, 2; '“Vrede” in daerah Bali', *Het Dagblad te Batavia*, 24 juni 1949, 1; 'Toenemend terrorisme in Zuid-Celebes. Staat van oorlog en beleg afgekondigd. Uitbreiding militaire actie', *Het Dagblad te Batavia*, 12 december 1946, 2; 'Orde en veiligheid in Zuid-Celebes', *Het Dagblad te Batavia*, 29 januari 1948, 1; 'Veiligheidsmaatregel in Borneo', *Het Dagblad te Batavia*, 24 december 1948, 2; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 81-82, 194, 203, 298; IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12, 1015-1026, de auteur stelt (op p. 1026) ten onrechte dat het uitroepen van de staat van oorlog Zuid-Celebes uniek maakte in de dekolonisatieoorlog; De Moor, *Westerling's oorlog*, 135-153; Limpach, *De brandende kampongs*, 247-323; Manon van de Brekel, *Massaexecuties op Sulawesi. Hoe Nederland wegkwam met moord in Indonesië* (Zutphen 2017); Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing* (Amsterdam 2018) 722-726. Ironisch genoeg waren het juist vertegenwoordigers van de deelstaten, medio december 1946 bijeen op Bali, die het DST-optreden voor het eerst aankaartten bij Van Mook.

³³ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 137-138; De Moor, *Westerling's oorlog*, 158; Limpach, *De brandende kampongs*, 304; 'Toenemend terrorisme in Zuid-Celebes. Staat van oorlog en beleg afgekondigd. Uitbreiding militaire actie', *Het Dagblad te Batavia*, 12 december 1946, 2. Het persbericht was de dag ervoor uitgegeven. Vergelijk: 'Naleving bestand lijkt nergens op. Botsingen op vrijwel alle fronten. Voortgezette zuiveringsacties in Zuid-Celebes', *Het Dagblad te Batavia*, 18 december 1946, 2; 'De zuiveringen in Zuid-Celebes: Noodzakelijke harde maatregelen', *Het Dagblad te Batavia*, 21 december 1946, 1.

³⁴ IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*, 105, 140, 141. Voor de door het KNIL toegebrachte verliezen maakt IJzereef ook gebruik van de operatieve rapporten KNIL-KL van de GS. Voor de periode van 19 december 1946 tot en met 27 maart 1947 komt hij uit op 1596. Vermoedelijk is dit een typfout, aangezien natelling het getal 1569 oplevert.

³⁵ IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*, 127.

³⁶ NA, SNI, inv.nr. 46, Kab./1165 'Overzicht van de militaire situatie op Java aan den voor-avond van de heropening van de onderhandelingen met de Indonesiërs', 10 november 1946 (bestemd voor de Nederlandse en Nederlands-Indische regering), 1-6; De Moor, *Generaal Spoor*, 219-222.

³⁷ Taco Kingma, *Friesland was hier. De lotgevallen van 1-9-R.I. Bataljon Friesland, 1945-1948* (1948; herziene druk Leeuwarden 1993) 105.

³⁸ NA, SNI, inv.nr. 46, commandant I. Infanterie Brigade Groep aan de legercommandant, 19 december 1946; NA, SNI, inv.nr. 137, operationele rapporten KNIL-KL 27 september-3 oktober 1946, 2; 4-10 oktober, 2, 4-5; 11-17 oktober, 2; 18-24 oktober, 2-5; 25-31 oktober, 2; 1-7 november, 4; en 8-14 november, 2,4,5; staf B-Divisie, Kantoor Operatiën, 'Overzicht en analyse van den toestand in November 1946', 5-6; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 52-53; De Jong, *De terugtocht*, 101-102.

³⁹ Deze grafiek is gebaseerd op KNIL-KL GS, NA, SNI, inv.nrs. 137 en 187. Zeker is dat in Zuid-Celebes van november 1946 tot en met februari 1947 en in Palembang rond de jaarwisseling meer slachtoffers vielen dan deze rapporten vermelden. De grafiek is met die kennis gecorrigeerd, maar claimt geen compleetheid; het gaat om het algemene beeld en relatieve verhoudingen. De operationele rapporten KNIL-KL melden slechts 42 vijandelijke doden voor de laatste week van 1946 en de eerste van 1947 in Zuid-Sumatra. Volgens Hoek, 'De verzwezen moordpartij', *passim*, vielen volgens toenmalige opgaven van het Indonesische Rode Kruis alleen al bij het bombardement op Palembang 2.000 tot 3.500 slachtoffers. Daarom is bij 47Q1 Sumatra het getal 3.000 opgeteld. Bij Q147 Zuid-Celebes zijn de in IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire* (105, 140) genoemde 1.534 slachtoffers van het DST opgeteld. Dit klopt niet helemaal, aangezien dit aantal ook deels betrekking heeft op het einde van 1946. Daar staat tegenover dat 1.534 gebaseerd is op de in de bronnen genoemde getallen, terwijl bekend is dat het DST meer slachtoffers heeft gemaakt.

⁴⁰ De Jong, *De terugtocht*, 72; NA, SNI, inv.nr. 292, LVD-circulaire 'een voordracht voor de troepen, waarin de overeenkomst van Linggadjadi wordt toegelicht', 10 januari 1947, 1, 2. Deze circulaire is mogelijk opgesteld door generaal Spoor, en in ieder geval door hem goedgekeurd.

⁴¹ NA, SNI, inv.nr. 292, LVD-circulaire, 10 januari 1947, 2. Het aangehaalde citaat was een vroege openlijke verwijzing naar het DST-optreden in Zuid-Celebes. In *Het Dagblad te Batavia* verscheen op 23 januari 1947 nog het artikel "'Turoc's': merkwaardige troepen', waarin de DST's op propaganda-achtige wijze werden bejubeld, de eerste keer dat deze troepen en hun (geïdealiseerde) optreden bij het grote publiek bekend werden gemaakt. De Republikeinse pers zou later pas naar buiten komen met beschuldigingen van Nederlandse misdaden in de omgeving van Makassar.

⁴² NA, SNI, inv.nr. 4740, hoofd LVD aan militaire gezaghebbers en LVD-personeel, 'Instructies inzake bekendmaking wapenstilstand aan de troepen', 16 oktober 1946; NA, SNI, inv.nr. 292, LVD-circulaire 10 januari 1947, 2, 5; NA, SNI, inv.nr. 2689, LVD, 'Mondelinge voordracht', 26 maart 1947, 1, 5; NA, BvV, inv.nr. 52, Spoor aan militaire gezaghebbers, 'Voorlichting omtrent taak Nederlandsche strijdkrachten hier te lande', 22 april 1947; R.P. Budding, *Beheersing van geweld. Het optreden van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië 1945-1949* (Amsterdam 1996) 36-39; Floribert Baudet, *Het vierde wapen. Voorlichting, propaganda en volksveerbaarheid 1944-1953* (Amsterdam 2013) 143.

⁴³ Kahin, *Nationalism*, 197-212; Burgers, *De garoeda*, 507-512, 520-524, 536-552.

⁴⁴ NA, SNI, inv.nr. 3222, korpsgeschiedenis B-Divisie, 2^e kwartaal 1947, 2; Groen, *Marsroutes*, 77-96. Het hoofdkwartier van de C-Divisie hield zich zodoende in deze periode vooral bezig met het 'opmaken en verder

afwerken van operatieplannen' en het treffen van verbeteringsmaatregelen aan de 'niet zeer rooskleurige' mobiliteit van de divisie'. Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 61.

⁴⁵ Voor een uitvoerige beschrijving van de plannen, zie Groen, *Marsroutes*, 77-96.

⁴⁶ Kuipers, *Kennemers*, 199-200.

⁴⁷ NIMH, DNI, inv.nr. 418, 2e Divisie, A.K.M.A., bijlage B: 'Korte inhoud van de eerste voordracht over Indisch [sic] tactische training', 4 (citaat aldaar); Lapré, *Andjing-Nica*, 20, 25; Hull, *Absolute destruction*, 53; Krepinevich, *The army*, 197-199. Voor de analyse van de nadruk op gedode tegenstanders: Limpach, *De brandende kampongs*, 73-74.

⁴⁸ NIMH, DNI, inv.nr. 982, T-Brigade, *Aanwijzingen optreden van Nederlandse Troepen in Ned.-Indië* nr. 3 (1946) 4.

⁴⁹ Margo Klijn-Pot (red.), *KP'er in Zeist en oorlogsvrijwilliger in Nederlands-Indië. Herinneringen uit de jaren 1943-1950 van Kees Klijn* (Arnhem 1997) 88.

⁵⁰ Harrie B.E. Lensink, *G.B.I. Gezags Bataljon Indië* (z.p. 1987) deel 2, 63.

⁵¹ Mahler, *De Witte Karbouw*, 35; A.E. Boer in: Lapré, *Andjing Nica*, 196-198; V. Remmers in: idem, 192-194, 192; H.R. Toorop in: idem, 257-264, 258; UBL-KITLV, Archief IJzereef, inv.nr. 21, korpsgeschiedenis KNIL Inf. XV, 1-2; Robinson, *The dark side*, 135; McMillen, *The British occupation*, 86-88; Limpach, *De brandende kampongs*, 722-727.

⁵² Pollmann, 'Officieren onder de Indië veteranen zijn geneigd de wandaden van toen op de KNIL-soldaten af te wentelen', *Vrij Nederland* 27 februari 1988 (citaat The Kappers aldaar); J.A. Anten in: Lapré, *Andjing Nica*, 174. Overigens werkte deze actie ontnuchterend; het peloton telde zijn eerst gesneuvelde. 'Het spel was afgelopen.' Vergelijk: Maximiliaan Nutters in: Lapré, *Andjing Nica*, 195-189, 185.

⁵³ NA, SNI, inv.nr. 3, chef GS-KNIL (namens Christison) aan commandanten ex-krijgsgevangenkampen te Batavia en Bandoeng, 'Vorming brigades', 24 september 1945 (citaat aldaar); Helfrich, *Memoires*, 276.

⁵⁴ H.R. Toorop in: Lapré, *Andjing-Nica*, 257-264, 258; McMillen, *The British occupation*, 69-70; Van Delden, *Bersiap*, 106-108; Bayly en Harper, *Forgotten wars*, 172; Limpach, *De brandende kampongs*, 238-243.

⁵⁵ Lems, 'Eerste dagen', 39-40, 47. Limpach, *De brandende kampongs*, 430-431; R.Th. Escher, Ph.G. de Lange en S.A. Lapré, 'Orde en vrede'. *De humanitaire/militaire missie in Nederlands Oost-Indië 1945-1950* (Zutphen 1997) 80; commandant B-Divisie, *Tactische gegevens en aanwijzingen* (III), 27 mei 1946, 1. Deze aanwijzingen van de B-Divisie werden opgenomen in KL, TA 8 (NA, IIB, inv.nr. 16) (zie ook hoofdstuk 3, noot 36). Praktisch elke tijdens de dekolonisatieoorlog uitgegeven tactische instructie maakt dit punt.

⁵⁶ Kuipers, *Kennemers*, 184 (citaat), 268-269; 'Officieele mededeelingen van het Kon. Nederlandsch Indisch Leger, "De actie van 1-9 RI op 1 October 1946"', *Militaire Spectator* 116:2 (1947) 62-69.

⁵⁷ NA, MOP-NI, inv.nr. 1, KNIL/KL, *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* met begeleidende brief, 26 januari 1946, 16; NIMH, DNI, inv.nr. 804, troepencommando, Kantoor Operatiën, 'Voorbeeld van de vermeerstering van een object', 19 februari 1946, 6, 14.

⁵⁸ Kuipers, *Kennemers*, 183.

⁵⁹ Anten, *Birma en Bali*, 48.

⁶⁰ NA, SNI, inv.nr. 2994, commandant T-Brigade, operatieve aanwijzingen, 5 juli 1947, 1, 3; NA, SNI, inv.nr. 2328, commandant C-Divisie, order tot waakzaamheid, 27 juli 1947.

⁶¹ Piere Heijboer, *De Politionele acties. De strijd om 'Indië' 1945/1949* (Bussum 1979) 32-91; Groen, *Marsroutes*, 100-103; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 63-73; NA, SNI, inv.nr. 2998, T-Brigade, 'Hoofdverslag verwerkte ervaringen in het Semarang rayon tijdens de politionele actie van 21 juli 1947 t/m 4 augustus 1947', september/oktober 1947.

⁶² NA, SNI, inv.nr. 2262, oorlogsdagboek 2-3 RVA, bijdrage van 20 augustus 1947 (citaat aldaar); De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12, 865 (citaat aldaar); Lutikhuis en Harinck, 'Voorbij het koloniale perspectief', 52-53.

Hoofdstuk 3

¹ 'Lt.-generaal Kruls: geen ernstige verliezen in Indië. Betere voorlichting nodig', *Trouw*, 17 augustus 1946, 5; 'Bij de miliciens in Indonesië', *Algemeen Handelsblad*, 1 mei 1948, 3.

² NA UK, FO 371/49461, BMM-NL, maandelijks rapport nr. 7, 2 (citaat aldaar); NA, GS-NL, inv.nr. 2620, GS, Sectie Organisatie II aan de minister van Scheepsvaart, 'Globale opgave van de in 1946 te verschepen troepen', 8 december 1945; Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 2, 12; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 11c, 418.

³ NA, GS-NL, inv.nr. 2883, inspectierapporten van II-8 RI (29 augustus 1945), III-RS (3 september 1945), IV-Stoottroepen (4 oktober 1945), I-11 RI (6 oktober 1945), I-3 RI (11 oktober 1945), I-4 RI (16 oktober 1945), I-5 RI (25 oktober 1945), II-5 RI (29 oktober 1945), I-1 RI (19 november 1945), II-7 RI (24 november 1945), 1-12 RI (9 december 1945) en samenvattend inspectierapport van I-8, I-10, II-6 en II-14 RI, 1 RJ en I en III RS (12 september 1945); M. van den Heuvel, 'De L.I.B.'s bestemd voor Nederlandsch-Indië', *Militaire Spectator* 115:6 (1946) 307-315, 310-311.

⁴ NA, GS-NL, inv.nr. 2883, inspectierapport I-11 RI (6 oktober 1945); NA, MOP-NI, inv.nr. 6, 'Report on visit to Dutch units at Aldershot MOB centre', 5 oktober 1945; NA, SD-NI, inv.nr. 51, rapport van majoor C.J.H. Luesen, 15 november 1945, 1; NA, CIZ, inv.nr. 3180, afschrift luitenant-kolonel KNIL J. Vesseur, reisverslag II-3 RI, 18 juli 1946 en afschrift eerste luitenant KNIL J. Swarts, reisverslag, 1 november 1946; NA, MvM, 5299, minister van Marine, afschrift besluit 'school voor reserve-officieren der mariniers', 26 november 1946 en commandant Korps Mariniers aan minister van Marine, 'ARO opleiding', 13 februari 1947; Van den Heuvel, 'De L.I.B.'s', 307-315, 313; Kuipers, *Kennemers*, 28, 31-33; H. Hibma, *Indië moet vrij. Mijn bewogen jaren als oorlogsvrijwilliger in Nederlands Oost-Indië* (Menaldum 2006) 37, 54; Ulbe Bosma, *Indiëgangsters. Verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken* (Amsterdam 2010) 181; A.L. Manders, *Nederlands-Indië 1946-1949. Brieven van een Nederlandse soldaat* (Soest 2007), brieven van 4 en 16 juni 1946.

⁵ UBL-KITLV, Archief IJzereef, inv.nr. 21, korpsgeschiedenis KNIL Inf. XV, 2; NA, SNI, inv.nr. 175, schrijven van KMG/STAF aan CLG betreffende demobilisatie, aflossing en aanvulling, 3 januari 1947; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 1-2; Groen, 'Prisoners', 43, 48, 50; Meijer en Brocades Zaalberg, 'De verloren slag', 237; Teitler, 'The mixed company', 154-168, 164-165. Voor het stereotiepe vooroorlogse beeld: Fridus Steijlen, 'In and out of uniform. Moluccan soldiers in the Dutch Colonial Army', in: Eric Storm en Ali Al Tuma (red.), *Colonial soldiers in Europe, 1914-1945. "Aliens in uniform" in wartime societies* (New York 2016) 229-248.

⁶ NA UK, FO 371/49461, BMM-NL, maandelijks rapporten nrs. 6-8; NA, RvM, inv.nr. 996, notulen RvO, 12 november 1945; NA, LR, inv.nr. 1, notulen van de vergaderingen van 6, 13 en 30 november 1945; NA, LR, inv.nr. 2, notulen van de vergaderingen van 3 en 22 januari 1946.

⁷ NA, SM-KNIL, inv.nr. 30, folio 7644, Machiel van den Heuvel 1900-1946; Leo de Hartog, *Officiëren achter prikkeldraad 1940-1945* (Baarn 1993); NA, IIB, inv.nr. 6, begeleidend schrijven bij organisatieschema voor IIB, 1 december 1945; NA, GS-NL, inv.nr. 2311, oprichtingsbevel en organisatieschema van het Indisch Instructie-Bataljon, 23 maart 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2883, samenvattend rapport betreffende de toestand bij I-8, I-10, II-6, II-14 RI, 1 RJ, en I en III Stoottroepen, 12-9-1945, bijlage 'De handhaving van orde en rust', rapport betreffende de toestand van I-4 RI, 16 november 45, 2, rapport 'betreffende den toestand bij I-1 RI', 19 november 1945.

⁸ M. van den Heuvel, 'Het Indisch Instructie-Bataljon, *Militaire Spectator*, 115:7 (1946) 282, 379-386; NA, IIB, inv.nr. 6, 'Toelichting op de op 8 november door het IIB te demonstreren oefeningen' (bijlage bij schrijven commandant IIB nr. 1874), 31 oktober 1946; Van den Heuvel, 'Het Indisch Instructie-Bataljon', 379, 384; 'Het Marinekamp bij Rading', *Het Dagblad te Batavia*, 25 juli 1947, 2; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 133.

⁹ NA, IIB, inv.nr. 6, 'Toelichting op de op 8 november door het IIB te demonstreren oefeningen' (bijlage bij schrijven commandant IIB nr. 1874), 31 oktober 1946; E. Alberda, *Het trommeltje. Herinneringen 1944-1949*, deel 1 (z.p. 1997) 70, 71, 73.

¹⁰ NA, SNI, inv.nr. 11, bijlage 3 'Aanvragen gericht tot Nederland voor uitzending van personeel en materieel', z.d. (van voor 28 november 1945); NA, SNI, inv.nr. 11, kolonel Van Langen, maandverslag november 1945, 3 december 1945, 2; NA, SNI, inv.nr. 3359, KNIL Inf. X, 'Chronologisch overzicht van de periode 19.10.45-31.12.46', 11; NA, SNI, inv.nr. 4657, Troepencommando Batavia 'kort verslag over november 1945', 10 december 1945; Van den Heuvel, 'De L.I.B.'s', 309; J.A.A. Beaumont, 'Kleine oorlog', *Militaire Spectator* 115 (1946) 423-427, 423; Heshusius, *KNIL-cavalerie*, 80-81; J.J. Hendriks in: Lapré, *Andjing-Nica*, 203-216, 205; P. de Kam, *Het reizende bataljon. Herdenkingsboek 8 RS* (z.p. 1996) 68; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik*, 47.

¹¹ NA UK, FO 371/60218, BMM, rapport inzake bestaansrecht BMM, 23 januari 1946, en correspondentie en commentaar inzake het rapport van 12, 13 en 14 februari en 26 april 1946; NA, SNI, inv.nr. 4657, afschrift telegram nr. 31521-SD2 HQ ALFSEA aan War Office in Londen, 22 januari 1946; NA, SNI, inv.nr. 4657, Malaya Command, 'Training instruction no 2: the training of Dutch formations' (citaat alhier. Het document is duidelijk van eerdere datum, maar heeft voor het Nederlandse commando te Penang de dagtekening van 21 januari 1946); NA, SD-NI, inv.nr. 47, GS, sectie IV-II aan uitgezonden eenheden, 'Gedrag Nederlandsche officieren in Engeland', 11 februari 1946; NA, SD-NI, inv.nr. 51, rapport van majoor C.J.H. Luesen, 15 november 1945, 1; NA, LR, inv.nr. 2, notulen vergadering 3 januari, deel 1, 6; H.J. Brendgen, *Belevenissen van een KNIL-officier in de periode 1942-1950* (z.p. 1980) 26.

¹² NA, SNI, inv.nr. 4657, Malaya Command, 'Training instruction no 2: the training of Dutch formations'; Kingma, *Friesland was hier*, 56-57 (citaat aldaar); Anten, *Birma en Bali*, 39-40; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 131.

¹³ NA, GS-NL, rapport van de hoofdverbindingsofficier KL, 22 februari 1946; NA, SNI, inv.nr. 3272, 1-12 RI, korpsgeschiedenis 4^e kwartaal 1945 en 1^e kwartaal 1946; Van den Heuvel, 'De L.I.B.'s', 315; Kuipers, *Kennemers*, 57; McMillen, *The British occupation*, 101-102; Moreman, *The Jungle*, 217; UK, WO, Military training pamphlet No. 51 *Preparation for warfare in the Far East* (1945) 12-17; UK, WO, Military training pamphlet No. 52 *Warfare in the Far East* (provisional) (1944) 11, 19-20, 20-25, 26, 40, 97.

¹⁴ NA, SM-KNIL, inv.nr. 27, folio 6753, Eduard Engles; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 2; De Moor, *Westerling's oorlog*, 130.

¹⁵ NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, korpsgeschiedenis 1e kwartaal 1947; UBL-KITLV, Archief IJzereef, inv.nr. 21, korpsgeschiedenis KNIL Inf. XV, 1; M. Stok in: Lapré, *Andjing-Nica*, 178, 180; Maximiliaan Nutters in: Lapré, *Andjing-Nica*, 186; Brendgen, *Belevenissen*, 30-31.

¹⁶ NA, SNI, inv.nr. 163, korpsgeschiedenis Artillerie KNIL, 30 december 1946; NA, SNI, inv.nr. 163, Beschikking D.C.O., Wapenkantoor Artillerie nr. 01.01.1/94 DB, 22 maart 1946; NA, SNI, inv.nr. 183, brief commandant 3e Batterij Veldartillerie inzake het geschiedkundig verslag; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 1; NA, SNI, inv.nr. 2681, brief van commandant Y-Brigade inzake vertaling van een artikel over de Russische artillerie 1941-1945; NA, SNI, inv.nr. 3023, korpsgeschiedenis I AVA KNIL 1946; NA, SNI, inv.nr. 3032, 'beknopt uittreksel uit de korpsgeschiedenis der Ie batterij veldartillerie', Semarang, 10 januari 1947; Heshusius, *KNIL-cavalerie*, 81-85; Anten, *Birma*, 39-40. Voor voorbeelden van (bijna) letterlijke vertalingen van Britse (of in sommige gevallen Amerikaanse) tactische instructies: NIMH, DNI, inv.nr. 1369, KNIL, *Het gebruik van Randjoe's* (1946); NIMH, DNI, inv.nr. 1370, KNIL, *Japansche sluipschutters en maatregelen daartegen* (1946); NIMH, DNI, inv.nr. 1371, KNIL, *Verkenningen* (1946); NIMH, DNI, inv.nr. 1372, KNIL, *De hinderlaag heeft haar voor- en nadeelen* (1946). Voor voorbeelden van artikelen over reguliere oorlogvoering en moderne techniek uit 1948 en 1949 van KNIL-auteurs: J. Postman, 'Geef de infanterie wat zij nodig heeft', *Militaire Spectator* 117:3 (1948) 149-151; C.A. Heshusius, '"Tank", partner der infanterie', *Militaire Spectator* 117:3 (1948) 152-169; C. Giebel, 'Luchtmacht', *Militaire Spectator* 117:7 (1948) 405-410; C.A. Heshusius, '"Tank", partner der infanterie II', *Militaire Spectator* 117:9 (1948) 541-551; L.A. Hartog, 'Combined operations', *Militaire Spectator* 117:9 (1948) 552-556; K.A. de Vries, 'Straaljager-aandrijving en raketten', *Militaire Spectator* 117:10 (1948) 608-620; G.A.J. Carlier, 'De verdediging van de achterhelling', *Militaire Spectator* 117:12 (1948) 737-742; Th. de Winter, 'Het gebruik van luchtlandingstroepen', *Militaire Spectator* 118:1 (1949) 49-58; Th. de Winter, 'De huidige opvattingen omtrent gebruik en organisatie van de Amerikaanse veldartillerie', *Militaire Spectator* 118:8 (1949) 454-465; Th. de Winter, 'De luchtlandingstroepen in de operatie Market-Garden', *Militaire Spectator* 118:9 (1949) 512-522.

¹⁷ Over de algemene problemen en de Britse hulp bij de opleidingen: NA UK, FO 371/49461, BMM to NL, rapport nr. 8 (16 november-15 december 1945) 1, 6; NA, SNI, inv.nr. 3299, 5 AVA, korpsgeschiedenis 1946, 1, inv.nr. 3292, 8 AVA, korpsgeschiedenis van 3 september 1946 tot 30 september 1947, 1 en inv.nr. 3293, 9 AVA, korpsgeschiedenis van oprichting tot en met eind mei 1947, 1; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, majoor C.W. Ritter, memorandum 'aanvragen voor materieel en personeel t.b.v. aanvullende eenheden voor Ned.-Ind.', 11 februari 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, majoor C.W. Ritter aan chef GS, memorandum 'aanvragen materieel en personeel tbv aanvullende eenheden voor NI', 11 februari 1946; Z.N., *Vademecum der U-Brigade*, 61; Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 23-27; Bartels, *Vier eeuwen*, deel 2, 23-23. Over de laatste OVW-bataljons: NA, SD-NI, inv.nr. 32, hoofd GD-GS, inspectieverslag aanvullingsdetachment Stoottroepen, 20 juli 1946; staf 1-3 RI, 'Rapport bezoek 2 K.N.I.D.', 13 april 1946; inspectieverslag V-Stoottroepen, 2 april 1946; inspectieverslag II-9 RI, 2 april 1946; inspectieverslag II-3 RI, 2 april 1946; NA, SD-NI, inv.nr. 47, inspectieverslag aanvullingsdepot Stoottroepen, 10 april 1946; NA, SD-NI, inv.nr. 52, inspectierapport 5 RS, 18 april 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, inspectierapport van 3-3 RI, 12 maart 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, verslagen 'betreffende de onderdelen, genoemd in het rapport Calmeyer' naar de toestand van 1 april en 1 mei

1946; NA, LR, inv.nr. 2, verslag van de vergadering van de Legerraad op 5 april 1946, 7; W.H. Acksen, *De belevenissen van een reserve-officier in vrede en oorlog. Hoe de militaire dienstplicht mijn burgerleven heeft beïnvloed* (De Bilt 1988) 74-80; Manders, *Nederlands-Indië 1946-1949*, brief van 26 juni 1946. De twee bataljons die intact bleven waren 2-7 en 2-10 RI.

¹⁸ NA, SNI, inv.nr. 3288, korpsgeschiedenis 4 AVA 1946, 1-2; NA, SNI, inv.nr. 3291, 7 AVA, 'Overzicht van 16 juli-4 november 1946', 2; NA, SNI, inv.nr. 3290, 'Korpsgeschiedenis 6 AVA van oprichting tot 31 dec 1946'; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, majoor S.N. Waringa, 'Inspectie rapport van III-3 RI, legerplaats oud-Leusden', 12 maart 1946; NA, LR, inv.nr. 2, verslag van de vergadering van de Legerraad op 5 april 1946, 7; NA, SD-NI, inv.nr. 43, 9 AVA, rapport betreffende verblijf in het VK en transport, 14 juli 1946; Z.N, *Vademecum der U-brigade*, 45; Bartels, *Vier eeuwen*, 22; Gerard van de Laak, *Belevenissen van een Stormpionier van het 4^e Eskadron Pansterwagens* (Hengelo 1994) 5; Martin Elands, 'Een logistieke krachttoer in Nederlands-Indië 1945-1950', in: Herman Roozenbeek (red.), *In dienst van de troep. Bevoorrading en transport bij de Koninklijke Landmacht* (Amsterdam 2008) 74-111, 95-96; Hoffenaar, Van Hoof en De Moor, *Vuur*, 101.

¹⁹ NA, SD-NI, inv.nr. 28, dagorder Chef-GS, 19 maart 1946 (citaat aldaar); NA, LR, inv.nr. 2, verslag van de vergadering van de Legerraad op 5 april 1946, 1-2; NA, GS-NL, inv.nr. 2735, commandant 1^e Divisie, staf, afdeling operatiën, nr. – G/81/103 'verslag training', 14 oktober 1946; NA, SNI, inv.nr. 46, reserveluitenant H. Houwink, rapport nr. 11, 22 februari 1946; NA, SNI, inv.nr. 2322, 'beknopte geschiedenis van 8ste Regiment Veldartillerie', p. 1; NA, SNI, inv.nr. 2902, 'Verslag over de voortgezette training A.A.T. 1^e Divisie, Divisie Transport Cie', 1946; NIMH, DNI, inv.nr. 409, DCO, reisverslag kolonel Engles, 26 september 1946, 5-8; Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 33; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 29; KNVOL, *Herinneringsalbum*, deel 1, 4.

²⁰ Voor problemen met de IGO en het IIB: NA, IIB, inv.nr. 6, waarnemend commandant IIB aan de commandant OIKL, 'Moeilijkheden voor het zenden van cursisten naar het IIB', 6 november 1946; NA, IIB, inv.nr. 6, waarnemend commandant IIB aan de commandant OIKL 'Onderhoud met luit. kol. Kraan', 9 november 1946; NA, SNI, inv.nr. 1199, afschrift schrijven legercommandant nr. 1017/L/II, Batavia 22 juli 1946; NA, SNI, inv.nr. 2692, notulen overleg artilleriecommandanten 2^e Divisie, 29 november 1946, 4; NA, SNI, inv.nr. 2700, notulen overleg artilleriecommandanten 2^e Divisie, 30 oktober 1946, 4; NA, SNI, inv.nr. 2702, notulen overleg artilleriecommandanten 2^e Divisie, 7 maart 1947, 5; NA, SNI, inv.nr. 2768, notulen overleg artilleriecommandanten 2^e Divisie, 10 januari 1947, 3; NA, GS-NL, inv.nr. 2583, Calmeyer aan de minister van Oorlog, 'Bevindingen van KNIL kapitein W.G. Vrind', 13 december 1946; NA, GS-NL, GS, Sectie G III B, maandrapport maart 1947, 1; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 32-34; K. Helder (red.), *Tiga doeabelas. Gedenkboek 3-12 R.I.* (Kampen 1951) 12.

Over de pogingen de geleerde lessen van de opleiding van de 1e Divisie toe te passen op die van de 2e: NA, IIB, inv.nr. 19, Le Fèvre de Montigny aan de wapendirecteuren, 'oefendirectieven', 13 maart 1947; NA, SNI, inv.nr. 1209, 'Punten te bespreken met Luitenant-Generaal Spoor van hoofd afdeling I en II aan Lt. Generaal Kruls', 27 juli 1946; NA, SNI, inv.nr. 2692, notulen overleg artilleriecommandanten 2e Divisie 29 november 1946, 4, 7; NA, SNI, inv.nr. 2700, notulen overleg artilleriecommandanten 2^e Divisie 30 oktober 1946, 4; NA, GS-NL, inv.nr. 2735, directeur Infanterie aan opleidingshoofden, 'Gevechtsvaardigheid 1^e Divisie "7 Dec."', 20 mei 1947; NIMH, DNI, inv.nr. 409, DCO, reisverslag kolonel Engles, 26 september 1946, 6, 8; NIMH, DNI, inv.nr. 418, 2^e Divisie, A.K.M.A., 'Bijlage A, overzicht van onderwerpen voor te houden theorieën en praktische

oefeningen ten behoeve van de Indische tactische vorming' en 'Bijlage B: Korte inhoud van de eerste voordracht over Indisch [sic] tactische training'.

²¹ NA, LR, inv.nr. 2, notulen van de vergaderingen van 12 april, 7 en 10 mei 1946, 5-6; NA, SNI, inv.nr. 1199, afschrift schrijven legercommandant nr. 1017/L/II, Batavia 22 juli 1946.

²² NA, SNI, inv.nr. 1199, afschrift schrijven legercommandant nr. 1017/L/II, Batavia 22 juli 1946; NA, SNI, inv.nr. 1209, 'Punten te bespreken met Luitenant-Generaal Spoor van hoofd afdeling I en II aan Lt. Generaal Kruls', 27 juli 1946; NA, SNI, inv.nr. 4037, 'Leiding afdeling Indische Vorming van de Hoofdafdeling Opleidingen van den GS', 15 juli 1946 (citaat over Slagter aldaar); NA, GS-NL, inv.nr. 2488, 1^e Divisie, stafafdeling Operatiën, nr. 81/92, 'Training aan boord van troepenschepen', Amersfoort 30 augustus 1946, 1; NA, GS-NL, inv.nr. 2488, 'Rapport van den adviseur voor tropenaangelegenheden, ingevolg de opdracht commandant bewakingsbataljons Indië', 20 september 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2583, afschrift Calmeyer aan de minister van Oorlog, 13 december 1946, inzake 'Bevindingen van KNIL kapitein W.G. Vrind [adviseur tropenaangelegenheden toegevoegd aan C. III-3 RI] tijdens reis eenheid naar NI'; Jacobus Broerse, *Herinneringen van Co Broerse uit de jaren 1939-1950* (z.p. z.d.) 28, brief van 3 oktober 1946; H.A.G.J.A.P. van Hanswijck de Jonge, *Troepentransport naar Nederlandsch-Indië 1946-1950* (Bussum 1981) 25; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 32-34; Baudet, *Het vierde wapen*, 139-141.

²³ NA, SNI, inv.nr. 2324, dagorder commandant 1^e Divisie, 1 september 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2267, maandrapport maart 1947 sectie G III B nr. 1080; Limpach, *De brandende kampongs*, 90; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 145-146.

²⁴ 'De "Ruys" naar Indonesië vertrokken. Gesprek met commandant 7 December-divisie', *Het Parool*, 28 september 1946, 3.

²⁵ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, Tactische Aanwijzing nr. 10 *Organisatie der troepen in Indië; tactiek der verbonden wapens in Indië*, 9. Vergelijk: NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 10 & GS, 'Eerste opgave van wijzigingen van Tactische Aanwijzing nr. 10', 30 september 1947; NA, LR, inv.nr. 2, notulen Legerraad, 5 april 1946, 7; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948; NA, SNI, inv.nr. 2220, dagorder commandant 1^e Divisie 5 september 1946; NA, SNI, inv.nr. 3288, korpsgeschiedenis 4 AVA 1946, 1-2; NA, SNI, inv.nr. 3290, 'Korpsgeschiedenis 6 AVA van oprichting tot 31 dec 1946'; NA, SNI, inv.nr. 3291, 7 AVA, 'Overzicht van 16 juli-4 november 1946', 1-2; NA, SNI, inv.nr. 3293, korpsgeschiedenis 9 AVA 'oprichting tot en met eind mei 1947', 1; E.H. Neppelenbroek, *Slavenwerk. Een openhartig relaas van een Indië-compagnie, Java 1946-1949* (1993), 21; Z.N., *Vademecum der U-brigade*, 45; Acksen, *De belevenissen*, 74-80; Helder, *Tiga*, 63; Z.N., *Oost-Java. Gedenkboek der 4e Infanterie-Brigade* (Tilburg 1950) 17; Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 48-49.

²⁶ Neppelenbroek, *Slavenwerk*, 21-22, 25, 29.

²⁷ NA, GS-NL, inv.nr. 2583, afschrift schrijven 37367 kolonel-GS Calmeyer aan de minister van Oorlog, 13 december 1946; NA, SNI, inv.nr. 2220, afschrift 'Rapport omtrent toestand van 7 December Divisie', 11 oktober 1946, 2-3; NA, SNI, inv.nr. 2902, stafkwartier C-Divisie, 'Infanteristische opleiding voor onderdeelen der Artillerie en zelfstandige onderdelen', 8 november 1946, 1-2; NA, SNI, inv.nr. 2902, staf C-Divisie aan de commandanten AAT onderdelen, Batavia 12 juli 1947; NA, SNI, inv.nr. 3222, korpsgeschiedenis B-Divisie, tweede kwartaal 1947; KNVOL, *Herinneringsalbum*, 11-26, 13, 15, 26; Groen, *Marsroutes*, 80; Elands, Van

Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 43, 49-50, 51-52, 54; Hoffenaar, Van Hoof en De Moor, *Vuur*, 105; Limpach, *De brandende kampongs*, 89.

²⁸ NA, SNI, inv.nr. 273, DCO aan GS, 'Opleiding sluipschutters', 3 april 1947.

²⁹ NA UK, FO 371/49461, BMM to NL, maandelijks rapport nr. 8 (16 november-15 december 1945) 1; NA, SNI, inv.nr. 169, Departement van Oorlog, 'Aangaan van een kort dienstverband bij het KNIL', 9 maart 1946; NA, SNI, inv.nr. 1372, GS, 'Opleiding tot reserve officier', 11 juli 1946 & afschrift kolonel Alons aan de minister van Oorlog, 'Officiers-opleiding in Nederlandsch-Indië', 20 december 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, nota van sectie IV-2 inzake oprichting 4 LIB's per 15 december 1945, december 1945 & GS, Sectie IV-2, Memorandum 73A, 5 december 1945 & majoor C.W. Ritter aan chef GS, 'Memorandum n.a.v. Rapport Calmeyer'; NA, SNI, inv.nr. 2902, KNIL-KL, DCO staf, 'Afgeteste militairen voor officiersopleiding', 28 november 1946; NA, SD-NI, inv.nr. 59, afschrift minister aan alle onderdelen KL, 'benoeming en bevordering van officieren', 7 december 1945; NA, LR, inv.nr. 2, notulen vergadering 3 januari, deel 1, 6; Th. de Winter, 'Het Kon. Ned. Indonesische Leger/Het leger in Indonesië', *Wetenschappelijk jaarverslag KVBK* (1948), 267-281, 272; OAB, *Gedenkboek*, 125; Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 30; Van Holst Pellekaan, *Tienduizend vrije vogels*, 47, 49, 101; Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 100; W.H. Brabänder e.a., *Officiersopleidingen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger in Nederlands-Indië, 1936-1950* (Aerdenhout 1990) 128-130, 157-159; Bouman, *Van driekleur*, 257-262; Limpach, *De brandende kampongs*, 88, noot 125.

³⁰ NA, SNI, inv.nr. 1898, halfwekelijks en wekelijkse overzichten van de toestand van commandant 4^e Infanteriebrigade, 24 juli-4 januari 1948; NA, SNI, inv.nr. 2326, verslag bootreis luitenant-kolonel I.E. Leezer, eind 1946, 3; NA, SNI, inv.nr. 3224, 5^e Infanterie Brigade, oorlogsdagboek derde en vierde kwartaal 1947; NA, SNI inv.nr. 3226, 6^e Infanterie Brigade, kwartaalverslagen 1947; NA, GS-NL, inv.nr. 2267, kwartiermeester-generaal KL, 'Verslag betreffende een dienstreis naar Nederlandsch-Oost-Indië van 12 oktober tot en met 14 november 1946', 2-3; NA, GS-NL, inv.nr. 2735, stafkwartier C-Divisie, 'rapport van de gevechtsvaardigheid over het tijdvak nov. '46 t/m feb. '47', 20 maart 1947, 3-4; NIMH, DNI, inv.nr. 949, staf 2e Infanterie Brigade Groep, afd. operatiën, 'Richtlijnen mil. optreden', 9 december 1946, 1; De Winter, 'Het Kon. Ned. Indonesische Leger', 272; OAB, *Gedenkboek*, 125; Martin Florimano Alexis Goede in: Lapré, *Andjing-Nica*, 219; Z.N., *Oost-Java*, 17.

³¹ In Nederland was het *VPTL* uiteindelijk beschikbaar als KL-Voorschrift nr. 1851.

³² NA, MOP-NI, inv.nr. 1, *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* (1945) met begeleidende brief gedateerd Batavia 26 januari 1946; BRO, VS 27, KNIL/KL, *Wenken voor het optreden van een peloton L.I.B. in Indische terreinen*; NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 8, 1 (zie ook noot 36); NIMH, DNI, inv.nr. 949, staf 2^e Infanterie Brigade Groep, afd. Operatiën, 'Richtlijnen mil. optreden', 9 december 1946, 2; De Groot, 'Gidsen', 48.

³³ De afdeling viel onder het Kantoor Operatiën. NA, IIB, inv.nrs. 6-9, ingekomen correspondentie; NA, SNI, inv.nr. 2332, staf C-Divisie, 'Tactische gegevens en aanwijzingen betreffende het inrichten en beveiligen van een bivak 1946'; NA, SNI, inv.nr. 2338, staf C-Divisie, 'Tactische gegevens en aanwijzingen mbt vijand, eigen troepen en de bevolking', 1946; NIMH, DNI, inv.nr. 894, B-Divisie, 'Tactische aanwijzingen', 3-8; NIMH, DNI, inv.nr. 982, T-Brigade, *Aanwijzingen optreden van Nederlandse Troepen in Ned.-Indië* nrs. 1-5; Van Veen, 'Stafdienst', 536, 539.

³⁴ NIMH, DNI, inv.nr. 982, T-Brigade, *Aanwijzingen optreden van Nederlandse Troepen in Ned.-Indië* nrs. 1-5; NA, GS-NL, inv.nr. 2887, 'Instructie voor de adviseurs Tropenaangelegenheden', vermoedelijk januari 1948; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 45-46; NIMH, DNI, inv.nr. 804, TrpC Batavia, 'Tactische gegevens en aanwijzingen', Batavia 14 maart 1946, verzendlijst.

³⁵ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, Tactische Aanwijzingen. In latere jaren vonden herdrukken plaats. TA 10 werd in 1947 nog licht gewijzigd inzake de organisatie van het leger in Nederlands-Indië. NA, IIB, inv.nr. 16, GS, 'Eerste opgave van wijzigingen van Tactische Aanwijzing nr. 10', 30 september 1947; Het DCO en de operationele commando's noemden sommige van de eigen uitgaven ook 'tactische aanwijzingen'. Hun nummering stond los van de onder de auspiciën van de GS in Nederland uitgegeven Tactische Aanwijzingen (TA's).

³⁶ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 2 *Gevechtsgegevens* (augustus 1946), TA 3 *Guerilastrijd T.R.I.* (augustus 1946), TA 4 *Vermeesteren objecten (A.V.O.)* (augustus 1946), TA 5 *Lessen uit de gevechten te Soerabaja* (augustus 1946), TA 6 *Gegevens betreffende wapenen gemaakt door Indonesiërs* (augustus 1946), TA 7 *Indeeling en tactisch gebruik van mijnenvelden door Indonesiërs* (september 1946), TA 8 [titelloos; varia] (september 1946), TA 9 *Taak der pantserwagens bij de strijd in Indië* (september 1946), TA 10 *Organisatie der troepen in Indië; tactiek der verbonden wapens in Indië* (november 1946), TA 11 *Gegevens omtrent de strijdwijze der Indonesiërs* (december 1946), TA 12 *Gebruik van artillerie en eenige artilleristisch-technische bijzonderheden in verband met het Indische terrein* (februari 1947). N.B. de TA's 2, 4, 5 en 11 zijn ook te vinden in: NA, GS-NL, inv.nr. 2230.

³⁷ BRO, VS 16, KL, OA 31, 4.

³⁸ Cox, 'Acties van kleinere eenheden', 414-422, 414.

³⁹ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 4, 1 (citaat 'recht en veiligheid' aldaar) en TA 10, 1 (citaat verhoudingen aldaar).

⁴⁰ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 10, 12-13.

⁴¹ NA, SNI, inv.nr. 2452, DCO aan alle militaire gezaghebbers, 'Tactische aanwijzingen no II', 16 oktober 1946, 1.

⁴² BRO, 'Wenken voor de opleiding tot de gevechtsvoering in het Indische terrein (ten bate van het onderwijs aan het Indisch Instructie-Bataljon)', 1-3.

⁴³ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 2, 12-14 & TA 8, 'D. Methoden van Japanse Tankafweer'; BRO, VS 16, KL, OA 31, 15.

⁴⁴ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 10, 11-12; NA, IIB, inv.nr. 6, 'Richtlijnen en wenken ten dienste van het onderricht bij het IIB t.a.v. het militair optreden in Ned. Indië', november 1946, 3 (citaat aldaar); MOP-NI, inv.nr. 1, KNIL/KL, *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* met begeleidende brief gedateerd Batavia 26 januari 1946, 12-13; P.J. Drooglever, 'Zentgraaff, Henri Carel (1874-1940)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/zentgraaff> [12-11-2013]; Limpach, *De brandende kampongs*, 60.

⁴⁵ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 2, 3-5. Dit concept werd prominent behandeld in *Aanwijzingen voor de Nederlandsche troepen* uit januari 1946. Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 2790, brief van het hoofdkwartier U-Brigade met een overzicht van de toegepaste vechtwijze in het gebied rond Batavia, 1 oktober 1946, 1; Alberda, *Het trommeltje*, 70, 71, 73.

⁴⁶ NA, IIB, inv.nr. 16, TA 5; TA 11 (citaten aldaar); NIMH, DNI inv.nr. 418, 2^e Divisie, A.K.M.A., ‘Bijlage B: Korte inhoud van de eerste voordracht over Indisch [sic] tactische training.

⁴⁷ NA, IIB, inv.nr. 6, ‘Richtlijnen en wenken ten dienste van het onderricht bij het IIB t.a.v. het militair optreden in Ned. Indië’, november 1946, 2 (citaat aldaar). Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 2338, C-Divisie, ‘Tactische gegevens en aanwijzingen’, 10. Algemene opmerkingen van het belang van het goed behandelen van de lokale bevolking kwam overigens ook nadrukkelijk naar voren in de geallieerde handleidingen voor *jungle warfare*.

⁴⁸ NA, IIB, inv.nr. 16, TA 2, 7 & TA 4, 1 & TA 5, 2 (citaat Britse les aldaar); BRO, VS 16, KL, OA 31, 6 (citaat), 9.

⁴⁹ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 2, 6, 7 & TA 4, 1, 4 & TA 5, 1-2 (citaat aldaar) & KL, TA 8, 22; NA, SNI, inv.nr. 2452, DCO aan alle militaire gezaghebbers, ‘Tactische aanwijzingen no II’, 16 oktober 1946, 1; BRO, VS 16, KL, OA 31, 6, 8, 9, 20, 22.

⁵⁰ BRO, VS 16, KL, OA 31, 20-22; NA, IIB, inv.nr. 16, TA 4, 5,6 (citaat aldaar); NIMH, DNI, inv.nr. 949, staf 2^e Infanterie Brigade Groep, afd. operatiën, ‘Richtlijnen mil. optreden’, 9 december 1946, 2; Limpach, *De brandende kampongs*, 432.

Hoofdstuk 4

¹ J. Flink, ‘De guerilla-oorlog in heuvel- en op bergterrein op West-Java’, *Militaire Spectator* 117:11 (1948) 671; Helder, *Tiga*, 52, 71-72, 81, 96, 100-103 (citaat ‘We ondervonden’ op p. 103).

² NA, SNI, inv.nr. 321, operatieve rapporten KNIL-KL 5-11 en 12-18 augustus 1947 (citaat ‘driester’ en ‘brutaler’ op p. 13); NIB, XI, nr. 24, commandant Mariniersbrigade aan commandant A-Divisie, 7 september 1947, 46 (citaat ‘niet mogelijk’ aldaar); De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12, 1026-1027; Groen, *Marsroutes*, 106-111, 271; De Moor, *Generaal Spoor*, 262, 266, 277-279; Van den Berge, *H.J. van Mook*, 244-249; De Jong, *De terugtocht*, 137.

³ NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 28 september-13 oktober 1947, 17; NA, SNI, inv.nr. 2318, ‘Dagboek 3-RS, 3-ING, I-Divisie ‘7 december’’, 14; NIB, XI, nr. 165, Spoor aan de ministers van Oorlog en Marine en Van Mook, 14 oktober 1947. Vergelijk: NIB, XI, nr. 220, Spoor aan Van Mook, nota ‘Appreciatie van de toestand op Java en Sumatra in October 1947’, 23 oktober 1947.

⁴ NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 14-27 november 1947, 20 (citaat aldaar); Helder, *Tiga*, 128; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 78; Limpach, *De brandende kampongs*, 55.

⁵ UBL-KITLV, Archief IJzereef, inv.nr. 21, korpsgeschiedenis KNIL Inf. XV, 9; Helder, *Tiga*, 108 (citaat ‘venijniger’ aldaar), 118; NIB, XI, nr. 271, 495-497, notulen van bespreking ten huize van de legercommandant, 2 november 1947 (citaat Engles aldaar).

⁶ H.J. Neuman, *De W van Willem. Kroniek van een Brigade* (Semarang/Purwokerto, 1949) 77-78.

⁷ Groen, *Marsroutes*, 117-120; De Moor, *Generaal Spoor*, 292; De Jong, *De terugtocht*, 151-154; Harinck, Van Horn en Lutikhuis, ‘Wie telt de Indonesische doden?’; NA, SNI, inv.nr. 321, operatieve rapporten KNIL-KL 5-11 augustus t/m 12-25 december 1947.

⁸ NA, SNI inv.nr. 175, KMG/STAF aan CLG betreffende demobilisatie, aflossing en aanvulling, 3 januari 1947, 1; NA, SNI, inv.nr. 1152, memorie van het troepencommando Oost-Borneo over het 1e halfjaar 1948, 9; NA, SNI, inv.nr. 2692, verslag van de vergadering op 29 november met de commandanten Artilleriebrigades, Vredesregimenten Artillerie, aangewezen oorlogscommandanten en afdelingshoofden bij de staf 2^e Divisie, 29

november 1946, 4; NA, Legerraad 1945-1994, inv.nr. 2, verslag van de vergadering van de Legerraad op 5 april 1946, 1-2; NIB, XII, nr. 110, Spoor aan Van Mook, 15 december 1947, 194; Van Vogelpoel, *De Koninklijke Landmacht*, 35-37; Kruls, *Generaal*, 156; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik*, 34, 40, 43, 57; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 42; Bartels, *Vier eeuwen*, 25; Elands, 'Een logistieke krachttoer in Nederlands-Indië 1945-1950', in: Herman Roozenbeek (red.), *In dienst van de troep. Bevoorrading en transport bij de Koninklijke Landmacht* (Amsterdam 2008) 74-111, 89. De 1e Divisie (C) was uitgezonden als een volledige Europese gevechtseenheid. Deze organisatievorm was niet erg geschikt voor de omstandigheden in Indonesië, zodat al een maand na aankomst de antitank-artillerie en luchtdoelartillerie werden opgeheven en het personeel werd verdeeld. De 2e Divisie werd eveneens als een standaarddivisie opgeleid en uitgerust, maar kreeg in plaats van drie maar één regiment artillerie mee, dat ook nog eens bedoeld was om de KNIL-artilleristen af te lossen. Van de uitzending van de regimenten antitank- en luchtdoelartillerie werd afgezien, maar wel kreeg de divisie zes bewakingsbataljons mee. De eskadrons pantserwagens vertrokken zonder regimentsverband naar Indonesië, maar met extra infanterie en mortieren. De reden voor de zo overcomplete uitrusting en organisatie van de 1e en 2e Divisie was vooral bureaucratisch en financieel. Omdat de voor Indonesië overbodige eenheden toch moesten worden opgeleid en er in Indonesië altijd behoefte aan mankracht was bleek het uitzenden goedkoper en nuttiger dan het in Nederland houden van de troepen.

⁹ Z.N., *Oost-Java*, 131 (citaat 1-12 RVA aldaar); M. de Graaf (red.), *Geef mij maar de vlakke. Dagboek van Mart van Etten* (z.p. 2018), dagboekantekening van 8 februari 1948 (citaat van Van Etten aldaar).

¹⁰ NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan Spoor, 'Appreciatie van de toestand' maart-juni 1948, bijlage 'overzicht plaatsgevonden rep. Infiltraties tot 10 juni', 29 juni 1948.

¹¹ NA, SNI, inv.nr. 455, NEFIS militair overzicht nr. 48/6 (14 februari 1948) 6; NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan de KL-top en de Nederlandse regering, 'Appreciatie van de toestand' maart-juli 1948, augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 609, TtTC West-Java, bevel voor de inzet en voortgezette tropenopleiding van de 41 zelfst. Brigade ('F'-Brigade), 4 september 1948; NA, SNI, inv.nr. 1179, operationele rapporten KNIL-KL van 1-11 maart t/m 16-29 juli 1948; NA, SNI, inv.nr. 2852, chef-staf TtTC Zuid-Sumatra majoor KNIL F. van der Veen aan troepen inzake 'Rep. activiteit', 19 augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 3228, commandant F-Brigade aan bataljonscommandanten, bevel inzet van de 'F'-Brigade, 4 december 1948; Groen, *Marsroutes*, 150; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 88, 98-99 (getallen aldaar); De Moor, *Generaal Spoor*, 299, 312-313; Reid, *The Indonesian national revolution*, 157-158; H.J.H. Alers, *Om een rode of groene merdeka: 10 jaren binnenlandse politiek in Indonesië 1943-1953* (Amsterdam 1956) 202-203; Van Dijk, *Rebellion*, 70-71, 85-86; Ide Anak Gde Agung, '*Renville*' als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen (Alphen aan de Rijn 1980) 87.

¹² NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan de KL-top en de Nederlandse regering, 'Appreciatie van de toestand' maart-juli 1948, augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 2852, chef-staf TtTC Zuid-Sumatra majoor KNIL F. van der Veen aan troepen inzake 'Rep. activiteit', 19 augustus 1948.

¹³ Departement Binnenlandse Zaken (Nederlands-Indië), *Bestuursvraagstukken / Soal Pemerintahan* 1:4 (oktober 1949) 494-495. De bevolkings- en oppervlaktecijfers zijn van eind 1948 maar van voor Operatie Kraai. Van Doorn en Hendrix gebruiken het getal van 80.000 vierkante kilometer en 27 miljoen inwoners voor Java, verwijzend naar deze bron. Latere historici hebben dit gevolgd. De Moor, *Generaal Spoor*, 276; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 86.

¹⁴ Noud Smits (red.), *Nou, tabee dan, ik groet je... : wetenswaardigheden van een vijfjarig verblijf in Indië 1945-1949* (Tilburg 2006) 38 (citaat aldaar); Lapré, *Andjing-Nica*, 48.

¹⁵ NIB, XII, nr. 110, 189-198, Spoor aan Van Mook, 15 december 1947, 194, 197-198 (cijfers aldaar).

¹⁶ NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL en KL 28 november-11 december 1947, 22; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 2; NA, SNI, inv.nr. 2259, commandant T-Brigade, 'aflossing 2-6 RI', 5 april 1948; NA, SNI, inv.nr. 2322, 8 RVA, oorlogsdagboek, 17 (citaat 'onmogelijk' aldaar); NIB, XII, nr. 24, 45-48, commandant Mariniersbrigade aan commandant A-Divisie, 7 september 1947, 46-47 (citaat aldaar); E.H. Neppelenbroek, *Slavenwerk. Een openhartig relaas van een Indië-compagnie, Java 1946-1949* (1993) 49; Helder, *Tiga*, 138, Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 75.

¹⁷ NA, GS-NL, inv.nr. 2620, rapport van generaal-majoor Opsomer, 21 december 1948, 21; NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, Verslag van 1 oktober 1947-30 januari 1948, 1; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 152-154; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 78; Oostindie, *Soldaat*, 81 (citaat De Winter aldaar).

¹⁸ NA, SNI, inv.nr. 2977, 'Overzicht gevoerde actie's I-R.S., 1 juli-30 september 1947', 6. Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 2259, commandant 1-15 RI, 'bevel voor de actie Carla', 23 juli 1948; Neuman, *De W*, 73-74.

¹⁹ NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 5-11 augustus 1947, 12.

²⁰ NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan Spoor, 'Appreciatie van de toestand' maart-juni 1948, bijlage 'overzicht incidenten over de periode 1 maart tot ultimo juli op Java gepleegd', 29 juni 1948; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 'Het optreden van de vijand', 16 maart 1948, 6-7; Groen, *Marsroutes*, 216-119, 149-150; Poeze, 'Walking the tightrope', 183-185, 187-189; Van den Berge, 'Indonesisch geweld', 59, 67-72; Oostindie, *Soldaat*, 144-145; Reid, *The Indonesian national revolution*, 115; Luttikhuis en Harinck, 'Voorbij het koloniale perspectief', 68-69.

²¹ Lensink, *G.B.I.*, deel 3, 222 (citaat Heijman aldaar); UBL-KITLV, Archief IJzereef, inv.nr. 21, korpsgeschiedenis KNIL Inf. XV, 9; NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 31 oktober-13 november 1947, 22 (citaat HKGS aldaar).

²² Harinck, Van Hoorn en Luttikhuis, 'Wie telt de Indonesische doden?', 12-15; NA, SNI, inv.nr. 321, operatieve rapporten KNIL-KL 5-11 augustus t/m 12-25 december 1947; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 15; Neuman, *De W*, 69; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 159.

²³ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 152-154.

²⁴ NA, SNI, inv.nr. 321, operatieve rapporten KNIL-KL 12-18 augustus 1947, 13-14 (citaat 'totale vernietiging' aldaar) en 12-25 december 1947; NA, SNI, inv.nr. 469, TtTC Midden-Java, 'Algemeen bevel voor de statische toestand', 16 maart 1948, 1 (citaat 'Rampok en subversieve acties' aldaar). Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan Spoor, 'Appreciatie van de toestand' maart-juni 1948, 29 juni 1948, 8; NA, SNI, inv.nr. 2736, 1e Infanterie Brigade Groep, operatief bevel nr. 17, 13 augustus 1947; NA, SNI, inv.nr. 3369, korpsgeschiedenis van Inf. XXIII, verslag van 1 oktober-31 december 1947, 2; KNVOL, *Herinneringsalbum*, deel 3, 54.

²⁵ NA, SNI, inv.nr. 321, operatieve rapporten KNIL-KL 12-18 augustus 1947 t/m 12-25 december 1947 (voor opmerking tijdelijke verdrijving: 12-18 augustus 1947, 13); NA, SNI, inv.nr. 2276, 6 RVA, weekoverzicht 28 november-4 december 1948; NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, verslag 1 oktober 1947-30 januari 1948; Z.N., *Oost-Java*, 471; L.F.J. Rompas, 'Herinneringen', in: Lapré, *Andjing-Nica*, 242-251, 250; Helder, *Tiga*, 104, 113,

118, 143, 172; KNVOL, *Herinneringsalbum*, deel 3, 11-13; Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 202-203, 206-207; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 77-78.

²⁶ NA, SNI, inv.nr. 321, operatieve rapporten KNIL-KL 28 september-13 november 1947, 16 & 31 oktober-13 november 1947, 21; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 2; NIB, XI, nr. 220, Spoor aan Van Mook, nota 'Appreciatie van de toestand op Java en Sumatra in October 1947', 23 oktober 1947, 383; KNVOL, *Herinneringsalbum*, deel 3, 11 (citaat aldaar), 94; Helder, *Tiga*, 106.

²⁷ NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 2-15 september & 28 november-11 december 1947, 22; NA, SNI, inv.nr. 455, NEFIS militair overzicht nr. 48/1 (10 januari 1948); NA, SNI, inv.nr. 2318, dagboek 3 RS, 3 ING, I-Divisie '7 december', 9-15; KNVOL, *Herinneringsalbum*, deel 3, 10-11; Helder, *Tiga*, 118 (citaat aldaar); J.G.M.H. Corbeij en P. Vroemen (red.), *Vijf-Zes: hoe het reilde en zeilde* (z.p. 1950) 15; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 81.

²⁸ NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan Spoor, 'Appreciatie van de toestand' maart – juni 1948, 29 juni 1948, 8 (citaat 'grootscheepse gevechtsactie'); Buurman van Vreeden aan de KL-top en de Nederlandse regering, 'Appreciatie van de toestand', maart- juli 1948, augustus 1948, 1 (citaat 'bescheiden resultaten'). Dit betreft een licht gewijzigde versie van de tekst die Buurman van Vreeden aan Spoor stuurde.

²⁹ NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 3; NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan Spoor, 29 juni 1948, 'Appreciatie van de toestand', 11 april 1948, 5, 10; NA, SNI, inv.nr. 2259, commandant T-Brigade aan commandanten, 'Verhoogde waakzaamheid', 28 juni 1948 & 'Order tot verhoogde waakzaamheid', 31 juli 1948 & 'Bevel voor pat-gang in rayon 5-5-RI', 12 augustus 1948 & 'Bevel voor verhoogde waakzaamheid in stadsgebieden ivm Viering 17 augustus 1948', 16 augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 2719, notulen van bespreking van de brigadecommandant 1 IBG met zijn vakcommandanten, 6 januari 1948, 2; NA, SNI, inv.nr. 3092, V-Brigade, bevel nr. 3621, 18 november 1948; NA, SNI, inv.nr. 3228, commandant F-Brigade aan bataljonscommandanten, 'Bevel inzet van de 'F' Brigade', 4 december 1948, 2; NA, SNI, inv.nr. 3214, 'Chronologisch verslag van de verrichtingen van de Mobiele Reserve Midden-Java 17 augustus-28 september 1947'; KNOVL, *Herinneringsalbum*, deel 2, 94-96; Helder, *Tiga*, 113, 138-139, 143; Neuman, *De W*, 106.

³⁰ NA, SNI, inv.nr. 2277, 3-6 RVA, gevechtsverslagen 21 juli-14 augustus 1947; korpsgeschiedenis derde en vierde kwartaal 1947 en eerste tot en met derde kwartaal 1948, tweede kwartaal 1948; NA, SNI, inv.nr. 3295, 2-8 RVA, Artillerieverslag 24 augustus-30 november 1947; Artillerieverslag december 1947; NA, SNI, inv.nr. 3296, 1-12 RVA, korpsgeschiedenis 1 januari – 1 juni 1948; korpsgeschiedenis 1 juni – 30 september 1948, korpsgeschiedenis vierde kwartaal 1948; NA, SNI, inv.nr. 3297, 2-12 RVA, korpsgeschiedenis derde kwartaal 1947, verslag van 10 juli-10 oktober 1947, korpsgeschiedenis vierde kwartaal 1947, eerste tot en met vierde kwartaal 1948; NA, SNI, inv.nr. 3297, 3-12 RVA, korpsgeschiedenis 1 juli-30 september 1947; korpsgeschiedenis eerste tot en met vierde kwartaal 1948; NA, SNI, inv.nr. 2318, 'Dagboek 3-RS, 3-ING, I-Divisie '7 december', 26; NA UK, WO, Military training pamphlet No. 51, 11 en No. 52, 40.

³¹ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 138, 177-178, 182, 194-195; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12, 1031; Hoffenaar en Schoenmaker, 'Inzet', 37; De Moor, *Generaal Spoor*, 136-139; Dick Schaap, 'Tivadar Spier en het verschil tussen doden en moorden', *De Opmaat* (1999) 30-35; B. Bouman, *Succes in een verloren oorlog. Het 6^e Regiment Veldartillerie en zijn speciale troepen in de onafhankelijkheidsstrijd van de Republiek Indonesië, 1946-1949* (Nijmegen 2015) *passim*, 34-39.

³² Roel Frakking, “‘Who wants to cover everything, covers nothing’”. The organization of indigenous security forces in Indonesia, 1945-1950’, in: Luttikhuis en Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence*, 111-132, 116, 118-119; Roel Frakking, ‘*Collaboration is a very delicate concept.*’ *Alliance-formation and the colonial defence of Indonesia and Malaysia, 1945-1957* (dissertatie European University Institute 2017) 120-122. Voor deze redenering: NA, CZ, inv.nr. 2096, operatief rapport MarBrig nr. 3 (1-14 september 1947) 8-9; NA, SNI, inv.nr. 160, commandant A-Divisie aan chef GS, ‘uitbreiding bewakingskorps’, 26 februari 1947; NA, SNI, inv.nr. 175, KMG/STAF aan CLG, ‘demobilisatie, aflossing en aanvulling’, 3 januari 1947; NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 5-11 augustus 1947, 12; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 3 (citaat aldaar).

³³ NA, SNI, inv.nr. 367, memorandum betreffende de instelling van het instituut van “veiligheidsbataljons”, 22 oktober 1947 & concept van voorlopig schema oprichting en uitbreiding veiligheidsbataljons, januari 1948; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 6; NIB, XII, nr. 766, noot 5; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 180; P.J. Drooglever, ‘Mars in beweging. Denkbeelden over legerhervorming in het tijdvak van de dekolonisatie’, in: G. Teiler en P.M.H. Groen, *De politionele acties* (Amsterdam 1987) 73-90, 87; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12, 905; Frakking, *Collaboration*, 114-115, Frakking, ‘Who wants to cover everything’, 120.

³⁴ NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 6; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 180.

³⁵ Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 75; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 39 (citaat aldaar; onderstreping als in origineel); NA, SNI, inv.nr. 2259, commandant T-Brigade, ‘aflossing 2-6 RI’, 5 april 1948; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 3; inv.nr. 2259, commandant T-Brigade aan commandanten, ‘verhoogde waakzaamheid’, 28 juni 1948 en -Brigade, order tot verhoogde waakzaamheid’, 31 juli 1948; NA, SNI, inv.nr. 3369, korpsgeschiedenis van Inf. XXIII, verslag van 1 oktober-31 december 1947, 2; Helder, *Tiga*, 139; J.G.H. van Ommen in: Lapré, *Andjing-Nica*, 252.

³⁶ Heshusius, *KNIL-cavalerie*, 85-86; NA, IIB, inv.nr. 16, TA 9, voorwoord en 1 (vergelijk: NA, IIB, inv.nr. 16, TA 5, 3); Z.N., *Oost-Java*, 75. Voor de logistiek en konvooidiensten: Elands, ‘Een logistieke krachttoer’, 83-84; Herman Roozenbeek, ‘de opkomst van de moderne logistiek 1814-1940’, in: Roozenbeek, *In dienst van de troep*, 38-73, 73; NA, SNI, inv.nr. 2802, DCO, ‘Aanwijzingen konvoeien in Nederlands-Indië’, mei 1947, 3-4. Het begeleidend schrijven is van 16 mei 1947.

³⁷ Z.N., *Oost-Java*, 100. Artillerieafdelingen op Sumatra: 4, 6, 7, 8 en 9 AVA. Op Java: ARBAT, I, II en III AVA KNIL, 5 AVA, 1-, 2- en 3-2 RVA, 1-, 2- en 3-6 RVA, 1-, 2- en 3-8 RVA, 1-, 2- en 3-12 RVA.

³⁸ Wegens onvolledigheden en onnauwkeurigheden in het bronnenmateriaal is het niet mogelijk precieze en gedetailleerde getallen over de artillerie-inzet te geven. Sommige artillerie-eenheden noteerden gedetailleerd hoe vaak ze in actie kwamen, wat de doelen waren en hoeveel granaten verschoten werden. Van andere eenheden is alleen bekend hoe vaak ze in actie kwamen. Helaas bleken legerbrede overzichten van het artillerie munitieverbruik onvindbaar.

³⁹ Deze tabel is gebaseerd op het archiefmateriaal van de relevante artillerie-eenheden. Die van de Nederlandse eenheden zijn te vinden in NA, SNI. Van de artillerie van de Mariniersbrigade werden geen bruikbare overzichten gevonden. 1 AVA KNIL: inv.nrs. 137, 139 & 3023; 2 AVA KNIL: inv.nrs. 139 & 3134; 3 AVA KNIL: inv.nrs. 137, 139 & 3375; 4 AVA KL: inv.nr. 3288; 5 AVA KL: inv.nrs. 3289 & 3294; 6 AVA KL:

inv.nr. 3290; 7 AVA KL: inv.nrs. 547 & 3291; 8 AVA KL: inv.nr. 3292; 9 AVA KL: inv.nrs. 3293; 1-2 RVA: inv.nrs. 2260 & 2262; 2-2 RVA: inv.nr. 2261; 3-2 RVA: inv.nrs. 2259, 2260 & 2262; 1-6 RVA: inv.nr. 2276; 2-6 RVA: inv.nr. 2276; 3-6 RVA: inv.nrs. 2276 & 2277; 1-8 RVA: inv.nr. 2322; 2-8 RVA: inv.nrs. 2322 & 3295; 3-8 RVA: inv.nr. 2322; 1-12 RVA: inv.nrs. 3296 & 3300; 2-12 RVA: inv.nr. 3297; 3-12 RVA: inv.nr. 3298. Het materiaal over de Britse eenheden is te vinden in NA, UK, WO, 145 FD REGT, RA: 172/7422 & 172/10099; 3 IND FD REGT, RIA: 172/7534 & 172/10139; 5 IND FD REGT, RIA: 172/7536 & 172/10141; 24 IND MNT REGT, RIA: 172/7586 & 172/10146.

⁴⁰ UK War Office, Military training pamphlet No. 52, 5, 6 (citaat aldaar), 46.

⁴¹ Korpsgeschiedenissen en actieverslagen voor 1947 en 1948: NA, SNI, inv.nr. 2277, 3-6 RVA; NA, SNI, inv.nr. 3023, 1 AVA KNIL; NA, SNI, inv.nr. 3134, 2 AVA KNIL; NA, SNI, inv.nr. 3134, 3 AVA KNIL; NA, SNI, inv.nr. 3288, 4 AVA; NA, SNI, inv.nr. 3289, 5 AVA; NA, SNI, inv.nr. 3290, 6 AVA; NA, SNI; inv.nr. 3291, 7 AVA; NA, SNI; inv.nr. 3292, 8 AVA; NA, SNI, inv.nr. 3293, 9 AVA; NA, SNI, inv.nr. 3294 (gebruikte cijfers aldaar), 2-2-RVA; NA, SNI, inv.nr. 3295, 2-8 RVA; NA, SNI, inv.nr. 3296, 1-12 RVA; NA, SNI, inv.nr. 3297, 2-12 RVA; NA, SNI, inv.nr. 3298, 3-12 RVA.

⁴² NA, SNI, inv.nr. 1739, overzichten Hoofdkwartier ML-KNIL 1947; NA, SNI, inv.nr. 201, OOT LUCOJA nrs. 32-47; NA, SNI, inv.nr. 1739, overzichten Hoofdkwartier ML-KNIL 1947; Limpach, *De brandende kampongs*, 400. Voor een algemeen overzicht: O.G. Ward, *De Militaire Luchtvaart van het KNIL in de na-oorlogse Jaren 1945-1950* (Den Haag 1988).

⁴³ NA, SNI, inv.nr. 1739, overzichten Hoofdkwartier ML-KNIL september, oktober, november en december 1947; NA, SNI, inv.nr. 1740, overzichten Hoofdkwartier ML-KNIL januari t/m december 1948; NA, SNI, inv.nr. 2259, T-brigade, Kantoor Operatiën aan de commandanten 2-2 en 2-12 RVA, ‘stellingverkenning artillerie’, 7 juli 1948; Smits, *Nou, tabee dan*, 35-36; Ward, *De Militaire Luchtvaart*; Budding, *Beheersing*, 52-53.

⁴⁴ NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 12-18 augustus 1947, 13 & operatief rapport KNIL en KL 2-15 september 1947, 18 & operatief rapport KNIL en KL 28 september – 13 oktober 1947, 17.

⁴⁵ NA, SNI, inv.nr. 409, adjudant-generaal aan legercommandant, 9 augustus 1948, 3-4; Z.N., *Oost-Java*, 46; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 75; Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 205-206; F.A.C. Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (Den Haag 1993) 353.

⁴⁶ NA, SNI, inv.nr. 491, Buurman van Vreeden aan Spoor, 29 juni 1948, ‘Appreciatie van de toestand’ van het Kantoor Inlichtingen GS, 11 april 1948, 10.

⁴⁷ NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 12-18 augustus 1947, 13 & operatief rapport KNIL en KL 2-15 september 1947, 17-18 & operatief rapport KNIL en KL 14-27 november 1947, 21 & operatief rapport KNIL en KL 12-25 december 1947, 26; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, ‘Het optreden van de vijand’, 6-7; NA, SNI, inv.nr. 2719, 1 IBG, notulen van bespreking met vakcommandanten, 11 januari 1948.

⁴⁸ NA, SNI, inv.nr. 370, De Waal aan Spoor, ‘voorlichting van de bevolking’, 12 november 1947 (citaat aldaar); Samuel Finer, *The man on horseback. The role of the military in politics* (1962; herziene paperbackeditie Londen 1976) 8, 13, 29; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*, 210; De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12b, 858; De Moor, *Generaal Spoor*, 164. Er waren in totaal 5 Recomba’s: drie op Java en twee op Sumatra.

⁴⁹ NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 6; Z.N., *Oost-Java*, 8-9.

⁵⁰ NA, SNI, inv.nr. 2259, TtTC Midden-Java, commandementsorder 89, 28 augustus 1948; NIB, XI, nr. 220, Spoor aan Van Mook, nota 'Appreciatie van de toestand op Java en Sumatra in October 1947', 23 oktober 1947, 387; NIB, XII, nr. 110, 189-198, Spoor aan Van Mook, 15 december 1947, 191; De Graaf, *Geef mij maar de vlakte*, dagboekantekening 21 februari 1948 (citaat aldaar).

⁵¹ Brocades Zaalberg, 'The civil and military dimensions', 77-78; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 6; NA, SNI, inv.nr. 2259, TtTC Midden-Java, commandementsorder 89, 28 augustus 1948; NIB, XI, nr. 220, Spoor aan Van Mook, nota 'Appreciatie van de toestand op Java en Sumatra in October 1947', 23 oktober 1947, 387; NIB, XII, nr. 110, 189-198, Spoor aan Van Mook, 15 december 1947, 191.

⁵² BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 36; NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny, 11; NA, SNI, inv.nr. 2318, 'Dagboek 3-RS, 3- ING, I-Divisie '7 december'', 28; NA, SNI, inv.nr. 2840, TtTC Zuid-Sumatra aan eenheden inzake 'maatregelen tegen sabotage en spionage van de tegenpartij', 5 augustus 1947; NA, SNI, inv.nr. 3288, IV afdeling artillerie KL, korpsgeschiedenis vierde kwartaal 1947, 2; Helder, *Tiga*, 110-111; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 203-204, 214-216; Scagliola, *Last van de oorlog*, 56-57; Oostindie, *Soldaat*, 69, 143, 166, 220-229; Limpach, *De brandende kampongs*, 95-96, 392, 435.

⁵³ Z.N., *Oost-Java*, 35.

⁵⁴ Limpach, *De brandende kampongs*, 430-433; Oostindie, *Soldaat*, 163; Van Creveldt, *The culture*, 109-110, 127; NA, IIB, inv.nr. 19, Van Ham, 'casueel commentaar op het rapport van luitenant Mahler', 14 juni 1949, 3; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 2; NA, SNI, inv.nr. 2259, commandant T-Brigade, 'Bevel voor een oefening ter demonstratie aan 5-6 RI van de samenwerking tussen infanterie, LSK en Artillerie' en bijlage 'gedacht verloop van de oefening', 27 maart 1948; idem, 'Bevel voor de te nemen maatregelen in de nacht van 24 op 25 juli 1948 in rayon 5-5 RI'; idem, 'Bevel voor de te nemen maatregelen in de nacht van 26 op 27 juli 1948 in rayon 5-5 RI'; idem, 'Bevel voor de te nemen maatregelen in de nacht van 27 op 28 juli 1948 in rayon 5-5 RI'; idem, 'Bevel voor de te nemen maatregelen in de nacht van 28 op 29 juli 1948 in rayon 5-5 RI'; idem, 'Bevel voor de te nemen maatregelen in de nacht van 29 op 30 juli 1948 in rayon 5-5 RI'; idem, 'Bevel voor de te nemen maatregelen in de nacht van 30 op 31 juli 1948 in rayon 5-5 RI'; TrOCtPc Semarang / Salatiga, 'Bevel voor verhoogde waakzaamheid in periode v/m 30 augustus t/m 7 september 1948', 28 augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, korpsgeschiedenis derde kwartaal 1947, 3.

⁵⁵ W.A. Schouten en H. B. Evers, 'Het gebruik van de Artillerie, ingedeeld bij de V-Brigade gedurende en na de politionele actie', *Militaire Spectator* 118:4 (1949) 225-236, 232; NA, SNI, inv.nr. 268, 'Verslag van luitenant-kolonel W.A. Schouten inzake de werkzaamheden van de brigade-artillerie, behorend tot de V-Brigade, juli 20-oktober 1', 7 (citaat aldaar) en afschrift commandant V-Brigade, 'Aanwijzingen gebruik art. bij zuiveringsacties', 2 oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 2473, DCO, 'Aanwijzingen omtrent het optreden van de artillerie tegen de inheemse vijand', 30 september 1947; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 3.

⁵⁶ Limpach, *De brandende kampongs*, 398; NA, SNI, inv.nr. 3074, B-Divisie, divisie-artillerie-officier, nota, 3 december 1946; NA, SNI, inv.nr. 3293, 9 AVA, korpsgeschiedenissen 3^e en 4^e kwartaal 1947, en 1^e kwartaal 1948; NA, SNI, inv.nr. 2259, 2-2 RVA, verslag van actie in Demak, 17 oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 2998, 'Verwerkte ervaringen in het Semarang rayon tijdens de politionele actie van 21 juli 1947 t/m 4 augustus 1947',

verslag van 1 AVA; NA, SNI, inv.nr. 2259, commandant T-Brigade aan ondercommandanten inzake 'bevel voor aanvraag art-steun', 14 oktober 1947 (citaat De Jong aldaar); NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 12, 4.

⁵⁷ Inge Wolters-van Trigt en Tom Visser, *Duizend dagen Indië. Het dagboek van Jan van Trigt 1945–1948* (Soesterberg 2007) 275, dagboek aantekening van 30 november 1947.

⁵⁸ Hoffenaar, Van Hoof en De Moor, *Vuur*, 127; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 211-212; Limpach, *De brandende kampongs*, 398; commandant B-Divisie, 'tactische gegevens en aanwijzingen (III)', 27 mei 1946, 1, zoals te vinden in NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 8; NA, SNI, inv.nr. 268, 'Verslag van luitenant-kolonel W.A. Schouten inzake de werkzaamheden van de brigade-artillerie, behorend tot de V-Brigade, juli 20-oktober 1', 6; NA, SNI, inv.nr. 2259, 2-2 RVA, verslag van actie in Demak, 17 oktober 1947 & T-Brigade, 'Bevel voor de doorzoeking van kampong Bener (0668)', 11 mei 1948; NA, SNI, inv.nr. 2797, directeur DCO, 'Waarneming uit voorste lijn door Inf. Waarnemers', 13 december 1946; NA, SNI, inv.nr. 3074, B-Divisie, divisie-artillerie-officier, nota, 3 december 1946; NA, SNI, inv.nr. 3238, Krijgsgeschiedenis 1-1-RI oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 3288, IV Afdeling artillerie KL, korpsgeschiedenis derde kwartaal 1947, 6, 8 en korpsgeschiedenis 1^e kwartaal 1948, 1; NA, SNI, inv.nr. 3293, 9 AVA, korpsgeschiedenis derde kwartaal 1947, 3 (citaat 'brandstichters' aldaar); Z.N, *Oost-Java*, 100; Neuman, *De W*, 74, 77; KNVOL, *Herinneringsalbum*, deel 1, 62.

⁵⁹ NA, SNI, inv.nr. 268, 'Verslag van luitenant-kolonel W.A. Schouten inzake de werkzaamheden van de brigade-artillerie, behorend tot de V-Brigade, juli 20 - oktober 1', bijlage: afschrift commandant V-Brigade, 'Aanwijzingen gebruik art. bij zuiveringsacties', 2 oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 2473, brief van het hoofd DCO inzake aanwijzingen omtrent het optreden van de artillerie tegen de inheemse vijand, 30 september 1947; NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 2; NA, SNI, inv.nr. 2259, T-Brigade, 'Bevel voor aanvraag art-steun' 14 oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 2998, 'Verwerkte ervaringen in het Semarang rayon tijdens de politionele actie van 21 juli 1947 t/m 4 augustus 1947', verslag van 1-AVA; inv.nr. 2259, commandant T-Brigade aan ondercommandanten inzake 'bevel voor aanvraag art-steun', 14 oktober 1947.

⁶⁰ NA, SNI, inv.nr. 3124, kapitein KNIL K.B.A. Blom, concepttekst lezing augustus 1948, 9 (citaat aldaar); NA, SNI, inv.nr. 469, memorie van overgave TtTC Midden-Java, 16 maart 1948, 4; Neuman, *De W*, 73-77.

⁶¹ Limpach, *De brandende kampongs*, 398, 431, 433 (citaat op p. 398); NA, SNI, inv.nr. 2259, 2-2 RVA, verslag van actie in Demak, 17 oktober 1947 & T-Brigade, 'Bevel voor de doorzoeking van kampong Bener (0668)', 11 mei 1948; NA, SNI, inv.nr. 3238, Krijgsgeschiedenis 1-1-RI oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 2797, directeur DCO, 'Waarneming uit voorste lijn door Inf. Waarnemers', Batavia 13 december 1946; inv.nr. 3074, B-Divisie, divisie-artillerie-officier, nota, 3 december 1946; NA, SNI, inv.nr. 3293, 9-AVA, korpsgeschiedenis derde kwartaal 1947, korpsgeschiedenis vierde kwartaal 1947, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1948.

⁶² Klijn-Pot, *KP'er*, 82, 93.

⁶³ Jan Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (tweede druk, Dieren 1984) 368, 374-378.

⁶⁴ De Jong, *Het Koninkrijk*, deel 12b, 923-925; Groen, *Marsroutes*, 137, 141, 145, 149, 154. 166-167; De Moor, *Generaal Spoor*, 237-238, 333-335; De Jong, *Avondschot*, 41-42, 231-249; De Jong, *De terugtocht*, 137.

Hoofdstuk 5

¹ 'Kladboek van een werker: Sterk verhaal I', *de Volkskrant*, 14 oktober 1947, 2. In 1946 waren er al foto's van de opleiding bij het IIB in verschillende kranten gepubliceerd, bijvoorbeeld in *Het Dagblad te Batavia* van 20 mei 1946.

² NA, SNI, inv.nr. 175, staf KMG aan CLG, 'Demobilisatie, aflossing en aanvulling', 3 januari 1947; NA, SNI, inv.nr. 175, nota van staf KMG voor CLG, 13 januari 1947; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 8, 25; NA, SNI, inv.nr. 883, sterktestaten KNIL en KL 1948; NA, SNI, inv.nr. 888, nota van CGS voor CLG, 1 maart 1948; NA, SNI, inv.nr. 948, AG aan CGS, 'Het aantal te werven KNIL-personeel', 29 januari 1949; NA, SNI, inv.nr. 949, sterktestaten KNIL en KL 1949; NA, BvV, inv.nr. 69, 'Verloop van de sterkte van het leger in Indonesië'; De Moor, *Generaal Spoor*, 308.

Betrouwbare overzichten van de personeelssamenstelling van voor 1948 ontbreken. In 1948 leidden de KNIL-infanteriedepots in ieder geval 5.620 rekruten op, terwijl het pantserdepot 470 man opleidde (van wie een gedeelte eerst ook een infanterie basisopleiding had gevolgd).

³ SNI, inv.nr. 169, TtTC Midden-Java aan CGS, 'Organisatie ex-KNIL militairen te Tjilatjap, 25 november 1947; NA, SNI, inv.nr. 175, staf KMG aan CLG, 'Demobilisatie, aflossing en aanvulling', 3 januari 1947 & nota van staf KMG voor CLG, 13 januari 1947; NA, SNI, inv.nr. 169, CGS aan de territoriale commandanten, 'Inheemsche militairen', 30 januari 1947; NA, SNI, inv.nr. 169, nota 'Behandeling gewezen K.N.I.L. militairen'; NA, SNI, inv.nr. 175, GS, 'Aantekeningen bij demobilisatie en aflossing conferentie', 22 februari 1947 & GS-verbindingsdienst aan administratieve commando's, 'Aflossing en demobilisatie K.N.I.L.-personeel', juni 1947 (precieze datum ontbreekt); NA, SNI, inv.nr. 409, nota van AG voor CGS, 9 augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 431, nota van Buurman van Vreeden, 23 november 1948; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 5-6, 8, 15, 25; NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, verslagen 3e en 4e kwartaal 1948; NA, SNI, inv.nr. 3354, KNIL Inf. II, verslag over de periode 8 juli-31 december 1948 en verslag over tweede kwartaal 1949; NA, SNI, inv.nr. 3355, KNIL Inf. III, verslag over eerste kwartaal 1949; NA, SNI, inv.nr. 3356, KNIL Inf. IV, korpsgeschiedenis 5 augustus-1 oktober 1948.

⁴ NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 10, 22, 25 (citaat op p. 22); NA, SNI, inv.nr. 883, sterktestaten 1948; NA, SNI, inv.nr. 949, sterktestaten 1949.

⁵ NA, SNI, inv.nr. 175, Hoofdkwartier ML aan C-GS, 'Recuperatie-verlof', 5 september 1947; NA, SNI, inv.nr. 409, AG aan HKGS, 'personeelssituatie KNIL', 12 augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 409, AG aan CGS, 9 augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 409, nota GS 'personeelssituatie KNIL', 23 augustus 1948; NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny, 6, 10-11; NA, SNI, inv.nr. 512, DCO, memo 'Officiersvraagstuk Indonesië', 14 september 1948; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 10-11; NA, SNI, inv.nr. 889, AG aan CLG, nota 'vorming beroepskader tbv het KNIL', 27 februari 1948; NA, SNI, inv.nr. 948, HKAG, 'Benodigde KNIL-personeel', 29 januari 1949, 3; NA, GS-NL, inv.nr. 2896, hoofd Bureau IV GS aan directeur Verkeerswezen, 8 oktober 1948; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, voorwoord Van Santen.

⁶ NA, MDKA, inv.nr. 1267, directeur Infanterie KL aan SROI, 'Oefenaanwijzing', december 1948, 1; NA, GS-NL, inv.nr. 2894, hoofd sectie verpleging en transport, 'Beschouwing over de opleiding R.A.S.C. in Engeland', 1 april 1946; NA, GS-NL, inv.nr. 2894, rapport opleiding 43 RVA, 1 oktober 1949.

⁷ NA, SNI, inv.nr. 183, DCO, brochure met cursusaanbod Infanterie Instructieschool 1947-1948; NA, SNI, inv.nr. 1429, AG aan alle militaire bevelhebbers, 'Anciënniteitsverlies bij aangaan van een vaste verbintenis als beroepsofficier van het KNI', 6 januari 1949; NA, SNI, inv.nr. 2831, commandant VII AVA, 'Het officierskader voor de E-Divisie', 21 maart 1947; NA, GSNL, inv.nr. 2741, AG, 'officierskader voor E-Divisie', 3 maart 1947; NA, GSNL, nota directeur Infanterie KL voor chef GS, 20 juni 1947; NA, LR, inv.nr. 4, verslag van de vergadering van 13 oktober 1948, 2; Z.N., 'De eersten', *Urker Volksleven* 12:3 (1983) 3-8, 6; Ilse Ankermans,

Bestemming Soerabaja. Een verzwegen verleden in Nederlands-Indië (Amsterdam 2014) 195-196, 242-243; Cornelis de Boer, *Was het dit wel waard? Getuigenissen van een soldaat in Nederlands-Indië* (z.p. 2009), brief van 26 november 1948; Anton P. de Graaff, *Leven in twee werelden. Met het vergeten leger in Indië* (Franeker 2007) 110; M.A.P. de Lange, *Dienstplichtig tussen macht en onmacht, ofwel notities omtrent eigen en andermans belevenissen 1945-1950* (z.p. 2007) 12-14; W.J. van der Linde, *Ik wilde soldaat worden. Herinneringen aan Indië en Korea* (Heerhugowaard 2004) 78-79; Ronald Nijboer, *Tabé Java. Tabé Indië. De koloniale oorlog van mijn opa* (Amsterdam 2017) 130; Gerard van Pijkeren (red.), *Loslaten, dat gaat niet meer. Oorlogsherinneringen van en aan meer dan negentig Ter Aarse Indiëgangers* (Ter Aar 2017) 56; Rijssen, *Teken en zie de wereld*, interview met Rambier Singh Janki, 65-67, 67; Menno Steenhuis, *Onhoorbaar groeit de padi. Frontsoldaten in een verloren oorlog: Indonesië 1948-1950* (Groningen 2005) 41; A.Th. Suermondt, 'Men wil zijn blik verruimen', in: Club van Oud-Indië-gangers Waalwijk e/o, *De herinneringen blijven. Indonesië 1945-1950* (Waalwijk 1991) 14-16, 15; Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 223.

⁸ NA, SDNI, inv.nr. 100, afschrift instructie gedetacheerde KNIL-officieren, juli 1947; NA, IIB, inv.nr. 19, afschrift van commandant IIB aan hoofd sectie G.5 GS, 'Coördinatie van de Indische gevechtsopleiding', 26 september 1947, 1; GS-NL, inv.nr. 2896, kol. Bruins aan hoofd sectie IV, 'Verslag', 6 augustus 1947.

⁹ NA, GS-NL, inv.nr. 2896, interne IIB-nota 'Opmerkingen naar aanleiding van uit Indië ontvangen rapporten', 6 november 1947; NA, GS-NL, inv.nr. 2879, nota Kruls aan sous-chef GS, 'Indische vorming', 13 oktober 1947; NA, IIB, inv.nr. 19, afschrift kapitein-adjutant IIB Van Haeften aan hoofd sectie G.5 GS, 28 oktober 1947; 'Wanneer wordt het KNIL afgelost?', *Het Dagblad te Batavia*, 22 november 1947, 2.

¹⁰ NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny, 1-2, 5-7; NA, SNI, inv.nr. 462, Engles, verslag dienstreis, 4-5; NA, GS-NL, inv.nr. 2740, directeur Infanterie KL aan de opleidingscommandanten, 'tactische gevechtsopleiding', 12 november 1947, 1; NA, GS-NL, inv.nr. 2896, Sectie G.5 GS aan IIB, oefencentra en wapendirecteuren, 'Ind. Gevechtsopleiding', 20 november 1947 (ontwerpversie); NA, GS-NL, inv.nr. 2896, chef GS aan bevelhebbers militaire gewesten en wapendirecteuren, 'Indische vorming', 29 januari 1948; NA, IIB, inv.nr. 19, notulen bespreking 'Indische gevechtsopleiding', 20 november 1947 (citaat Le Fèvre op p. 2); NA, IIB, inv.nr. 19, commandant IIB aan hoofd sectie G.5 GS, 'Indische gevechtsopleiding', 15 december 1947.

¹¹ NA, IIB, inv.nr. 8, rapport 'Indische gevechtsopleiding aan de 2e Kaderschool Infanterie te Weert' (bijlage bij schrijven nr. 1100 van sectie G.5 GS, 26 april 1948) (citaat aldaar); NA, IIB, inv.nr. 19, 'Verslag betreffende de Indische gevechtsopleiding 8 maart-24 juni 1948', 2; NA, SNI, inv.nr. 462, Engles, verslag dienstreis, 1-4; NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 1; NA, GS-NL, inv.nr. 2879, 'Algemene richtlijnen voor de Indische vorming', 2 september 1947; NA, GS-NL, inv.nr. 2879, 'Ontwerp Aanwijzingen voor de Indische Gevechtsopleiding (I.G.O.)', 26 februari 1948; NA, GS-NL, inv.nr. 2879, 'Aanwijzingen voor de Indische Gevechtsopleiding (I.G.O.) en voor de Indische Vorming (I.V.) voor lichting 1948 I en volgende lichtingen', 26 februari 1948; NA, GS-NL, inv.nr. 2879, 'Aanwijzingen en regelingen betreffende de opleiding aan de S.R.O.C. en kaderschool (cursus 4 november 1948-19 juli 1949)'; NA, GS-NL, inv.nr. 2896, hoofd bureau Ind. vorming GS aan directeur Verkeerswezen, 8 oktober 1948; NA, GS-NL, inv.nr. 2896, directeur Infanterie KL aan bevelhebbers militaire gewesten 1-4 en opleidingscommandanten, 'Gevechtsopleiding voor Indonesië', 7 december 1948.

¹² NA, SNI, inv.nr. 445, afschrift TtTC Midden-Java, rapporten aanvullende opleiding nieuwe troepen, 13 juli 1948; NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny, 12-14; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, rapport generaal-

majoor A.T.C. Opsomer; NA, IIB, inv.nr. 8, rapport 'Indische gevechtsopleiding aan de 2e Kaderschool Infanterie te Weert' (bijlage bij schrijven nr. 1100 van de sectie G.5 GS, 26 april 1948); NA, G-NL, inv.nr. 2896, commandant IIB aan hoofd sectie G.5 GS, 'Verslag cursus juni en juli 1947', 16 juli 1947; NA, GS-NL, inv.nr. 2896, chef GS aan opleidingscommandanten, Indische vorming, 10 februari 1948; NA, GS-NL, inv.nr. 2896, chef GS, nota voor de minister van Oorlog, februari 1948; NA, IIB, inv.nr. 19, 'Verslag betreffende de gevechtsopleiding voor Indonesië 2e halfjaar 1948', 3; NA, MDKA, inv.nr. 1267, directeur Infanterie KL aan SROI, 'Oefenaanwijzing', december 1948; Veenendaal, 'De gevechtsopleiding', 94-95, 105; Groen, 43 *Genievelddcompagnie*, 398; Marlie Koonen-Vincken (red.), *Bijna nog vergeten. Mechelse jongens gingen naar Indië* (Mechelen 2011) 186; Baudet, *Het vierde wapen*, 142.

¹³ NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 13-14; NA, IIB, inv.nr. 8, 'Rapport over de Indische gevechtsopleiding aan de 2e Kaderschool Infanterie te Weert' (bijlage bij schrijven nr. 1100 van sectie G.5 GS, 26 april 1948); NA, GS-NL, inv.nr. 2887, Spoor, instructie voor generaal-majoor Engles, 7 juni 1948; Veenendaal, 'De gevechtsopleiding', 94-95; Steenhuis, *Onhoorbaar groeit de padi*, 43-44. De Marine bleef grotendeels buiten de discussies over de hervorming van de IGO. Mariniers en varend personeel in opleiding kregen ook IGO en IV, maar dit was los van de KL en het IIB georganiseerd. Met name vanwege de kleinere schaal lijken de IGO en de IV veel minder problemen te hebben gegeven voor de Marine. NA, MvM, inv.nr. 5299, commandant Korps Mariniers aan de minister van Marine, 'ARO opleiding', 13 februari 1947; NA, MvM, inv.nr. 5329, commandant Korps Mariniers, 'Herscholings- en Applicatiecursus', 5 april 1948; NA, MvM, inv.nr. 5334, commandant Koninklijk Instituut voor de Marine aan alg. secr. Kon. Vereniging Indisch Instituut, 30 november 1948; Schoonoord, *De Mariniersbrigade*, 229.

¹⁴ NA, IIB, inv.nr. 8, rapport 'Indische gevechtsopleiding aan de 2e Kaderschool Infanterie te Weert' (bijlage bij schrijven nr. 1100 van sectie G.5 GS, 26 april 1948).

¹⁵ NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny, 6, 10-11, 16; NA, SNI, inv.nr. 2831, commandant VII AVA, 'Het officierskader voor de E-Divisie', 21 maart 1947; NA, GS-NL, inv.nr. 2620, rapport generaal-majoor Opsomer, 18 december 1948, 7, 10; NA, GS-NL, inv.nr. 2740, commandant IIB luitenant-kolonel KNIL Van den Berge aan hoofd sectie G.5 GS, 'Ind. Gevechtsopleiding', 26 september 1947, 2; NA, IIB, inv.nr. 8, rapport 'Indische gevechtsopleiding aan de 2e Kaderschool Infanterie te Weert' (bijlage bij schrijven nr. 1100 van sectie G.5 GS, 26 april 1948 (citaat aldaar); Veenendaal, 'De gevechtsopleiding', 95, 104; Jeanette van der Kamp (red.), *Geliefde ouders en verdere familie. Brieven van Indiëganger Maarten Schaafsma* (Kampen 2002) 64; Hoffenaar en Schoenmaker, 'Inzet', 58.

¹⁶ Steenhuis, *Onhoorbaar groeit de padi*, 42. Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 2896, hoofd IGO-instructieteam kaderschool Harderwijk aan IIB 'IGO', 3 november 1948.

¹⁷ NA, IIB, inv.nr. 7, afschrift nota luitenant-kolonel Römer, oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 445, staf IG-KL, rapport opleiding 3^e Divisie, 8 januari 1948; NA, SNI, inv.nr. 445, TtTC Midden-Java, rapporten aanvullende opleiding nieuwe troepen, 13 juli 1948; NA, SNI, inv.nr. 445, V-Brigade, maandrapporten aanvullende opleiding nieuwe troepen; NA, SNI, inv.nr. 445, TtTC Midden-Java, rapporten aanvullende opleiding nieuwe troepen, 13 juli 1948; NA, SNI, inv.nr. 445, 1e Inf. Brig. Groep, cursus 5-7 RI, 7 juni 1948; NA, SNI, inv.nr. 445, commandant 4-8 RI aan commandant 1e Inf. Brig Groep, beoordelingen 5-7 RI, 28 mei 1948; NA, SNI, inv.nr. 445, TtTC Noord-Sumatra aan AHKG, 'aanvullende opleiding nieuwe troepen', 30 maart 1948; NA, SNI, inv.nr. 445, TtTC Celebes (Zuid), maandverslag aanvullende opleiding 5 RJ, 16 februari 1948; NA, SNI, inv.nr. 609,

TtTC West-Java, 'bevel voor de inzet en voortgezette tropenopleiding van de 41 zelfst. Brigade', 4 september 1948; NA, SNI, inv.nr. 609, TtTC Oost-Java aan C-GS, 'rapport 42 ZIB', 17 mei 1949; NA, SNI, inv.nr. 609, TtTC Midden-Java aan C-GS, 'ge oefendheid 426 bat. Inf.', 30 juni 1949; NA, GS-NL, inv.nr. 2894, rapport opleiding 43 RVA, 1 oktober 1949; GS-NL, inv.nr. 2896, IIB, nota 'Opmerkingen naar aanleiding van uit Indië ontvangen rapporten', 6 november 1947; NIB, XII, nr. 110, Spoor aan Van Mook, 15 december 1947, 189-198; NA, GS-NL, inv.nr. 2879, nota over de 'Indische Gevechtsopleiding', juli 1948; Veenendaal, 'De gevechtsopleiding', 94-106, 102-106; Hoffenaar en Schoenmaker, *Met de blik*, 61.

¹⁸ NA, SNI, inv.nr. 2809, DCO, 'Uittreksel uit het leerboek voor de Guerilla-strijd' en begeleidend schrijven, 30 september 1947.

¹⁹ BRO, VS 16, KL, Oefeningsaanwijzing nr. 73 *Leidraad voor de gevechtsopleiding van de enkele man tot en met peloton in Indische terreinen* (27 oktober 1947); NA, IIB, inv.nr. 19, sectie G.5 GS, 'Indische gevechtsopleiding', december 1947 en IIB, verslag betreffende 'Indische gevechtsopleiding 8 maart-24 juni 1948'; NA, SNI, inv.nr. 3374, Persgeschiedenis KNIL Bew. V, eerste kwartaal 1949; J.E. Harders, 'Aanvullende schietoefeningen', *Militaire Spectator* 116:8 (1947) 438-440, 438; De Moor, *Westerling's oorlog*, 66, 82; De Groot, 'Gidsen', 48.

²⁰ NA, GS-NL, inv.nr. 2887, 'Instructie voor de adviseurs Tropenaangelegenheden', vermoedelijk januari 1948; BRO, VS 16, KL, OA 73, 4; UBL-KITLV, KNIL, DCO, *Kennis van het VPTL, een kwestie van leven of dood! / Mengetahoei akan VPTL, Soal hidoep atau mati!* (dit is de beeldversie van het VPTL). Voor OA 31 zie hoofdstuk 3.

²¹ NA, IIB, inv.nr. 20, KL, Trainingscircular nr. 14 *Gebruik van hinderlagen in Ned. Indië* (14 april 1948) 4, 14, 15; NA, IIB, inv.nr. 19, afschrift commandant IIB Van den Berge aan hoofd sectie G.5 GS, 'Ontwerp trainingscircular nr. 14', 12 augustus 1947. Van den Berge uitte vaker kritiek. Ook het ontwerp voor trainingscircular nr. 16 moest het zwaar ontgelden. Het zou overbodig zijn wegens de al bestaande voorschriften en aanwijzingen, en bol staan van (tactische) fouten. Trainingscircular nr. 16 werd uiteindelijk nooit uitgegeven, mogelijk wegens Van den Berge's zware kritiek. NA, IIB, inv.nr. 19, afschrift commandant IIB Van den Berge, 'Ontwerp trainingscircular nr. 16', 7 februari 1948.

²² BRO, VS, Voorlopig Voorschrift KL nr. 1524 *Handleiding voor het vuurgevecht op zeer korte afstand* (vastgesteld 9 maart 1948); J.E. Harders, 'Aanvullende schietoefeningen', *Militaire Spectator* 116:8 (1947) 438-440.

²³ BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden van Nederlandse troepen in Indonesië* deel 1-3 (Semarang, april 1948); zie ook De Groot, 'Gidsen', 48; NA, IIB, inv.nr. 8, commandant IIB aan commandant B-divisie, 9 juni 1948; waarnemend directeur DCO aan commandant IIB, 29 juli 1948.

²⁴ NA, SNI, inv.nr. 2483, 'Uiteenzetting van het Kabinet van de Legercommandant over de Dar-UI-Islam (Rijk van de Islam)', september 1948; NA, SNI, inv.nr. 2721, '"Sang Gerilja dan Gerpolek" (Over de tactiek van de guerrilla's) door Tan Malaka', 1948. Deze vertaling van Malaka's brochure lijkt in ieder geval tot op bataljonsniveau te zijn verspreid.

²⁵ NMM, VS, KL, Trainings Circular nr. 20 *Ervaringen opgedaan tijdens het optreden van troepen in Indonesië* (vastgesteld 19 mei 1949); BRO, SV 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 20 april 1948. De collegedictaten zijn verspreid te vinden in BRO, VS 33 en VS 34. Voor Van Arcken zelf: NA, SM-KNIL, inv.nr. 31, f. 7827; NA, SO-KL-KNIL, inv. nr. 648, f. 169 en inv.nr. 688, f. 108.

²⁶ Voor voorbeelden van materiaal van eenheden zelf: NA, SNI, inv.nr. 321, operatief rapport KNIL-KL 26 augustus-1 september 1947, 12; NA, SNI, inv.nr. 2259, 'Overzicht van de eigen en vij activiteiten gedurende de laatste weken t/m 31 juli 1948 en de daaruit te trekken lessen', 3 aug 1948, 2-3; NA, SNI, inv.nr. 2807, afschrift brief Inlichtingendienst 1 RJ inzake vijandelijke tactiek, 7 oktober 1947; NA, SNI, inv.nr. 2840, TtTC Zuid-Sumatra aan eenheden inzake 'maatregelen tegen sabotage en spionage van de tegenpartij', 5 augustus 1947; NA, SNI, inv.nr. 2852, chef-staf TtTC Zuid-Sumatra majoor KNIL F. van der Veen aan troepen inzake 'Rep. activiteit', 19 augustus 1948; Lapré, *Andjing-Nica*, 149.

²⁷ Flink verwijst naar *Gegevens en Wenken ten behoeve van de troepen behorende tot de 2e Inf. Brigade* van 30 december 1946, die volgens hem door kolonel KNIL V.E. Ohl was opgesteld. Dit voorschrift werd niet teruggevonden in de archieven van de brigade, noch in die van de eenheden. Wat de herkomst betreft zijn er twee mogelijkheden. De eerste mogelijkheid is dat het stuk ondanks de andere titel in feite 'Overzicht van de toegepaste vechtwijze in het gebied rond Batavia' was, dat in oktober 1946 door de U-brigade werd uitgegeven (zie hoofdstuk 2). Ohls KNIL Inf. II maakte eerst onderdeel uit van de U-Brigade, maar werd in november tijdelijk aan de 2^e Infanterie Brigade toegevoegd. De andere mogelijkheid is dat Ohl zelf nieuwe instructies schreef. Flink, 'De guerilla-oorlog', 671-679, 671. Kolonel KNIL H.J. de Vries noemde de ontoereikendheid van het VPTL als argument in zijn aandringen bij Spoor op het toestaan van het gebruik van standrecht. Limpach, *De brandende kampongs*, 524-525.

²⁸ BRO, VS 34, begeleidend schrijven en voorwoord bij stencil tactiek deel 6, 20 april 1948.

²⁹ NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny; Schoenmaker en Baudet, *Officieren*, 155.

³⁰ NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 46. Artikelen uit deze tijdschriften werden door kennelijk enthousiaste commandanten verspreid onder hun officieren, vermoedelijk op eigen initiatief. Dergelijke artikelen hadden lang niet altijd een directe relevantie voor Indië. Zo stuurde de commandant van de Y-Brigade zijn artillerieofficieren een artikel over de Russische artillerie tijdens de Tweede Wereldoorlog. (Russisch artillerievuur was verantwoordelijk voor bijna de helft van alle Duitse slachtoffers aan het oostfront). NA, SNI, inv.nr. 2681, rondschriften van commandant Y-Brigade, 'vertaling van een artikel over de Russische artillerie 1941 – 1945 door luitenant-kolonel H.G. de Watteville', 1947. Voorbeelden van direct vertaald en niet of amper aangepast tactisch materiaal zoals gebruikt bij de opleiding van 2-14 RI: NIMH, DNI, inv.nr. 1333, KL, Trainingscircular nr. 2, 'betreffende lessen uit gevechtservaring voor de instructeurs bij de elementaire opleiding van militairen'; NIMH, DNI, inv.nr. 1369, KNIL, *Het gebruik van Randjoe's*; NIMH, DNI, inv.nr. 1370, KNIL, *Japansche sluipschutters en maatregelen daartegen*; NIMH, DNI, inv.nr. 1371; KNIL, *Verkenningen*; NIMH, DNI, inv.nr. 1372, *De hinderlaag heeft haar voor- en nadeelen*.

³¹ NA, IIB, inv.nr. 19, Van Ham, 'casueel commentaar op het rapport van luitenant Mahler', 14 juni 1949 (citaat Van Ham aldaar); BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 3 (citaat Van Arcken aldaar). Spoor voerde op 6 januari 1947 de 'noodrechtbevoegdheid' in, waarmee de gebruikelijke militair-civiele gezagsverhoudingen buiten spel werden gezet. Het ging dan vooral om de juridische en bevelsmatige verhouding tussen het leger en het burgerlijk bestuur. Deze waren vervat in de regelingen opgenomen in de besluiten van 21 september 1904, nr. 46 en 47 (Staatsblad nr. 372 en 372). Op 21 februari 1947 werd de bevoegdheid weer ingetrokken, en werd het VPTL weer van strekking. IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire*, 78; De Moor, *Westerling's oorlog*, 152.

- ³² NA, GSNL, inv.nr. 2740, directeur der infanterie KL kolonel E.E.T. Dulfer aan opleidingscommandanten, 'tactische gevechtsopleiding', 18 december 1947; BRO, VS 16, KL, OA 73, 8, 25 (citaat op p. 25); BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 20, 11-12, 14-15, 20, 77; BRO, VS, Voorlopig Voorschrift KL nr. 1524, 23, 28; Harinck, 'Beschoten en beschreven', 24-25.
- ³³ NA, SNI, inv.nr. 3160, rondschrjven van hoofd DLC, 'Een beschouwing over de voornaamste partijen en groeperingen in de republiek', 21 juli 1948 (citaat TNI aldaar); BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 12-13 (citaten leiders en effectiviteit aldaar); BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden* deel 1, 7, 10 (citaat wreedheid op p. 7); Groen, *Marsroutes*, 113.
- ³⁴ BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 20, 12-14, 17, 20, 28 (citaat op p. 28); BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden*, deel 1, 10-12; De Moor, 'Colonial warfare', 109-110.
- ³⁵ BRO, VS 34, SROI Bandoeng, begeleidend schrijven bij stencil tactiek deel 6, 20 april 1948.
- ³⁶ BRO, VS 16, KL, OA 73, 22, 28; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, deel 6, 22, 66 (citaat aldaar); NA, SNI, inv.nr. 3159, hoofd DLC, 'Voorlichtingsmateriaal voor een mondeling voordracht over de houding van de troepen tegenover de Indonesische bevolking', 24 augustus 1948.
- ³⁷ Luttikhuis en Harinck, 'Voorbij het koloniale perspectief', 67-71; NA, IIB, inv.nr. 20, KL, TC 14, 7, 8 (citaat op p. 7). Van Arcken geeft hetzelfde advies: BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek, deel 6, 63-64, 70.
- ³⁸ NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny, 4; NA, SNI, inv.nr. 2483, 'Uiteenzetting van het Kabinet van de Legercommandant over de Dar-Ul-Islam (Rijk van de Islam)', september 1948, 6; BRO, VS 34, deel 6, 10; Brocades Zaalberg, 'The civil and military dimensions', 77-78.
- ³⁹ BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden* deel 1, 5, 15-16 (mijn cursivering).
- ⁴⁰ NA, SNI, inv.nr. 2721, "'Sang Gerilja dan Gerpolek'" (Over de taktiek van de guerrilla's) door Tan Malaka', 1948; Cribb, 'Military strategy', 146, 151.
- ⁴¹ BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 1, 2, 3, Vergelijk: 9.
- ⁴² BRO, VS 16, KL, OA 73, 8; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 10.
- ⁴³ BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 1, 22, 76 (citaat op p. 1); BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden* deel 1, 9 & deel 3, 40; BRO, VS 16, KL, OA 73, 7; BRO, VS, Voorlopig Voorschrift KL nr. 1524, 23; Flink, 'De guerilla-oorlog', 675-676.
- ⁴⁴ BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 86. Van Arcken lijkt met deze tactische suggesties een strategie voor te staan waarbij de tegenstander zo vroeg mogelijk in een nieuw offensief vernietigd moest worden, iets wat tijdens Operatie Product maar gedeeltelijk was gelukt. Vergelijk: Groen, *Marsroutes*, 166.
- ⁴⁵ NA, GS-NL, inv.nr. 2740, directeur Infanterie KL Dulfer aan opleidingscommandanten, 'tactische gevechtsopleiding', 12 november 1947, 1; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 10; G.J. van Buuren, 'De betekenis van patrouilles in de moderne oorlogvoering', *Militaire Spectator* 116:7 (1947) 375-386, 275 (citaat Van Buuren aldaar); C.A. Heshusius, 'Het gebruik van tanks in Ned. Indië', deel 4, *Militaire Spectator* 116:12 (1947) 715-728, 716 (citaat Heshusius aldaar. De directe context van dit citaat is de inzet van pantserwagens en tanks bij straatgevechten); Veenendaal, 'De gevechtsopleiding', 97, 99-100. Veenendaal verwijst hier naar 'Army in India Training Memoranda 1942 (No.s 2-12 Consolidated)'. Vergelijk: NA UK, WO, Military training pamphlet No. 51, 13 en No. 52, 16.
- ⁴⁶ NA, IIB, inv.nr. 19, Mahler aan commandant IBvI, 'Indische gevechtsopleiding', 20 maart 1949; NA, IIB, inv.nr. 19, afschrift Van der Meer aan Mahler, 29 maart 1949; NA, GS-NL, inv.nr. 2740, commandant IIB Van

den Berge aan hoofd sectie G.5 GS, directeur Infanterie KL en de commandanten van het 1^e, 2^e, en 3^e Oefencentrum, 'tactische gevechtsopleiding', 26 september 1947 en 15 oktober 1947; NA, GS-NL, inv.nr. 2740, directeur Infanterie KL Dulfer aan opleidingscommandanten, 'tactische gevechtsopleiding', 12 november 1947, 1; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 61, 65; *VPTL* (1929) 66; BRO, VS 16, KL, OA 73, 5, 7, 22, 30, 32; BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden* deel 1, 28; Officieele mededeelingen van het Kon. Nederlandsch-Indische Leger, 'gevechtsrapport van de actie op 7 en 8 mei van de 1^e compagnie van het XIIIe bat. Inf.', *Militaire Spectator* 116:12 (1947) 694-695; Veenendaal, 'De gevechtsopleiding', 101.

⁴⁷ NA, IIB, inv.nr. 19, Mahler aan commandant IBvI, 17 mei 1949, 1-2; BRO, VS 16, KL, OA 73, 40-41; 47-48; BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden* deel 1, 29-30; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 61. Van Arcken omschreef hier een sweepactie als 'een actie, waarbij in breed front (verspreide linieformatie) wordt opgerukt. Als regel volgt achter deze frontgroep (sweep-ploeg) een afdeling als reserve tevens doorzoekingsgroep'. De 1^e groep moest de vijand voor zich uit jagen (richting de afsluitingsgroep) en het terrein 'vluchtig' controleren. De reserve ten slotte 'biedt steun waar nodig en doorzoekt het terrein grondig'.

⁴⁸ BRO, VS 27, KNIL/KL, *Aanwijzingen optreden* deel 1, 5-7, 35-39 (citaat op p. 39).

⁴⁹ NA, SNI, inv.nr. 462, rapport Le Fèvre de Montigny, 7; BRO, VS 34, KL, Voorlopig Voorschrift nr. 1502 *Toepassing van vuurkracht* (vastgesteld 25 oktober 1947) 3-4, 20; NA, IIB, inv.nr. 20, KL, TC 14, 8; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 36 (citaat aldaar); Heshusius, 'Het gebruik van tanks', deel 4, 715-728, 725; BRO, VS 34, deel 6, 36.

⁵⁰ BRO, VS 16, KL, OA 73, 40 (citaat doorzoeking aldaar); BRO, VS, Voorlopig Voorschrift KL nr. 1524, 22 (citaat schieten om te doden aldaar). Vergelijk: BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 6.

⁵¹ B.M.P. Griethuysen, 'Hoofdstuk III. Landstrijdkrachten. Tactiek - Tactiek der Infanterie', *Wetenschappelijke jaarberichten KVBK* (1948) 32-40, 37 (citaat over de opleiding aldaar); BRO, VS 16, KL, OA 73, 8.

⁵² BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 50, 42-45, 52, 53.

⁵³ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 12, 3; NA, SNI, inv.nr. 2473, DCO, 'Aanwijzingen omtrent het optreden van de artillerie tegen de inheemse vijand', september 1947, 2 (citaat vernietiging aldaar, onderstreping in origineel); BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 5 (citaat Van Arcken aldaar).

⁵⁴ NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 12; NA, SNI, inv.nr. 2473, DCO, 'Aanwijzingen omtrent het optreden van de artillerie tegen de inheemse vijand', september 1947; BRO, VS 34, SROI Bandoeng, stencil tactiek deel 6, 43, 50 (citaat beslissend resultaat op p. 43, citaat moderne tactiek op p. 50); W.A. Schouten en H.B. Evers, 'Het gebruik van de artillerie, ingedeeld bij de V-Brigade gedurende en na de politionele actie', *Militaire Spectator* 118:4 (april 1949) 225-236.

⁵⁵ NA, SNI, inv.nr. 551, jaarverslag DCO 1945-1948, 23-23c, 214; NA, SNI, inv.nr. 3124, eskadronscommandant kapitein KNIL K.B.A. Blom, concepttekst lezing, augustus 1948; NA, IIB, inv.nr. 16 KL, TA 9, voorwoord en 1 (vergelijk: NA, IIB, inv.nr. 16, KL, TA 5, 3); BRO, VS 34, stencil tactiek deel 6, 58, 60, 67; C.A. Heshusius, 'Het gebruik van tanks in Ned. Indië', deel 2, *Militaire Spectator* 116:10 (1947) 557-558, 565, 567, 568 (citaat op p. 557-558); Heshusius, '"Tank", partner der Infanterie', 152-169.

⁵⁶ Limpach, *De brandende kampongs*, 61; De Moor, 'Colonial warfare', 104; De Moor, *Westerling's oorlog*, 57-58; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 132-134.

⁵⁷ W.J.K. Baay, 'Inleiding', in: Z.N., *Oost-Java*, 8-9.

⁵⁸ G.F. van der Lee, *Zinvol geweld? 17 november 1947 – 4 november 1950* (z.p. 2012) 14.

Hoofdstuk 6

¹ T.B. Simatupang, *Het laatste jaar van de Indonesische vrijheidstrijd 1948-1949* (Kampen 1985) 25. Dit betreft de Nederlandse vertaling van het Indonesische origineel (*Laporan dari banaran*) uit 1960. Een Engelse vertaling verscheen in 1972 onder de titel *Report from Banaram: experiences during the people's war*. Groen, *Marsroutes*, 137, 149, 154; De Moor, *Generaal Spoor*, 237-238, 333-335; De Jong, *Avondschot*, 41-42, 231-249.

² Het mislukken van het Nederlandse politieke beleid en de militaire strategie heeft de nodige aandacht van historici gekregen. De politieke en militaire aanloop naar Operatie Kraai is goed beschreven in de historiografie. Groen, *Marsroutes*, 171, 181-185; Alers, *Om een rode of groene merdeka*, 207-208; Simatupan, *Het laatste jaar*; Schoonoord, *De Mariniersbrigade*; De Moor, *Westerling's oorlog*; Hoffenaar en Schoenmaker, 'Inzet'; Elands, van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 107-120.

³ De Moor, *Generaal Spoor*, 342-343, 349.

⁴ Groen *Marsroutes*, 232-236; De Moor, *Generaal Spoor*, 365.

⁵ Groen, *Marsroutes*, 230-231.

⁶ Groen, *Marsroutes*, 286, 289-290 (citaat op p. 290). Vergelijk Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 148-152, 170-171.

⁷ Beckett, *Modern insurgencies*, vii-viii, 81-82, 109-110; Shy en Collier, 'Revolutionary war', 829-830, 832, 835, 837, 838, 845-846, 852, 857-860.

⁸ NA, SNI, inv.nr. 670, Kabinet van de Legercommandant, 'systeem van beveiliging in onrustige gebieden op Java en Sumatra', 31 januari 1949, 2-7 (citaat op p. 4). Een betere uitleg van de methode is te vinden in: NA, SNI, inv.nr. 1300, reactie van TtTC Midden-Java op Spoors 'systeem van beveiliging', 5 februari 1949, 2; Groen, *Marsroutes*, 285.

⁹ NA, SNI, inv.nr. 670, Kabinet van de Legercommandant, 'systeem van beveiliging in onrustige gebieden op Java en Sumatra', 31 januari 1949, 7 (citaat aldaar); NA, SNI, inv.nr. 1300, reacties op Spoors 'systeem van beveiliging' van TtTC Midden-Java (5 februari 1949), TtTC Oost-Java (28 februari 1949), TtTC West-Java (26 februari 1949), TtTC Zuid-Sumatra (1 maart 1949) en TtTC Midden-Sumatra (18 maart 1949).

¹⁰ NA, SNI, inv.nr. 1300, reactie van TtTC Zuid-Sumatra op Spoors 'systeem van beveiliging', 1 maart 1949, 2-3; NA, SNI, inv.nr. 1300, reactie van TtTC Midden-Sumatra op Spoors 'systeem van beveiliging', 18 maart 1949, 1.

¹¹ NA, SNI, inv.nr. 1300, reactie van TtTC Midden-Sumatra op Spoors 'systeem van beveiliging', 18 maart 1949, 1, 2 (citaat aldaar), vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 2260, commandant T-Brigade, wekelijks veiligheidsrapport nr. 2, 19 januari-10 februari 1949, 4; Groen, *Marsroutes*, 216-217.

¹² Groen, *Marsroutes*, 249-251, bijlage 7. Optelsom van de daar gegeven cijfers.

¹³ De Moor, *Generaal Spoor*, 339-340; NA, SNI, inv.nr. 670, Kabinet van de Legercommandant, 'systeem van beveiliging in onrustige gebieden op Java en Sumatra', 31 januari 1949, 4.

¹⁴ NA, SNI, inv.nr. 670, Kabinet van de legercommandant, 'systeem van beveiliging in onrustige gebieden op Java en Sumatra', 31 januari 1949, 3, 4. De Moor, *Generaal Spoor*, 360-361.

-
- ¹⁵ NA, SNI, inv.nr. 710, resumé bespreking op 2 mei 1949 van commandant A-divisie met de brigadecommandanten, 7-8 (citatens op p. 7); NA, SNI, inv.nr. 1300, TtTC Oost-Java aan korpscommandanten, 'beveiligingsplan', 30 april 1949, 1 & 'instructie voor (sub-)vakcommandanten' & 'instructies voor militaire detachementscommandanten'. Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 732, commandant 4^e Infanterie Brigade, 'Pacificatieschema', 1 juli 1949, 1.
- ¹⁶ NA, SNI, inv.nr. 2260, commandant T-Brigade, nr. 879/OP 4/Geheim [zonder titel], 17 februari 1949, 1-3 (citaat op p. 1 en 2). De vernietiging van voedselvoorraden en meer was in de reeks oorlogen om Atjeh eind negentiende en begin twintigste eeuw een veelgebruikte methode. Emmanuel Kreike, 'Genocide in the kampongs? Dutch Nineteenth-Century colonial warfare in Aceh, Sumatra', *Journal of Genocide Research*, 14:2-3 (2012) 297-315.
- ¹⁷ NA, SNI, inv.nr. 804, KNIL Inf. I, 'De Guerilla en haar bestrijding', 26 maart 1949, 4. Het memorandum werd naar het commando van de V-Brigade gestuurd, waar het 4 mei weer werd doorgestuurd naar de staf van de B-Divisie. Halverwege mei belandde het bij de Generale Staf. Het is niet duidelijk in hoeverre dit stuk is besproken en verder verspreid.
- ¹⁸ NA, SNI, inv.nr. 723, nota van Buurman van Vreeden aan Spoor inzake 'definiëring bezette gebieden Java-Sumatra', 17 mei 1949, 1 (citaat aldaar); De Moor, *Generaal Spoor*, 362-363.
- ¹⁹ NA, SNI, inv.nr. 731, Hoofdkwartier Militaire Luchtvaart (HK-ML), publicatie nr. 127.5, 'Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar', 6 juli 1949, 11. Het commentaar van Van Aarem is van 2 april 1949. Groen, *Marsroutes*, 218-219.
- ²⁰ NA, SNI, inv.nr. 723, nota van Buurman van Vreeden aan Spoor inzake 'definiëring bezette gebieden Java-Sumatra', 17 mei 1949; Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 171, 175; Crouch, *The army and politics in Indonesia*, 26-27; De Moor, *Generaal Spoor*, 352-353; De Jong, *Avondschot*, 297-298; Oostindie, *Soldaat*, 89-90; Limpach, *De brandende kampongs*, 512-513.
- ²¹ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, 'Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar', 6 juli 1949, 2 (citaat Deibel aldaar); NA, SNI, inv.nr. 2322, beknopte geschiedenis van het 8ste Regiment Veld Artillerie, 3 (citaat 8 RVA aldaar); Z.N., *Oost-Java*, 29; Groen, *Marsroutes*, 226-229.
- ²² Deze getallen zijn een optelling van de cijfers die Petra Groen geeft. Groen, *Marsroutes*, 252-253, bijlage 8. Berekening gemiddelde: $336/220=1,527$.
- ²³ NA, SNI, inv.nr. 3297, 2-12 RVA, verslagen over het eerste en tweede kwartaal 1949.
- ²⁴ NA, SNI, inv.nr. 710, resumé bespreking op 2 mei 1949 van commandant A-Divisie met de brigadecommandanten, 10; NA, SNI, inv.nr. 1300, TtTC Oost-Java aan korpscommandanten, 'veiligstelling O-J', 17 maart 1949 & 'beveiligingsplan', 30 april 1949 & reactie van TtTC Midden-Java op Spoors 'systeem van beveiliging', 5 februari 1949, 2; NA, SNI, inv.nr. 3356, KNIL Inf. IV, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1949.
- ²⁵ NA, SNI, inv.nr. 1300, TtTC Oost-Java aan korpscommandanten, 'veiligstelling O-J', 17 maart 1949, en TtTC Oost-Java aan korpscommandanten, 'beveiligingsplan', 30 april 1949; NIMH, DNI, inv.nr. 954, staf 2e Inf. Brig. Groep, 'samenwerking militairen en politie', 21 mei 1949, met bijlagen.
- ²⁶ NA, SNI, inv.nr. 710, resumé besprekingen van commandant A-Divisie met de brigadecommandanten op 4 april 1949, 2 & op 2 mei 1949, 6; NA, SNI, inv.nr. 732, commandant 4e Infanteriebrigade, Brigadeorder 144 'Meerdaagse patrouillegang', 18 april 1949; NA, SNI, inv.nr. 804, KNIL Inf. I, 'De Guerilla en haar bestrijding', 26 maart 1949, 4 (citaat aldaar); NA, SNI, inv.nr. 3096, V-Brigade, nota tactische situatie, eind juni of begin juli

1949, 4-6; NA, SNI, inv.nr. 3356, KNIL Inf. IV, korpsgeschiedenis tweede kwartaal 1949; Groen, *Marsroutes*, 216.

²⁷ NA, SNI, inv.nr. 710, resumé bespreking op 4 april 1949 van de commandant A-divisie met de brigadecommandanten, 2 & resumé bespreking op 2 mei 1949 van commandant A-Divisie met de brigadecommandanten, 2-3; NA, SNI, inv.nr. 3096, V-Brigade, nota tactische situatie, eind juni of begin juli 1949, 1.

²⁸ NA, SNI, inv.nr. 710, notulen bespreking van commandant A-Divisie met de brigadecommandanten van 2 mei 1949, 5-7 (citaat op p. 7); NA, SNI, inv.nr. 3094, staf A-Divisie, 'Inlichtingen annex behorende bij operatie "schoonschip" 2 maart 1949, 'Samenvatting algemene situatie', 2; Groen, *Marsroutes*, 214-215.

²⁹ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, 'Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar', 6 juli 1949, 13 (citaten aldaar); NA, SNI, inv.nr. 804, KNIL Inf. I, 'De Guerilla en haar bestrijding', 26 maart 1949, 4. Vermins commentaar is ongedateerd, maar vermoedelijk opgesteld tussen begin april en begin juli 1949.

³⁰ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, 'Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar', 6 juli 1949, 3 (citaat Deibel); NA, SNI, inv.nr. 804, KNIL Inf. I, 'De Guerilla en haar bestrijding', 26 maart 1949, 4; NA, SNI, inv.nr. 3096, V-Brigade, nota tactische situatie, eind juni of begin juli 1949, 6, en notulen bespreking tactische situatie V-Brigade, 7 juli 1949; De Moor, *Westerling's oorlog*, 541.

³¹ Voor de Nederlandse verliescijfers: Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*, 165. Voor de Indonesische verliescijfers: NA, SNI, inv.nrs. 687, 1093, 1101, 1124, 1129, 1135, 1141, 1146, 1149, 1154, 1160, 1167, 1181; NA, Alg. sec. Ned.-Indië, 3645-3647. Voor een bespreking van deze niet onproblematische bronnen: Harinck, Van Hoorn en Luttikhuis, 'Wie telt de Indonesische doden?' Voor *Soldaat in Indonesië*: <http://www.kitlv.nl/wp-content/uploads/2015/10/DMOI-Grafieken-29102015.pdf>. Van 11 oktober 1945-15 augustus 1949 was 1.405 dagen (1948 was een schrikkeljaar), van 11 oktober 1945-18 december 1948 1.178 dagen en van 19 december 1948-15 augustus 1949 240 dagen.

³¹ Van 29 september 1945 tot en met 30 november 1946 was 428 dagen.

³² Voor de absolute verliescijfers: McMillen, *The British occupation*, 73.

³³ Voor 1947 uitgaande van 153 dagen: 1 augustus t/m 31 december 1947. Voor 1949 uitgaande van 227 dagen: 1 januari t/m 15 augustus 1949. NA, SNI, inv.nrs. 1739, 1740, 1741, overzichten Hoofdkwartier ML-KNIL. Voor KNIL inf. I: NA, SNI, inv.nr. 804, KNIL Inf. I, 'De Guerilla en haar bestrijding', 26 maart 1949, 4; NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, verslag eerste kwartaal 1949; verslag tweede kwartaal 1949.

³⁴ NA, SNI, korpsgeschiedenissen, oorlogsdagboeken en actieverslagen in de inv.nrs. 139, 163, 180, 547, 604, 692, 2259, 2260, 2261, 2276, 2277, 2322, 2976, 3023, 3134, 3288-3300, 3375.

³⁵ In aanvulling van de bij noot 39, hoofdstuk 4 genoemde inv.nrs. Uit NA, SNI, is voor deze tabel ook nog gebruikgemaakt van de volgende archiefstukken: 4 AVA KNIL: inv.nr. 3376; 41 RVA: inv.nr. 3299; 42 RVA: inv.nr. 3300. N.B.: 5 en 6 AVA KNIL, en 1-3 43 RVA KL ontbreken daar zij pas na de wapenstilstand respectievelijk zijn opgericht of aangekomen. Van de artillerie van de Mariniersbrigade werden geen bruikbare overzichten gevonden.

³⁶ NA, SNI, inv.nr. 710, resumé bespreking op 21 maart 1949 van de commandant A-Divisie met de brigadecommandanten, 1; notulen bespreking commandant A-Divisie met vakcommandanten op 1 juni 1949, 2. Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 2260, commandant T-Brigade, bevel voor de zuivering van het gebied z. van Djocja,

29 december 1948; NA, SNI, inv.nr. 3096, V-Brigade, nota tactische situatie, eind juni of begin juli 1949, 6; NA, SNI, inv.nr. 2260, commandant W-Brigade, order nr. 41, 18 juni 1949.

³⁷ Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing*; Elands, Van Gils en Schoenmaker, *De geschiedenis*, 77-78. Vergelijk: BRO, VS 33, *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949*, deel 2, 21.

³⁸ BRO, VS 33, *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949*, deel 2, 30; Corbeij en Vroemen, *Vijf-zes*, 210; Anton P. de Graaff, *Indië blijft onze denkwereid. Met het vergeten leger in Indië* (Franeker 2007) 52; Bijkerk, Elands en Kornaat, *Oorlogen*, 73.

³⁹ J. de Golde, *Mijn leven. Autobiografie* (z.p. 2000) 98. Het incident dat de ommekeer veroorzaakte is hoogstwaarschijnlijk de dood van zes militairen in een hinderlaag bij Moentilan op 23 december 1948. NA, SNI, inv.nr. 2978, 5 RS, verslag over het eerste kwartaal 1949, 1, 2. Het verslag loopt van 18 december 1948 tot en met 31 maart 1949.

⁴⁰ NA, SNI, inv.nr. 2978, de driemaandelijke korpsgeschiedenissen van 5 RS van 1948 en 1949. Voor de totale sterkte wordt hier uitgegaan van 800 tot 700 man.

⁴¹ NA, SNI, inv.nr. 804, KNIL Inf. I, 'De Guerilla en haar bestrijding', 26 maart 1949, 4.

⁴² 6851 geweren en karabijnen, 981 pistoolmitrailleurs en 2370 pistolen en karabijnen. Groen, *Marsroutes*, 256-257, bijlage 10; 264, bijlage 16.

⁴³ NA, SNI, inv.nr. 2318, dagboek 3-RS, 33-40; NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, verslag over het eerste kwartaal 1949 en verslag over het tweede kwartaal 1949. De getallen zijn de optelsommen van de vijandelijke verliescijfers in deze verslagen. De cijfers zijn in sommige gevallen schattingen, en in enkele gevallen ook inclusief slachtoffers van ondersteunde luchtaanval over artilleriebeschieting of als gevolg van een gecombineerde actie met een andere eenheid, maar doorgaans betreft het alleen het gevolg van acties van de militairen van deze eenheden (D-Compagnie, 402 BI was tijdelijk aan KNIL Inf.f I toegevoegd in deze periode). Er kan sprake zijn van overreportage, maar er zijn ook verschillende acties waarbij het aantal vijandelijke slachtoffers als 'onbekend' wordt aangegeven.

⁴⁴ Groen, *Marsroutes*, 192.

⁴⁵ Groen, *Marsroutes*, 214, De Moor, *Generaal Spoor*, 257-258.

⁴⁶ NA, SNI, inv.nr. 2260, TtTC Midden-Java, IVG, verzamelrapport veiligheidsgroep I, 5 februari 1949 (in dit rapport wordt de order van legercommandant (KAB/202/1964) van 27 januari 1949 geciteerd); Peter Keppy, *Sporen van vernieling. Oorlogsschade, roof en rechtsherstel in Indonesië 1940-1957* (Amsterdam 2006) 78, 80-82, 94-97.

⁴⁷ NA, SNI, inv.nr. 804, KNIL Inf. I, 'De Guerilla en haar bestrijding', 26 maart 1949, 3; NA, SNI, inv.nr. 2260, T-Brigade, IVG, wekelijks veiligheidsrapport nr. 14, 8 t/m 14 mei 1949, 1-2; NA, GS-NL, inv.nr. 2676, nota van het hoofd van sectie G5 inzake het moreel van de Nederlandse troepen in Indonesië, mei, 1949; NA, SNI, inv.nr. 3096, V-Brigade, nota tactische situatie, eind juni of begin juli 1949, 3. Vergelijk: NA, SNI, inv.nr. 3294, 2-2 RVA, korpsgeschiedenis tweede kwartaal 1949; NA, SNI, inv.nr. 3296, 1-12 RVA, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1949; BRO, VS 33, *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949*, deel 2, 30.

⁴⁸ Z.N., *Oost-Java*, 75-84 (citaat op p. 82).

⁴⁹ NA, SNI, inv.nr. 710, resumé bespreking op 16 mei 1949 van commandant A-Divisie met de brigadecommandanten, 1 & notulen bespreking commandant A-Divisie met vakcommandanten op 1 juni 1949, 5 & notulen bespreking commandant A-Divisie met vakcommandanten, 20 juli 1949, 1; NA, SNI, inv.nr. 3096,

commandant V-Brigade aan commandant B-Divisie, begeleidend schrijven bij nota tactische situatie, 9 juli 1949; NA, SNI, inv.nr. 3289, 4 AVA, maandverslagen april en mei 1949.

⁵⁰ Smits, *Nou, tabee dan*, 35 (citaat aldaar); Limpach, *De brandende kampongs*, 731.

⁵¹ Anton P. de Graaff, *Indonesië als eindstation. Met het vergeten leger in Indië* (Franeker 2005) 30.

⁵² NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML publicatie nr. 127.5, 'Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar', 6 juli 1949, 14 (citaat aldaar).

⁵³ NA, SNI, korpsgeschiedenissen, oorlogsdagboeken en actieverslagen in de inv.nrs. 139, 163, 180, 547, 604, 692, 2259, 2260, 2261, 2276, 2277, 2322, 2976, 3023, 3134, 3288-3300, 3375. Voor de genoemde voorbeelden: inv.nr. 2260, '2-2 RVA Drie jaar van Huis' uit de *Locomotief* van 8 oktober 1949; NA, SNI, inv.nr. 2277, 3-6 RVA, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1949 (citaat aldaar); inv.nr. 2322, oorlogsdagboek 8 RVA, 27,28, 29, 31 en 32; inv.nr. 3294, 2-2 AVA, korpsgeschiedenis tweede kwartaal 1949; NA, SNI, inv.nr. 3296, 1-12 RVA, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1949.

⁵⁴ NA, SNI, inv.nr. 2260, commandant T-Brigade, 'Bevel nopens optreden eigen troepen miv 9 mei 1949', 9 mei 1949; NA, SNI, inv.nr. 2262, 3-2 RVA, oorlogsdagboek, januari 1949; NA, SNI, inv.nr. 3292, 8 AVA, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1949; Z.N., *Oost-Java*, 75 (citaat aldaar); Corbeij en Vroemen, *Vijf-zes*, 210.

⁵⁵ NA, SNI, inv.nr. 3353, KNIL Inf. I, verslagen eerste en tweede kwartaal 1949.

⁵⁶ NA, SNI, inv.nr. 710, resumé bespreking op 21 maart 1949 van commandant A-Divisie met de brigadecommandanten, 2 (citaat aldaar); NA, SNI, inv.nr. 3096, V-Brigade, nota tactische situatie, eind juni of begin juli 1949, 3, 6; Groen, *Marsroutes*, 212-213.

⁵⁷ NA, SNI, inv.nr. 3296, 1-12 RVA, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1949.

⁵⁸ NA, SNI, inv.nr. 2277, 3-6 RVA, korpsgeschiedenis eerste kwartaal 1949 (citaat aldaar); NA, SNI, korpsgeschiedenissen, oorlogsdagboeken en actieverslagen in de inv.nrs. 139, 163, 180, 547, 604, 692, 2259, 2260, 2261, 2276, 2277, 2322, 2976, 3023, 3134, 3288-3300, 3375.

Hoofdstuk 7

¹ NA, SNI, inv.nr. 3289, 4 AVA, maandverslag april 1949.

² NA, SNI, inv.nr. 3356, KNIL Inf. IV, korpsgeschiedenis tweede kwartaal 1949.

³ NA, IIB, inv.nr. 19, Mahler aan commandant I.B.v.I inzake 'Indische gevechtsopleiding', 20 maart 1949. Eddy Mahler, geboren 4 december 1920 te Makassar als zoon van de eerste luitenant KNIL Emile Mahler. In oktober 1946 benoemd tot tweede luitenant, voor het einde van 1947 tot eerste luitenant. In mei 1948 met ziekteverlof naar Nederland gestuurd, waar bij begin 1949 bij het IIB aan de slag ging. Na de opheffing van het KNIL naar de KL overgegaan. NA, Stamboeken militairen KNIL, inv.nr.35, f. 9006. Mahler schreef op latere leeftijd ook zijn memoires: *De Witte Karbouw*. Hierin komt deze discussie echter niet voor.

⁴ NA, IIB, inv.nr. 19, afschrift Van der Meer aan Mahler, 29 maart 1949. Petrus Hendricus van der Meer, geboren 1 december 1899 te Delft. In dienst gekomen in 1916 bij de landmacht, in 1923 overgegaan naar het KNIL als 2e luitenant. Verzocht in 1947 tevergeefs op termijn de Koloniale reserve in Nijmegen te mogen leiden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog zat Van der Meer in krijgsgevangenschap. In januari 1946 werd hij bevorderd tot majoor, in juli datzelfde jaar tot luitenant-kolonel. Eind mei 1947 kwam hij met ziekteverlof naar Nederland, om vervolgens per maart 1948 bij het IIB aan de slag te gaan. In januari 1949 volgde hij luitenant-

kolonel KNIL Van den Berge op als commandant van het IIB, inmiddels IBVI genoemd. NA, Stamboeken officieren KL/KNIL, inv.nr. 687, f. 108; NA, Stamboeken militairen KNIL, inv.nr. 29, f. 7439

⁵ NA, IIB, inv.nr. 19, Mahler aan Van der Meer, 17 mei 1949, 1-9.

⁶ NA, IIB, inv.nr. 19, Van Ham, 'casueel commentaar op het rapport van luitenant Mahler', 14 juni 1949, 1-3. Hendrik Roelof van Ham, geboren 20 januari 1915 te Pekalongan. Trad in september 1933 toe tot het KNIL als cadet-infanterie bij de KMA. Tijdens de Tweede Wereldoorlog in Japanse krijgsgevangenschap. Na de bevrijding ingedeeld bij de militaire politie te Singapore, en later gestationeerd op de Riouwarchipel. Had als kapitein een staffunctie bij het aldaar gelegerde KNIL inf. VIII. IN september 1947 met ziekteverlof naar Nederland. Vanaf maart 1948 gedetacheerd bij het IIB. Na de opheffing van het KNIL overgegaan naar de KL. NA, Stamboeken officieren KL/KNIL, inv. nr. 689, f. 146; NA, Stamboeken militairen KNIL) inv.nr. 33, f. 8296.

⁷ NA, IIB, inv.nr. 19, Van Ham, 'casueel commentaar op het rapport van luitenant Mahler', 14 juni 1949, 1 (citaat aldaar). Correspondentie over deze zaak is te vinden in: NA, IIB, inv.nr 8. In de verzameling ontvangen overzichten (NA, IIB, inv.nr. 17) zijn de laatste die van september 1948, december 1948 en maart 1949. Het lijkt er dus op dat het IBvI inderdaad niet meer op deze wijze op de hoogte werd gehouden. C. Veenendaal maakt in zijn artikel 'De gevechtsopleiding Indonesië in de praktijk', *Militaire Spectator* 119 (1950) 94-106 overigens geen melding van dit probleem.

⁸ BRO, VS 33, *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949* [twee delen].

⁹ BRO, VS 33, *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949*, deel 2, 66-70.

¹⁰ Idem, deel 2, 21, 43, 45, 47, 49-51, 57, 83 (citaat op p. 21).

¹¹ Idem, deel 1, 6, 7, 11, 15, 23, 24 en deel 2, 44-45.

¹² Idem, deel 2, 13, 16-19, 38-42. Zie ook de discussie over deze thema's in hoofdstuk 5.

¹³ Idem, deel 1, 1-4 (citaat op p. 1).

¹⁴ Zie hoofdstuk 5. *Gevechtshandleiding Indonesië* verwees ook expliciet naar Van Arckens stencil tactiek deel 7, 'De inlichtings- en veiligheidsdienst'. NA, SNI, inv.nr. 314, TtTC Midden-Java, Vademecum, 1949, 9-11.

¹⁵ BRO, VS 33, *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949*, deel 1, 5, 7, 27-28, 31, 39 (citaat op p. 31).

¹⁶ Idem, deel 1, 39-42 (citaat op p. 39-40).

¹⁷ Idem, deel 1, 7; deel 2, 25, 30-31, 38, 43, 47, 54, 65-66. Citaat op p. 30, kapitale belettering als in origineel.

¹⁸ Idem, deel 2, 44-45, 47 (citaat op p. 45).

¹⁹ Idem, deel 2, 44-45, 47 (citaat op p. 47).

²⁰ Idem, deel 2, 1, 6, 21, 26 (citaat op p. 21).

²¹ Idem, deel 1, 7, 9; deel 2, 62a, 70.

²² Idem, deel 1, 22; deel 2, 25, 53-64, 67 (citaat op p. 67)

²³ Idem, deel 2, 21, 31, 34, 37, 49, 57, 61-63.

²⁴ August Gerard Deibel (1915-1951) was eerst squadroncommandant, nam deel aan een dienstreis naar Frans-Indochina en werd per 15 november 1948 regionaal officier Luchtvaartzaken bij het Luchtmacht-commando op Sumatra. Zijn interesse voor de samenwerking tussen luchtmacht en grondtroepen leidde ertoe dat hij samen met vijf andere vliegeniers in 1949 aan de School Opleiding Parachutisten een cursus volgde en zijn parawings behaalde. Ward, *De Militaire Luchtvaart*, 145, 146, 181, 184; *Het Dagblad te Batavia*, 17 april 1947, 1, 'M.L.-missie naar Indochina'; *Het Dagblad te Batavia*, 19 augustus 1948, 2, 'onderscheidingen'.

²⁵ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, *Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar*, 6 juli 1949, 2. De datum die bij het discussiestuk van Deibel wordt gegeven is 16 februari 1949.

²⁶ Idem, 2-4. De datum bij het discussiestuk van Deibel is 16 februari 1949. De Moor, *Westerling's oorlog*, 58, 526.

²⁷ - Meyer en Reemer worden in hoofdstuk 2 geïntroduceerd. Reemer was vanaf het begin betrokken geweest bij het DCO en de vorming van de Speciale tTroepen in het bijzonder. De Moor noemt het DST/KST dan ook Reemers 'oogappel'. Hij was van het oude KNIL-stempel. De Moor, *Westerling's oorlog*, 78-79, 169-170, 274. - Cox had aan de wieg van de paracompagnie gestaan. In de eerste helft van 1947 voerde hij het commando over 20 squadron (transport, o.a. van de para's) en vanaf 5 februari 1948 over het opleidingscommando van ML. Deze functie weerhield hem er niet van tijdens operatie 'Kraai' met de 1e paracompagnie boven Djokja te springen, een actie die hij ook had helpen plannen. Cox was van de discipline. Na de landing bij Djokjakarta overwoog hij ter plekke het standrecht in te voeren voor zijn eigen mannen om aan hun plunderen een einde te maken. Ward, *De Militaire Luchtvaart*, 129, 146, 210, 309; De Moor, *Westerling's oorlog*, 201; Limpach, *De brandende kampongs*, 425.

- Borghouts was tijdens de Tweede Wereldoorlog in het Verenigd Koninkrijk opgeleid als parachutist en had een zeer actieve rol in het verzet gespeeld. In Indië was hij tot zijn aanstelling als commandant van de Speciale Troepen op 28 maart 1949 verbindingsofficier en later hoofd van de Dienst Leger Contacten geweest. De Moor, *Westerling's oorlog*, 354; De Moor, *Generaal Spoor*, 189.

- Van Aarem (1909-?): NA, SO-KNIL, inv. nr. 689, f. 86.

- Vermin was in het voorjaar van 1947 in ieder geval in Nederland: *Het Dagblad te Batavia*, 11 maart 1947, 2, 'contactavond in Maastricht'. Helaas is er weinig over Vermin te vinden.

- Dornseiff: NA, SO-KNIL, inv. nr. 689, f. 204.

- Wartena: Ward, *De Militaire Luchtvaart*, 108-109, 121.

²⁸ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.6, *Luchtmarechaussee: verder commentaar*, 30 november 1949, 1.

²⁹ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, *Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar*, 6 juli 1949, 7.

³⁰ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, *Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar*, 6 juli 1949, 8. Het commentaar van Reemer was van 16 mei 1949. De Moor, *Westerling's oorlog*, 172.

³¹ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.6, *Luchtmarechaussee: verder commentaar*, 30 november 1949, 2, 3; De Moor, *Westerling's oorlog*, 354, 376, 529.

³² NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, *Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar*, 6 juli 1949, 9-10. Het commentaar van Cox was van 28 maart 1949.

³³ NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.5, *Luchtmarechaussee: voorstel en commentaar*, 6 juli 1949, 5, 11-12 (Van Aarem, zijn commentaar dateert van 12 april 1949), 14 (Vermin, zijn commentaar is ongedateerd, maar vermoedelijk opgesteld tussen begin april en begin juli 1949); NA, SNI, inv.nr. 731, HK-ML, publicatie nr. 127.6, *Luchtmarechaussee: verder commentaar*, 30 november 1949, 'de helicopter in dienst bij het Amerikaanse korps mariniers'; Black, *Avoiding Armageddon*, 47-48, 50-53, 55.

³⁴ Veenendaal, 'De gevechtsopleiding', 94.

Conclusie en slotbeschouwing

¹ Lynn, *Battle*, xx, 360-361.

² Heshusius redeneert de hele discrepantie weg op basis van dit punt. C.A. Heshusius, “‘Bersiap’ en het militair gebeuren, gezien vanuit Nederlands perspectief 1945-1949”, in: De vereniging Centrale van Samenwerkende Indische Organisaties (CENSIO), *Oorlog en verzet in Nederlandsch-Indië 1941-1949 en de voorlichting aan de na-oorlogse generaties* (Amsterdam 1989) 29-53, 38-39.

³ Voor goede vergelijkingen inzake de behandelde dekolonisatieoorlogen: Martin Shipway, *Decolonization and its impact. A comparative approach to the end of the colonial empires* (Malden MA/Oxford 2008); Thomas en Curless, *Decolonization*; Dwyer en Nettlebeck, *Violence*; Beckett, *Modern insurgencies*.

⁴ Beatrice Heuser en Jeannie Johnson, ‘Introduction. National styles and strategic culture’, in: Heuser en Samir, *Insurgencies*, 1-22, 1, 17-18, 21.

⁵ Ronald Chalmers Hood, ‘Bitter victory. French military effectiveness in the Second World War’, in: Allan R. Millet en Williamson Murray, *Military effectiveness*, deel 3: *The Second World War* (Boston MA 1990) 221-255, 245, 247; Douglas Porch, ‘French imperial warfare’, in: Marston en Malkasian, *Counterinsurgency in modern warfare*, 81, 83, 86; Hubert Tourret, ‘L’évolution de la tactique du corps expéditionnaire français en Extrême-Orient’, in: Maurice Vaisse (red.), *L’armée française dans la guerre d’Indochine (1946-1954): adaptation ou inadaptation?* (Parijs 2000) 173-188, 176; Kevin Boylan en Luc Olivier, *Valley of the Shadow. The siege of Dien Bien Phu* (Oxford 2018) 62-63, 68; Birtle, *US Army*, 68; Scales jr., *Firepower*, 25-26, 34-35, 39, 41, 52; Goscha, ‘casualties’, 88-89; Jacques Frémeaux en Bruno C. Reis, ‘French counterinsurgency in the era of the Algerian wars, 1830–1962’, in: Heuser en Samir, *Insurgencies*, 47-74, 57-61; V.J. Croizat, *A translation from the French. Lessons from the Indo-China War*, deel 2 (Santa Monica CA 1967) 61-62, 64, 71, 74, 78, 91-93, 95-99, 102, 223. Deze laatste bron is de Engelse vertaling van een intern reflectiedocument van de Franse strijdkrachten inzake de tactische ervaringen in Indochina. Een Nederlands equivalent voor Indonesië bestaat niet.

⁶ Clayton, *The wars*, 83, 85-86; Trochon, *L’insurrection*, 49, 70-73; Fremigacci, ‘La vérité’, 36-43.

⁷ Christopher Griffin, ‘Major combat operations and counterinsurgency warfare. Plan Challe in Algeria, 1959-1960’, *Security Studies* 19:3 (2010) 575-579, 588; François-Marie Gougeon, ‘The Challe Plan. Vain yet indispensable victory’, *Small Wars & Insurgencies* 16:3 (2006) 293-316; McCutcheon, ‘Breaking the camel’s back’, 205-254, 206; Philippe Francois, ‘Waging counterinsurgency in Algeria – a French point of view’, *Military Review* 9-10 (2008) 56; Norbert Jung, ‘L’artillerie dans la lutte contre-insurrectionnelle en Algérie (1954-1962)’, *Stratégique* 93-96:1-4 (2009) 414, 417, 419; Charles-Robert Ageron, ‘Les pertes humaines de la guerre d’Algérie’, *Genèse de l’Algérie algérienne* (2005) 655-662; Frémeaux en Reis, ‘French counterinsurgency’, 61-66.

⁸ Richard Stubbs, ‘From search and destroy to hearts and minds. The evolution of British strategy in Malaya 1948-1960’, in: Marston en Malkasian, *Counterinsurgency in modern war*, 102-118, 103; Karl Hack, ‘The Malayan emergency as counter-insurgency paradigm’, *Journal of Strategic Studies* 32:33 (2009) 383-414, 385.

⁹ David Anderson, *Histories of the hanged. Britain’s dirty war in Kenya and the end of empire* (Londen 2005, paperbackeditie 2006), 4; Daniel Branch, ‘The enemy within. Loyalists and the war against Mau Mau in Kenya’, *Journal of African History* 48 (2007) 291-315, 292; Yannick Veilleux-Lepage en Jan Fedorowicz, ‘The Mau Mau revolt in Kenya, 1952-1956’, in: Fremont-Barnes, *A history of counterinsurgency*, deel 1, 177-204, 190.

-
- ¹⁰ Croizat, *A translation*, 193; Frémeaux en Reis, 'French counterinsurgency', 62-63, 69, 71.
- ¹¹ Bayly en Harper, *Forgotten wars*, 150-152, 179-180; Thomas R. Mockaitis, 'The minimum force debate. Contemporary sensibilities meet imperial practice', *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2012) 762-780; Lyndall Ryan, 'Martial law in the British Empire', in: Philip Dwyer and Amanda Nettlebeck (red.), *Violence, colonialism and empire in the modern world* (Londen 2018) 93-110, 93-94; Bennet, 'The other side', 645-646.
- ¹² Robbins, 'The defeat', 112-114, 116-117; Philippe Pottier, 'GCMA/GMI. A French experience in counterinsurgency during the French Indochina War', *Small Wars & Insurgencies* 16:2 (2005) 125-146; Turret, 'L'évolution', *passim*; Frémeaux en Reis, 'French counterinsurgency', 56-57.
- ¹³ George Armstrong Kelly, *Lost soldiers. The French army and empire in crisis 1947-1962* (Cambridge MA 1965) 9-11; Frémeaux, 'The French experience', 49, 57-59; Douglas Porch, *Counterinsurgency. Exposing the myths of the new way of war* (Cambridge 2013) 171, 172-175; Robbins, 'The defeat', 112-114, 116-117; Claire Mauss-Copeaux, 'Violences militaires françaises en Algérie, 1954-1962', presentatie bij de 19e *Salon International du Livre d'Alger* (2014, herziene versie juli 2019: <https://histoirecoloniale.net/violences-militaires-francaises-en.html>.); Croizat, *A translation*, 83, 94 (citaat aldaar)
- ¹⁴ Beckett, *Modern insurgencies*, 91; Huw Bennet, 'A very salutary effect': The counter-terror strategy in the early Malayan emergency, June 1948 to December 1949', *Journal of Strategic Studies* 32:3 (2009) 415-444, *passim*; French, 'Nasty not nice', 757-758; Hughes 'A "post-war" war', 268-276; McMillen, *The British occupation*, 69-70; Limpach, *De brandende kampongs*, 238-243.
- ¹⁵ Porch, 'French Imperial Warfare', 81; Wasinski, 'La volonté de réprimer', 161-165; Shipway, *Decolonization*, 163; Beckett, *Modern insurgencies*, 25, 50-51; Bennet, 'The other side', 658; Grimsley en Rogers, 'Introduction', xv, xvi-xvii, xi; Kitzen, 'Western military culture', 3-6; Porter, *Military Orientalism*, 59-60; Olsson, 'De la pacification colonial', 2-3, 21.
- ¹⁶ BRO, VS 33, *Gevechtshandleiding Indonesië Anno 1949*, deel 2, 21.

Bronnen- en literatuurlijst

Archieven

Nationaal Archief

2.02.05.02, Archieven van de Raad van Ministers 1823-1990 (RvM)

2.10.14, Archief van de Algemene Secretarie van de Nederlands-Indische Regering en de daarbij gedeponeerde archieven, (1922) 1944-1950 (AS)

2.10.49, Commissariaat Indische Zaken (CIZ)

2.10.50, Archief van het Ministerie van Koloniën, Stamboek militairen KNIL 1815-1949 (SM-KNIL)

2.12.19, Archief van het Ministerie van Defensie, Marinestaf 1945-1948 (MS)

NA, 2.12.56, Archief van het Ministerie van Marine, sinds 1959 van Defensie (Marine) (MvM)

2.13.04, Archief van het Ministerie van Oorlog, Stamboek officieren KL en KNIL (SO-KL-KNIL)

2.13.72, Archief van de Commandant der Zeemacht in Nederlands-Indië, 1942-1950 (CZ)

2.13.104, Archief van het Ministerie van Defensie, Staf Depot Nederlands-Indië (SD-NI)

2.13.105, Archief van het Ministerie van Defensie, Missie Opzending Personeel Nederlands-Indië (MOP-NI)

2.13.106, Archief van het Ministerie van Defensie, Indisch Instructie-Bataljon (IIB)

2.13.132, Archief van het Ministerie van Defensie, Archief van de Strijdkrachten in Nederlands-Indië 1941-1957 (SNI)

2.13.182, Ministerie van Defensie: Legerraad (LR)

2.13.188, Ministerie van Defensie, Kleine Archiefbestanden I (DKA-I)

2.13.196, Ministerie van Defensie, Generale Staf / Staf van de Bevelhebber der Landstrijdkrachten 1945-1972 (GS-NL)

2.21.036.02, Collectie Buurman van Vreeden (BvV)

Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH)

509 Dekolonisatie Nederlands-Indië (DNI)

Museum Bronbeek (BRO)

Collectie voorschriften (VS)

Nationaal Militair Museum (NMM)

Collectie voorschriften (VS)

Universiteitsbibliotheek Leiden / KITLV

Archief IJzereef

Drenths archief (DA)

Verkoopkantoor Fabrieksturf N.V. te Assen en haar directeur

Tresoar. Frysk Histoarysk en Letterkundich Sintrum, (Tr)

Verzameling Bataljon Friesland

National Archives UK (NA UK)

Archives of the Foreign Office (FO), 371, Political Departments: General Correspondence from 1906-1966

Archives of the War Office (WO), 172, British and Allied Land Forces, South East Asia: War Diaries, Second World War

WO, 203, South East Asia Command: Military Headquarters Papers, Second World War

Gepubliceerde primaire bronnen

Kranten

Algemeen Handelsblad

De Tijd. Godsdienstig-staatkundig dagblad

De Tribune: soc. dem. Weekblad

de Volkskrant

De Waarheid

Het Dagblad. Uitgave van de Nederlandsche Dagbladpers te Batavia

Het Parool

Het Vaderland. Staat- en letterkundig nieuwsblad

Het Volk. Dagblad voor de arbeiderspartij

Nieuwe Rotterdamse Courant

Nieuwsblad van het Zuiden. Dagblad met ochtend- en avond-editie

Trouw

Militaire Spectator 1900-1950

-
- Beaumont, J.A.A., 'Kleine oorlog', *Militaire Spectator* 115 (1946) 423-427.
- Cox, P.A., 'Acties van kleinere eenheden in Nederlands-Indië', *Militaire Spectator* 115 (1946) 414-422.
- Flink, J., 'De guerilla-oorlog in heuvel- en op bergterrein op West-Java', *Militaire Spectator* 117:11 (1948) 671-679.
- Hellot, F., 'La pacification de Madagascar', *Militaire Spectator* (1900) 751-754 [recensie].
- Heshusius, C.A., 'Het gebruik van tanks in Ned. Indië', deel 2, *Militaire Spectator* 116:10 (1947) 557-569.
- Heshusius, C.A., 'Het gebruik van tanks in Ned. Indië', deel 4, *Militaire Spectator* 116:12 (1947) 715-728.
- Heshusius, C.A., "'Tank", partner der infanterie', *Militaire Spectator* 117:3 (1948) 152-169.
- Heshusius, C.A., "'Tank", partner der infanterie II', *Militaire Spectator* 117:9 (1948) 541-551.
- Heuvel, M. van den, 'De L.I.B.'s bestemd voor Nederlandsch-Indië', *Militaire Spectator* 115:6 (1946) 307-315.
- Heuvel, M. van den, 'Het Indisch Instructie-Bataljon', *Militaire Spectator* 115:7 (1946) 379-386.
- Officieele mededeelingen van het Kon. Nederlandsch Indisch Leger, 'De actie van 1-9 RI op 1 October 1946', *Militaire Spectator* 116:2 (1947) 62-69.
- Peters, H.A.J., 'Pantserwagens, vliegtuigen en pantsertreinen bij het beteugelen van woelingen' I, *Militaire Spectator* 102:8 (1934) 338-341.
- Peters, H.A.J., 'Pantserwagens, vliegtuigen en pantsertreinen bij het beteugelen van woelingen' II, *Militaire Spectator* 102:9 (1934) 400-404.
- Schouten, W.A. en H.B. Evers, 'Het gebruik van de Artillerie, ingedeeld bij de V-Brigade gedurende en na de politionele actie', *Militaire Spectator* 118:4 (1949) 225-236.
- Veen, H.J. van, 'Stafdienst van een brigade stafkwartier KNIL', *Militaire Spectator* 117:9 (1948) 534-540.
- Veenendaal, C., 'De gevechtsopleiding Indonesië in de praktijk', *Militaire Spectator* 119 (1950) 94-106, 94.
- Z.N., 'Korpsgeschiedenis van het 1ste Bataljon Infanterie van het KNIL', *Militaire Spectator* 116 (1947) 497-503.
- Z.N., 'Uit de vakpers – maarschalk Lyautey', *Militaire Spectator* (1935) 368.

Overig

Koninklijke Landmacht, *Landoperaties. Doctrinepublicatie* 3.2 (2014).

Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950, ingeleid door Jan Bank (Den Haag 1995 [1969]).

‘Regeling op de staat van oorlog en de staat van beleg’ van 13 september 1939, *Staatsblad van Nederlandsch-Indië* 1939, nr. 582.

Gepubliceerde memoires, dagboeken en interviews

Acksen, W.H., *De belevenissen van een reserve-officier in vrede en oorlog. Hoe de militaire dienstplicht mijn burgerleven heeft beïnvloed* (De Bilt 1988).

Alberda, E., *Het trommeltje. Herinneringen 1944-1949*, deel 1 (z.p. 1997).

Ankermans, Ilse, *Bestemming Soerabaja. Een verzwegen verleden in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2014).

Anten, John met Jaap Anten, *Birma en Bali. Krijg en krijgsgevangenschap 1942-1947* (onuitgegeven memoires 2012).

Bijkerk, Rien, Martin Elands en Klaas Kornaat (red.), *Oorlogen en vredesmissies. Ervaringen van Nederlandse veteranen 1940-2010* (Amsterdam 2010).

Boer, Cornelis de, *Was het dit wel waard? Getuigenissen van een soldaat in Nederlands-Indië* (z.p. 2009).

Bosma, Ulbe, *Indiëgangers. Verhalen van Nederlanders die naar Indië trokken* (Amsterdam 2010).

Brendgen, H.J., *Belevenissen van een KNIL-officier in de periode 1942-1950* (z.p. 1980).

Broerse, Jacobus, *Herinneringen van Co Broerse uit de jaren 1939-1950* (z.p. z.d.).

Calmeyer, M.R.H., *Herinneringen. Memoires van een christen, militair en politicus*, ingeleid en bewerkt door J. Hoffenaar (Leiden 1997).

Golde, J. de, *Mijn leven. Autobiografie* (z.p. 2000).

Graaf, M. de (red.), *Geef mij maar de vlakte. Dagboek van Mart van Etten* (z.p. 2018).

Graaff, Anton P. de, *Indonesië als eindstation. Met het vergeten leger in Indië* (Franeker 2005).

Graaff, Anton P. de, *Leven in twee werelden. Met het vergeten leger in Indië* (Franeker 2007).

Graaff, Anton P. de, *Indië blijft onze denkwereld. Met het vergeten leger in Indië* (Franeker 2007).

Graaff, Anton P. de, *Eindelijk erkenning. Met het vergeten leger in Indië* (Franeker 2008).

Helfrich, Conrad E.L., *Memoires van C.E.L. Helfrich*, deel 2: *Glorie en tragedie* (Amsterdam 1950).

Hibma, H., *Indië moet vrij. Mijn bewogen jaren als oorlogsvrijwilliger in Nederlands Oost-Indië* (Menaldum 2006).

Kamp, Jeanette van der (red.), *Geliefde ouders en verdere familie. Brieven van Indiëganger Maarten Schaafsma* (Kampen 2002).

Klijn-Pot, Margo (red.), *KP'er in Zeist en oorlogsvrijwilliger in Nederlands-Indië. Herinneringen uit de jaren 1943–1950 van Kees Klijn* (Arnhem 1997).

Koonen-Vincken, Marlie (red.), *Bijna nog vergeten. Mechelse jongens gingen naar Indië* (Mechelen 2011).

Kuipers, Gerrit en Jan, *Kennemers, Watermannen en Rijstvogels. De tropenjaren van vier broers uit Roelofarendsveen, oorlogsvrijwilligers in Nederlands-Indië, 1946-1948* (z.p. 2015).

Laak, Gerard van de, *Belevenissen van een stormpionier van het 4e Eskadron Pansterwagens* (Hengelo 1994).

Lange, M.A.P. de, *Dienstplichtig tussen macht en onmacht, ofwel notities omtrent eigen en andermans belevenissen 1945-1950* (z.p. 2007).

Lee, G.F. van der, *Zinvol geweld? 17 november 1947 – 4 november 1950* (z.p. 2012).

Lensink, Harrie B.E., *G.B.I. Gezags Bataljon Indië* (z.p. 1987) [3 delen].

Linde, W.J. van der, *Ik wilde soldaat worden. Herinneringen aan Indië en Korea* (Heerhugowaard 2004).

Mahler, E., *De Witte Karbouw. Herinneringen aan een oorlog in de tropen* (Breda 1992).

Manders, A.L., *Nederlands-Indië 1946-1949. Brieven van een Nederlandse soldaat* (Soest 2007).

Nijboer, Ronald, *Tabé Java. Tabé Indië. De koloniale oorlog van mijn opa* (Amsterdam 2017).

Noord, E. van der (red.), *Recht doen. Bataljon Friesland vertelt over Nederlands-Indië 1945-1948* (Grou 2013).

Pijkeren, Gerard van (red.), *Loslaten, dat gaat niet meer. Oorlogsherinneringen van en aan meer dan negentig Ter Aarse Indiëgangers* (Ter Aar 2017).

Pollmann, 'Officieren onder de Indië veteranen zijn geneigd de wandaden van toen op de KNIL-soldaten af te wentelen', *Vrij Nederland* (27 februari 1988).

Puchinger, G., *Is de gereformeerde wereld veranderd?* (Delft 1966) [interviewbundel].

Rossum, G.M. van, *Het vreemde leger* (z.p. 1985).

Schaap, Dick, 'Tivadar Spier en het verschil tussen doden en moorden', *De Opmaat* (1999) 30-35 [interview].

Smits, Noud (red.), *Nou, tabee dan, ik groet je... : wetenswaardigheden van een vijfjarig verblijf in Indië 1945-1949* (Tilburg 2006).

Steenhuis, Menno, *Onhoorbaar groeit de padi. Frontsoldaten in een verloren oorlog: Indonesië 1948-1950* (Groningen 2005).

Suermondt, A.Th., 'Men wil zijn blik verruimen', in: Club van Oud-Indië-gangers Waalwijk e/o., *De herinneringen blijven. Indonesië 1945-1950* (Waalwijk 1991).

Verkuyl, J., *Gedenken en verwachten. Memoires* (Kampen 1983).

Westerling, Raymond, *Mijn memoires* (Antwerpen 1952).

Wolters-van Trigt, Inge en Tom Visser, *Duizend dagen Indië. Het dagboek van Jan van Trigt 1945-1948* (Soesterberg 2007).

Zijlemaker, Ed, *Indisch avontuur van een dienstplichtig soldaat 1945-1950* (Culemborg 2011).

Gedenkboeken

Ansems, H.J., *Een jaar bij de W-Brigade* (z.p. 1947).

Bouman, B., *Succes in een verloren oorlog. Het 6^e Regiment Veldartillerie en zijn Speciale Troepen in de onafhankelijkheidsstrijd van de Republiek Indonesië, 1946-1949* (Nijmegen 2015).

Brett-James, Anthony, *Ball of fire. The Fifth Indian Division in the Second World War* (Aldershot 1951).

Brabänder, W.H. e.a., *Officiersopleidingen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger in Nederlands-Indië, 1936-1950* (Aerdenhout 1990).

Brugman, Pieter (red.), *Naar de Oost. Oorlogsvrijwilligers naar Nederlands Indië 1945-1948. Gedenkboek Veteranen van 1-8 R.I. genaamd Veluwe Bataljon De Haantjes* (Kampen 2000).

Corbeij, J.G.M.H. en P. Vroemen (red.), *Vijf-Zes: hoe het reilde en zeilde* (z.p. 1950).

Dorren, C.J.O., *Onze Mariniersbrigade 1945-1949* (Den Haag 1954).

Groen, Jos (red.), *43 Genievelddcompagnie in Nederlands-Indië 1949-1950. 'De sobats van Co Groen'* (z.p. 2010).

Helder, K. (red.), *Tiga doeabelas. Gedenkboek 3-12 R.I.* (Kampen 1951).

Hofwijk, J.W., *Blubber* (Heemstede 1948).

Kam, P. de, *Het reizende bataljon. Herdenkingsboek 8 RS* (z.p. 1996).

Kingma, Taco, *Friesland was hier. De lotgevallen van 1-9-R.I. Bataljon Friesland, 1945-1948* (1948; herziene druk Leeuwarden 1993).

Koninklijke Nederlandse Vereniging 'Ons Leger', *Herinneringsalbum 1^e Infanterie Brigadegroep*, 3 delen (Leiden 1947).

Lapré, S.A. (in samenwerking met A.H. Nasution), *Het Andjing Nica Bataljon (KNIL) in Nederlands-Indië (1945-1950)* (Ermelo, 1987).

Neppelenbroek, E.H., *Slavenwerk. Een openhartig relaas van een Indië-compagnie, Java 1946-1949* (Breda 1993).

Struijvenberg, A., *Het Korps Marechaussee op Atjeh. Overzicht van de geschiedenis vanaf de oprichting tot en met 1913* (z.p. 1930).

Neuman, H.J., *De W van Willem. Kroniek van een Brigade* (Semarang/Purwokerto 1949).

Vereniging van onderofficieren van het KNIL ‘Ons Aller Belang’, *Gedenkboek Ons Aller Belang 1902-1952* (z.p. 1953).

Z.N., *Vademecum der U-brigade* (Padang 1948).

Z.N., *Oost-Java. Gedenkboek der 4^e Infanterie-Brigade* (Tilburg 1950).

Secundaire literatuur

Ageron, Charles-Robert, ‘Les pertes humaines de la guerre d’Algérie’, *Genèse de l’Algérie alg rienne* (2005) 655-662.

Ahmad, Abu Thalid, ‘The impact of the Japanese occupation on colonial and anti-colonial armies in Southeast Asia’, in: Karl Hack en Tobias Rettig (red.), *Colonial armies in Southeast Asia* (Abbingdon 2006) 213-238.

Ahmad, Eqbal, ‘Revolutionary warfare and counterinsurgency’, in: Gérard Chaliand (red.), *Guerrilla strategies. An historical anthology from the long march to Afghanistan* (Berkeley 1982) 241-262.

Alers, H.J.H., *Om een rode of groene merdeka: 10 jaren binnenlandse politiek in Indonesi  1943-1953* (Amsterdam 1956).

Alexander, Martin S. en J.F.V. Keiger, ‘France and the Algerian war, 1954-1962. Strategy, operations and diplomacy’, *Journal of Strategic Studies* 25:2 (2002) 1-32.

Allen, Louis, *The end of the war in Asia* (Londen 1976).

Amersfoort, H. (red.), *Een kwestie van vertrouwen. De geschiedenis van het opperbevel in Nederland en Nederlands-Indië* (Den Haag 2001).

Anderson, Benedict R.O’G, *Java in a time of revolution. Occupation and resistance, 1944-1946* (Ithaca 1972).

Anderson, David, *History of the hanged. Britain’s dirty war in Kenya and the end of Empire* (Londen 2005, paperbackeditie 2006).

-
- Asprey, Robert B., *War in the shadows. The guerrilla in history* (1975; herziene uitgave New York 1994).
- Ballinger, Pamela, 'How to detect culture and its effects', in: Robert E. Goodin en Charles Tilly (red.), *The Oxford handbook of contextual political analysis* (Oxford 2006) 341-359.
- Bank, Jan, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (tweede druk, Dieren 1984).
- Bartels, J.A.C., *Vier eeuwen Nederlandse cavalerie*, deel 2 (Amsterdam 1987).
- Baudet, Floribert, *Het vierde wapen. Voorlichting, propaganda en volksweerbearheid 1944-1953* (Amsterdam 2013).
- Bayly, Christopher en Tim Harper, *Forgotten wars. Freedom and revolution in Southeast Asia* (Cambridge MA 2007).
- Beckett, Ian F.W., *Modern insurgencies and counter-insurgencies* (Londen 2001).
- Beckett, Ian F.W., 'British counter-insurgency. A historiographical reflection', *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2012) 781-798.
- Beets, Gijs, Evert van Imhoff en Corina Huisman, 'Demografie van de Indische Nederlanders, 1930–2001', *CBS Bevolkingstrends* 2003:1, 58-66.
- Bennett, Huw, 'A very salutary effect': The counter-terror strategy in the early Malayan emergency, June 1948 to December 1949', *Journal of Strategic Studies* 32:3 (2009) 415-444.
- Bennett, Huw, 'Minimum force in British counterinsurgency', *Small Wars & Insurgencies* 21:3 (2010) 459-475.
- Bennett, Huw, 'The other side of the COIN. Minimum and exemplary force in British Army counterinsurgency in Kenya', *Small Wars & Insurgencies* 18:4 (2015) 638-664.
- Berge, Tom van den, 'Indonesisch geweld tegen de burgerbevolking in West-Java, 1945-1949. Een verkenning', *Leidschrift* 31:3 (2016) 57-94.
- Berge, Tom van den, *H.J. van Mook 1894-1965. Een vrij en gelukkig Indonesië. Biografie* (Amsterdam 2014).
- Brekel, Manon van de, *Massaexecuties op Sulawesi. Hoe Nederland wegwam met moord in Indonesië* (Zutphen 2017).
- Bijkerk, J.C., *De laatste landvoogd. Van Mook en het einde van de Nederlandse invloed in Indië* (Alphen aan de Rijn 1982).
- Bijl, Paul, *Emerging memory. Photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Amsterdam 2015).
- Birtle, Andrew J., *US Army counterinsurgency doctrine 1942-1976* (Washington 2006).
- Black, Jeremy, *Rethinking military history* (Londen 2004).

-
- Black, Jeremy, *Avoiding Armageddon. From the Great War to the fall of France 1918-1940* (Londen 2012).
- Black, Jeremy, *Introduction to global military history 1775-present* (Londen 2005).
- Bossenbroek, Martin, *De wraak van Diponegoro. Begin en einde van Nederlands-Indië* (Amsterdam 2020).
- Bouman, B., *Van driekleur tot rood-wit. De Indonesische officieren uit het KNIL 1900-1950* (Den Haag 1995).
- Boylan, Kevin en Luc Olivier, *Valley of the shadow. The siege of Dien Bien Phu* (Oxford 2018).
- Branch, Daniel, 'The enemy within. Loyalists and the war against Mau Mau in Kenya', *Journal of African History* 48 (2007) 291-315.
- Brocades Zaalberg, Thijs, 'Hearts and minds of "search and destroy"? Leren van klassieke counter-insurgency', *Militaire Spectator* 176: 7/8 (2007) 288-301.
- Brocades Zaalberg, Thijs, 'In de Oost 1946-1950', in: Ben Schoenmaker (red.), *200 jaar Koninklijke Landmacht, 1814-2014* (Amsterdam 2014) 139-159.
- Brocades Zaalberg, Thijs, 'The civil and military dimensions of Dutch counter-insurgency on Java, 1947-49', *British Journal for Military History* 1:2 (2015) 67-83.
- Brower, Benjamin C., *A desert named peace. The violence of France's empire in the Algerian Sahara, 1844-1902* (New York 2009).
- Budding, R.P., *Beheersing van geweld. Het optreden van de Nederlandse strijdkrachten in Indonesië 1945-1949* (Amsterdam 1996).
- Burgers, Herman, *De garoeda en de ooievaar. Indonesië van kolonie tot nationale staat* (tweede druk, Leiden 2010).
- Bürgin, Martin, 'From the classics to cultural history. Perspectives for insurgency and counterinsurgency research', in: Thijs Brocades Zaalberg, Jan Hoffenaar en Alan Lemmers (red.), *Insurgency and counterinsurgency. Irregular warfare from 1800 to the present* (Den Haag 2011) 245-255.
- Burke, Peter, *What is cultural history?* (Cambridge 2004).
- Burleigh, Michael, *Small wars, far away places. The genesis of the modern world 1945-65* (Oxford 2013).
- Bussemaker, H.Th., *Bersiap! Opstand in het paradijs. De Bersiap-periode op Java en Sumatra 1945-1946* (Zutphen 2013).
- Cassidy, Robert M., *Counterinsurgency and the global war on terror. Military culture and irregular conflict* (paperbackeditie; Standford CA 2008).

-
- Cats, B.C., *LIB's in de tropen. Een overzicht van het verblijf van onze oorlogsvrijwilligers bij de lichte infanteriebataljons in het voormalige Nederlands-Indië* (Maastricht 1961).
- Clayton, Anthony, *The wars of French decolonization* (Londen/New York 1994).
- Creveld, Martin van, *The culture of war* (New York 2008).
- Cribb, Robert, *Gangsters and revolutionaries. The Jakarta People's Militia and the Indonesian revolution 1945* (Sydney 1991).
- Cribb, Robert, 'Military strategy in the Indonesian revolution. Nasution's concept of total people's war in theory and practice', *War & Society* 19:2 (2001) 143-154.
- Croizat, V.J., *A translation from the French. Lessons from the Indo-China War*, deel 2 (Santa Monica CA 1967).
- Crouch, Harold, *The army and politics in Indonesia* (Ithaca NY 1978).
- Daddis, Gregory A., *No sure victory. Measuring U.S. army effectiveness and progress in the Vietnam war* (Oxford 2011).
- Dalloz, Jacques, *La guerre d'Indochine 1945-1954* (Parijs 1987).
- Darcy, Shane, 'The evolution of the law of belligerent reprisals', *Military Law Review* 175 (2003) 184-251.
- Delden, Mary C. van, *Bersiap in Bandoeng. Een onderzoek naar geweld in de periode van 17 augustus 1945 tot 24 maart 1946* (z.p. 1989).
- Dewer, Philip en Amanda Nettelbeck, "'Savage wars of peace.' Violence, colonialism and empire in the modern world', in: Philip Dewer en Amanda Nettelbeck (red.), *Violence, colonialism and empire in the modern world* (Basingstoke 2018) 1-22.
- Diekerhof, F.L., 'Hoofdstuk V. De Koninklijke Marine in samenwerking met het KNIL', in: Witkamp, F. e.a. (red.), *Gedenkboek van het KNIL – vereniging van oud-onderofficieren van het Koninklijk Nederlands Indisch leger "Madjoe" 1911-1961* (Amersfoort 1961) 171-198.
- Dijk, Cees van, *Rebellion under the banner of Islam. The Darul Islam in Indonesia* (Den Haag 1981).
- Dixon, Paul, 'The future of counterinsurgency? The Crisis of classical theories', in: Gregory Fremont-Barnes (red.), *A history of counterinsurgency*, deel 2: *From Cyprus to Afghanistan, 1955 to the 21st Century* (Santa Barbara CA 2015) 423-440.
- Doel, Wim van den, 'Linggadjati/Linggardjati. Het Nederlands-Indonesisch conflict', in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) 182-195.
- Doorn, J.J.A. van en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld. Het Nederlands-Indonesisch conflict* (1970; vierde, herziene druk Amsterdam 2012).

Dunivin, Karen O., 'Military culture. Change and continuity', *Armed Forces & Society* 20:4 (1994) 531-547.

Elands, Martin, Richard van Gils en Ben Schoenmaker, *De geschiedenis van 1 Divisie '7 December' 1946-1996* (Den Haag 1996).

Elands, Martin, 'Een logistieke krachttoer in Nederlands-Indië 1945-1950', in: Herman Roozenbeek (red.), *In dienst van de troep. Bevoorrading en transport bij de Koninklijke Landmacht* (Amsterdam 2008) 74-111.

Ellis, John, *A short history of guerrilla warfare* (Londen 1975).

Ellis, John, *The sharp end. The fighting man in World War II* (1980; herziene paperbackeditie Londen 1990).

Escher, R.Th., Ph.G. de Lange en S.A. Lapré, 'Orde en vrede'. *De humanitaire/militaire missie in Nederlands Oost-Indië 1945-1950* (Schimmert 1997).

Fanon, Frantz, *The wretched of the earth* (1961, Engelse vertaling van het Franse orgineel 1963; paperbackeditie New York 1991).

Fasseur, C., 'Cornerstone and stumbling block. Racial classification and the late colonial state in Indonesia', in: Robert Cribb (red.), *The late colonial state in Indonesia. Political and economic foundations of the Netherlands Indies, 1880-1942* (Leiden 1994) 31-56.

Finer, Samuel, *The man on horseback. The role of the military in politics* (1962; herziene paperbackeditie Londen 1976).

Frakking, Roel, "'Who wants to cover everything, covers nothing". The organization of indigenous security forces in Indonesia, 1945-1950', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 111-132.

Frakking, Roel, 'Collaboration is a very delicate concept'. *Alliance-formation and the colonial defence of Indonesia and Malaysia, 1945-1957* (dissertatie European University Institute 2017).

Francois, Philippe, 'Waging counterinsurgency in Algeria – a French point of view', *Military Review* 9-10 (2008) 56-67.

Frank, Richard B., *Downfall. The end of the imperial Japanese empire* (New York 1999).

Frederick, William H., 'The killing of Dutch and Eurasians in Indonesia's national revolution (1945-1949). A Brief "genocide" reconsidered', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 133-154.

Frémeaux, Jacques, 'The French experience in Algeria. Doctrine, violence and lessons learnt', *Civil Wars* 14:1 (2012) 49-62.

Frémeaux, Jacques en Bruno C. Reis, 'French counterinsurgency in the era of the Algerian wars, 1830–1962' in: Beatrice Heuser en Eitan Samir (red.), *Insurgencies and counterinsurgencies: national styles and strategic cultures* (Cambridge 2016) 47-74.

Fremigacci, Jean, 'La vérité sur la grande révolte de Madagascar', *L'Histoire* 318 (2007) 36-43.

French, David, 'Nasty not nice. British counter-insurgency doctrine and practice, 1945-1967', *Small Wars & Insurgencies* 23:4 (2012) 744-761.

Galula, David, *Counter-insurgency. Theory and practise* (Westport 1964).

Gat, Azar, *A history of military thought. From enlightenment to the Cold War* (Oxford 2001) boek II en III.

Gerlach, Christian, *Extremely violent societies. Mass violence in the twentieth-century world* (Cambridge 2010).

Gooch, John, 'Series editors preface', in: T. Harrison Place (red.), *Military training in the British army 1940-1944. From Dunkirk tot D-Day* (Londen 2000).

Gorka, Sebastian L.V. en David Kilcullen, 'An actor-centric theory of war. Understanding the difference between COIN and counterinsurgency', *Joint Force Quarterly* 60:1 (2011) 14-18.

Goscha, Christopher A., *Historical dictionary of the Indochina War (1945-1954). An international and interdisciplinary approach* (Kopenhagen 2011), 'casualties', 88-89.

Goscha, Christopher A., *The Penguin history of modern Vietnam* (Londen 2016).

Gougeon, François-Marie, 'The Challe Plan. Vain yet indispensable victory', *Small Wars & Insurgencies* 16:3 (2006) 293-316.

Green, Anna, *Cultural history* (Houndsmills 2008).

Griffin, Christopher, 'Major combat operations and counterinsurgency warfare. Plan Challe in Algeria, 1959-1960', *Security Studies* 19:3 (2010) 555-589.

Grimsley, Mark, 'Success and failure in civil war armies. Clues from organizational culture', in: Wayne E. Lee (red.), *Warfare and culture in world history* (New York 2011) 115-142.

Grimsley, Mark en Clifford J. Rogers, 'Introduction', in: idem (red.), *Civilians in the path of war* (Lincoln NE/Londen 2002) ix-xxvi.

Groen, P.M.H., 'Colonial warfare and military ethics in the Netherlands East Indies, 1816-1941', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 25-44.

Groen, P.M.H., 'Prisoners of war, prisoners of peace. De opvang en repatriëring van krijgsgevangenen van het KNIL, augustus 1945 – augustus 1946', in: Elly Touwen-Bouwsma

en P.M.H. Groen, *Tussen Banzai en Bersiap. De afwikkeling van de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië* (Den Haag 1996) 43-58.

Groen, P.M.H., *Marsroutes en dwaalsporen. Het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991).

Groot, S.J. de, 'Gidsen, berichtbrengers, spionnen en krijgsgevangenen. Optreden in voormalig Nederlands-Indië, 1900-1949', *Militaire Spectator* 178:1 (2009) 43-55.

Gumz, Jonathan E., 'Reframing the historical problematic of insurgency. How the professional military literature created a new history and missed the past', *Journal of Strategic Studies* 32:4 (2009) 553-588.

Hack, Karl, 'The Malayan emergency as counter-insurgency paradigm', *Journal of Strategic Studies* 32:33 (2009) 383-414.

Hack, Karl, 'Everyone lived in fear. Malaya and the British way of counter-insurgency', *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2015) 671-699.

Hagen, Piet, *Koloniale oorlogen in Indonesië. Vijf eeuwen verzet tegen vreemde overheersing* (Amsterdam 2018).

Han, Bing Siong, 'Captain Huyer and the massive Japanese arms transfer in East Java in October 1945', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 159:2/3 (2003) 291-350.

Hanswijck de Jonge, H.A.G.J.A.P. van, *Troepentransport naar Nederlandsch-Indië 1946-1950* (Bussum 1981).

Harinck, C.H.C., 'Beschoten en beschreven. De Indonesische tegenstander in de Nederlandse militaire verslaglegging, 1945-1949', *Leidschrift* 31:3 (2016) 19-38.

Harinck, Christiaan, Nico van Horn en Bart Luttikhuis, 'Wie telt de Indonesische doden?', *De Groene Amsterdammer* (26 juli 2017) 12-15.

Harmanny, Azarja en Brian McAllister Linn, "'Technisch geweld' in de Nederlands-Indonesische Oorlog. Zware wapens in de periode van dekolonisatie", *BMGN* 135:2 (2020) 92-110.

Hartog, Leo de, *Officieren achter prikkeldraad 1940-1945* (Baarn 1993).

Hastings, Max, *Retribution. The battle for Japan 1944-1945* (Londen 2008).

Headrick, Daniel R., *Power over peoples. Technology, environments, and Western imperialism, 1400 to the present* (Princeton NJ 2009).

Heijboer, Pierre, *De Politionele acties. De strijd om 'Indië' 1945/1949* (Bussum 1979).

Heshusius, C.A., "'Bersiap' en het militair gebeuren, gezien vanuit Nederlands perspectief 1945-1949", in: *De vereniging Centrale van Samenwerkende Indische Organisaties (CENSIO)*,

Oorlog en verzet in Nederlandsch-Indië 1941-1949 en de voorlichting aan de na-oorlogse generaties (Amsterdam 1989).

Heshusius, C.A., *KNIL-cavalerie 1814-1950. Geschiedenis van de cavalerie en de pantserstroepen van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger* (z.p. z.d.).

Heuser, Beatrice, en Jeannie Johnson, 'Introduction. National styles and strategic culture', in: Beatrice Heuser en Eitan Samir (red.), *Insurgencies and counterinsurgencies: national styles and strategic cultures* (Cambridge 2016) 1-22.

Heuser, Beatrice, en Eitan Shamir, 'Universal toolbox, national styles or divergence of civilisations?', in: Beatrice Heuser en Eitan Samir (red.), *Insurgencies and counterinsurgencies: national styles and strategic cultures* (Cambridge 2016) 332-370.

Hoek, Anne-Lot, 'Bloedbaden op Bali', *Vrij Nederland* (16 november 2013).

Hoek, Anne-Lot, 'De verzwegen moordpartij in Palembang', *Vrij Nederland* (juli 2017).

Hoek, Anne-Lot, 'Wij gaan het hier nog heel moeilijk krijgen', *NRC-Handelsblad* (weekendbijlage; 9-10 januari 2016).

Hoffenaar, Jan en Ben Schoenmaker, *Met de blik naar het oosten. De Koninklijke Landmacht 1945-1990* (Den Haag 1994).

Hoffenaar, Jan, Joep van Hoof en Jaap. A. de Moor, *Vuur in beweging. 325 jaar veldartillerie 1677-2002* (Amsterdam 2002).

Hoffman, Frank G., 'Neo-classical counter-insurgency?' *Journal of the US Army War College* 37:2 (2007) 71-87.

Holst Pellekaan, R.E. van, *Tienduizend vrije vogels. Oorlogsvrijwilligers bij de Koninklijke Marine 1944-1950* (Amsterdam 1993).

Hood, Ronald Chalmers, 'Bitter victory. Ifrench military effectiveness in the Second World War', in: Allan R. Millet en Williamson Murray, *Military effectiveness*, deel 3: *The Second World War* (Boston MA 1990) 221-255.

Hoogenboezem, Jaap, *J. Kruls. Een politieke generaal* (Amsterdam, 2010).

Howard, M., *War in European history* (Oxford 2009).

Hughes, Geraint, 'A "post-war" war. The British occupation of French-Indochina, september 1945–march 1946', *Small Wars & Insurgencies* 17:3 (2006) 263-286.

Hull, Elisabeth, *Absolute destruction. Military culture and the practices of war in imperial Germany* (Ithaca NY 2004).

Ibrahim, Azeem, 'Conceptualisation of guerrilla warfare', *Small Wars & Insurgencies* 15:3 (2004) 112-124.

-
- IJzereef, W., *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies* (Amsterdam 1984).
- Jansen, Jan C. en Jürgen Osterhammel, *Decolonization. A short history* (Princeton NJ 2017).
- Jenkins, David, 'The evolution of Indonesian army doctrinal thinking. The concept of Dwifungsi', *Southeast Asian Journal of Social Science* 11:2 (1983).
- Jong, J.J.P. de, *De terugtocht. Nederland en de dekolonisatie van Indonesië* (Amsterdam 2015).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 3 (Den Haag 1970).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11b (Leiden 1985).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 11c (Leiden 1986).
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 12 (Leiden 1988).
- Jordan, David, "'A particularly exacting operation". British forces and the battle of Surabaya, november 1945', *Small Wars & Insurgencies* 11:3 (2000) 89-114.
- Jung, Norbert, 'L'artillerie dans la lutte contre-insurrectionnelle en Algérie (1954-1962)', *Stratégique* 93-96:1-4 (2009) 409-424.
- Keppy, Peter, *Sporen van vernieling. Oorlogsschade, roof en rechtsherstel in Indonesië 1940-1957* (Amsterdam 2006)
- Kahin, G.M., *Nationalism and revolution in Indonesia* (Ithaca NY 1952).
- Kalshoven, Frits, *Belligerent reprisals* (Leiden 1971).
- Kamer, Alan, *Dynamics of destruction. Culture and mass killing in the First World War* (Oxford 2007).
- Kelly, Armstrong, *Lost soldiers. The French army and empire in crisis, 1947-1962* (Cambridge MA 1965).
- Kiernan, V.G., *European empires from conquest to collapse* (Londen 1982).
- Kitzen, Martijn, 'Western military culture and counterinsurgency. An ambiguous reality', *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies* 40:1 (2012) 1-24.
- Kluiters, F.A.C., *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (Den Haag 1993).
- Emmanuel Kreike, 'Genocide in the kampongs? Dutch Nineteenth-Century colonial warfare in Aceh, Sumatra', *Journal of Genocide Research* 14: 2-3 (2012) 297-315.
- Krepinevich, Andrew F., *The army and Vietnam* (Baltimore MD 1986).

Langeveld, Herman, *De man die in de put sprong. Willem Schermerhorn 1894-1977* (Amsterdam 2014).

Lansdale, Edward Geary, *In the midst of wars. An American's mission to Southeast Asia* (New York 1972).

Larson, George Donald, *PETA. The early origins of the Indonesian army* [MA thesis, Honolulu 1970].

Lee, Wayne E., 'Warfare and culture', in: Wayne E. Lee, (red.), *Warfare and culture in world history* (New York 2011) 1-13.

Lems, C.G., 'Eerste dagen George Donald', in: S.J. Hameete (red.), *Mariniersbrigade. Uitgereikt ter gelegenheid van de herdenking 50 jaar Marbrig* (Rotterdam 1994) 36-47.

Liempt, A. van, *Nederland valt aan. Op weg naar oorlog met Indonesië 1945-1947* (Amsterdam, 2012).

Limpach, Rémy, 'Extreem Nederlands militair geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog 1945-1949. "Brengun erover en zo gauw mogelijk naar Holland"', *Militaire Spectator* 185 (2006) 416-429.

Limpach, Rémy, *De brandende kampongs van generaal Spoor* (Amsterdam 2016).

Luttikhuis, Bart, 'Beyond race. Constructions of "Europeanness" in late colonial legal practice in the Dutch East Indies', *European Review of History / Revue européenne d'histoire* 20:6 (2013) 539-558.

Luttikhuis, Bart, 'Generating distrust through intelligence work. Psychological terror and the Dutch security services in Indonesia, 1945–1949', *War in History* 25:2 (2018) 151-171.

Luttikhuis, Bart, 'Juridisch afgedwongen excuses. Rawagedeh, Zuid-Celebes en de Nederlandse terughoudendheid', *BMGN – Low Countries Historical Review* 129 (2014) 92-105.

Luttikhuis, Bart en C.H.C. Harinck, 'Voorbij het koloniale perspectief. Indonesische bronnen en het onderzoek naar de oorlog in Indonesië', *BMGN – Low Countries Historical Review* 132:2 (2017) 51-76.

Luttikhuis, Bart en C.H.C. Harinck, 'Nothing to report? Challenging Dutch discourse on colonial counterinsurgency in Indonesia 1945-1949', in: Philip Dewar en Amanda Nettelbeck (red.) *Violence, colonialism and empire in the modern world* (Londen 2018) 265-286.

Luttikhuis, Bart en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014).

Lynn, John A., *Battle. A history of combat and culture from ancient Greece to modern America* (2003; paperbackeditie New York 2008).

-
- MacDonald, Paul K., 'The colonial origins of counterinsurgency failure', *International Organization* 67:2 (2013) 253-286.
- Macmaster, Neil, 'The torture controversy (1998-2002): Towards a "new history" of the Algerian war?', *Modern & Contemporary France* 10:4 (2002) 449-459.
- Marshall, Alex, 'Imperial nostalgia, the liberal lie, and the perils of postmodern counterinsurgency', *Small Wars & Insurgencies* 21:2 (2010) 233-258.
- Marston, Daniel, *The Indian Army and the end of the Raj* (Cambridge 2014).
- Marston, Daniel en Cater Malkasian (red.), *Counterinsurgency in modern warfare* (tweede druk, Oxford 2010).
- McCuen, John J., *The art of counter-revolutionary war* (Londen 1966, heruitgave 1969).
- McCutcheon, Peter, 'Breaking the camel's back. The departure from the philosophy of cultured force – The French counterinsurgency campaign in Algeria, 1954-1962', in: Gregory Fremont-Barnes (red.), *A history of counterinsurgency, deel 1: From South Africa to Algeria, 1900-1954* (Santa Barbera CA 2015) 205-254.
- McMillen, Richard, *The British occupation of Indonesia 1945-1946* (Abingdon 2005).
- McVey, Ruth, 'The post-revolutionary transformation of the Indonesian army', *Indonesia* 11 (1971) 131-176.
- Meijer, Hans en Thijs Brocades Zaalberg, 'De verloren slag om het moederland. De ervaringen van KNIL-militairen 1944-1951', in: Hinke Piersma (red.), *Mensenheugenis. Terugkeer en opvang na de Tweede Wereldoorlog. Getuigenissen* (Amsterdam 2001) 229-256.
- Millet, Allan R., Williamson Murray en Kenneth H. Watman, 'The effectiveness of military organizations', in: Allan R. Millet en Williamson Murray, *Military effectiveness, deel 1: The First World War* (Boston MA 1988) 1-30.
- Miron, Marina, 'On irregular wars, insurgencies and how to counter them: enemy-centric and population-centric approaches in comparative perspective', *Revista Científica General José María Córdova / Colombian Journal of Military and Strategic Studies* 17:27 (2019) 457-480.
- Mockaitis, Thomas R., 'The minimum force debate. Contemporary sensibilities meet imperial practice', *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2012) 762-780.
- Moor, Jaap A. de, 'Afscheid Van Indië? Counter-insurgency in Nederlands-Indië, 1816-1949', *Militaire Spectator* 177:3 (2008) 135-143.
- Moor, Jaap A. de, 'Colonial warfare: theory and practice. The Dutch experience in Indonesia', *Journal of the Japan-Netherlands Institute* (1990) 98-114.
- Moor, Jaap A. de, 'Van vrije jongen tot ratu adil. De memoires van kapitein Raymond Westerling', *Indische Letteren* 8 (1993) 171-179.

-
- Moor, Jaap A. de, *Westerling's oorlog. Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van de commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999).
- Moor, Jaap A. de, 'Met klewang en karabijn: militaire geschiedenis van Nederlands-Indië 1815-1949', in: J.R. Bruijn en C.B. Wels, *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003) 199-244, 240.
- Moor, Jaap A. de, *Generaal Spoor. Triomf en tragiek van een legercommandant* (Amsterdam 2011).
- Moreman, T.R., *The Jungle, the Japanese and the British commonwealth armies at war 1941-1945. Fighting methods, doctrine and training for jungle warfare* (Londen 2005).
- Mortier, J.J., 'Het KNIL in Australië en West-Indië (Landstrijdkrachten)', in: P. van Meel (red.), *Gedenkschrift Koninklijk Nederlands-Indisch Leger 1830-1950* (Dordrecht 1990).
- Nabulsi, Karma, *Traditions of war. Occupation, resistance, and the law* (Oxford 1999).
- Nagl, John A., 'Counterinsurgency in Vietnam', in: Daniel Marston en Cater Malkasian (red.), *Counterinsurgency in modern warfare* (tweede druk, Oxford 2010) 119-136.
- Nederlands Instituut voor Militaire Historie & Stichting Het Veteraneninstituut, *Het Nederlandse militaire optreden in Nederlands-Indië/Indonesië 1945-1950. Een bibliografisch overzicht* (2004; geactualiseerde uitgave 2015).
- North, Douglass C., John Joseph Wallis en Barry R. Weingast, *Violence and social orders. A conceptual framework for interpreting recorded human history* (Cambridge 2009).
- Notosusanto, Nugroho, *The PETA during the Japanese occupation of Indonesia* (Waseda 1979).
- Olsson, Christian, 'De la pacification colonial aux opérations extérieures: retour sur la généalogie des "coeurs et des esprits"', *Questions de Recherche / Research in Question* 39 (2012) 1-33.
- Olsson, Christian, "'Legitimate violence" in the prose of counterinsurgency: an impossible necessity?', *Alternatives: Global, Local, Political* 38:2 (2013) 155-171.
- Ooijen, Iris van en Ilse Raaijmakers, 'Competitive or multidirectional memory? The interaction between postwar and postcolonial memory in the Netherlands', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 308-328.
- Oostindie, Gert met medewerking van Ireen Hoogenboom en Jonathan Verwey, *Soldaat in Indonesië 1945-1950. Getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015).
- Pfanner, Toni, 'Military uniforms and the law of war', *RICR/IRRC* 86:853 (2004) 93-124.

-
- Poeze, Harry, 'Walking the tightrope. Internal Indonesian conflict, 1945-1949', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 176-197.
- Porch, Douglas, 'French imperial warfare', in: Daniel Marston en Cater Malkasian (red.), *Counterinsurgency in modern warfare* (tweede druk, Oxford 2010) 79-100.
- Porch, Douglas, 'The dangerous myths and dubious promise of COIN', *Small Wars & Insurgencies* 22:2 (2011) 239-257.
- Porch, Douglas, *Counterinsurgency. Exposing the myths of the new way of war* (Cambridge 2013).
- Porter, Patrick, *Military orientalism. Eastern war through Western eyes* (Londen 2009).
- Raben, Remco, 'Epilogue. On genocide and mass violence in colonial Indonesia', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 329-347.
- Raghaven, Srinath, 'Protecting the Raj. The army in India and internal security, c. 1919-39', *Small Wars & Insurgencies* 16:3 (2006) 253-279.
- Reid, Anthony, *The Indonesian national revolution 1945-1950* (Westport CT 1974).
- Reybrouck, David van, *Revolusi* (Amsterdam 2020).
- Rijssen, Jules, *Teken en zie de wereld. Oorlogsveteranen in Suriname* (Volendam 2012).
- Robbins, Simon, 'The defeat of a colonial school of pacification. The French in Indochina, 1945-54', in: Gregory Fremont-Barnes (red.), *A history of counterinsurgency, deel 1: From South Africa to Algeria, 1900-1954* (Santa Barbara CA 2015) 105-124.
- Robinson, Geoffrey, *The dark side of paradise. Political violence in Bali* (Ithaca NY 1995).
- Romijn, Peter, 'Learning on "the job". Dutch war volunteers entering the Indonesian war of independence 1945-46', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 91-110.
- Roozenbeek, Herman (red.), *In dienst van de troep. Bevoorrading en transport bij de Koninklijke Landmacht* (Amsterdam 2008).
- Roy, Kaushik, *The British army in India. From colonial warfare to total war 1857-1947* (Londen 2013).
- Ryan, Lyndall, 'Martial law in the British Empire', in: Philip Dwyer and Amanda Nettlebeck (red.), *Violence, colonialism and empire in the modern world* (Londen 2018).
- Sandee, R.H. en P.W.W. Wijninga, 'Lessen uit recente operaties', in: E.R. Muller e.a. (red.), *Krijgsmacht. Studies over de organisatie en het optreden* (Alphen a/d Rijn 2004) 715-740.

Scagliola, Stef, 'Cleo's "unfinished business". Coming to terms with Dutch war crimes in Indonesia's war of independence', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 240-260.

Scagliola, Stef, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden en hun verwerking* (Amsterdam 2002).

Scagliola, Stef, 'Cleo's "unfinished business". Coming to terms with Dutch war crimes in Indonesia's war of independence', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 240-260.

Scales, Robert H. jr., *Firepower in limited war* (1990, herziene druk 1994, paperback editie, Novato CA 1995).

Schein, Edgar H., *Organizational culture and leadership* (San Francisco 1992).

Scheipers, Sibylle, 'Counterinsurgency or irregular warfare? Historiography and the study of "small wars"', *Small Wars & Insurgencies* 25:5-6 (2014) 879-899.

Schoenmaker, Ben en Floribert Baudet, *Officieren aan het woord. De geschiedenis van de Militaire Spectator 1832-2007* (Amsterdam 2007).

Schoonoord, D.C.L., *De Mariniersbrigade 1943-1949. Wording en inzet in Indonesië* (C.R.I. - Koninklijke Marine 1988).

Schulte Nordholt, Henk, 'A genealogy of violence', in: Freek Colombijn en J. Thomas Lindblad (red.), *Roots of Violence in Indonesia* (Leiden 2002) 33-61.

Shipway, Martin, *Decolonization and its impact. A comparative approach to the end of the colonial empires* (Malden MA/Oxford 2008).

Shy, John en Thomas W. Collier, 'Revolutionary war', in: Peter Paret (red.), *Makers of modern strategy. From Machiavelli to the nuclear age* (Princeton NJ 1986) 815-871.

Silbey, David, 'Connecting culture and the battlefield. Britain and the Empire fight the Hundred Days', in: Wayne E. Lee (red.), *Warfare and culture in world history* (New York 2011) 165-186.

Simatupang, T.B., *Het laatste jaar van de Indonesische vrijheidsstrijd 1948-1949* (Kampen 1985).

Somers Heidhues, Mary, 'Anti-Chinese violence in Java during the Indonesian revolution, 1945-1949', in: Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses (red.), *Colonial counterinsurgency and mass violence. The Dutch empire in Indonesia* (Abingdon 2014) 155-175.

Spector, Ronald H., *In the ruins of empire. The Japanese surrender and the battle for postwar Asia* (2007; paperbackeditie New York 2008).

Statiev, Alexander, *The Soviet counterinsurgency in the western borderlands* (Cambridge 2010).

Steijlen, Fridus, 'In and out of uniform. Moluccan Soldiers in the Dutch Colonial Army', in: Eric Storm en Ali Al Tuma (red.), *Colonial soldiers in Europe, 1914-1945. 'Aliens in uniform' in wartime societies* (New York 2016) 229-248.

Storr, Jim, *The hall of mirrors. War and warfare in the twentieth century* (Warrick 2018).

Stubbs, Richard 'From search and destroy to hearts and minds. The evolution of British strategy in Malaya 1948-1960', in: Daniel Marston en Carter Malkasian, *Counterinsurgency in modern war* (Oxford 2008; herziene paperbackeditie 2010) 113-130.

Suwondo, Purbo S. en Alwin Nurdin, *The Peta Army and the struggle for independence of Indonesia 1908-1950* (derde druk, Bogor 2015).

Suwondo, Purbo S., *The genesis of the Indonesian National Army and some political implications*, publicatie t.b.v. het *International Seminar of the Institute of Netherlands History and the Royal Society of Historians of the Netherlands*, 27-29 maart 1996.

Teitler, G. en Jan Hoffenaar, *De politionele acties. Afwikkeling en verwerking* (Amsterdam 1990).

Teitler, G. en P.M.H. Groen (red.), *De politionele acties* (Amsterdam 1987).

Teitler, G., 'The mixed company. Fighting power and ethnic relations in the Dutch colonial army, 1890-1920', in: Karl Hack en Tobias Rettig (red.), *Colonial armies in southeast Asia* (Abbingdon 2006) 154-168.

Teitler, G., 'Voorlopers van het VPTL, 1928-1929. Een terugblik', *Militaire Spectator* 170:5 (2001) 268-274.

Tenenbaum, Élie, 'Beyond national styles. Towards a connected history of Cold War counterinsurgency', in: Beatrice Heuser en Eitan Samir (red.), *Insurgencies and counterinsurgencies: national styles and strategic cultures* (Cambridge 2016) 313-331.

Tessers, H.E., *Enige wetenswaardigheden over het KNIL en Nederlands-Indië tegen Japan* (z.p. 1976).

Thomas, Martin (red.), *The French colonial mind*, deel 2: *Violence, military encounters and colonialism* (Lincoln NE 2011).

Thomas, Martin en Gareth Curless (red.), *Decolonization and conflict. Colonial comparisons and legacies* (London 2017).

Thompson, Robert, *Defeating Communist insurgency* (Londen 1966).

-
- Tourret, Hubert, 'L'évolution de la tactique du corps expéditionnaire français en Extrême-Orient', in: Maurice Vaïsse (red.), *L'armée française dans la guerre d'Indochine (1946-1954): adaptation ou inadaptation?* (Parijs 2000) 173-188.
- Townshend, Charles, 'People's war', in: idem (red.), *The Oxford history of modern war* (Oxford 2005) 177-197.
- Trochon, Jacques, *L'insurrection malgache de 1947. Essai d'interprétation historique* (Fianarantsoa 1982).
- Turse, Nick, *Kill anything that moves. The real American war in Vietnam* (New York 2013).
- Veilleux-Lepage, Yannick en Jan Fedorowicz, 'The Mau Mau revolt in Kenya, 1952-1956', in: Gregory Fremont-Barnes (red.), *A history of counterinsurgency, deel 1: From South Africa to Algeria, 1900-1954* (Santa Barbara CA 2015) 177-204.
- Veer, Paul van 't, *De Atjeh-oorlog* (Amsterdam 1969).
- Vogelpoel, J.F.R. van, *De Koninklijke Landmacht na de Tweede Wereldoorlog, deel 2: De opbouw ten behoeve van de pacificatie van Nederlands-Indië 5 mei 1945-27 december 1949* (Den Haag 1959).
- Ward, O.G., *De Militaire Luchtvaart van het KNIL in de na-oorlogse Jaren 1945-1950* (Den Haag 1988).
- Warren, James, 'Small wars and military culture', *Society* 36 (1999) 56-61.
- Wasinski, Christophe, 'La volonté de réprimer. Généologie transnationale de la contre-insurrection', *Cultures and Conflicts* 79-80 (2010) 161-180.
- Weller, Jac, *Fire and movement. Bargain-basement warfare in the Far East* (New York 1967).
- Whittingham, Daniel, "'Savage warfare". C.E. Callwell, the roots of counterinsurgency, and the nineteenth century context', *Small Wars & Insurgencies* 23:4-5 (2012) 591-607.
- Wilson, Peter H., 'Defining military culture', *The Journal of Military History* 72:1 (2008) 11-41.
- Winter, Th. de, 'Het Kon. Ned. Indonesische Leger/Het leger in Indonesië', *Wetenschappelijk jaarverslag KVBK* (1948), 267-281.
- Young, Marilyn B., *The wars in Vietnam 1945-1990* (New York 1991).
- Zwitzer, H.L. en G.A. Heshusius, *Het Koninklijk Nederlands Indisch Leger 1830-1950. Een terugblik* (Den Haag 1977).
- Zwitzer, H.L. (red.), 'Documenten betreffende de eerste politionele actie 20/21 juli – 4 augustus 1947', *Bijdragen van de sectie Militaire geschiedenis* 14 (Den Haag 1983).

Curriculum Vitae

Christiaan Harinck (1990) groeide op in Leiden en Amersfoort. Tussen 2008 en 2012 volgde hij de bachelor geschiedenis in Leiden, waarna van 2012 tot 2014 de onderzoeksmaster geschiedenis aan de UvA volgde. Gedurende zijn studie specialiseerde Harinck zich in krijgsgeschiedenis en cultuurgeschiedenis. Tussen 2014 en 2021 werkte hij als promovendus aan het Koninklijk Instituut voor taal-, Land- en Volkenkunde in Leiden aan zijn proefschrift over het Nederlandse militaire optreden tijdens de dekolonisatie van Indonesië. Gedurende deze periode was hij ook betrokken bij het Leverhulme Trust netwerk ‘understanding insurgencies’. Tegenwoordig doceert Harinck geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

